

Parochie Sint-Martinus

Grafstenen

in de Sint-Martinuskerk
te Halle-Zoersel

Het onderliggende verhaal

Marc De Maeseneer

2022

Uitgave van de Parochie Sint-Martinus Halle (Kempen)
September 2022
Drukkerij Halewijn NV

ISBN 978 94 6466 3068
NUR 685
D/2022/15530/01

*Dit boek is een educatieve uitgave met een niet-commercieel karakter.
Citeren van informatie is toegelaten mits expliciete bronvermelding.*

Marc De Maeseneer
Koekoekdreef 28
2980 Halle-Zoersel
marc.demaeseneer@skynet.be

Inhoudstafel	1
Ten geleide...	3
Hoofdstuk 1 - Een dorp ontstaat	5
Hoofdstuk 2 - Het mysterie van de oudste grafsteen	23
Hoofdstuk 3 - Van stenen naar geschreven bronnen	29
Hoofdstuk 4 - Een wandeling door het dorp	39
Hoofdstuk 5 - Een Halse Pater Damiaan?	51
Hoofdstuk 6 - Een nieuw begin	59
Hoofdstuk 7 - De Sebastiaensgilde	73
Hoofdstuk 8 - Een merkwaardig " <i>Heer</i> "schap	79
Hoofdstuk 9 - Drie generaties secretarissen	93
Hoofdstuk 10 - Molenaars	99
Hoofdstuk 11 - Van oudsher	105
Hoofdstuk 12 - Een nieuw pastoreel huys	117
Hoofdstuk 13 - (Terug) Welkom in Halle	131
Hoofdstuk 14 - Het pastoraal landschap rond 1750	143
Hoofdstuk 15 - Het einde van een tijdperk	153
Ten afscheid...	163
 Bijlage 1 - Codes gebruikt bij de (genealogische) schema's	 165
Bijlage 2 - Overzicht van de kerkbegravingen (chronologisch)	166
Bijlage 3 - Overzicht van de kerkbegravingen (alfabetisch)	171
Bijlage 4 - Pastoors, onderpastoors en koster van 1500-1815	172
Bijlage 5 - Stamboomverbanden m.b.t. kerkbegravingen	174
Bijlage 6 - Namen, voornamen en verwantschappen	180
Bijlage 7 - Enkele cijfers	182
Bijlage 8 - Het dorp anno 1688	184
Bijlage 9 - Bronnen	189

Ten geleide...

Wie vanuit het oosten kijkt naar de kerk van Sint-Martinus te Halle (Zoersel), krijgt een beeld van een kerkgebouw zoals dat in het begin van de twintigste eeuw op vele plaatsen in ons land werd ontworpen: rode baksteen, grijze leien, ramen met klassiek-neogotische vormen, fantasierijke geveluitsprongen die oude gotische steunberen moeten verbeelden.

De kerk is uiterlijk vrij intact, blijkbaar niet aangetast in de voorbije honderd jaar van haar recente geschiedenis.

De westzijde echter houdt een confrontatie in: centraal domineert de toren, in witgrijze zandsteen, duidelijk een structuur uit de laat-vijftiende eeuw. Toen de kerk in 1912 volledig werd herbouwd, heeft men lang getwijfeld of men de oude toren zou behouden.

Gelukkig (het was geen vrije keuze, maar een noodzaak omwille van budgetbeperkingen) heeft men geopteerd voor het behoud. Architect Ernest Dieltiens heeft de eeuwenoude toren mooi ingepast in het ontwerp van de toen nieuwgebouwde kerk.

Ook als je binnenkomt zie je diezelfde spanning én harmonie tussen oudere en nieuwere elementen.

Hier zijn het de barokke altaren die de aandacht trekken: de engeltjes, de thema's van de schilderijen, de (gemarmerde) altaren stralen de geest van de zeventiende eeuw uit, ondanks de veranderingen die later zijn aangebracht.

Het kerkship daarentegen, met zijn ruime licht-doorlatende ramen, draagt de soberheid van de recentere tijd in zich: alleen een kruisweg en een paar beelden sieren de muren, een vlak-gepolijste zwartgranieten vloer draagt het geheel.

Alhoewel... Ook in deze vloer verschijnt een spoor van de rijke geschiedenis van de Sint-Martinuskerk.

Verspreid in de inkom, de beide zijkapellen en de kerkgangen, waar mensen zomaar overheen lopen, liggen zestien grafstenen ingewerkt in de vloer; één is er ingemetseld in de zuidelijke buitenmuur van de kerk. Het zijn stille getuigen van een dorpsleven over de periode van 1500 tot 1800: toen werden overledenen ook begraven binnen het kerkgebouw.

Het is de bedoeling van dit boek om deze grafstenen tot ons te laten spreken... en ook allen die ooit in ons kerkgebouw werden begraven, zonder dat er vandaag nog een steen naar hun bestaan verwijst.

We willen ontdekken wie deze mensen waren, in welke tijd en dorpsgemeenschap ze leefden. Soms vertellen we dit chronologisch, maar vaak leek het zinnvoller een thema of een familie over de eeuwen heen te benaderen.

We willen proberen - en deze beeldspraak mag men uiteraard bij een studie die vertrekt van grafstenen niet te letterlijk nemen - het onderliggende verhaal naar boven te brengen.

Geschiedenis wordt in de verleden tijd geschreven... maar vaak werden we zo geboeid door het verhaal dat we het van dichtbij wilden beleven en spontaan op de tegenwoordige tijd zijn overgeschakeld, alsof we het ter plaatse meemaakten. We hopen dat de lezer ons deze sprongen in de tijd kan vergeven.

Het mag misschien nuttig zijn vooraf even door de bijlagen te bladeren, in het bijzonder Bijlagen 2 en 3. De lezer vindt daarin heel wat informatie die behulpzaam kan zijn bij het situeren van de beschreven personen en situaties.

Wandel je mee door de tijd?

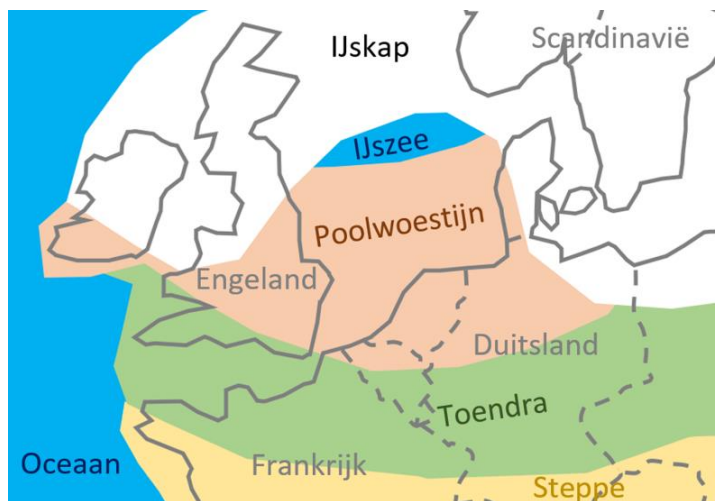
HOOFDSTUK 1 - EEN DORP ONTSTAAT

Een zandstreek

Om het ontstaan van de Kempische dorpen - en dus ook Halle - te begrijpen, moeten we starten met een kleine terugblik in de geschiedenis. Twee enigszins gekoppelde ontwikkelingen van zo een 12.000 jaar geleden spelen daarbij een rol: het einde van de laatste ijstijd én het ontstaan van de landbouw.

Tijdens de laatste Grote Ijstijd was het noordpoolijs zeer omvangrijk: de ijskap bedekte heel Scandinavië, het noorden van Duitsland en van de Britse eilanden (wit gebied op het vereenvoudigde kaartje hieronder; de huidige West-Europese landen zijn indicatief aangegeven). Doordat veel water in ijs was omgezet, was de zeespiegel enkele tientallen meter lager dan nu en lag de huidige Noordzee grotendeels droog (wellicht op een stukje ijszee na). Hier heersten op het land de omstandigheden van een poolwoestijn. Het gebied dat nu Vlaanderen heet, lag zowat op de overgang van de poolwoestijn naar een soort toendragebied, dat verder zuidelijk een steppe werd.

De poolwoestijn bevatte enorme hoeveelheden los zand en leemachtig materiaal (löss), waarop de wind vrij spel had. Dit materiaal werd door de poolwind naar het zuiden geblazen en kwam terecht waar wij nu wonen. Op sommige plaatsen viel er eerder iets lichter leem- en kleiachtig materiaal (löss, in de leemstreken), op andere plaatsen (bv. in de Kempen) gebeurde een massale afzetting van het zwaardere dekzand, in de vorm van licht-golvende vlaktes... een beetje zoals stuifduinen. Soms werd het zand geblazen op een vorige lösslaag, of omgekeerd.

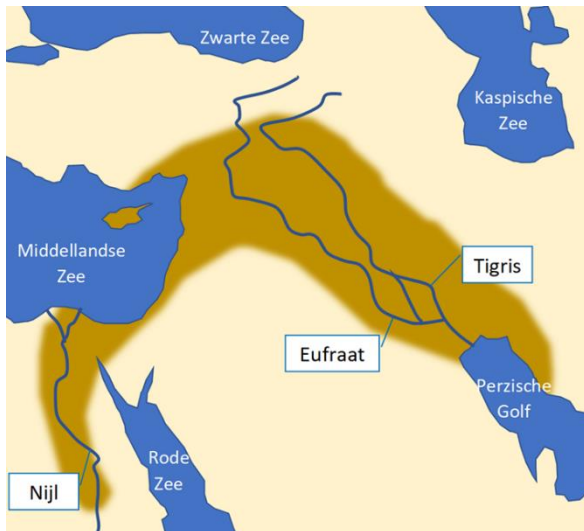
Na deze laatste ijstijd steeg de temperatuur weer langzaam, de Noordzee werd gevuld met smeltwater van de poolkappen, er viel opnieuw regen op het land. Zandgrond is van nature niet erg vruchtbaar, maar hier en daar verscheen er toch wat ruige begroeiing, die het opgewaaide dekzand vast hield op de dekzandruggen. De regen spoelde daarover (en ook doorheen het zand) naar de lageregelegene zones, waar zich beken vormden: er zijn in de Kempen weinig bron-beken (soms een moerasgebied), onze beken worden vooral gevoed door afstromend regenwater, zodat ze een zeer onregelmatig debiet hebben en dus ook een sterk wisselend peil vertonen.

Als het water in een laaggelegen gebied in het dekzandlandschap (soms plaatselijk) niet verder kon afstromen, vormde het verzamelde regenwater een ven: een klein, meestal ondiep meertje dat voorkwam op zandgronden met een leemachtige en dus minder waterdoorlatende ondergrond.

Op de hoger gelegen dekzandruggen was de begroeiing schaars en veeleer heideachtig; in de oeverzone van de beken en rond de vennen ontstond een gunstiger omgeving voor meer gevarieerde plantengroei.

Landbouw

Een andere belangrijke ontwikkeling situeert zich ook zo een 10 à 12 millennia geleden. Door de grotere ijskappen in het noorden (en ook in het zuiden) van de planeet was het klimaat in de (huidige) subtropische gordel milder. Het was bovendien een periode van ingrijpende technische vondsten, die langzaam geperfectioneerd werden in de loop van de daaropvolgende duizenden jaren: ploegen, eggen, gebakken potten, later zelfs wielen.

Uit deze combinatie van gunstig klimaat en technische vooruitgang ontstond een revolutie in de menselijke samenleving, vooral in de *“Vruchtbare Sikkels”* van het huidige Midden-Oosten, die zich uitstreckte van de Perzische Golf, over de valleien van Tigris en Eufraat (*“het Aards Paradijs”*), langs de oostkust van de Middellandse Zee (*“het Land van Melk en Honing”*) en de Nijlvalakte.

De rondtrekkende jagers-verzamelaars vonden middelen om gewassen naar hun behoefte te kweken (granen) en (producten van) dieren tot nut van mensen aan te wenden (melk, eieren, honing, vlees, ...).

Ze gingen zich op (relatief) vaste plaatsen vestigen in nederzettingen.

Vanuit de Vruchtbare Sikkels verspreidde deze nieuwe samenlevingsvorm zich langzaam over (het huidige) Turkije, Griekenland en de Balkan (rond 6.500-6.000 A.C.) ... historici schatten de verplaatsingssnelheid van de landbouwtechnieken op gemiddeld 1 à 2 kilometer per jaar: soms gebeurde dat gewoon door het nadoen van wat men de buuren zag doen, soms waren het echte migratiestromen die de nieuwe levenswijze meevoerden.

In onze lage landen bij de zee (waar de gemiddelde zomertemperatuur toen gestegen was van 5°C op het einde van de ijstijd naar ongeveer 18°C) zien we de eerste sporen van landbouw en veeteelt vanaf 5.500-5.000 A.C., voornamelijk door imitatie van de buuren: men leerde landbouw bedrijven, nederzettingen bouwen, vee kweken en potten bakken. Eerst gebeurde dat op de rijkere gronden (leem, löss). Veel later - men spreekt van *“golven”* - vestigde men zich ook in onze meer zanderige streken, wellicht vanaf 3.500 A.C.

Halle ontstaat

Waar voldoende water was voor de landbouw ontwikkelde zich in de zandstreken bewoning: meestal niet aan de beek zelf, maar op een drogere plaats op enige afstand daarvan. De logica daarvoor is evident: de beter bewerkbare vochtrijkere gronden langs de beek werden zo voor de landbouw vrijgehouden en de bewoning voorzag men op hoger gelegen en daardoor drogere dekzandruggen. De archeologische vondsten in Halle, bijvoorbeeld in de zone Sniederspad en Liefkenshoek, geven daarvan een aanduiding; uit de (midden of late) ijzertijd vinden we met zekerheid sporen terug (vanaf 500 jaar voor tot het begin van onze tijdrekening).

Het is niet zeker of deze eerste bewoning zich heeft doorgezet in de daaropvolgende eeuwen; door het verval van het Romeinse Rijk (vierde en vijfde eeuw) was de structuur en veiligheid in de Romeinse gebieden weggevallen. Bovendien kenden de eerste 8 eeuwen van onze tijdrekening in onze streken een ongunstig klimaat (slechte zomers en vooral te natte oogstperiodes). Er zijn uit de eerste duizend jaar van onze tijdrekening weinig concrete sporen, voor Halle is er zo goed als niets te vinden; wel spreekt men soms over een Frankische hoeve, maar zonder precieze aanduiding van waar die zich zou hebben bevonden...

Vanaf de regering van Karel de Grote (rond het jaar 800) kwam er opnieuw meer structuur in het land en kregen bewoners van steden en gehuchten meer zekerheid en veiligheid. Ook werd het klimaat weer iets gunstiger.

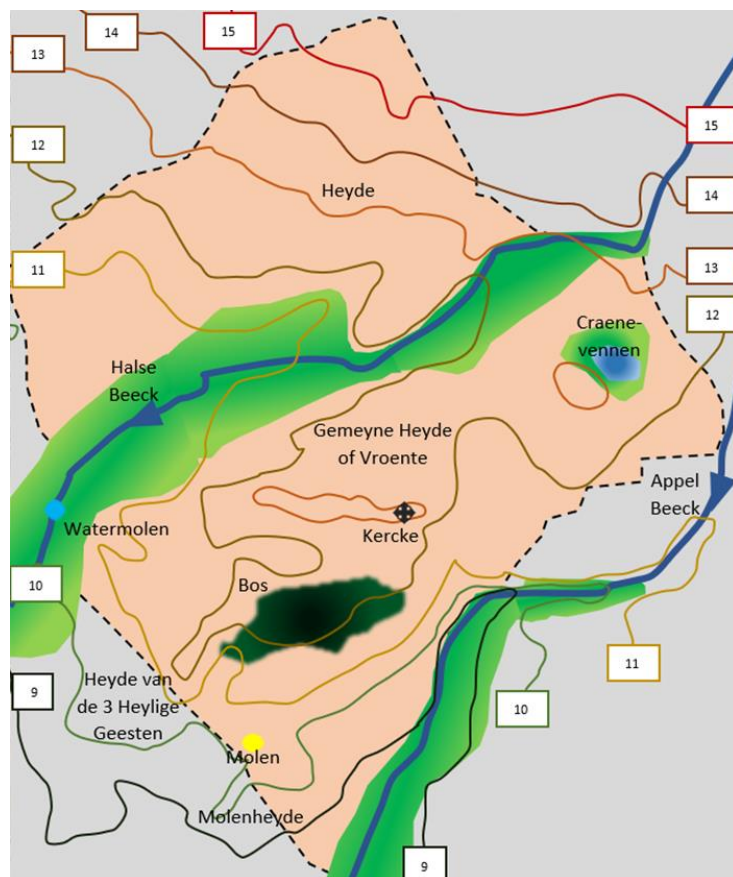
Men zag aan de Schelde een grotere nederzetting groeien (Antwerpen, ontstaan in de achtste eeuw); de bewoners ervan voedden zich met wat de vruchtbare polders errond opbrachten. Ook langsheen kleinere rivieren, zoals in onze omgeving langs de Nete, ontstonden woonkernen. Naarmate die nederzettingen groter werden en de demografische druk steeg, gingen mensen hun geluk ook verderop beproeven; stilaan werden ook de minder vruchtbare gebieden (weer) bewoond. Ook de inspanningen van bepaalde kloosters en abdijen om land vruchtbaar te maken droegen bij tot de ontginning van nieuwe gebieden.

De eerste pioniers hebben zich wellicht rond het jaar 1000 (opnieuw) in Halle gevestigd; met zekerheid was er bewoning vanaf 1100-1200.

Ze troffen er een heideachtig landschap aan, doorsneden door twee beken en met enkele vennen op de heide tegen het grote bos aan (thans Zoerselbos). Centraal (in donkergroen op het kaartje) lag een eerder klein bosgebied.

Op de kaart met de hoogtelijnen (in meter TAW) tekenden we de beide beken in en ook het vennengebiedje naar het grote bos toe. Let wel, men spreekt hier van heel kleine hoogteverschillen, maar dat was wel een wereld van verschil voor de landbouwer!

In het groen gaven we een gebied aan dat zich in de relatief vochtige vallei bevindt (indicatief: een zone gelegen binnen een halve meter boven de beekrand of de vennen). Hier stroomde de beek regelmatig over, met als gevolg enigszins (leem)rijke alluviale gronden. De relatieve luchtvochtigheid was hoger in deze zone dan verder van de beek af.

De oudste woonkernen vinden we in het westen op de overgang tussen de beekzone van de “*Halse Beeck*” (actueel de Grote Schijn) en de heide (de huidige Heideweg) en stroomafwaarts aan “*den Draeyboom*” (actueel de Sint-Jozefskapel); in het oosten was er bewoning op de overgang tussen de beekzone van de “*Appelbeek*” en de “*Molenheyde*” (actueel kruispunt Liefkenshoek/Halmolenweg) en stroomopwaarts in de wijde omgeving van de “*Craenevenne*” (actueel Pittinx en Hooydonck); helemaal in het noorden van het Halse grondgebied vinden we van oudsher de “*Heydehoeven*” en de hoeve “*Eerdbrugge*” langs het Meddelaer.

De boerderijen werden dus vooral opgericht in de overgangszone tussen de relatief vochtige weiden en landerijen langs de beken en vennen aan de éne kant en de iets hoger en droger gelegen heide aan de andere kant. Ze werden opgetrokken op basis van een houten structuur (men “*timmerde een huysken*”), ingevuld met vlechtwerk en afgedicht met een min of meer water- en winddichte wandlaag (leem was zeldzaam in de zandstreek, soms trof men het aan op een zekere diepte); het dak was bedekt met roggestro, dat op het einde van juli gemaaid werd. Deze huizen waren kwetsbaar voor storm en ontij en vergden regelmatig onderhoud van wanden en dak. In de beginperiode waren enkel de schouw boven de haard en de (bak)oven buitenshuis in baksteen opgetrokken. Die bakstenen moesten van de streek van Boom komen, via de Nete naar Lier en van daar met paard en kar over de weg naar Halle. Waar de kleilaag in onze streek niet te diep lag (in Rijkevorsel, Westmalle, Sint-Lenaarts) kon men plaatselijk steenbakovens oprichten. Dat gebeurde later ook op Juxschot en vanaf 1733 op Risschot te Zoersel (waar nu het Geleg te vinden is), met wisselend succes.

Een hoger gelegen gebied, waarop nog gewassen of hooi konden verbouwd worden, noemde men een “*aert*” (de naam Ronkaert verwijst daarnaar, alsook de eerdergenoemde hoeve “*Eerdbrugge*” = “*Aert-brugge*”); als dat gebied dicht bij een beek, moeras of ven lag, sprak men van een “*donck*” (zoals de naam Hooydonck nu nog aangeeft). Het grootste deel was echter heide: deze bleef eigendom van de vorst (of zijn leenheer; dit kon ook een abdij zijn) en werd “*de Vroente*” genoemd (= grond van de Heer, “*fraujaz*” in het Oud-Germaans). In ruil voor bepaalde diensten of een vergoeding mochten de dorpelingen deze gronden aanwenden.

De Vroente werd gemeenschappelijk gebruikt en was een belangrijk onderdeel van het landbouwsysteem: men bracht er eertijds 's avonds de koeien bijeen voor de nacht, men plantte er bomen voor gebruik als bouw- en stookmateriaal, men hield er markten, men sprokkelde er hout en stak er turf (in de slechtste stukken heide, de “*schommen*”, waar dit toegelaten was). Daarnaast werden afgesneden heidestruikjes, heideplag en allerlei droog materiaal als strooisel gebruikt in de potstal, waarin de mest voor de akkerbouw werd vergaard.

Langs het water graasden de koeien in de beemden (“*bempden*”) of weilanden (“*madelanden*”, een woord verwant aan het Engelse “*meadow*”); iets hoger lagen de hooilanden, die in juni (en als het droog genoeg was ook in augustus-september) gemaaid werden. Mits juiste intensieve bewerking (mesten en ploegen) konden de beste stukken tot landbouwgrond (“*saeylanden*”) worden omgevormd.

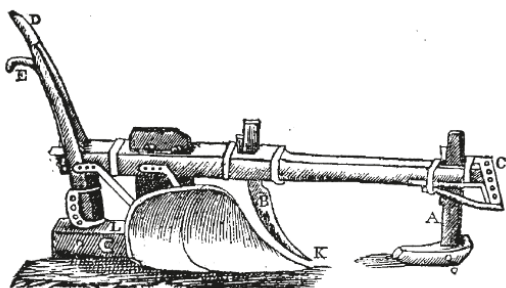
Landbouwactiviteit ontwikkelt zich

Aan een klassieke (grote) middeleeuwse Kempische hoeve was ongeveer 12 bunder (16 hectaren) landbouwland verbonden (in het Latijn een “*mansus integer*”... een hele hoeve: dat werd zelfs een oppervlaktemaat). In het zestiende-eeuwse Halle beschikte een gemiddeld landbouwbedrijf slechts over een achttal bunder.

Het vee was de centrale schakel in het landbouwbedrijf. Paarden (soms ossen) leverden de nodige trekkracht; koeien werden gehouden voor de melk, varkens voor het vlees. Maar vooral: het vee zorgde voor de noodzakelijke mest om het land vruchtbaar te maken.

Rundvee graasde waar mogelijk vanaf mei op het grasland. Wanneer het gras op was, werden de koeien met spurrie gevoerd; dat gaf de melk en de boter een kenmerkende smaak, men sprak van “*spurrieboter*”. Einde oktober ging het vee op stal en kregen de koeien voornamelijk kaf, dat met water in een “*koeketel*” werd gekookt. Ook roggemeel werd in de winter gevoederd. In de lente stond opnieuw groen op het menu. Melkgevende koeien werden goed verzorgd, ze waren tot 40 gulden per dier waard!

Bedenk daarbij dat de middeleeuwse koe heel wat kleiner was dan de dieren die we nu kennen: een schouderhoogte van ongeveer 1.15 meter was typisch. Die kleinere koeien hadden minder voedsel nodig dan hun huidige soortgenoten en waren makkelijker te huisvesten. Uiteraard zal ook de melkproductie lager geweest zijn.

De zaailanden werden intensief bemest en omgeploegd met een lichte Kempische ploeg (tekening hiernaast, versie rond 1700 - documentatie Bokrijk), in principe getrokken door één paard en bediend door één man.

Als voedsel voor de mens werd er boekweit (zomervrucht) en rogge (wintervrucht) gekweekt: boekweitkoeken of -pap en roggebroden waren het basisvoedsel.

Als veevoeder oogstte men in de zomer haver, naar de winter toe spurrie. De waarde van wat men jaarlijks gemiddeld op één bunder “*saeyland*” kon oogsten bedroeg 40 tot 60 gulden. Voor andere gewassen was de Halse grond te arm (“*ronde granen*”, zoals tarwe, kon men op zandgrond niet winnen); aardappelen kende men hier (nog) niet in de besproken periode.

De keuze voor rogge, boekweit en spurrie had te maken met de natuur: (winter)rogge heeft een uitgebreid wortelstelsel, dat toelaat toch nog voldoende groeikracht te halen uit schrale grond; boekweit vraagt weinig mest en kan snel na het zaaien geoogst worden; ook spurrie heeft niet veel mest nodig en het groeit snel... het is zelfs een soort groenbemester, die men op zandige heidegrond kan zaaien als eerste ontginningsgewas.

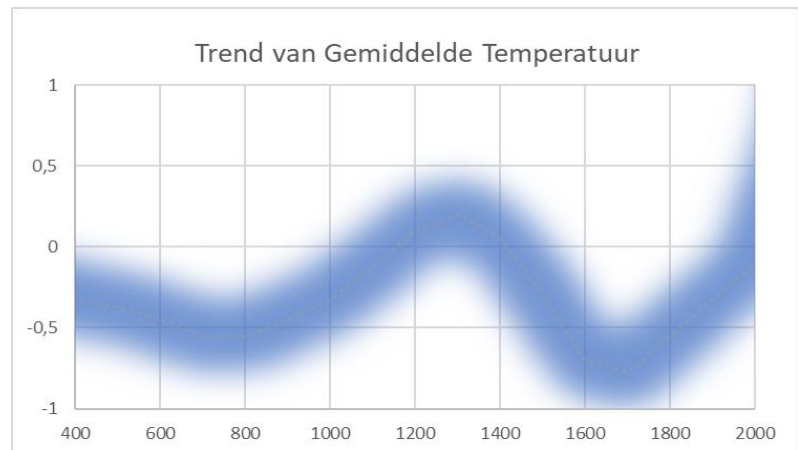
Haver werd gezaaid in de lente, als uitstekend voedsel voor paarden, jong vee of drachtige koeien. Ook de mens voedde zich met haver - onder de vorm van havermout.

Externe factoren

Goede landbouwtechnieken, geschikt(gemaakt)e gronden en veel noeste arbeid had men enigszins in de hand, maar de ontwikkeling van de dorpen werd in sterke mate bepaald door het klimaat, de politieke (on)rust en besmettelijke ziekten voor mens of dier. Hiertegenover stond de landbouwer machteloos.

Het klimaat in het noordelijk halfrond kende afwisselende periodes van opwarming en afkoeling. We gaven reeds aan dat de weersomstandigheden van het eerste millennium niet bepaald gunstig waren voor landbouw. Naar het jaar 1000 toe verbeterde de situatie.

Aan het begin van de twaalfde eeuw was de opwarmende trend duidelijk, met een hoogtepunt in de eeuw daarop. Het was een tijd van relatief lange, warme zomers en gematigde winters. Al spreken we hierbij - naargelang de bron - over een verschil in jaargemiddelde van amper enkele tienden tot pieken van 2 à 3 °C, het was - weer eens - een wereld van verschil voor de boer. De gesimuleerde trend op de figuur hiernaast geeft een indicatie van de evolutie tegenover het niveau van het jaar 2000.

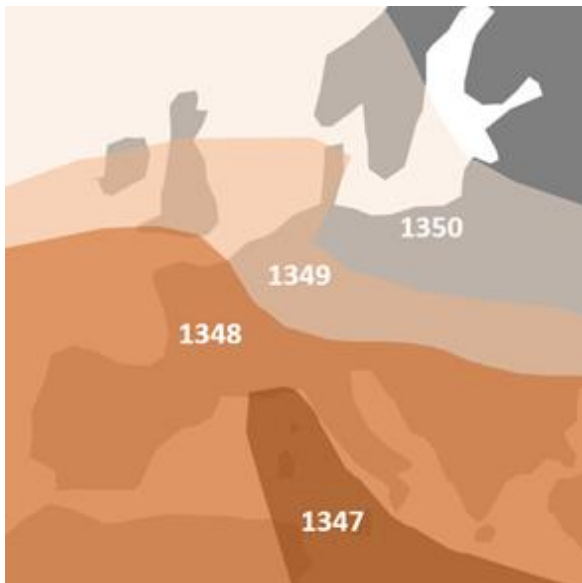
Er was voldoende regen om de graangewassen te laten opschieten. De zomers en de oogstperiode waren voldoende warm en droog. Misoogsten of hongersnoden waren in de twaalfde en dertiende eeuw zeldzaam. Er groeiden toen wijnranken tot in Engeland en perziken in Vlaanderen! De levensverwachting nam toe en de plattelandsbevolking verdrievoudigde in honderd jaar. Deze omstandigheden verklaren grotendeels het ontstaan van vele dorpen in onze regio in de twaalfde en dertiende eeuw.

Bovendien konden deze bloeiende productieve gemeenschappen genieten van een verbazingwekkend vreedzaam politiek klimaat: er werden in de dertiende eeuw (bijna) geen grote oorlogen uitgevochten in Europa.

Op het platteland ontstonden heel veel kleine en middelgrote boerderijen, die als familiebedrijven functioneerden. Deze familiale bedrijfsvoering, typisch voor geheel de lage landen bij de zee, was eerder gesloten en zelfvoorzienend en daardoor minder conjunctuurgevoelig dan grote boerenbedrijven die men elders in Europa kende. Men gebruikte de overgeleverde landbouwtechnieken. Men wist bij ervaring hoeveel monden een bepaald gebied kon voeden. Gezinnen waren kinderrijk, maar (besmettelijke) ziektes - en soms oorlogsgeweld of natuurrampen, die bijna steeds hongersnood meebrachten - konden soms een catastrofe betekenen. Perioden van bevolkingstoename en ontvolking (zelfs bijna leegloop) wisselden elkaar af.

Na het gunstige klimaat van de vroege middeleeuwen, deed een nieuwe periode haar intrede met koelere en kortere zomers, guur herfstweer dat het oogsten bemoeilijkte en langere strenge winters. Alhoewel er af en toe wat betere jaren tussenlagen, spreekt men terecht van de "*kleine ijstijd*" van het einde van de 16de en geheel de 17de eeuw (1570-1700), toen zelfs de Schelde regelmatig bevroor. Voor de boer betekent "*gemiddeld 2 °C lagere jaartemperatuur*" weer een drama: het groeiseizoen van de planten verkortte met zes weken!

Politiek was Europa vanaf de veertiende eeuw een heksenketel: eerst was er de Honderdjarige Oorlog, nadien waren er godsdiensttwisten, de Tachtigjarige Oorlog en diverse erfeniskwesties in vorstenhuizen die tot "*successieoorlogen*" leidden... Zonder overdrijving spreekt historica Barbara Tuchman van "*De Waanzinnige Veertiende Eeuw*", maar men zou de titel van haar boek ook kunnen uitbreiden tot de volgende eeuwen. De rust zou niet gemakkelijk weerkeren en we zullen zien dat het wereldtoneel af en toe Halle sterk beroerde.

Besmettelijke ziektes deden nadrukkelijk hun intrede: de periode 1347-1350 staat in de geschiedenisboeken aangemerkt als de tijd waarin de pest een derde van de Europese bevolking wegmaaide. Het kaartje geeft de verspreiding weer: in onze contreien woedde deze “Grote Pestgolf” van de veertiende eeuw vooral op het einde van 1348 en in het begin van 1349.

De pest zou latent aanwezig blijven en opstoten kennen tot in het midden van de zeventiende eeuw. Ook andere zeer besmettelijke ziektes troffen de bevolking, zoals de dysenterie (omwille van de ziekteverschijnselen “den rooden loop” genoemd).

We zullen zien dat ons dorp - helaas - hiervan niet gespaard werd.

Al deze elementen samen bezorgden de plattelandsbevolking een hard bestaan.

Een geordende samenleving

Het samenleven van mensen in deze kleine dorpsgemeenschappen was relatief goed vastgelegd.

Het gewoonterecht (de “Costuymen”, vergelijk met “coûtures” in het Frans) bepaalde wat kon en niet mocht: met verbazing lezen we vandaag de degelijkheid en het detail van de toen geldende rechtsbepalingen, zoals die voor het eerst werden neergeschreven in 1557, maar reeds veel langer golden.

Zo was er in Halle bijvoorbeeld sinds de vroegste tijden (tot december 1600) een watermolen, op de Halse Beeck (nu de Grote Schijn); die molen was er niet alleen nodig voor het malen van het graan, maar ook om het peil van de beek constant te houden. Welnu, in de “Costuymen van Santhoven”, artikel 85, leest men:

LXXXV.
De Meulders van Water-meulens en sullen de Beken oft Water-loopen daer op hen Meulens sijn malende niet hooger moghen sleygheren als den peghel behoorlijk gestelt oft te stellen toe en laet op de pene van 6. gulden voor ideren duym diemen hoogher ghesleyghert sal bevinden.

De molenaars van de watermolens zullen de beken of waterlopen waarop hun molen staat niet hoger mogen laten stijgen dan het behoorlijk vastgestelde of vast te stellen peil toelaat, op straffe van 6 gulden voor iedere duim dat men het peil te hoog bevindt.

En evenzeer was het gewoonterecht duidelijk over het gebruik van de gemene weiden, in artikel 91:

XCI.
Niemant en sal voortaan zijn beesten op de ghemeyn vroenten, straeten oft weggen moghen stouwen oft laeten weyden sonder eenen behoorlijcken oft bequamen huerder die daer ghedurighlijck by blijft ende gade-slaet op pene t'elcker reyle van 12 stuylv.

Niemand zal voortaan zijn beesten op de gemene vroenten, straten of wegen mogen laten lopen of grazen zonder een behoorlijke of bekwame hoeder, die er voortdurend bijblijft en ze gadeslaat, op straffe van 12 stuivers bij iedere overtreding.

Eén gulden was 20 stuivers (zie Bijlage 7).

Oorspronkelijk waren alle gronden eigendom van de hertog, die zich het gebied had toegeëigend. In de loop der tijden schonk hij gronden weg in ruil voor bewezen (of te bewijzen) diensten, bijvoorbeeld aan kloosters en hospitalen, of verkocht hij ze - meestal uit geldnood omwille van een oorlog - aan gegoede families. Er had zich bovendien een ingewikkeld netwerk van eigendomsstructuren gevormd, met erfpachtovereenkomsten, cijnzen en pachtgelden... de lezing van de desbetreffende (notariële) akten laat zelfs een hedendaags jurist vaak met een punthoofd achter.

Wereldlijk bestuur

Bijna alle dorpen (of gehuchten ervan) en ook vele kleine steden waren "*Heerlijkheden*": een juridische term die verwees naar de "*rechten die van kracht waren binnen een nauwkeurig omschreven gebied*". De "*Heer*" (en dat kon in bepaalde families of situaties ook een "*Dame*" zijn) was dus geen eigenaar van het gebied, maar oefende er rechten uit, die hij of zij ontving van de hertog.

Men kende een onderscheid tussen lage, middelbare en de hoge heerlijke rechten: de "*lage rechten*" betroffen burgerlijke zaken, zoals registratie van testamenten, vastleggen van huwelijksvoorwaarden, benoeming van voogden ("*momboors*") over minderjarige wezen en eigendomsoverdracht van onroerend goed; de "*middelbare rechten*" handelden over misdrijven waar lage boetes op stonden en omvatten ook het recht om (lokale) wetten en reglementen op te stellen; zware misdrijven werden gevonnist onder de "*hoge heerlijke rechtspraak*".

Heerlijkheden waren lange tijd vooral in handen van de adel. Vanaf de periode die we in dit boek bestuderen, worden heerlijke rechten ook geschonken aan - of gekocht door(!) - succesvolle handelaars of stadsbestuurders. Voor hen was het bezit van een Heerlijkheid een belangrijk statussymbool.

Veel Heren en Dames waren persoonlijk zeer betrokken bij hun Heerlijkheid: ze (ver)bouwden kerken, richtten hospitalen of instellingen voor armen op, enz... Vaak trouwden ze in de plaatselijke kerk of werden er begraven. In de Latijnse registers wordt de Heer vaak "*Toparcha*" genoemd.

Alhoewel de Heer dus de lokale wetgever en bestuurder was, oefende hij zijn gezag meestal niet persoonlijk uit, maar droeg hij die taak op aan een schout en een groep van "*(wijze) mannen*", die vanaf de zestiende eeuw "*schepenen*" werden genoemd, naar de naam die bestuurders in de steden droegen.

De schout of "*schoute(e)th*" was het hoofd van het plaatselijk bestuur. Hij werd aangesteld door de Heer en was de lokale vertegenwoordiger van de vorst, voor Halle de hertog van Brabant. Sinds Filips de Goede maakte Brabant deel uit van het Bourgondische Rijk; onze vorst was dus rond 1500 Filips de Schone (de vader van keizer Karel). Om benoemd te kunnen worden tot schout moest de kandidaat Brabander zijn van geboorte, "*gesproten uit wettige ouders*" én een aantal vaste goederen bezitten.

Gewoonlijk werd de schout benoemd voor het leven. Het was een goedbetaalde job, die zeer gegeerd was in vooraanstaande families.

De schouten waren bestuurders én rechters tegelijk.

Als bestuurders stonden zij in voor de orde en de rust en voor de uitvoering van de wetten en het plaatselijke gewoonterecht. Zij vertegenwoordigden ter plekke het hogere staatsgezag en namen deel aan de beraadslagingen van de schepenen (met raadgevende stem). Ze organiseerden in oorlogstijd de plaatselijke verdediging.

Als rechters stelden zij overtredingen vast en spoorden zij misdadigers op. Ze stonden aan het hoofd van de "*schepenbank*" (de "*vijschaar*"): zij moesten deze bijeenroepen en de vergadering voorzitten. Ze traden op als openbare aanklager. De schepenen (die als de eigenlijke rechters zetelden) kregen van de schout na de ondervragingen de opdracht om naar geweten uitspraak te doen in de zaak. De schout moest het vonnis doen uitvoeren. Dit alles diende te gebeuren met bekwame spoed, zoals we lezen in de "*Costuymen*", artikel 33:

De schout van Zandhoven is ertoe gehouden al zijn gevangenen binnen de drie dagen voor het gerecht te brengen en in het openbaar voor de leenmannen van onze genadige Heer de Koning aanklacht en uitspraak te doen.

XXXIII.

DE Schouteth van Santhoven is gehouden alle sijne gevangene binnen den derden daeghe, voor recht te brenghen, ende openbaerlijck voor Leen-mannen ons ghenaedighs Heere des Coninckx, ticht, ende aenpraeck te doen.

De schepenen moesten, zoals de schout, in Brabant geboren zijn uit wettige ouders en een aantal onroerende goederen bezitten. Zij behoorden tot de “*notabelen*”. In tegenstelling tot de schout, werden zij niet benoemd voor het leven, maar werd hun opdracht elk jaar hernieuwd (wat niet steeds automatisch gebeurde). Men werd benoemd door de schout of de Heer en was verplicht het ambt te aanvaarden!

Ook zij waren rechters en bestuurders. In rechtszaken waren ze te vergelijken met juryleden, die luisterden en een rechtvaardig oordeel velden. Als bestuurders zorgden zij mee voor orde en veiligheid, zij vaardigden voorschriften uit die door de schout werden bekrachtigd; ze beheerden de gemeentelijke eigendommen en gelden en zorgden voor aanleg en instandhouding van wegen en waterlopen; binnen hun bevoegdheid registreerden ze, als notarissen, bepaalde veranderingen van onroerende goederen, cijzen en rechten.

Schout en schepenen werden ondersteund door een klerk of griffier, die vanaf de zeventiende eeuw “*secretaris*” werd genoemd. Deze secretaris behoorde in theorie niet echt tot het bestuur: zijn taak was de beslissingen te boek te stellen, zonder recht om in de beraadslagingen tussen te komen. Feitelijk echter ging het er geheel anders aan toe: de secretarissen waren de personen die het best met de “*Costuymen*” bekend waren, zodat zij de échte bestuurders achter de schermen waren en vaak zeer goede banden hadden met de schout en zelfs met de Heer.

In de meeste heerlijkheden was er ook een “*vorster*”, een naam afkomstig van het Latijnse “*forestarius*”: letterlijk “*boswachter*”, maar in de praktijk de algemene ordehandhaver in opdracht van de schout. Hij trad op als deurwaarder en veldwachter, die in de gevangenis van de Heer (ook, net als de heide, “*vroente*” genoemd omdat zij aan de Heer toebehoorde) of eventueel bij hem thuis de gevangenen moest bewaken. Daartoe moest hij de nodige uitrusting voorzien, zoals bepaald in de “*Costuymen*”, artikel 19:

XIX.
Den voorschreven Vorster is ghehouden hem te versien van yfere blokken, stocken, ende andere dierghelijcke wapenen, boyen, ende sloten, omme de vroente te houdene, ende alle ghevanghenen tot sijnen perijckele, ende laft wel te bewaeren.

De Vorster, waarvan sprake, is gehouden zich te voorzien van ijzeren blokken, stokken en andere soortgelijke wapens, boeien en sloten, om de (openbare) gevangenis te houden en alle gevangenen op zijn risico en kosten goed te bewaren.

Halle had oorspronkelijk geen eigen schepenenbank en was onderworpen aan de “*Hooftbanc van Santhoven*”; wel was er hier een vorster en waren af en toe Hallenaars aangeduid in de schepenenbank van Zandhoven. Pas rond 1644 werd er een nieuwe (weliswaar nog steeds gezamenlijke) schepenenbank opgericht voor Halle, Massenhoven en Voorschoten (oude naam voor Viersel).

De functie van schepenen (“*scabinus*”), secretaris (“*secretarius*”) en vorster (“*forestarius*”) wordt vaak speciaal vernoemd in de doop-, huwelijks- en overlijdensregisters. We zullen ze vermelden wanneer we hen ontmoeten in dit verhaal.

We komen ook een paar keer de “*borgemeester*” tegen (niet te verwarren met de functie van burgemeester, die enkel in steden zoals Lier en Antwerpen bestond): deze was belast met het beheer van de gemeentelijke financies. Uit onze bronnen blijkt dat de “*borgemeester*” in Halle telkens voor één jaar werd aangeduid.

De hier geschetste bestuursvorm was van kracht gedurende de hele periode die we bestuderen. Ze was ontstaan uit een feodale onderverdeling van het overheidsgezag in de middeleeuwen en zou blijven bestaan tot aan de Franse bezetting op het einde van de achttiende eeuw.

Na het Franse bewind (1815) werden enkele “*heerlijke rechten*” hersteld (met name de bevoegdheid om plaatselijke bestuurders aan te duiden), maar ook deze laatste rechten verdwenen met de Belgische Grondwet van 1831.

Een parochie groeit

Sinds de kerstening ten tijde van Karel de Grote had de vorst (of de Heer of de abdijs, aan wie hij heerlijke rechten had verleend) de plicht om de “*parochie*” te voorzien van een kerk (soms bouwde de gemeenschap die zelf) en ervoor in te staan dat een priester de dienst verzorgde. Die parochies hingen - voor hun geestelijke taak - af van een bisdom (soms met vele tussenstappen, waarbij abdijen vaak het benoemingsrecht hadden verworven).

In Halle werd reeds zeer vroeg een kerk(je) gebouwd - eigenlijk een kapel, toegewijd aan Sinte-Merten en wellicht bediend door een “*capellaen*” (letterlijk “*kapel-priester*”). Er kan met zekerheid gezegd worden dat reeds voor 1300 “*alhier ene cura pastoralis wird opgerigt*” en dat er sprake was van een volwaardige parochie. Een meer precieze datum ontbreekt. Onze streken behoorden toen tot het bisdom Kamerijk (Cambrai); de originele archiefstukken van dit bisdom zijn helaas op het einde van de Eerste Wereldoorlog bij de brand van Cambrai teloorgegaan, zodat we met beperkte sporen van dat verre verleden tevreden moeten zijn.

Karel de Grote en zijn voorganger Pepijn de Korte hadden ook een regeling uitgewerkt om deze kerken en hun priesters financieel te ondersteunen: de parochianen waren verplicht de “*thienden*” (ook soms “*tienden*” geschreven - we gebruiken systematisch de oudere vorm) te betalen, een belasting van 10% op alle veldgewassen (de “*veldthiende*”, in Halle van toepassing).

Men mag zich oorspronkelijk het ophalen van deze thienden zeer letterlijk voorstellen: de “*thiendengarders*” gingen naar de akkers, waar de oogst in schoven opgesteld stond, en laadden daar elke tiende schoof op hun “*thiendenkar*”: een échte betaling in natura dus.

De opbrengst van deze thienden werd - althans, zo was de oorspronkelijke bedoeling - in drie verdeeld: één derde voor de pastoor, één derde voor de armen en één derde voor het onderhoud van het kerkgebouw en de liturgie (aanschaf van liturgische boeken, gewaden en kaarsen). Wanneer de kerk door een grootgrondbezitter was gebouwd, was hij de rechtmatige eigenaar van deze kerk en van de bijhorende thienden (hij moest er wel voor zorgen dat deze thienden voor hun oorspronkelijke bestemming gebruikt werden).

In de loop der eeuwen werden de thienden vaak herverdeeld, opnieuw toegewezen, soms zelfs doorverkocht. Zo lezen we in “*Campinia Sacra VIII*” onder “*Het Parochiewezen in de Antwerpse Kempen*” (Kanunnik Floris Prims, 1948, pagina 248): “*Een gedeelte der tienden hoorde toe (1271) aan den heer van Boutersem, die het te leen had uitgegeven aan Gilbertus van Halle, kapelaan te Lier. Deze verkoopt zijn recht aan S. Bernards en Alardus, pastoor te Halle, geeft zijn toestemming, hij zelf niet bij kas zijnde om ze te kopen (8 Mei 1271).*”

Dit citaat verwijst terloops naar de oudste geschreven vermelding van onze parochie Sint-Martinus. Er wordt verwezen naar “*S. Bernards*”: dit is de Abdijs van Sint-Bernardus, oorspronkelijk opgericht in Vremde (1236), maar zeer snel daarna verhuisd naar Hemiksem (1243).

In het begin van de zeventiende eeuw werden de thienden in Halle in 9 delen verdeeld, als volgt:

- 3 delen aan de pastoor
- 2 delen aan het Sint-Elisabethgasthuys van Herentals (opgericht in 1253 met steun van de Brabantse hertogen... het oudste ziekenhuis in de Kempen!)
- 1 deel aan het klooster van Vredenberg te Lier
- 2 delen aan de Heer van Halle (de hertog of later diegene aan wie de hertog de heerlijke rechten had geschonken of verkocht)
- 1 deel (zie citaat hierboven uit 1271) aan de Sint-Bernardus-abdijs; later (vanaf 1636) kwam dit deel toe aan de Bisschop van Antwerpen

Een hele afwijking van de originele bedoeling... en vooral (net als in vele parochies van die tijd): de opbrengsten voor de kerk en voor de armen waren aan anderen toebedeeld (waarbij zeker kan vermeld worden dat het *"Gasthuys van Herentals"* wel voornamelijk bedoeld was voor behoeftigen). Voor het onderhoud van de kerk en de bekostiging van de liturgie werd daarom een *"Kerkfabriek"* opgericht en voor de ondersteuning van de noodlijdenden een Armentafel of *"Tafel van de Heilige Geest"*.

We zien dan ook vanaf de dertiende eeuw de taak van *"kerkmeester"* ontstaan: meestal twee personen per parochie, die instonden voor het beheer van de kerkgoederen. De rekeningen werden door hen opgesteld. In de registers worden ze soms met hun Latijnse benaming *"aedilis"* vermeld.

Rond die tijd verscheen ook de *"Heilige Geestmeester"*, soms ook *"Armenmeester"* of *"Momboor"* (voogd) genoemd: personen, gekozen door de gemeenschap, die de zorg hadden over de liefdadigheid binnen de parochie. Armenzorg en andere vormen van hulpverlening werden aan hen toegewezen. In de regel waren de Heilige Geestmeesters met twee.

Er waren *"huisarmen"* en *"uitbestede armen"*. Huisarmen woonden nog wel in een huisje (soms sprak men terecht eerder van een hutje, op de hei), maar hadden af en toe behoefte aan hulp in natura, vooral voedsel en kledij. Uitbestede armen waren alleenstaande arme mensen, die werden ondergebracht bij inwoners van het dorp - meestal op een hoeve - tegen een vergoeding voor de verzorging.

Het organisme dat zich om de armen bekommerde werd *"De Tafel van de Heilige Geest"* genoemd, soms kortweg *"De Heilige Geest"*. Eigenlijk was dit een buitengewoon mooie en zeer Bijbelse benaming: Gods liefde voor de behoeftige medemens wordt zichtbaar door de Heilige Geest, de *"helper die Christus ons zendt om ons alles te herinneren en te doen wat in het Evangelie verkondigd wordt."*

Vaak leest men dat Halle een *"hoofdkerk"* was, die een *"vont"* (doopvont) had en waarheen men vanuit omringende parochies kwam voor bepaalde diensten. Hiervan hebben we echter niet echt sporen gevonden: de omliggende parochies hadden in de bestudeerde periode ook een eigen kerk (Schilden, Zandhoven,...), soms binnen een dubbeldorp (bv. *"Westmalle-Soersel"*, *"Broechem-Oelegem"*, *"Massenhoven-Voorschoten"*,...); alleen in Juxschot was er geen kerk, maar een kapel toegewijd aan Sint-Antonius; ook daar werden sacramenten toegediend; er is een register van dopen en huwelijken. Deze kapel was trouwens expliciet afhankelijk van Brecht, niet van Halle.

Gedurende het grootste deel van de besproken periode, vanaf de oprichting van het Bisdom Antwerpen (1561) tot aan deerschikking als gevolg van het Concordaat afgesloten tussen paus Pius VII en Napoleon (1802), behoorde Halle tot het uitgestrekte *"diaconaat"* Lier, als meest noordelijke punt.

Dit verklaart enigszins waarom er - op kerkelijk vlak - meer verbanden te vinden zijn met zuidelijk gelegen dorpen dan bijvoorbeeld met Westmalle, Zoersel, enz... die tot het dekenaat Hoogstraten behoorden.

De kerk in het midden

Rond 1300 was er, zoals gezegd, nog geen volwaardige kerk in Halle: enkel een kleine kapel, bediend door een pastoor (die vaak nog andere parochies te verzorgen had).

Deze kapel werd in de loop der jaren vergroot, om tegen het einde van de vijftiende eeuw uit te groeien tot een langwerpig gebouw, met aan de oostzijde de oude kapel als hoogkoor en aan de westzijde de toren die we nu nog kennen. Uit de vaststellingen van pastoor Smets (zie pagina 21) blijkt dat de toren eerst werd gebouwd en dat het kerkship (paars op de tekening) nadien tussen kapel en toren werd ingepast: *“men heeft beginnen te bouwen van den buytengevel van den toren”*.

Midden in de negentiende eeuw (vanaf 1846) werd deze kerk verbreed met een zuidelijke en noordelijke zijbeuk. Maar dat bleek slechts oplapwerk: de bouwkundige toestand van het geheel was niet zo schitterend.

Daarom werd in het begin van de twintigste eeuw beslist om de kerk af te breken (behalve de toren) en een nieuwe, grotere kerk te bouwen op dezelfde locatie, in neogotische stijl.

De bouw van de nieuwe kerk werd zo opgevat dat de bestaande barokke altaren, de schilderijen en het kerkmeubilair er perfect in pasten. Vandaar, zoals opgemerkt in de inleiding, de merkwaardige combinatie van een klassiek neogotisch uiterlijk en een - weliswaar sober, maar toch - barok interieur.

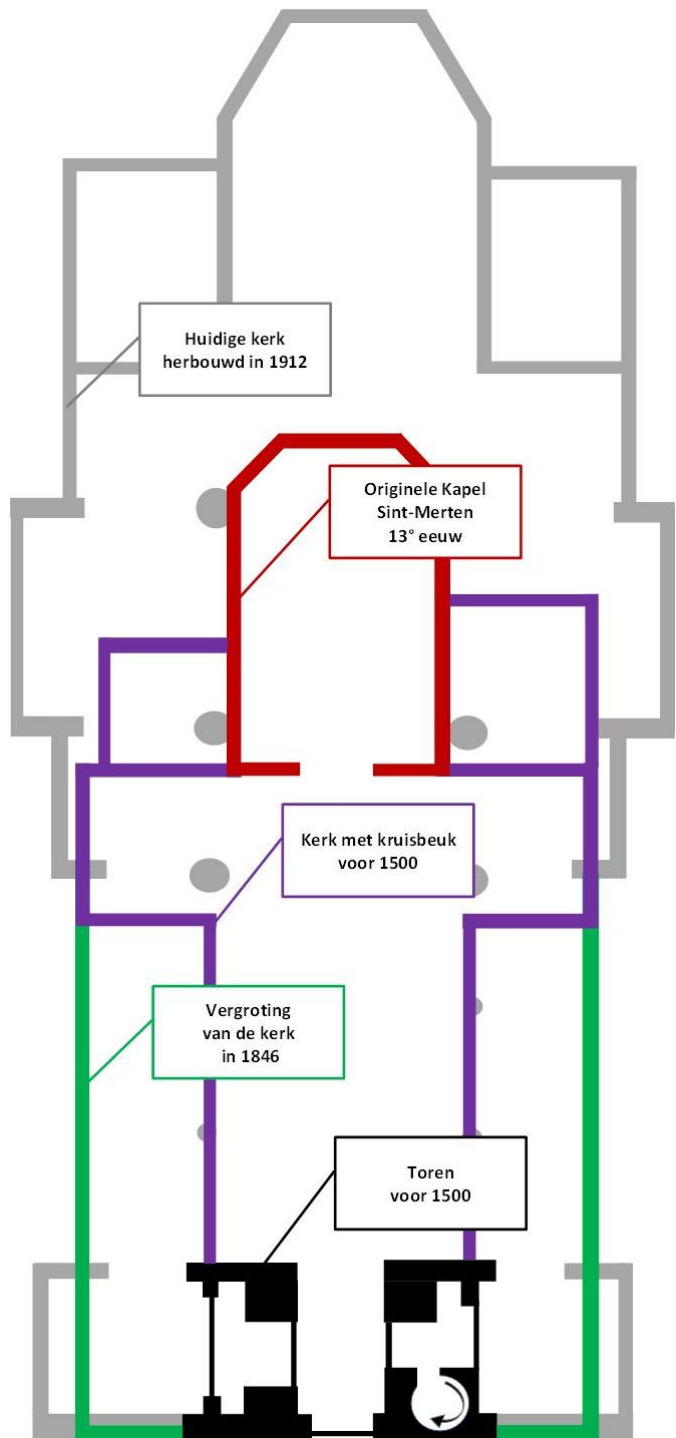
Deze bouwkundige evolutie wordt op de schets hiernaast duidelijk weergegeven, waarbij ook de situering van de oude gebouwen tegenover de huidige kerk wordt aangeduid.

Het kerkelijk leven

De kerkgebouwen en parochiestructuren waren de meest zichtbare bakens van de invloed van de Kerk op het leven van de mensen. Maar er was meer...

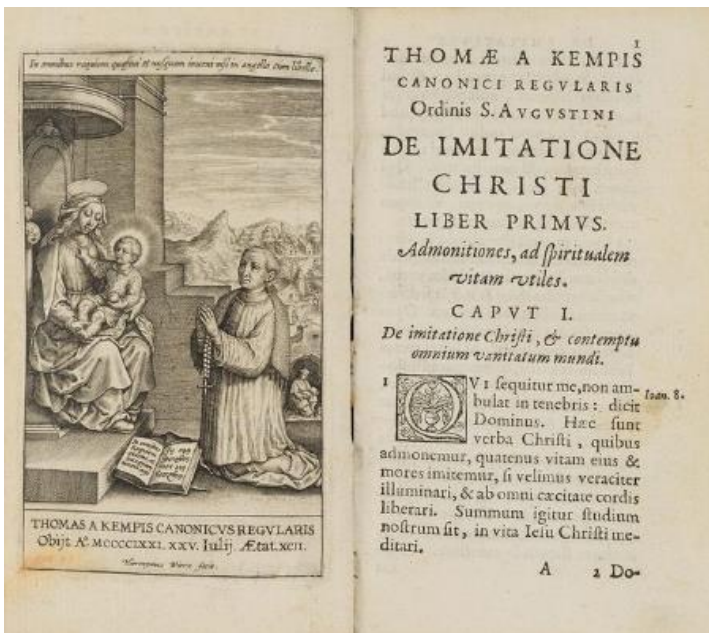
Wanneer we het wereldwijde kerkbeeld rond het jaar 1500 bekijken, maken we kennis met twee tegenstrijdige tendensen.

Enerzijds was er de luxueuze en machtszieke levensstijl, met als meest extreme voorbeeld de Borgia-pausen in Rome, die haar afstraling vond in alle geledingen van de toenmalige Kerk. Deze uitwassen hadden van de Kerk een hiërarchisch bouwwerk gemaakt van gezagsdragers, die soms meer bezig waren met hun inkomsten en invloeden dan met hun plichten van zielzorg.

Anderzijds was er een levendige - en zeker in de Kempen - breed gedragen stroming van onderuit, die haar oorsprong vond in de *“Moderne Devotie”*. Deze vernieuwingsbeweging, ontstaan aan het eind van de veertiende eeuw, wilde in Kerk en maatschappij teruggaan naar de kern van de christelijke boodschap, als reactie tegen de verruwing van de volkse zeden en de mistoestanden onder de geestelijkheid en in de kerkelijke leiding.

De inspirator ervan was Geert Groote, geboren in 1340 in Deventer: hij stichtte de leken gemeenschappen van de *“Zusters en de Broeders des Gemeenen Levens”*, die over de Lage Landen en westelijk Duitsland hun boodschap uitdroegen van persoonlijke verantwoordelijkheid (door gewetensonderzoek) en praktische levenswijsheden (gestoeld op innerlijke oprechte vroomheid). Vooral in het onderwijs - in de volkstaal! - waren ze actief en hun kloosters (vooral te Windesheim, bij Zwolle) liepen in het oog door hun vertaling van het Nieuwe Testament in het Diets (het Nederlands van die tijd).

Thomas a Kempis (1380-1472) was een begaafde aanhanger van hun inzichten en heeft in zijn boek *“De Imitatione Christi”* (Over de navolging van Christus) het praktische spirituele programma van de Moderne Devotie neergeschreven.

Men kan de invloed van deze beweging niet voldoende benadrukken: mensen als Erasmus en Jeroen Bosch waren erdoor beïnvloed, maar ook Ignatius van Loyola - de stichter van de Jezuïeten - en de kerklerares Theresa van Avilla.

In een tijd van kerkelijk formalisme en rituelen was deze vernieuwde geloofsbeleving een nieuw geluid, dat mensen aansprak en tot persoonlijke verdieping bracht.

Zelfs Adrianus Florenszoon Boeyens, de (geestelijke) opvoeder en persoonlijke biechtvader van de jonge keizer Karel V, was een overtuigd aanhanger: het is onder zijn invloed dat de keizer oorspronkelijk ijverde voor een concilie, dat de problemen in de Kerk een halt zou toeroepen. Maar Rome hield die boot af.

Bijna haalde Karel V zijn slag thuis, toen deze vrome en sobere geestelijke - intussen tot kardinaal van Tortosa benoemd - in 1522 tot Paus Adrianus VI werd verkozen (onder invloed van de Heilige Geest en wellicht een beetje van Karel V zelf...), maar helaas duurde het pausschap van Adrianus VI slechts één jaar.

Ook Luther en Calvijn waren adepten van de Moderne Devotie. De kritiek op de mistoestanden in de Kerk weerklonk in sterke vorm in de *“95 Stellingen”* die Martinus Luther op de kerkdeur in Wittenberg spijkerde. Daardoor werd de Moderne Devotie soms wel gezien als een wegbereider voor de Reformatie en van conflicten tussen katholieken en protestanten. Maar eigenlijk was het een binnenkerkelijke beweging die mensen opriep *“terug naar de bron van hun geloof”* te gaan.

Het is zeker dat deze gedachten van de *“Moderne Devotie”* sterk leefden bij de gelovigen rond de jaren 1500: zowel gegoede adellijke families als fortuinlijke handelaars waren erdoor geïnspireerd, maar ook gewone volkse mensen.

Grafzerken in kerken

Na een leven in de geest van deze devote basisregels diende de teraardebestelling te verwijzen naar de verwachte verrijzenis uit de dood. De kerkelijke begrafenis geschiedde op het kerkhof of in de kerk zelf. In vele oudere kerken treft men dan ook in de vloer grafstenen aan. Ze zijn een stille getuige van een religieus en sociaal geïnspireerde praktijk om mensen in de kerk te begraven.

Waar kwam die praktijk vandaan? En in welke periode gebeurde dit?

Ook hier start het verhaal bij Karel de Grote. In het voorjaar van 785 hield hij in Paderborn een bijeenkomst voor de (heersende) Frankische en de (onderworpen) Saksische adel. Soms wordt deze vergadering het *"Concilie van Paderborn"* genoemd, maar het was eerder een voorloper van de Rijksdag. Godsdienst en Staat waren toen nog sterk met elkaar verweven. Op deze bijeenkomst werd iedere vorm van de oude (heidense) godsdienst verboden en verklaarde Karel de Grote het christendom tot staatsgodsdienst. Tevens vaardigde hij een edict uit waarbij de *"heidense gewoonte"* van lijkverbranding verboden werd; de verplichting werd ingevoerd alle overledenen op de begraafplaatsen van de kerk te begraven en niet *"in de grafheuvelen der heidenen"*.

Rond elke kerk ontstond aldus een begraafplaats, uiteraard in *"gewijde grond"* - een uitbreiding van de *"heilige grond"* waarop de kerk gebouwd was. Daardoor kregen kerk en kerkhof een statuut van *"veilige haven"*, een *"vrijthof"*, waarheen mensen vluchtten bij nood en oorlog, omdat ze er niet mochten aangevallen worden.

Dat kerkhof rond de kerk was vaak tegelijkertijd ook boomgaard of marktplaats. De plaats om doden te begraven was beperkt; bij oorlogen of (epidemische) ziekteplagen moest men soms noodbegrafplaatsen inrichten.

Stilaan ontstond het verlangen bij goed-menende gelovigen om zo dicht mogelijk bij het altaar begraven te worden. We vinden in sommige kerken en bronnen sporen uit een zeer ver verleden. In Halle dateert het oudste teruggevonden spoor van 1503.

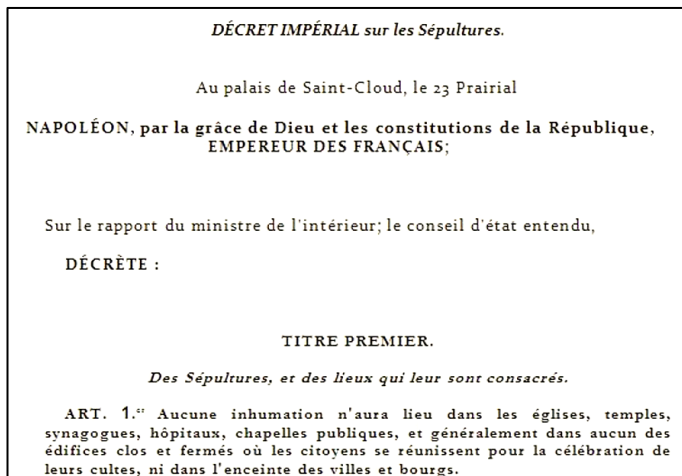
Waar de kerkbegraving oorspronkelijk vanuit religieuze overtuiging gebeurde, werd dit vrij vlug ook gezien als sociaal statussymbool: voor een begrafenis in de kerk (tot in het koor!) werd meer betaald dan voor een begrafenis op het kerkhof (zie Bijlage 7)

Maar het frequent delven van graven binnen de kerk gaf geurhinder en soms traden er stabiliteitsproblemen op voor muren en pilaren. Het goedbedoelde initiatief werd een probleem.

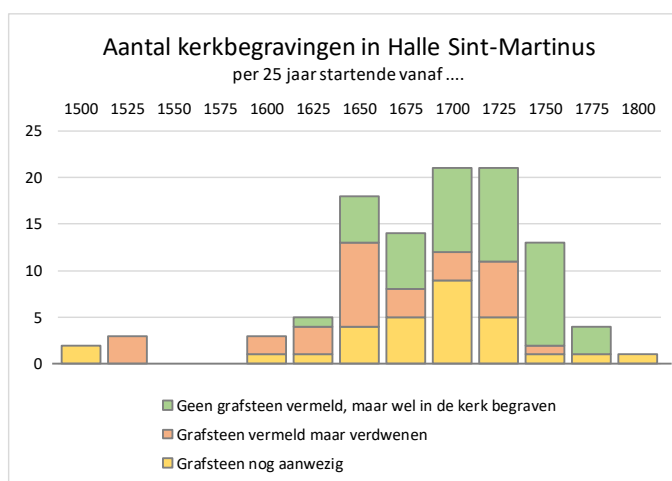
Lodewijk XVI van Frankrijk vaardigde als eerste op 10 maart 1776 zijn *"Ordonnance Royale"* uit, die de praktijk van kerkbegraving verbood in Frankrijk. In 1784 verordende ook Jozef II (de Keizer-Koster!) van de Oostenrijkse Nederlanden met zijn Keizerlijk Decreet *"Edict van den Keyser angaende de begraefenissen"* de duidelijke boodschap: *"Het begraeven in eene Kerk, Kapelle, Bidplaats of ander bedekt Gebouw wordt verboden."*

Twintig jaar later was Napoleon genoodzaakt om de zaken opnieuw onder de aandacht te brengen, met wat toevoegingen. Met het Keizerlijk Decreet van 12 juni 1804 bleef het verboden te begraven in de kerken. Na de nederlaag van Napoleon te Waterloo kwam ons land onder Nederlands bestuur, waarbij gedurende een korte periode (in theorie tot 1829) nog begravingen in kerken konden plaatsvinden.

Maar daarover vertellen we meer bij de laatste grafsteen van de Sint-Martinuskerk in Halle.

Kerkebegravingen in de Sint-Martinuskerk te Halle

In de kerk van Sint-Martinus te Halle gebeurden (gedocumenteerde) kerkebegravingen over een periode van ongeveer 300 jaar: vanaf begin van de zestiende eeuw tot begin van de negentiende eeuw. In totaal vinden we sporen van 105 kerkebegravingen, waarvan de meerderheid (87) tussen 1650 en 1775.

Enkele grafstenen zijn nog bewaard. Sommige grafstenen zijn thans verdwenen, maar hun bestaan is ooit beschreven. Van een aantal kerkebegravingen tenslotte hebben we alleen weet omdat ze in de overlijdensregisters werden genoteerd.

De grafiek hierboven geeft ons een beeld (waarbij een grafsteen meerdere namen kan bevatten).

De grafstenen liggen uiteraard nu niet meer op hun oorspronkelijke plaats. Het begraven in de kerk gebeurde immers tot begin negentiende eeuw, dus in de oude smalle kerk.

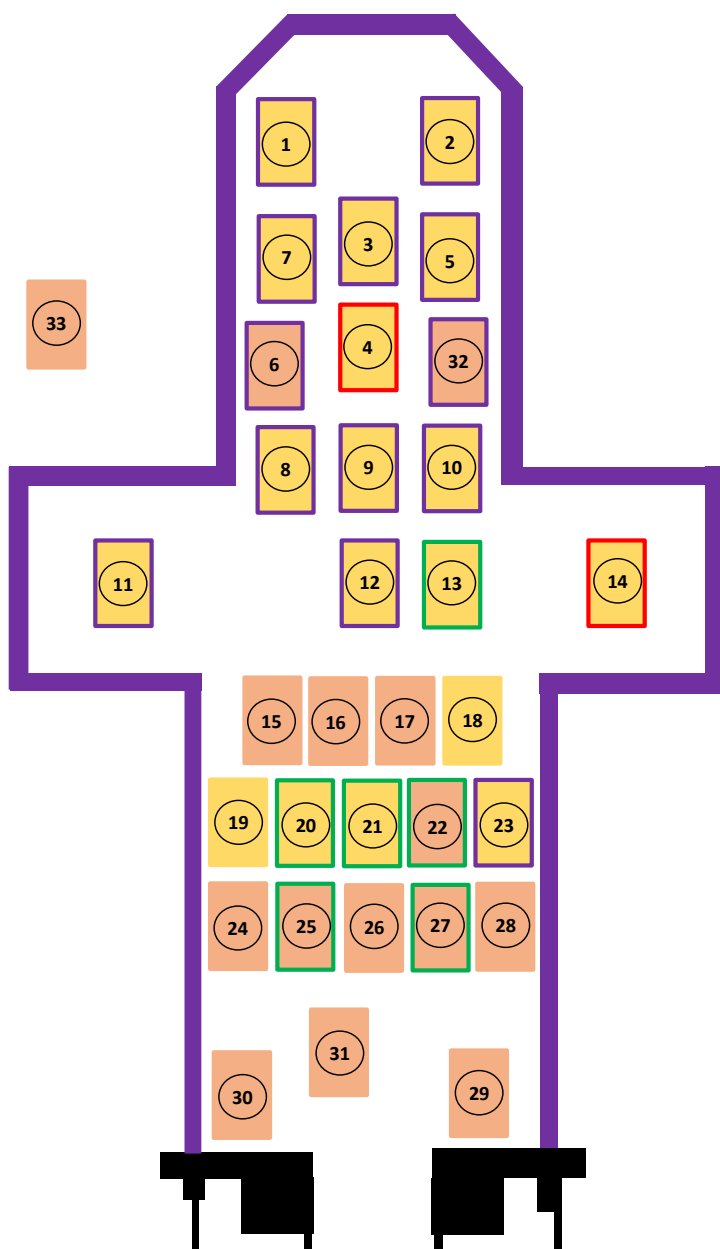
Hiernaast zijn, op een grondplan van deze oude kerk, de grafstenen geschetst die in 1842 door Pastoor Smets werden geïnventariseerd, met de nummering die toen gegeven werd en die we ook verder in dit boek zullen aanwenden.

Deze kerk was aan de binnenzijde maar een vijftal meter breed. Enkele grafstenen lagen in het hoogkoor, het grootste aantal in het midden van de kerk. Wellicht zal er toen van een echte vloer nog geen sprake geweest zijn en dienden deze grafstenen feitelijk als bevoering (de mensen stonden toen recht om een dienst bij te wonen).

Met de 32 geïnventariseerde grafstenen lag de toenmalige kerk goed vol (steen nummer 33 werd buiten aangetroffen). Men kan zich inbeelden dat sommige begraafplekken in de kerk over de kernperiode van 125 jaar meer dan dubbel gebruikt werden!

Voor het goede begrip hebben we de kleurcode gebruikt zoals in Bijlage 1 wordt vermeld:

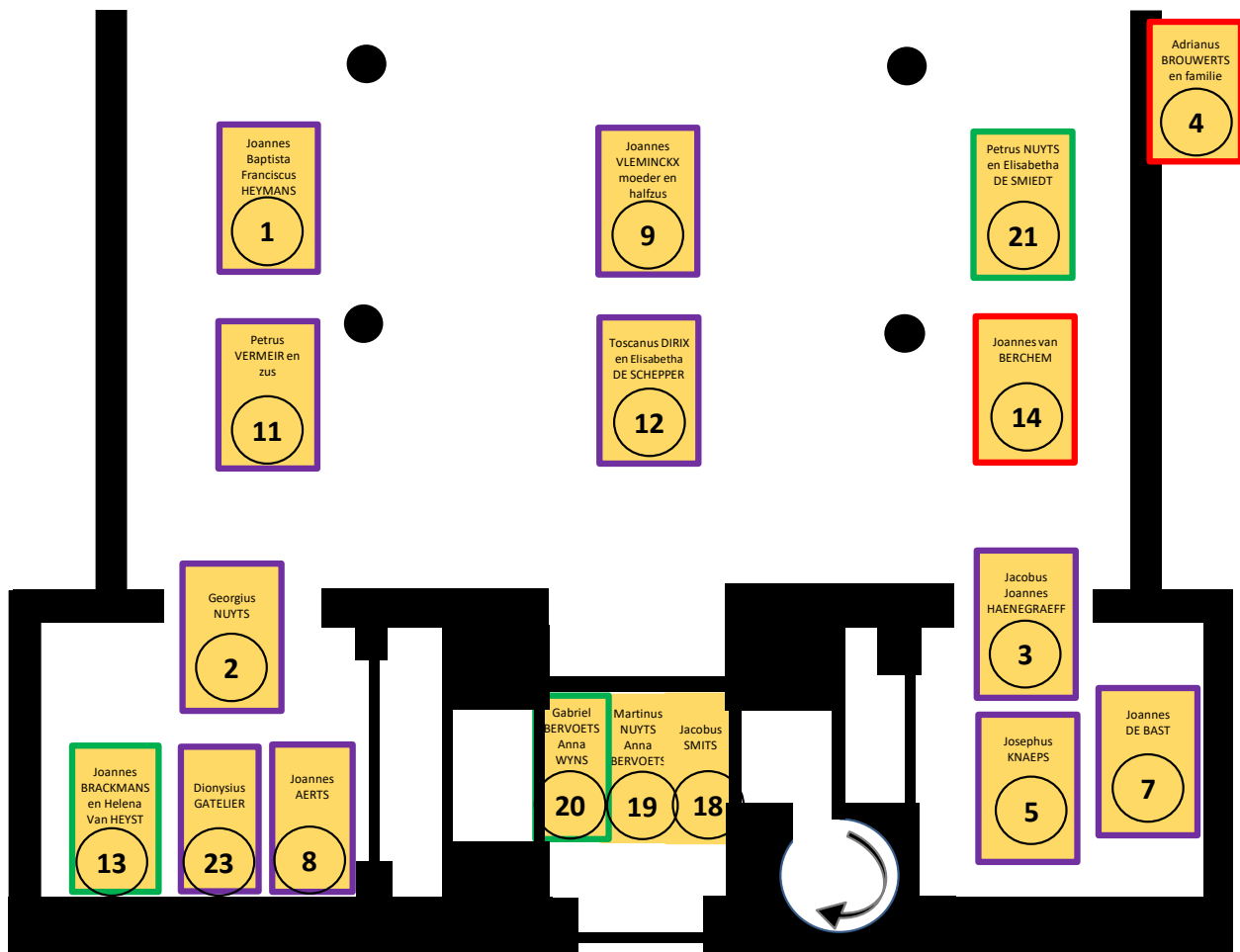
de **lichtgekleurde** stenen bestaan nu nog steeds, de **donkere** zijn intussen verdwenen; de zerken van de (onder)pastors werden met **paarse** rand aangeduid, deze van adellijke families met **rode** rand, de stenen met de namen van schepenen en secretarissen met **groene** rand.

Bij de vergroting van de kerk in 1846-1847 werden de graven ontruimd en werden de grafstenen uit het centrale deel en het hoogkoor verplaatst naar de (toen nieuwe) zijbeuken en de inkom. Hierbij zijn helaas een viertal grafstenen niet meer hergebruikt (wellicht te zeer versleten of gebroken).

Met enige fierheid schrijft pastoor Smets in het *Manuael*: “Den 31 Mey 1847 heb ik, H. Smets, den eersten steen gelijed aen den nieuwen vloer der kerk en is voltoeyt den 25 Juny daer naer.” Hij vervolgt echter met een kritische commentaar: “De nieuw steenen zijn taemelijck wel geleyt, maar zij hebben zoo veel zorg niet gehad om de oude steenen en grafsteenen te plaetsen.”

Toen de kerk in 1912 volledig werd herbouwd, op de vijftiende-eeuwse toren na, werden de grafstenen opnieuw in de vloer verwerkt, achteraan in de kerk, in de zijkapellen en in de ingang. Ook hierbij verdween een aantal grafstenen, die niet meer herbruikbaar waren. Vandaag zijn er nog 16 te ontdekken in de vloer van de kerk en één in de zijmuur, als volgt te situeren (met dezelfde nummers en codes als op vorige pagina):

De teksten op de grafstenen zijn opgesteld in het Latijn of in het Diets. Waar bekend geven we verder bij de beschrijving de volledige tekst weer, alsook de eventuele vertaling. Enkele wekerende termen lichten we vooraf even toe.

D.O.M. vinden we meestal boven aan de grafsteen; dit staat voor “*Deo Optimo Maximo*”, wat letterlijk wil zeggen dat we de overledene toevertrouwen “*Aan God, de beste en grootste*”. Eigenlijk was die zegswijze afkomstig uit de Romeinse godencultus, want “*Deus optimus maximus*” was een “*nomen sacrum*” (heilige naam) in de Romeinse godsdienst, gegeven aan belangrijke goden zoals Jupiter. Om aan te geven dat het wel degelijk gaat over een “*christelijke*” grafsteen, vindt men soms *D.O.M.S.*, waarbij de “*S*” staat voor “*sacro*”, de “*heilige*”.

R.I.P. staat vaak onderaan; het is de afkorting van het meer bekende “*Requiescat In Pace*”: een bede dat de overledene “*ruste in vrede*”; het Dietse “*God hebbe de siele*” is daarvan enigszins een equivalent.

De registers

Veel informatie, die we in ons verhaal hebben verwerkt, komt uit de registers, die (voor onze parochie in deze periode) volledig in het Latijn zijn opgesteld (op een paar kleine uitzonderingen na). Hierin werden doopsels, huwelijken en overlijdens genoteerd.

De oudste parochieregisters bevatten meestal zeer weinig informatie.

Doopregisters geven geen geboortedatum maar enkel de doopdatum (in principe werd een boreling wel binnen de 24 uur gedoopt), vaak alleen de naam en voornaam van de vader; als de moeder vermeld wordt gebeurt dat soms alleen met de voornaam; de doopgetuigen (peter en meter) staan er in de regel bij.

Huwelijksregisters vermelden de dag van het huwelijk ("*matrimonium*"), de namen van de gehuwden en de getuigen; soms vermeldt de pastoor ook apart de datum (en de getuigen) van de ondertrouw ("*sponsalia*").

Bij een overlijden staat meestal enkel de overlijdensdatum of de datum van de begrafenis en de naam van de afgestorvene. Pas tegen het einde van de achttiende eeuw wordt in onze registers meer informatie bijgevoegd over de ouders, de geboortedatum en -plaats van een overledene, enz...

Zeldzaam zijn de teksten die meer informatie geven. Het is daarom soms zeer moeilijk om de juiste familieverbanden en leeftijden van de bewoners te bepalen. Dit is dus zeker geen exacte wetenschap, veeleer goed beredeneerd puzzelwerk (zoals blijkt uit vele stambomen die opgemaakt werden door diverse genealogen, met wisselende interpretaties van de brongegevens). Veel familienamen kwamen ook voor in de omliggende dorpen, maar de herkomst van de mensen werd niet steeds genoteerd. Bovendien was het in veel families de gewoonte in elke generatie (en in één generatie aan neven en nichten) dezelfde voornamen te geven: Martinus, Joannes, Gommarus, Maria, Catharina, ...

De familienamen waren nog niet zo duidelijk afgebakend: iemand kan in één document "Verhelst" genoemd worden en even verderop "Verelst" of "Verheijlst". We hebben ervoor gekozen om in onze tekst de meest voorkomende schrijfwijze te hanteren (ook in vertalingen), behalve waar we letterlijke transcripties maken van een tekst uit een originele bron (register, grafsteen, enz...). In Bijlage 6 is een tabel met veel voorkomende varianten opgenomen.

Voornamen worden in de registers in hun Latijnse vorm genoteerd. In dit boek gebruiken we daarom de Latijnse voornamen, behalve ook weer bij letterlijke transcripties en in Hoofdstuk 2, dat niet op onze registers is gebaseerd. In Bijlage 6 is een tabel van overeenkomstige voornamen opgenomen.

Het al dan niet zorgvuldig geschrift zorgt voor een bijkomende moeilijkheid. Het register werd ingevuld door de pastoor, soms de onderpastoor of de koster, of een priester die (bv. bij afwezigheid of na overlijden van de pastoor) tijdelijk de dienst waarnam. Op enkele pagina's zit er bovendien zoveel sleet (noest werk van muizen of boekenwormen?) of is de inkt zozeer verbleekt dat lezen niet meer mogelijk is.

We zetten bij transcripties 3 puntjes of een "?" voor (delen van) teksten die niet voldoende leesbaar zijn.

Een beroep of functie wordt (in overlijdensregisters) zelden vermeld: bij de Heer van de Heerlijkheid ("*Toparcha*"), de pastoor ("*pastor*") of de koster ("*custos*") staat dat wel; ook vermeldt men vaak de functie van de schepenen ("*scabinus*"), de Heilige Geestmeesters (bestuurders van de "*Tafel van de Heilige Geest*" of "*Mensa Spiritus Sancti*") en de secretaris ("*secretarius*") van de gemeente of Heerlijkheid; de schoolmeester ("*ludi magister*") en de vorster ("*forestarius*") zien we eveneens verschijnen en uitzonderlijk ook de molenaar ("*molitor*"),...

Soms gebruikt men in de registers afkortingen, die meestal aangeduid worden met enkele letters en soms een streep erboven, bv. "*n̄ra*" voor "*nostra*", of "*Xbris*" voor "*decembris*" (X = Romeinse 10, "*decem*" in het Latijn); bij de transcriptie wordt dit waar mogelijk aangevuld tussen haakjes, bv. "*n(ost)ra*" of "*X(decem)bris*".

Voor een bepaalde periode bestaan er dubbele registers (origineel en overgeschreven exemplaar); soms vertonen die verschillen... waar mogelijk hebben we het origineel gevolgd.

Soms zijn de registers niet volledig ingevuld (bv. wanneer de pastoor overleden was of op de vlucht).

Voor het goede begrip van de overlijdensregisters geven we hier alvast een paar vertalingen mee:

- “*sepultus (sepulta)*” = begraven (voor een man of een vrouw)
- “*in c(o)emeterio*” = op het kerkhof
- “*in ecclesia, in templo*” = in de kerk (soms ook “*tempel*” genoemd!)
- “*in choro (maiori)*” = in het (hoog) koor
- “*exequiae celebratae sunt*” = de uitvaartdienst werd gehouden; meestal werd de overledene één tot drie dagen na het overlijden begraven in aanwezigheid van de dorpsgemeenschap en werden de “*exequiae*” - benaming van alle voor gestorvenen voorgeschreven gebeden en ceremoniën - later gehouden (bijvoorbeeld als men de verdere familie had kunnen verwittigen).

Voor enkele periodes ontbreekt de informatie, zoals blijkt uit navolgend overzicht van de (thans gedigitaliseerde) registers:

Register n°	Aantal Scan's	Dopen		Huwelijken		Overlijdens	
		van	tot	van	tot	van	tot
1		26/10/1599	19/12/1619	14/2/1605	16/8/1620	1/11/1610	10/10/1619
	24	1	14	18	22	15	17
2		6/1/1620	11/9/1640	20/9/1620	2/9/1640	6/1/1621	17/1/1641
	48	11	30	30	40	40	48
3		31/1/1641	8/5/1686	5/2/1641	30/3/1686	10/7/1641	23/12/1686
	91	2	47	48	68	69	88
Notities van pastoor Knaeps						16/1/1688	16/11/1694
4		13/4/1686	6/3/1752	22/5/1687	3/2/1779	22/12/1694	26/3/1763
	147	2	70	70	101	147	102
5		30/7/1752	30/11/1800	3/2/1779	30/9/1797	20/4/1763	11/9/1797
	67	3	44*	45	49	66	52
6		10/10/1797	10/12/1806	10/10/1797	10/12/1806	10/10/1797	10/12/1806
	33	doorlopend (notities pastoor Hanegraeff)					
Copie		26/10/1599	12/9/1631	14/2/1605	12/6/1633	1/11/1610	6/9/1633
	40	17	33	33	40	11	17

* tot 5/8/1797 in geschrift van pastoor Hanegraeff

Verder konden we gebruik maken van manualen: dit zijn notitieboekjes die de (onder)pastoor bijhield, waarin hij noteerde wat er gebeurde en aantekeningen maakte over inkomsten en uitgaven. De grootste ontbrekende periode in de overlijdensregisters (1687 tot en met 1694) konden we invullen dankzij de notities in het manuaal van pastoor Knaeps.

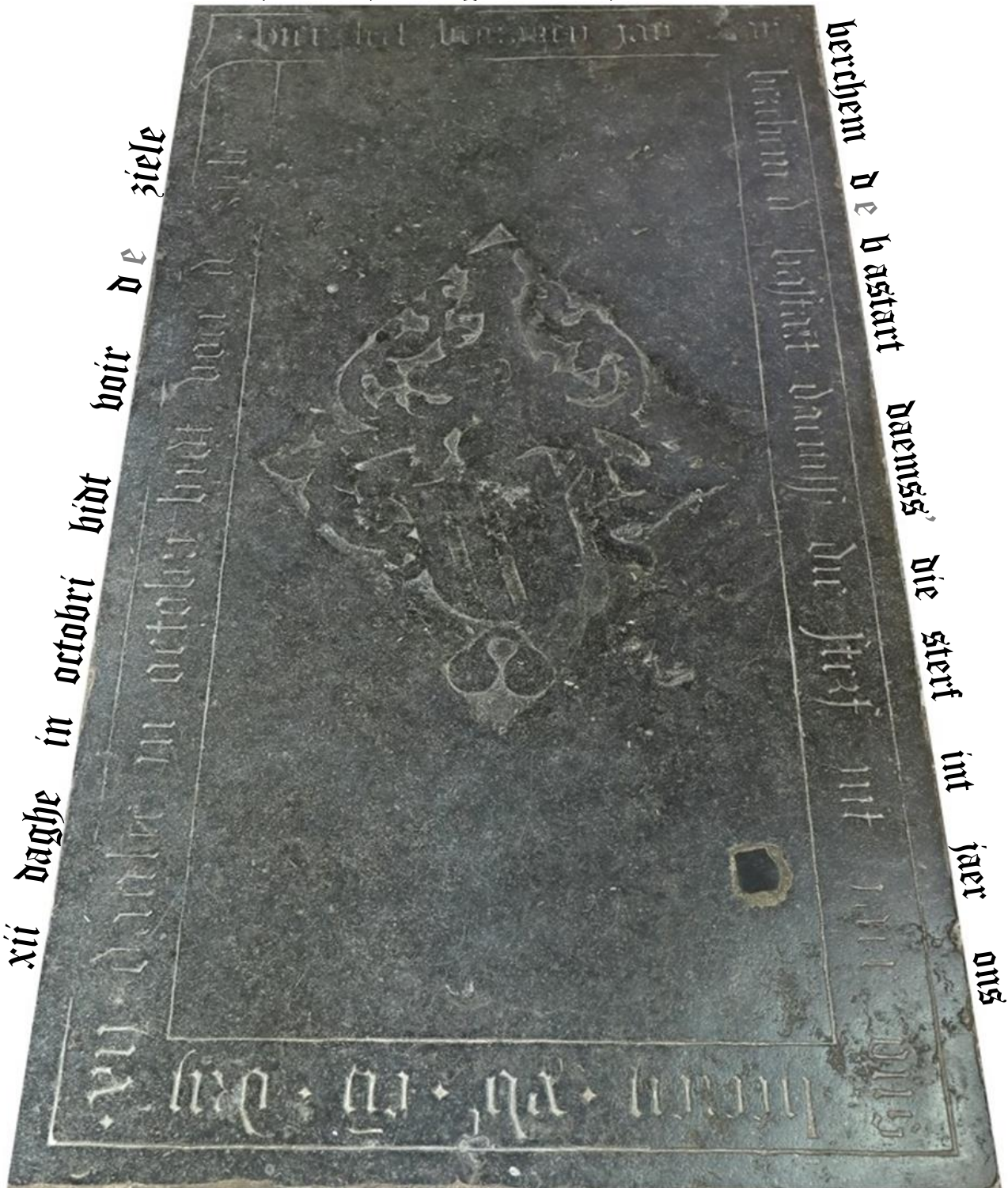
Pastoor Smets heeft tijdens zijn pastoraat (1840-1860) een “*Manuael der Kerk van Halle*” geschreven, “*waerin veele aantekeningen gemaakt in het leezen van andere manuaelen, rekeningen van de Kerk, Armen en Gemente, als bijzondere handschriften*”. We verwijzen hiernaar wanneer we kortweg spreken over het *Manuael* (in *italic*); bij de andere manualen zetten we de naam van de auteur erbij.

Maar lang voor iets te boek gesteld werd spraken de grafstenen reeds...

hier ligt begraven jan van

berchem de bastart daemss' die sterf int jaer ons

xii daghe in octobri bidt voer de ziele

heeren xv en drit

HOOFDSTUK 2 - HET MYSTERIE VAN DE OUDSTE GRAFSTEEN

De oudste grafsteen, die in onze kerk bewaard bleef en in de vloer is verwerkt, dateert van 1503. Centraal ziet men een wapenschild, met daarrond moeilijk leesbaar de tekst:

hier lijt begraven jan van berchem d bastart daemss' die sterf int jaer ons heeren xv^e en drij
xii daghe in octobri bidt voir d siele

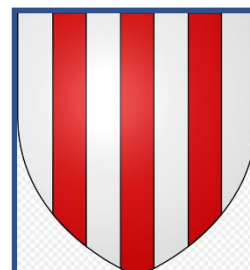
14

*Hier ligt begraven Jan van Berchem, de bastaard Daemss', die stierf in het jaar onzes Heren 1503,
12 dagen in oktober. Bidt voor de ziel.*

Vanaf de dertiende eeuw ontwikkelden een aantal families een aanzienlijke machtspositie in Antwerpen en de ruime regio er omheen. Deze families brachten de burgemeesters en schepenen van de Stad voort; ze bezaten tevens kastelen en domeinen buiten de stad en verwierven de “*heerlijke rechten*” over verschillende dorpen - soms door schenking of vererving, soms door aankoop.

De familie van Berchem was één daarvan. De van Berchems waren verwant met de hertogen van Brabant en werden vermeld onder de “*Nobelen*” (adel) van het hertogdom; velen van hen waren ridders.

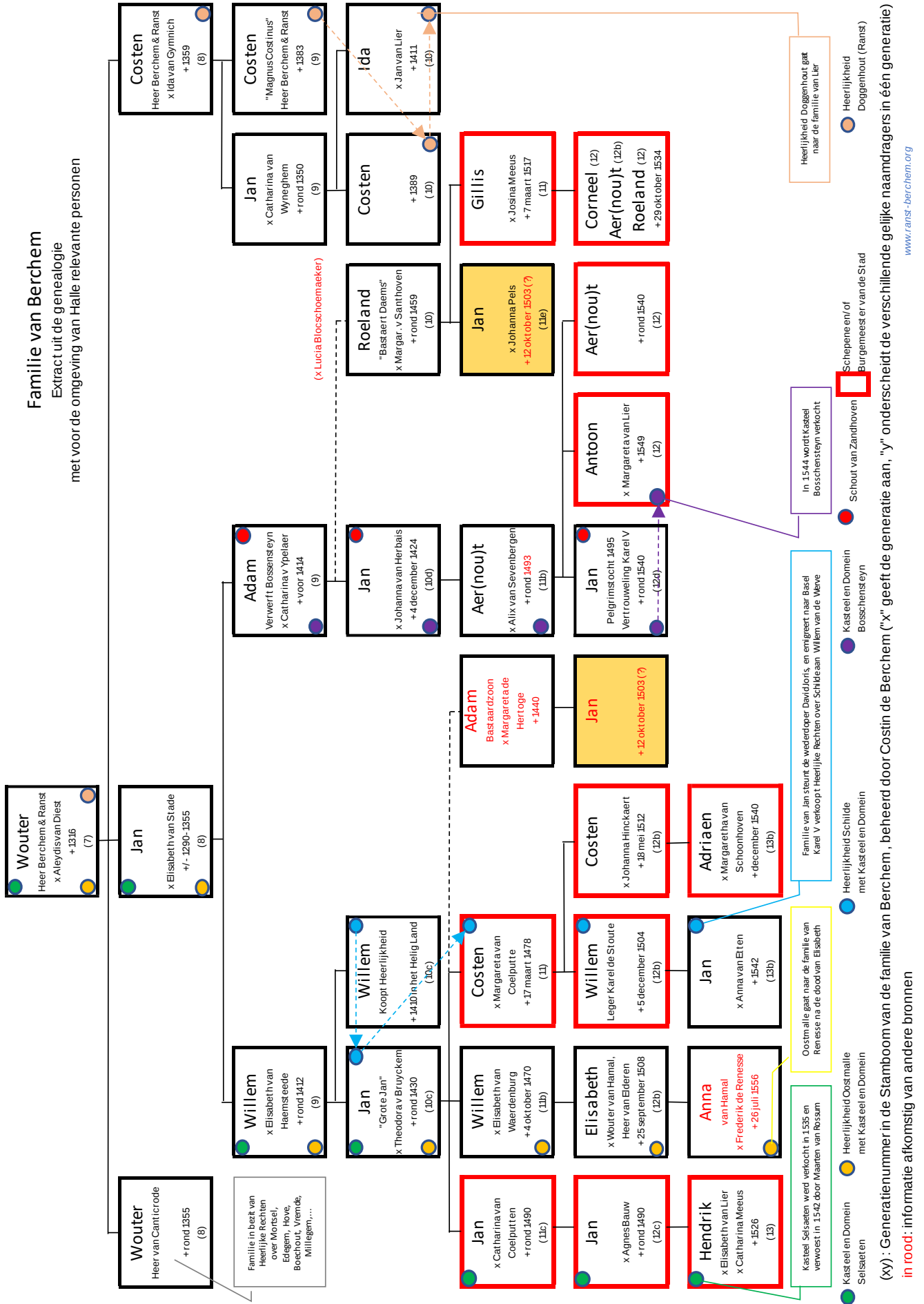
Het wapenschild van de familie is “*van silver, met drie palen van keel*” (= 3 rode verticale balken op een zilverwitte achtergrond). Er bestaat een officiële genealogie van de familie, bijgehouden door de heer Costin van Berchem (Genève); een extract uit die stamboom, met vermelding van de personen die relevant zijn voor ons verhaal, staat op de volgende bladzijde. We gebruiken hierbij de Dietse namen (onze bron is immers niet het Halse register) en nemen verder de “*nummering*” van de personen uit deze officiële stamboom over (zie toelichting bij de stamboom op volgende pagina).

In de periode 1450-1550 was meermaals een lid van de familie van Berchem een jaar burgemeester van Antwerpen en bijna permanent waren er schepenen uit de familie van Berchem: Jan (11c), Jan (12c), Costen (11), Costen (12b), Willem (12b), Gillis (11), Aer(nou)t (12), Hendrik (13), Antoon (12), Roeland (12), Aer(nou)t (12b), Corneel (12). Heel bijzonder was het jaar 1497: toen was in Antwerpen Ridder Costen (= Constantinus) van Berchem (12b) Binnenburgemeester (verantwoordelijk voor de stadsadministratie) en Gillis van Berchem (11) Buitenburgemeester (verantwoordelijk voor de ordehandhaving). Zij waren familie in de vierde graad, hun gezamenlijke (biologische) overgrootvader was Jan van Berchem, “Grote Jan”, Heer van Oostmalle...

Het stadsbestuur van Antwerpen was een belangrijk centrum van contacten tussen de adellijke en de rijke (handelaars)families onderling. In het vermelde jaar 1497 vinden we bijvoorbeeld als schepenen van Antwerpen: Hendrik Vander Moelen (vader van Pieter, die de eerste Heer van Halle zal worden in 1505), Costen van Halmaele (wiens familie zich sterk spiegelde aan de van Berchems; in 1509 huwt zijn zoon Willem van Halmaele met Jossina van Steenberghe, erfgename van het Vrieselhof te Oelegem), Adriaen en Gerard van de Werve (verwanten van Willem van de Werve, die de Heerlijkheid Schilde zal overnemen na de verbanning van die tak van de familie van Berchem in 1544-1545, zie pagina 25), Adolf Pot (afstammeling van Pieter Pot, zie pagina 135), enz... Om deze opsomming af te ronden: de vijftiende schepen was Jonker Aer(nou)t van Berchem (12), met de adellijke titel “*Schildknaap*”.

In datzelfde jaar 1497 werd in de Lange Nieuwstraat te Antwerpen de “*Bourgondische Kapel*” gebouwd door voormalig burgemeester Jan van Immerseel (1446-1503), wiens grootvader... Jan van Berchem (10d) was. “*De wereld is klein*”, zouden we zeggen!

In de omgeving van Halle vinden we de familie van Berchem in die periode op zeer veel plaatsen terug.

In **Oostmalle**: Wouter van Berchem (7) huwde op het einde van de dertiende eeuw met Aleydis, Dame van Oostmalle, dochter van Gerard van Diest en Mechtild van Duffel; sindsdien bleef deze Heerlijkheid in bezit van de familie van Berchem via Jan (8), Willem (9), Jan (10c) en Willem (11b); bij de dood van deze Willem ging Oostmalle naar zijn dochter Elisabeth (12b), Dame van Oostmalle, die huwde met Wouter van Hamal; hun dochter Anna van Hamal huwde op 15 november 1501 met Frederik II van Renesse, waardoor de Heerlijkheid Oostmalle aan de familie van Renesse toekwam na de dood van Elisabeth (25 september 1508).

In **Zandhoven**, waar verschillende leden van de familie tot schout benoemd werden.

In **Broechem**, waar het kasteel Bossenstein ("Bosschensteyn") aangekocht werd door Adam van Berchem (9) in 1357; het bleef in familiebezit tot 1544, toen het verkocht werd aan Guilielmus (Willem) Vander Ryt, stadssecretaris van Antwerpen. We zullen zijn familie later nog ontmoeten (zie pagina 82).

In **Wommelgem**, waar het kasteel Selsaeten reeds in de twaalfde eeuw aangekocht werd door de familie van Berchem; het werd in 1535 verkocht aan de familie Affaitadi, Italiaanse bankiers gevestigd te Antwerpen met een (gedeeld) monopolie op de handel in specerijen, die door Portugese schepen werden aangevoerd. Voor deze bankiers traden de reeds genoemde Pieter Vander Moelen (de "oe" werd "oo" uitgesproken) en zijn broers op als agenten en bouwden aldus hun fortuin op met handel in peperdure specerijen. Het kasteel werd verwoest en in brand gestoken door de troepen van Maarten van Rossum in 1542; in Wommelgem verwijzen de namen "Kasteelstraat", "Selsaetenstraat" en "Verbrandelei" nog naar deze gebeurtenis.

In **Ranst**, waar de Heerlijkheid met kasteel en domein Doggenhout (soms "Dockenhout" genoemd) in het begin van de dertiende eeuw in bezit kwam van de familie van Berchem en gedurende bijna 200 jaar van hen bleef; door het huwelijk van Ida van Berchem (10) kwam Doggenhout in handen van de familie van Lyere (Lier).

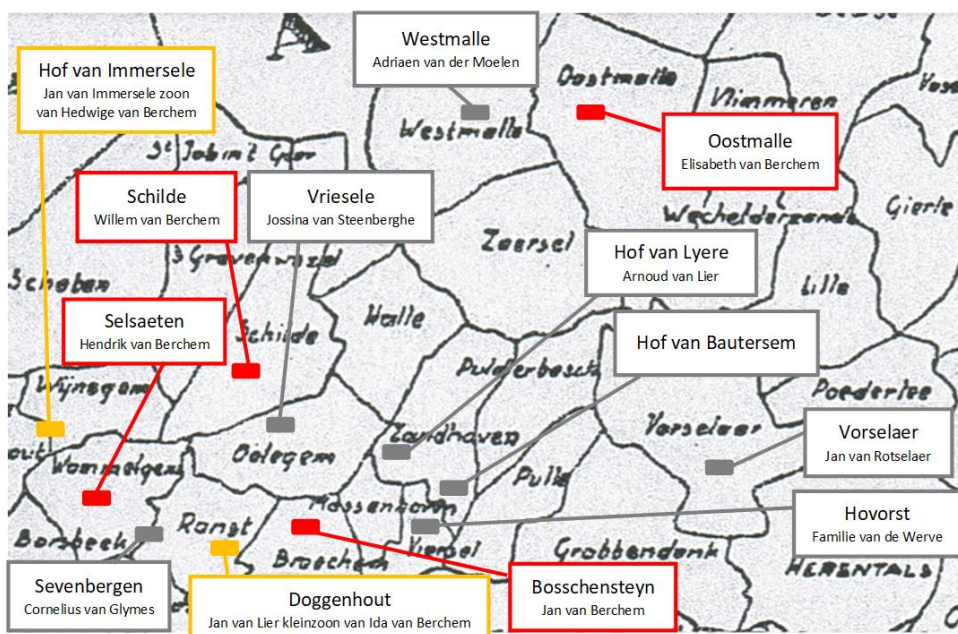
In **Schilde**, waarvan Willem van Berchem (10c) op het einde van de veertiende eeuw de heerlijke rechten kocht; deze bleven in familiebezit tot het midden van de zestiende eeuw. Toen vluchtte deze tak van de familie naar Bazel, samen met de wederdoper David Joris, wiens dochter met Joachim van Berchem was gehuwd en aan wie de familie bescherming had verleend. Keizer Karel V ontnam hen de heerlijke rechten over Schilde en verkocht deze aan Willem van de Werve, die in 1545 ook reeds het Hof ten Broecke had verworven (het latere kasteel van Schilde, thans verdwenen; in het kasteelpark "Schildehof" ziet men nog waar het gestaan heeft).

Met het kaartje hiernaast geven we de toestand rond het jaar 1500 zo goed mogelijk geografisch weer:

in **rood** hebben we de vier heerlijkheden geschetst die in handen waren van de familie van Berchem,

in **oranje** markeerden we de heerlijkheden die toen behoorden aan nauw verwante families;

in **grijs** gaven we enkele andere heerlijkheden en (kasteel)domeinen aan.

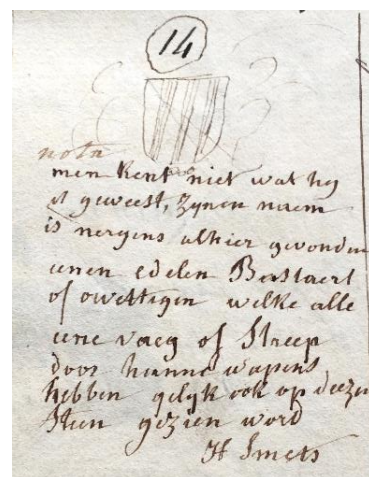
Werkelijk, op het einde van de vijftiende eeuw - in de periode waarin “onze” Jan van Berchem leefde - was de familie van Berchem in de omgeving van Halle (en ver daarbuiten) “alomtegenwoordig”.

En toch... ondanks een overvloed aan bronnen vinden we nergens een verwijzing naar ons dorp. Wie kan “onze” Jan van Berchem geweest zijn... en waarom werd hij in onze kerk begraven?

De grafsteen van Jan van Berchem geeft ons twee povere aanwijzingen: het wapenschild van de familie van Berchem en de vermelding “bastart daemss”.

Het was in die periode niet ongewoon dat edelen (en niet zij alleen) natuurlijke kinderen hadden. Vaak werden deze bastaardkinderen erkend en mochten ze het wapenschild van hun vader dragen, waarbij het gebruikelijk was dat dit schild een “brisure” (een wijziging) bevatte, wat op hun bastaardij duidde (bv. een “schuinstreep sinister” of bastaardbalk). Dit was evenwel niet verplicht - pas in de zestiende eeuw zou Filips II dit opleggen om misbruiken (vooral bij erfenisdiscussies) te vermijden.

Het wapenschild van de familie van Berchem werd - zoals dat de gewoonte was op het einde van de vijftiende eeuw - afgebeeld in schuine stand, bekroond met een helm en een kroon (foto links). De grafsteen van Jan van Berchem (foto midden) draagt het volwaardige wapenschild van de familie van Berchem, dat echter door de tand des tijds sterk uitgesleten is; het schild zie je midden de centrale foto hieronder, op ongeveer één derde van onderen (in de roodomrande rechthoek).

Pastoor Henricus Smets, die in 1842 in voorbereiding van de toenmalige vergrotingswerken van de kerk een beschrijving maakte van de grafstenen, noteert bij een door hem gemaakte schets van grafsteen 14 (foto rechts) dat er een schuinstreep als teken van de bastaardij over het schild zou zijn aangebracht, maar daarvan is vandaag geen spoor (meer) te zien.

We bekijken even de tekst van het grafschrift in detail, meer bepaald de verwijzing naar de naam van de overledene.

jan van berchem de bastart daemss'

De vermelding “Daem” was de verkorting van “Adam”. Het valt op dat hier tweemaal een “s” na “daem” staat (en als je goed kijkt eigenlijk ook nog een tekentje dat op een “s”, een “i” of een “afkappingsteken” kan lijken). Als het de bedoeling van de steenkapper geweest is om te schrijven “bastaard van Adam”, zou dit geweest zijn “bastart daems”, met één “s”. Het was dus een iets ingewikkelder situatie...

De klassieke situering van deze Jan van Berchem, die afkomstig is van pastoor Smets en ook in het werk van Juul Wouters wordt weergegeven, luidt als volgt: “J(o)an(nes) van Berchem had 2 bastaardzonen, Walrave en Adam; onze Jan van Berchem is de zoon van deze Adam van Berchem”. Hierbij wordt echter geen expliciete bron vermeld.

In Christophorus Butkens’ “*Trophées de Brabant*” (Boek III, pagina 239) worden onder meer 2 grafschriften vernoemd die (toen nog) te vinden waren in de kerk van de Sint-Michielsabdij te Antwerpen en die wellicht aan de basis liggen van deze situering:

WALRAVE VAN BERCHEM / HEER JANS
BASTARDT SOONE (1400)

ADAM VAN BERCHEM NATURLYCKE
SOONE JANS / TROUWT MARGARETA
DE HERTOGE / JANS DOGHTER (1447)

Walrave van Berchem / Heer Jans bastardt soone. 1400.

Domicella Ida de Berchem, Uxor Willelmi de Beertem.

Robertus de Beertem de Lovanio MCCCC. XVIII. Ex Regist. Mechl. item 1424.

Domicella Joanna de Ranst relicta Domini Joannis de Linth 1422. Regist. Mechl.

*Adam van Berchem naturlycke soone Jans / trouwt Margareta de Hertoge/
Jans Doghter 1447.*

Deze laatste Adam was dus - op grond van de vermelde bron - een bastaardzoon (“natuurlijke zoon”) van Heer Jan van Berchem (10c), Heer van Oostmalle, zoals we weten ook “Grote Jan” genaamd.

Jan - van wie de grafsteen in onze kerk ligt - zou dan de zoon zijn van bastaard Adam, “*bastaert daem (syne) s(one)*”. Het is echter nogal ongebruikelijk om het feit dat vader Adam een bastaard was, ook nog eens te vermelden als men het heeft over de zoon: die zou gewoon “*Jan Daemssone*” genoemd worden. In een akte bewaard in het Antwerpse Stadsarchief, daterend van 16 februari 1499, wordt een transactie vermeld van “*Marie van Immerssele Gielisdochtere, wittich wyf Jan Daemssone van Berchem*”. Haar stukken werden geattesteerd door de meier en schepenen van Westmalle. Dit stuk spreekt duidelijk van ene Jan van Berchem, zoon van Adam: als onze Jan dezelfde persoon is, zou dit een link leggen naar Westmalle.

Maar dat verklaart de merkwaardige formulering op onze grafzerk nog niet volledig. In de officiële genealogie van de familie van Berchem komt de hiervoor geschetste afstamming overigens ook niet voor.

Is er een andere mogelijkheid?

Een afstamming die door Costin van Berchem in zijn genealogie van de familie vermeld wordt, situeert zich in een andere tak: er is een Adam van Berchem (9), Heer van Bosschensteyn en schout van Zandhoven. Deze had bij Lucia Blocschoemaeker drie natuurlijke kinderen, waaronder Roeland van Berchem (10), die een zeker aanzien genoot als een erkende bastaardzoon van Adam, wat hem de verwijzing “*bastart daems*” kan opleveren. Men weet dat dergelijke formulering in die tijd niet ongewoon was, denken we maar aan Anton van Bourgondië (1421-1504), tweede zoon van Filips de Goede en zijn maîtresse Jeanne de Presle de Lizy, die - met fierheid - de titel “*Grand bâtard de Bourgogne*” droeg.

Deze Roeland van Berchem huwde met Margareta van Santhoven en zij hadden meerdere kinderen, waaronder Gillis (11), die schepen werd en burgemeester van Antwerpen (onder meer in 1497 - zie pagina 23), en Jan (11e), die huwde met Johanna Pels, dochter van Jan Pels (Buitenburgemeester van Antwerpen in 1477). Deze laatste Jan van Berchem was dus de zoon van de bastaard van Adam, “*de bastart daems’ s(one)*”. Deze uitleg zou dan eerder een link leggen met Zandhoven.

Deze laatste hypothese komt iets beter overeen met de tekst op de grafsteen: de graveur wou aanduiden dat het ging om “*de zoon van ‘de bastaard van Adam’*” en noteerde dus “*bastart daems (syne) s(one)*”. Deze piste lijkt ons de meest waarschijnlijke en werd op onze vraag door Costin van Berchem ook als aannemelijk aangemerkt... “*il pourrait en effet s'agir de Jean, fils de Roland, lui-même bâtard d'Adam*”... maar hij geeft aan dat er zoveel naamdragers “*Jan van Berchem*” zijn in de familie, dat zekerheid niet kan gewaarborgd worden.

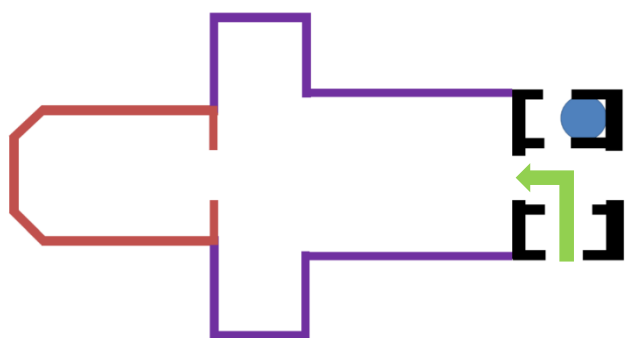
We hebben de beide pistes in het schema op pagina 24 opgenomen en beide “*Jannen*” in okergeel gemarkeerd.

Het blijft hoe dan ook een wonder gegeven dat deze Jan van Berchem - hoe zijn afstamming moge geweest zijn - in de kerk van Halle werd begraven, aangezien er geen écht verband schijnt te zijn met ons dorp.

Als de geschreven bronnen zwijgen, kunnen we misschien een spoor vinden op een andere manier...

Onze Jan van Berchem leefde in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Een tijd van een zekere bloei en groei van Halle, waaruit de noodzaak voortkwam om de kleine Sinte-Mertenskapel te vergroten. Er werd een kerk gebouwd, met een toren. De constructie ervan is nergens gedocumenteerd, maar ze kan met zekerheid rond het einde van de vijftiende eeuw gesitueerd worden; de bouwstijl en de materialen van de toren, die nu nog bestaat, bevestigen dit.

Het bouwen van een dergelijke toren was een belangrijke onderneming, die heel wat middelen vergde. Een weldoener was onmiskenbaar welkom om dergelijk bouwkundig project te realiseren!

Zoals gezegd werd de toren (zwart) eerst gebouwd, als een vrijstaande toren met draaitrap (blauw). Daarna werd de oude kapel (bruinrood) met de toren verbonden via een nieuw kruisschip (paars).

De toegang tot de kerk was aan de noordkant (kant van de huidige hoofdbaan Halle-Dorp; zie groene pijl). De huidige westelijke hoofdingang onder de toren werd enkel gebruikt bij uitvaarten en daarom werd deze toegang de “*lijkdeur*” genoemd.

De familie van Berchem had een grote belangstelling voor het religieuze leven. In elke generatie vinden we hiervan sporen.

Zo is het verhaal bekend van de pelgrimstocht van (weer een andere) Jan van Berchem (12d), die vanuit Broechem een bedevaart ondernam naar Rome, Jeruzalem en het Katharinaklooster aan de voet van de Sinaïberg. Op de terugweg ging hij zelfs naar Santiago de Compostella. Deze tocht werd door zijn vader Aer(nou)t van Berchem (11b) - kort voor zijn overlijden in 1493 - volledig betaald met geld dat hij leende van het Antwerpse stadsbestuur: een lening van meer dan 100.000 gulden, waarvoor hij 3 van zijn hoeves in Broechem en Oelegem - 84 bunder in totaal - in pand gaf. Ook vinden we in de registers van Broechem (waar ze Heren van Bosschensteyn waren) een opdracht tot het lezen van missen voor de drie broers Jan, Antoon en Aer(nou)t van Berchem (generatie 12 op het schema). Zoals eerder in dit hoofdstuk gezegd was er een kleinzoon van Jan van Berchem (10d), die de Bourgondische Kapel in Antwerpen liet bouwen... en financierde.

De familie was ook sterk geïnspireerd door de Moderne Devotie van Geert Groote, wat hun openheid voor een nieuwe (en in hun ogen eerlijker) godsdienstbeleving in het begin van de zestiende eeuw kan verklaren; daarin gingen ze zeer ver: we vermeldde reeds dat de tak van de familie, die de Heerlijkheid Schilde bezat, ervan overtuigd was dat de wederdopers de juiste weg toonden - en ze ondervonden daarvan de uiterste consequentie: een “*Vonnis van de Raad van Brabant*” waardoor Anna van Etten, samen met haar kinderen Joachim en Reynier van Berchem, verbannen werd en al haar goederen in beslag genomen werden (15 mei 1545).

Dit brengt ons ertoe een - voorlopig nog in vraagvorm te stellen - hypothese naar voor te brengen: zou Jan van Berchem (11e) bij de vergroting van onze kerk een rol gespeeld hebben? Dat zou in elk geval kunnen verklaren waarom hij, die niet in Halle woonde en er geen officiële functie had, in onze (toen wellicht pas) vergrote kerk wilde begraven worden, als éérste op een plek vlak voor het Martinus-altaar?

Zijn grafsteen blijft voorlopig het geheim bewaren... hopelijk heeft ons onderzoek een tipje van de sluier gelicht.

HOOFDSTUK 3 - VAN STENEN NAAR GESCHREVEN BRONNEN

De eerste pastoor, van wie in onze kerk een grafsteen in de vloer is verwerkt, is Dionysius (Denys) Gatelier. Over de juiste schrijfwijze van zijn familienaam is geen duidelijkheid: in de kerkarchieven vinden we “Gateleir”, in het Felixarchief “Gateliens” en op de grafsteen, als je goed kijkt: “Gatelier”, waarbij de “r” enigszins onduidelijk is. We gebruiken deze laatste schrijfwijze.

d e n i s g a t e l i e r

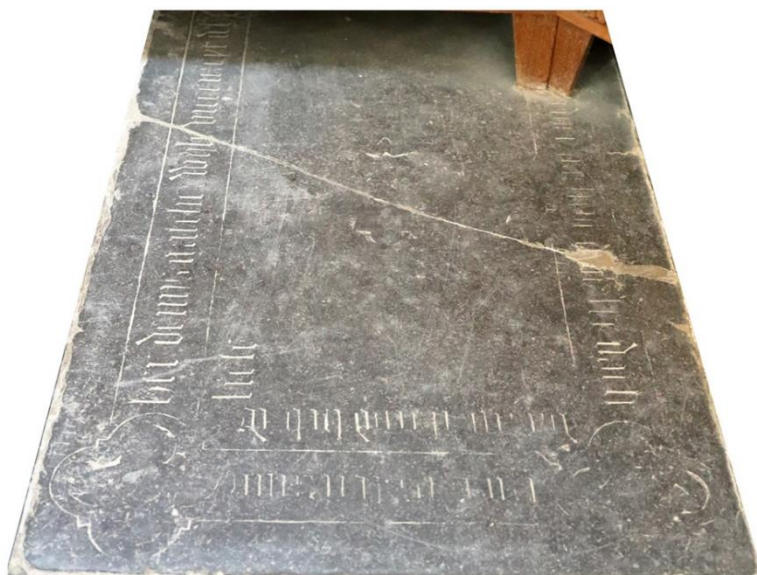
Het onderzoek van de grafsteen zelf bleek een moeilijke opgave: de kast erboven verhindert deels het zicht, een poot van de kast staat op het jaartal van overlijden...

Rond een centraal veld vinden we de tekst:

23

hier is begrave'
he'r denys gatelier wijle vicecuryt der
kerckke hij sterf anno
xv^e xvii voor paeshen d'eerste dach
va' april god heb de
siele

*Hier is begraven de heer Denys Gatelier
wijlen vicecuryt van deze kerk
Hij stierf in het jaar 1517 voor Pasen
de eerste dag van april
God hebbe de ziel*

In enkele akten, die in het Felixarchief bewaard worden, treffen we elementen aan waarmee we een stukje van de familiegeschiedenis kunnen reconstrueren en leren we dat de familie niet onbemiddeld was.

We vernemen er dat zijn ouders Pernet Gatelier (een afleiding van Pierre, via Perrinet) en Kateline Diericx waren. In 1470 nemen deze een huis, gelegen “*inde Cammerstrate tegen sGorters Putte*”, in erfpacht van Willem Truyen, “*wullenwever*”. Dionysius Gatelier werd er geboren rond of kort na 1470 (alleszins voor 1474, want we lezen dat zijn moeder in dat jaar reeds weduwe was). Joannes Damman, priester en kapelaan in de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Antwerpen (toen nog geen kathedraal) was een vriend van de familie, die zich het lot van de jonge Dionysius aantrok. Hij heeft hem de kans gegeven om priesterstudies te doen. We zien de naam Gateliens verschijnen in een akte uit 1499, met de vermelding “*Heer Denys Gateliens, priester*”.

Het is niet met zekerheid bekend wanneer Denys Gatelier hier aangesteld werd. Wellicht zal dat rond 1500 geweest zijn. Twee akten uit het Felixarchief, respectievelijk uit 1502 en 1506, vermelden echter dat hij toen “*priester te Loevene*” (Leuven) was... Een beetje tegenspraak?

Laten we dus maar weer teruggaan naar de stenen bronnen.

Op de grafsteen lezen we enkel zijn overlijdensdatum: “Anno XV^c XVII voor paeshen d’eerste dach van april”, 1 april 1517 dus. Althans, zo lijkt het. Want de vermelding “voor Pasen” staat daar niet zonder betekenis!

In het begin van de zestiende eeuw was, onder meer in Brabant, de “jaarstijl” (de afspraak over de dag waarop het nieuwe jaar begint) de “paasstijl”: het nieuwe jaar begon niet op 1 januari, maar op Pasen! Die telling vinden we bijvoorbeeld nog terug in het huidige kerkelijke gebruik om in de Paaswake de nieuwe Paaskaars te tekenen met het (nieuwe) jaartal, zodat de paaskaars van het vorige jaar nog een tijdje dienstig blijft in het volgende “burgerlijk” jaar. Die “paasstijl” was uiteraard zeer lastig, zeker in een maatschappij waar handel (en boekhouding) aan belang won. Het éne jaar duurde soms 2 maanden langer dan het andere, naargelang wanneer Pasen viel (varieert tussen 22 maart en 25 april). In onze actuele tijdrekening zouden we de dag van zijn overlijden dus aangeven als 1 april 1518 (omdat wij de jaartallen reeds wisselen op 1 januari)!

We vinden op deze grafsteen ook nog een merkwaardige term, namelijk “vicecuryt”.

De middeleeuwse pastoors werden aangesteld voor één of meerdere parochies, maar lieten de feitelijke zielzorg vaak over aan een plaatsvervanger, de vice-curatus. Deze door hen ingehuurde priester las de missen op zondag en bediende de sacramenten. De officiële pastoors bekostigden hun vervanger vaak uit eigen middelen. Soms was éénzelfde vice-curatus vervanger op verschillende plaatsen... een soort “loonwerker”?

De vernederlandste term vicecuryt komt zelden voor, maar was wel bekend in het Brabants taalgebied. Soms wordt deze term gelijkgesteld met de onderpastoor, doch in Halle was er in de zestiende eeuw nog geen onderpastorij opgericht (dit gebeurde pas in 1647), zodat we hier van een “vicecuryt” in de bovengemelde betekenis kunnen spreken.

Waarom werd deze dienstdoende pastoor hier in de kerk begraven? Wellicht zal de welstellende familie daarop aangedrongen hebben. Maar misschien vinden we ook een verband met het graf van Jan van Berchem... Was Dionysius reeds dienstdoende pastoor omtrent het eeuwwisselingsjaar 1500? Dan heeft hij hoogstwaarschijnlijk Jan van Berchem gekend - en misschien zelfs zijn begrafenis verzorgd. Of was ook hij enkele jaren later betrokken bij de bouw en de afwerking van de kerktoren of van het kerkship tussen de toren en de oude Sinte-Mertenskapel, die belangrijke merksteen in de geschiedenis van de parochie? Het is slechts een vermoeden, maar de twee grafzerken uit die tijd, van Jan van Berchem en Dionysius Gatelier, lijken in die richting te wijzen...

In de inventaris van de kerkbegravingen vinden we ook een oude grafsteen uit diezelfde periode terug, die in 1842 nog op het kerkhof lag (dus buiten de kerk) doch niet werd bewaard bij het leggen van de vloer in 1847.

Pastoor Smets noteerde de tekst, die - zoals bijna alle grafschriften van het begin van de zestiende eeuw - rond een centraal veld op de rand van de grafsteen werd gegraveerd, met als commentaar “*In de kuyp van den Kerkenput neben den ingang van het Kerkhof staet den volgenden steen; het beginsel van het opschrift of den naem van den man is bedekt door den muer.*” En bij de sterfdag van de echtgenote, die hij niet goed kan lezen, noteert hij zelf “*den lesten dagh van septembry: twijfelagtig*”:

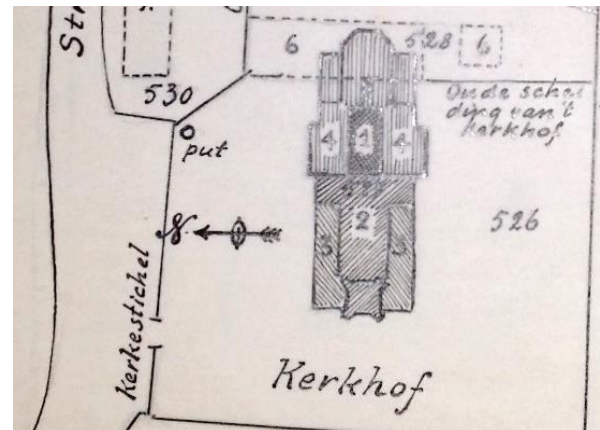
hier leet begraven claus van den bogaerde sterft a^o xv^f..
en margriete buyens syn huysvrou sterft a^o xv^f xxvi den lesten dagh van septembry
bidt voir siele

*hier ligt begraven Claus van den Bogaerde, die stierf in het jaar 15??
en Margriete Buyens zijn echtgenote, die stierf in het jaar 1526 op de laatste dag van september
bidt voor de zielen*

Nicolaus van den Bogaerde en Margareta Buyens zouden aldus de eerste twee dorpsmensen van Halle geweest zijn, van wie een (helaas nu verdwenen) grafsteen als materieel spoor beschreven is.

Het is niet zeker of deze mensen effectief in de kerk werden begraven. Het feit dat deze steen meer dan 300 jaar bewaard bleef, zou hierop kunnen wijzen. De toelichting in het *Manuael* dat Nicolaus Van den Bogaerde een kerkmeester was, kan hierbij een bijkomende aanduiding zijn. Daarom vermelden we deze grafsteen volledigheidshalve.

De door pastoor Smets vermelde “kerkenput” verwijst naar de gewoonte om bij elke kerk een waterput aan te leggen, uiteraard voor gebruik van water in de kerk en de pastorij, maar bovendien voor de brede bevolking.

Op een kaartje, dat pastoor Bus in het midden van de twintigste eeuw schetste, is de ligging van deze put vermeld (toen was de ingang van het kerkhof echter niet meer bij deze put, maar meer aan de westelijke kant).

Eén van de opvolgers van Dionysius Gatelier uit het begin van de zestiende eeuw werd eveneens in de kerk begraven, zo lezen we in het *Manuael*. Zijn grafsteen is niet bewaard; de tekst luidde:

hier leet begraeven here pauwels van dycke pastoor deser kercke
sterft a^o xve xxxiiiie xv van meerte

*Hier ligt begraven Heer Pauwels van Dycke, pastoor van deze kerk
hij stierf op 15 maart 1534*

6

Over pastoor Paulus Van Dycke is weinig bekend.

In bepaalde teksten werd hij ook Paulus de Aggere genoemd, misschien in een poging om zijn naam een meer Latijnse klank te geven. “Aggeren” was in het Diets het opvangen van een springvloed in een kreek, zodat het overvloedige water geen overstroming veroorzaakte; dit gebeurde via een systeem van overstroombare lage dijken (enigszins vergelijkbaar met onze huidige potpolders).

Deze grafsteen werd in 1666 een tweede maal gebruikt bij de begrafenis van pastoor Lenaerts, wiens naam op de vrije zone in het midden van de grafsteen bijgeschreven werd (zie pagina 94).

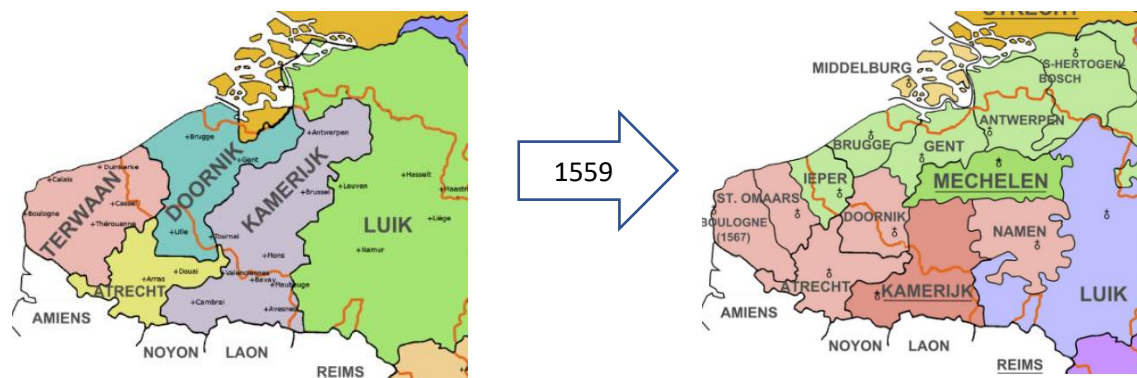
Na Paulus van Dycke vinden we geen sporen van kerkbegravingen meer in de loop van de zestiende eeuw. Wellicht zijn er nog geweest, maar helaas zijn ze niet gedocumenteerd of werden er geen grafstenen teruggevonden. Maar dat zal ons midden de zestiende eeuw geen zorg wezen, belangrijker dingen staan te gebeuren.

We treden in die periode immers - ook wat de kerk betreft - een nieuwe tijd in. Het protestantisme overspoelde inderdaad in de zestiende eeuw - in diverse golven en vormen - de Europese samenleving. Het gedachtegoed van het lutheranisme kwam snel uit het Oosten naar de Antwerpse regio via het netwerk van de paters augustijnen; het anabaptisme of de wederdoperij verspreidde zich vanuit het Noorden rond 1544-1550 (we ontmoetten reeds een predikant, David Joris, bij de familie van Berchem - zie pagina 25), het calvinisme kwam uit het Zuiden rond 1566-1576 en vestigde haar machtsbasis ondermeer in Antwerpen (onder Filips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde). Overal in Europa kende men hetzelfde scenario.

Met het Concilie van Trente (1545-1563) formuleerde de Katholieke Kerk haar reactie op deze opkomende protestantse invloed (de “Reformatie”) in de “Contra-Reformatie”. Mistoestanden binnen de Katholieke Kerk werden (weliswaar schoorvoetend) aangepakt. Duidelijkheid werd geschapen omtrent verschillende geloofspunten en een nieuw elan gestimuleerd.

Voor ons verhaal zijn enkele besluiten van dit Concilie belangrijk, zoals de plaats van het Latijn in de kerk en de verplichting om registers bij te houden (van dopen, huwelijken en uitvaarten). Ook werden de regels voor geestelijken strenger: een betere opleiding aan een seminarie (dat in elk bisdom moest opgericht worden), verbod op cumulatie van kerkelijke ambten en verplichting voor pastoors om op hun parochie te wonen. Gelovigen zouden voortaan worden onderricht via een goedgekeurde catechismus en door prediking. Mooie intenties, maar we zullen zien dat de praktijk soms nog eens anders uitdraaide.

In de grote hervorming van het Concilie van Trente werden ook de grenzen van de Bisdommen hertekend. Halle behoorde op dat moment tot het Bisdom Kamerijk (Cambrai), dat enorm uitgestrekt was en sterk onder Franse invloed stond... een doorn in het oog van de Habsburgers. Met de bul “*Super Universas*” heeft Paus Paulus IV in 1559 de bisdommen herschikt, wat onder meer de oprichting van het nieuwe Bisdom Antwerpen met zich meebracht, dat voortaan zeggenschap zou hebben over het grootste deel van de huidige provincie Antwerpen en van de Nederlandse provincie Noord-Brabant. De kaartjes hieronder geven aan hoe de toestand evolueerde.

Met deze overdracht gingen ook het benoemingsrecht en bepaalde eigendomsrechten (en dus inkomsten) over van abdijen naar de bisdommen, wat in de praktijk, onder meer omwille van het verzet van bepaalde edelen en abten, soms pas na zeer vele jaren effectief werd uitgevoerd (zie bijvoorbeeld pagina 61).

Het besluit van het Concilie van Trente, waarbij elke parochie de plicht kreeg om een doopregister bij te houden, werd in het hertogdom Brabant omgezet in een Ordonnantie van de Landvoogdes, bekrachtigd door een Edict van 28 mei 1567 van de Bisschop van Antwerpen, dat opgenomen is in het overzichtsboek van kerkelijke documenten uit 1758, verzameld door Joannes Carolus Diercxsens:

QUARTO, Ut infantes nothi mox in ecclesiam ferantur & ritu catholico tingantur. Habeant etiam parochi librum, in quo annotent diem baptismi, nomen baptizati, parentumque & susceptorum; poena arbitraria constituenda in parentes, qui non jusserint baptizari: si verò sectariorum more fiat, poena capitis & bonorum confiscationis in baptizantem & baptizandos offerentem. Obstetrices quoque deintegrò jurent se indicaturas infantes magistratui, si à partu intrà horas 24. non baptizentur: & si id negligant puniantur.

Om zeker te zijn dat iedereen gedoopt was (in de Katholieke Kerk), werd bepaald dat “*de parochies een register moesten aanleggen waarin de dag van het doopsel, de naam van de gedoopte, van de ouders en van de getuigen genoteerd werden*”, op straffe van strenge boete voor de ouders, die hun kind niet lieten dopen.

Bovendien werden “*de vroedvrouwen voortaan verplicht een eed af te leggen dat zij aan de magistraten de kinderen zouden aangeven, die niet binnen de 24 uur na de geboorte gedoopt waren*”, dit ook weer op straffe van boete.

Voorwaar een sterke greep van de Kerk op de maatschappij.

We vinden in onze parochiekerk nog een ander belangwekkend spoor uit deze periode.

Het oudste schilderij alhier dateert namelijk wellicht uit 1545, net voor dit Concilie van Trente: God kroont Maria in de Hemel. We zien God als Heilige Drievuldigheid voorgesteld, met de Vader (rechts), de Zoon (links) en de Heilige Geest (bovenaan, onder de gedaante van een duif).

Dit is een zeer klassieke voorstelling, zoals we die bijvoorbeeld ook vinden in een gravure van Joannes Collaert naar een ontwerp van Maarten De Vos (1531-1603), één van de meest invloedrijke schilders van zijn tijd...

We hebben beide werken even naast elkaar geplaatst.

Een mooie gelijkenis, met engeltjes erbij, links onderaan een luit bespelend en rechts onderaan een harp.

Een merkwaardig verschil tussen beide voorstellingen is dat op het schilderij in onze kerk Jezus met zijn kruis is afgebeeld, wat niet het geval is bij Maarten De Vos en ook niet op enige andere uitbeelding van dit thema uit die tijd. We kennen alleen een analoge voorstelling in de beeldhouwde versie boven het hoofdaltaar van de kathedraal van Antwerpen, een werk van de gebroeders Robrecht en Jan de Nole naar een ontwerp van niemand minder dan Pieter Pauwel Rubens uit 1618. Dit halfverheven beeldhouwwerk bevindt zich boven het schilderij van het hoofdaltaar van de kathedraal, waarop Rubens de Opname van Maria in de hemel voorstelt.

Iets unieks in onze kerk, lijkt ons.

Een detail uit een richtlijn van het Concilie van Trente wordt onrechtstreeks mooi geïllustreerd op dit schilderij: de concilievaders hadden namelijk in één van hun besluiten voorgeschreven hoe religieuze voorstellingen op schilderijen er mochten uitzien. Volgens een bepaalde interpretatie (door ijverige censoren!) mocht in hemelse taferelen geen luit meer bespeeld worden, omdat de luit in de zestiende eeuw te populair was geworden als (symbolisch geladen) muziekinstrument in bepaalde huizen van plezier. Na 1563 zal je ze dus niet zo gauw meer vinden op religieuze schilderijen... Hier nog wel!

Het is nogmaals een kleine aanduiding van de vroege datering van dit schilderijtje in onze kerk!

In dit tijdsvenster werd Joannes (Jan) Aerts, die al pastoor was van de dubbelparochie Voorschoten (Viersel) en Massenhoven, tevens als pastoor van Halle aangesteld in 1577. Hij diende nadien ook nog gedurende een achttal jaar de diensten in Schilde te verzorgen. Priesters waren in die moeilijke tijd (ook, net als nu) zeldzaam!

Pastoor Joannes Aerts (letterlijk: “*zoon van (stamvader) Aert*”) werd wellicht rond 1540 geboren; hij tekende zijn documenten vaak met “*Joannes Arnoldi*”: Joannes, de zoon van Arnoldus (de Latijnse vorm van het Dietse “Aert”). Zijn broer Cornelius Aerts woonde ook in Halle en had er een kleine landbouwexploitatie met drie melkkoeien en een paard.

Joannes woonde oorspronkelijk in de alleroudste bekende pastorij, gelegen ten zuidoosten van de kerk. Die pastorij was toen al in slechte staat en werd door soldaten bij een bezetting kort na 1580 dermate toegetakeld dat Joannes Aerts moest uitzien naar een nieuwe woonst. Hij vond onderdak bij zijn broer Cornelius, op een kamer van de brouwerij en herberg aan de Ronkaert.

Het was - op sociaal, politiek en religieus gebied - een zeer woelige tijd. Het jaar voordien had de stad Antwerpen zich aangesloten bij de Pacificatie van Gent; in 1577 was er een sterk calvinistisch bewind in de stad aan de macht gekomen, dat zich “*de Antwerpse Republiek*” noemde (1577-1585), onder leiding van Filips van Marnix van Sint-Aldegonde. In heel de streek voelden de “*geuzen*” zich daardoor gesterkt en kwamen de pastoors - en velen met hen - in een delicate situatie terecht.

Was de beeldenstorm van 1566 nog vrij ongemerkt aan Halle voorbijgegaan, de over-en-weer-gaande troepenbewegingen van de beginfase van de tachtigjarige oorlog (van 1568 tot 1648) die daarop volgde zorgden in ons dorp voor heel veel problemen. In zijn “*Historische Verhandeling over de Kempen*” vermeldt Adrianus Heylen in 1837, in een voetnoot op pagina 166, dat de landbouw zo goed als stilgevallen was:

Halle is, sedert 1579, schier ongebouwd gebleeven , behalven dat ten gemelde jaere 1587, eenige (16 personen) in de Kerk zich ophoudende , omtrent de zelve eenige bebouwing deéden.

Volgens deze en andere bronnen was Halle in het laatste kwart van de eeuw zo goed als ontvolkt, maar dat blijkt een overdrijving te zijn: “*Alhier schynt de Historie de waerheyd voorby gegaen te hebben*”, schrijft pastoor Smets over die bewering in zijn commentaar op deze periode.

Zeker, vanaf 1570 leed Halle zwaar onder het krijgsgewoel, zowel van Geuzen als van Koningsgezinden. In 1573 werd de deur van het “*Huys van den Armen*” zelfs met geweld opengebroken. Mensen vluchtten met vee en meubelen naar de kerk en het kerkhof en bepaalde boerderijen - in het bijzonder de meer afgelegen hoeves - lagen er zeker een tijd leeg bij. De periode van 1574 tot 1580 noemde men hier “*de geuzentijd*”... Pastoor Adrianus Libossen, de voorganger van Joannes Aerts, verdween in 1576 (wellicht door ouderdom, maar hij kan ook ontvoerd geweest zijn).

Doch van een volledige ontvolking was geen sprake. Het argument dat Smets aanhaalt is doorslaggevend voor een pastoor: “*de rekeningen van de Kerk geschieden meest regulier*”! In 1585 (het jaar van de nederlaag van het Antwerpse calvinistisch bestuur) vindt hij een betaling van 5 gulden aan Joannes Somers voor het terughangen van de klok in de kerktoren (deze klok was “*aan de Wip*” begraven - aan de huidige “*Bremberg*” dus - uit vrees dat men ze zou stelen voor het brons): dit gaf een herneming van het parochieleven aan. Hij verwijst bovendien naar de relatief bloeiende toestand van Halle in 1596 (met onder meer 67 trekpaarden), die zijns inziens niet mogelijk was als 10 jaar voordien de parochie helemaal ontvolkt zou geweest zijn.

Het is merkwaardig om te zien hoe het Kriegsgebeuren in de lage landen op dat moment verliep en welke invloed dit had voor de mensen van Halle. Het conflict was complex, maar kan - voor ons verhaal - best begrepen worden als de opstand van Oranje tegen Spanje, zoals Edward De Maesschalck deze periode tekenend noemde.

In 1594 was het Spaanse leger ongeveer alle strategische posities ten noorden van Maas en Waal kwijtgeraakt. Daarop had Maurits van Oranje in 1595 de oostelijke Lage Landen veroverd, maar dat had enorme hoeveelheden geld gekost.

Begin 1596 werd aartshertog Albertus van Oostenrijk (we kennen hem uit onze geschiedenislessen als Albrecht, de man van Isabella, en gebruiken die naam verder in onze tekst) landvoogd voor Spanje; hij had zich voorgenomen de verloren opstandige gebieden te heroveren. Doch ook aan Spaanse zijde liepen de kosten op. Het voortdurende conflict met Oranje, maar ook de Frans-Spaanse oorlog en de Spaans-Engelse oorlog eisten een zware tol. Het nodige geld werd opgehaald via speciale “*beden*”.

De hertog van Brabant (aartshertog Albrecht was de legitieme opvolger van de hertogen) kon de inwoners van zijn hertogdom in duidelijk omschreven gevallen zoals een oorlog om geld vragen (de “*bede*”). De Staten, de vertegenwoordigers van de inwoners, moesten hiervoor hun akkoord geven en daarna trachtte men de belasting zo eerlijk mogelijk over alle inwoners te verdelen. Dit heette dan de “*bedezetting*”. De “*borgemeester*” was verantwoordelijk om de belasting op te halen.

We vinden in het *Manuael* een schitterend overzicht van de bede die in 1596 werd gevraagd. Halle moest toen meer dan 450 gulden opbrengen en die werden netjes verdeeld volgens het “*aantal melkgevende koeien en paarden*” waarover elke hoeve beschikte (en zo wist pastoor Smets midden in de negentiende eeuw hoeveel paarden er in 1596 waren!).

Daaruit krijgen we een precies beeld van de boerderijen die het dorp toen telde (34 actieve exploitaties), met hun relatieve omvang. Sommige hoevebewoners hebben we reeds ontmoet in dit verhaal, andere zullen we nog tegenkomen.

Omdat het een mooie illustratie is van ons dorp op het kantelpunt van de zestiende naar de zeventiende eeuw, geven we deze informatie hieronder weer:

Halle - hoevebewoners in 1596					
	Koey	Peerd		Koey	Peerd
Joannes (Jan) Bervoets	9	3	Gommarus (Gommaer) de Jonghe	3	2
Joannes (Jan) Sebrechts	6	2	Balthazar (Balten) Hellemans	3	2
Jacobus (Jacob) Smits	5	4	Arnoldus (Aert) Willems	3	2
Servatius (Faes) van Soom	5	2	Petrus (Peeter) Daems	3	2
Cornelius (Cornelis) Rombouts	5	2	Egidius (Giles) Versteven (?)	3	2
Petrus (Peeter) Emmens	4	3	Joannes (Jan) Heyns	3	1
Joannes (Hans) De Beuckeler	4	2	Cornelius (Cornelis) Aerts	3	1
Joannes (Jan) De Bie	4	2	Gregorius (Gores) Faes	3	1
Martinus (Marten) Nuyts	4	2	Egidius (Gieles) van Hove	2	2
Balthazar (Balten) Dielkens	4	2	Thomas Vervloet	2	2
Joannes (Jan) Nuyts	4	2	Joannes (Jan) Hermans	2	1
Guillelmus (Willem) de Porter	4	2	Gerardus (Gheert) van Bauwel	1	2
Petrus (Peeter) Knaeps (of De Bie?)	4	1	Joannes De Coninck (Hans Koninckx)	1	2
Petrus Willems (Peeter den Maelder)	3	2	Nicolaus (Nicolaes) aen de Capelle	1	1
Lucas de Porter	3	2	Gommarus (Gommaer) van Dievelt	1	
Andreas (Andries) Gheens	3	2	Joannes (Hans) Dielkens Jr (Mertenszoon)		2
Petrus (Peeter) van Hove	3	2	Petrus (Peeter) Vervloet		1

Wie zorgvuldig natelt zal merken dat we slechts 63 paarden totaliseren (en geen 67, zoals pastoor Smets meldde), maar daarover willen we nu na meer dan 400 jaar echt niet struikelen...

Naast de grote troepenbewegingen waren er ook voortdurend kleinere schermutselingen.

De jaren rond 1600 waren overal in de Kempen zeer onrustig: nu eens kwamen legers langs die met Spanje verbonden waren (de “geallieerden”), dan weer de troepen van Oranje (de “nederzyde”). Verscheidene notities in de manualen geven een beeld van deze woelige tijd.

Zo hebben we reeds vermeld dat rond 1580 de toenmalige oude pastorij door soldaten werd opgeëist en “uitgeleefd” (lees: zo goed als afgebroken).

In 1598 werd “eene attestatie gezonden naar Breda omdat eenige soldaeten de meubelen uyt de Kerck gestolen hadden”.

Later in datzelfde jaar lezen we ook: “Den Pastoor Joannes Aerts wird van de soldaten van de nederzyde gevangen genomen. Den knecht van Lucas De Portere is hem naegevolgt om hem los te krygen. Den pastor is wedergekeert, maer den knecht is van de soldaeten gequetst geworden.”

Wellicht is dat hachelijk avontuur pastoor Aerts noodlottig geworden. Hij overleed kort daarop en werd in de kerk begraven, met grote dankbaarheid vanwege de parochianen met wie hij het woelige laatste kwart van de voorbije eeuw had gedeeld.

HIER LEET BEGRAVEN

HEER JAN AERTS

PASTOOR VAN HAL

STERF DE 24 JUNI 1601

BIDT VOOR DE ZIELE

8

*Hier ligt begraven Heer Jan Aerts
Pastoor van Halle, gestorven op 24 juni 1601
Bidt voor zijn ziel*

Onder zijn pastoorschap werd begonnen met het bijhouden van registers. Dat was wellicht de verdienste van zijn koster Joannes Serres. Het handschrift in de registers blijft immers hetzelfde tot in 1605, dus ook na het overlijden van pastoor Joannes Aerts (of was hier toen een kopiist aan het werk?). Deze koster werd ook “Servatii” genoemd, de zoon van Servatius; dit is dezelfde naam... de afkorting van Servatius was “Ser” en dus waren zijn afstammelingen in het Diets Serres(zonen).

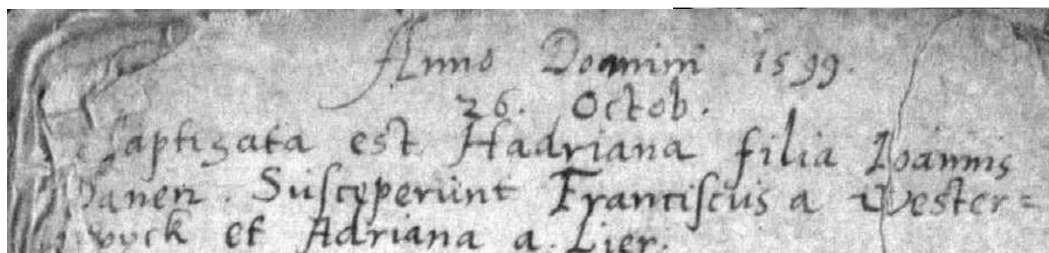
We zegden reeds dat het bijhouden van registers vanaf 1567 verplicht was. In de praktijk - en dat was zeker een gevolg van de godsdiensttroebelen - gebeurde in de meeste dorpen de registratie pas vanaf het begin van de 17de eeuw. Voor onze parochie starten de doopregisters in 1599 (onder pastoor Joannes Aerts); we treffen huwelijksregisters aan vanaf 1605 en overlijdensregisters vanaf 1610 (onder de opvolgers van pastoor Aerts).

Zo een register is een schatkamer aan informatie voor wie de tijd kan nemen om zich erin te verdiepen.

We zoomen in op pagina 1 van het oudst bewaarde doopregister, dat aanvangt “Anno Domini 1599, 26 octob” (er staat nog één doopsel op de pagina ervoor, met datum 18 september maar zonder jaartal; het geschrift lijkt sterk op dat van de schrijver anno 1605). De eerste pagina is geschreven in een - voor die tijd - zeer leesbaar geschrift (in tegenstelling tot de krabbels die we verder in de registers zullen ontmoeten).

Er waren bijna uitsluitend dopen van kinderen uit de eigen Halse dorpsgemeenschap, die op dat moment ongeveer 200 volwassenen en 100 kinderen van minder dan 14 jaar telde; uitzonderlijk werden kinderen gedoopt van buiten Halle (bv. mensen op doorreis).

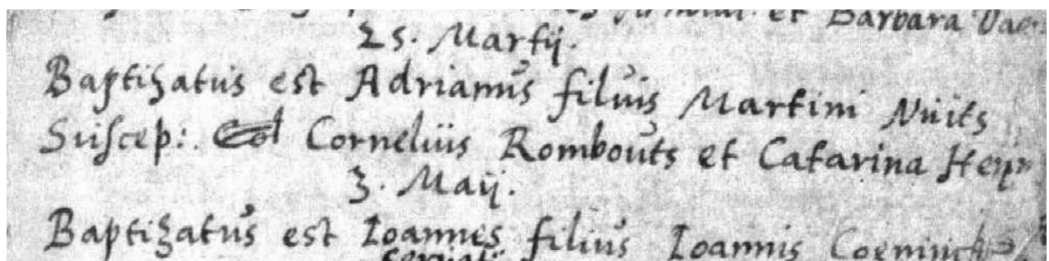
Het eerste doopsel dat in Halle geregistreerd werd is dit van Hadriana, op 26 oktober 1599:

Anno Domini 1599.
26. Octob.
Baptizata est Hadriana filia Joannis
Danen. Susceperunt Franciscus a Wester-
wijck et Adriana a Lier.

vader Joannes Danen (moeilijk leesbaar langs de marge) was toen molenaar; de doopgetuigen kwamen klaarblijkelijk van ver: Franciscus van Westerwijck (mogelijks bij Tilburg?) en Adriana van Lier.

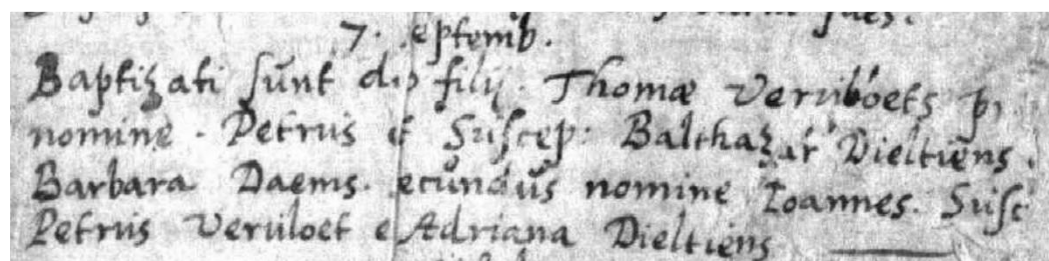
We kunnen er bijvoorbeeld lezen dat op 25 maart (1600) bij Martinus Nuits (=Nuyts) een zoontje werd gedoopt, Adrianus, waarbij Cornelius Rombouts en Cat(h)arina Heyns peter en meter waren:

25. Martij.
Baptizatus est Adriamus filius Martini Nuits
Suscep: Cornelius Rombouts et Catarina Heyns
3. Maij.
Baptizatus est Ioannes filius Ioannis Coeninx

Op 3 mei volgt Joannes, zoon van Joannes Coeninx (= De Coninck), een buur van Martinus (zie pagina 46).

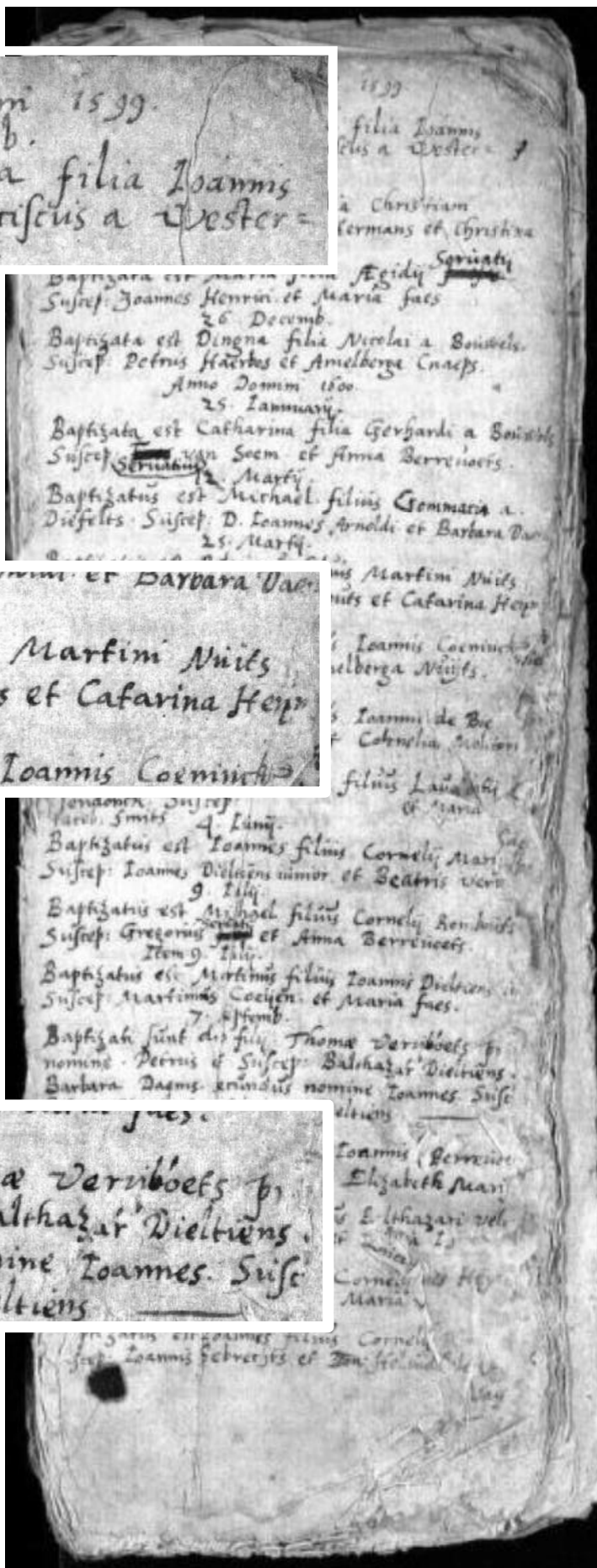
Op 7 september van hetzelfde jaar treffen we een eerste tweeling aan: in het gezin van Thomas Vervloet werden twee jongetjes geboren, de eerste Petrus (met als doopgetuigen Balthazar Dieltiens en Barbara Daems) en de tweede Joannes (met als doopheffers Petrus Vervloet en Adriana Dieltiens):

7. septemb.
Baptizati sunt duo filij. Thoma Vervloets p.
nomine. Petrus et Suscep: Balthazar Dieltiens
Barbara Daems. et unus nomine Ioannes. Susc.
Petrus Vervloet et Adriana Dieltiens

De schrijfwijze van de namen leidt soms tot verwarring: de naam Dieltiens is hier duidelijk als dusdanig leesbaar, maar wordt later meestal als Dielkens genoteerd...

Gewapend met deze registers krijgt ons onderzoek nu plots meer vleugels....

In 1602 werd Georgius (Joris) Wouters aangesteld als pastoor. En man met een klok van een stem, in Lommel geboren. Ook deze was gekend met zijn afstammingsnaam: Georgius Valerii, verwijzend naar zijn (stam)vader Valerius. Georgius volgde, na een kort interim door een zekere Stefanus Hen(d)rickx, pastoor Joannes Aerts op. Hij werd ingehaald op de laatste zondag van september, de kermisdag. In oorsprong was dit het feest van de kerkwijding, vandaar ker(k)-mis. De bevolking had het dorp en de kerk met kronen versierd, de processie ging plechtig uit en de ommeegang werd door “speellieden” vereerd.

Er moet echter vlug nogal wat onenigheid ontstaan zijn met het dorpsbestuur. Was het - zoals we vonden in het *Manuael* - omwille van de “zotte kosten” bij zijn aanstelling? Of was het omwille van de oorlogstroebelen, of door de pest die hier kort maar sterk woedde in het begin van de zeventiende eeuw?

In elk geval vinden we tussen 1603 en 1605 onze Georgius vermeld als pastoor te Viersel (Voorschoten) en komt de naam van Joannes Andriessen (soms leest men “Andrex”), zoon van Andreas, hier tevoorschijn. Deze ondertekende met de melding “*pastor hunc temporis in Halle*” (te dien tijde pastoor in Halle). Deze tijdelijke pastoor stierf echter kort na zijn aantreden in Halle - berooid, met enkel “een bedde” als nalatenschap - in dezelfde herberg waar ook zijn voorganger Joannes Aerts logeerde.

Intussen bleven de legerbendes het dorp teisteren. In 1600 lezen we dat “*op den 8sten der voorschrevene maend van X(decem)ber ... eenen bode van de nederzyde komende om den smoutmolen te verbieden*”. Het betreft hier de watermolen op de Grote Schijn (de “Halse Beeck”), die niet alleen als slagmolen (smoutmolen of oliepers) gebruikt werd, maar ook een graanmolensteen had. Hij werd toen wellicht definitief stilgelegd en het graan werd vanaf dan nog enkel gemalen op de windmolen aan de Molenheyde. In 1602 “*laegen soldaten in de Kerk, men heeft er moeten uytkoopen*”. En in 1603 werd er “*in Hoydonckeynde gevochten*”, waarbij er een dode en verschillende gekwetsten vielen. Het ergste was wellicht dat in 1604 een pestepidemie woedde, die talrijke slachtoffers eiste... wellicht als gevolg van ziektekiemen meegebracht door de troepenbewegingen!

De bevolking snakte naar vrede, maar die zou er pas - voorlopig - komen met het Twaalfjarig Bestand (zie volgende pagina).

In 1605 kwam Georgius Wouters terug naar Halle en tekende zijn documenten met “*verus pastor*” (de ware pastoor). Ook op zijn grafsteen stond deze melding! Dit soort strijdgewoel is blijkbaar van alle tijden...

Deze pastoor woonde in de kerk, omdat er - zoals gezegd - geen pastorij was. Hij sliep er achter het hoofdaltaar of in de ruimte onder de klokkentoren, enkel vergezeld van zijn studieboeken: hij was een fervent lezer van de klassieke auteurs. Toen hij zelf met Lichtmis 1616 stierf in een hutje bij de kerk eindigde een gespannen periode in de kerkelijke geschiedenis van Halle. Het geschrift in het overlijdensregister veranderde nadien, maar het overlijden of de begrafenis van Georgius werd niet vermeld. Alleen zijn grafsteen bleef van zijn bestaan getuigen, tot ook deze steen verdween in 1912:

10

D. O. M.

HIER LEET BEGRAVEN HEER JORIS WOUTERS
IN SIJN LEVEN VERUS PASTOR WAS VAN HALLE
STERF DEN 2 FEBRUARIJ 1616
BIDT VOOR DE SIELE

*Hier ligt begraven Heer Joris Wouters
(die) bij leven “verus pastor” (= ware pastoor) was van Halle
Hij stierf op 2 februari 1616
Bidt voor de ziel*

HOOFDSTUK 4 - EEN WANDELING DOOR HET DORP

Nog tijdens het leven van pastoor Wouters werd, op 9 april 1609, in de strijd tussen Spanje en Oranje het Twaalfjarig Bestand afgekondigd. Aan Spaanse zijde werd dit bestand gesloten uit noodzaak: de oorlogskas was leeg en er was een adempauze nodig om nieuwe belastingen te kunnen heffen en vers goud en zilver uit de Nieuwe Wereld aan te voeren. Aartshertog Albrecht had zijn topdiplomaat, de onovertroffen Jean Richardot, de opdracht gegeven een eervolle wapenstilstand te bekomen. Aan de kant van de (Nederlandse) Republiek was er verdeeldheid: je had de voorstanders, geleid door Johan van Oldenbarneveltdt, die de militaire uitgaven veel te hoog vonden en zich wilden toeleveren op de handel (onder meer met de VOC, de Verenigde Oost-Indische Compagnie, een Nederlands handels- en scheepvaartbedrijf, opgericht in 1602); anderzijds had je onder meer Maurits, de zoon van Willem van Oranje, de opperbevelhebber van de strijdkrachten, die vreesde dat de Spanjaarden tijdens het bestand hun troepen zouden versterken. Na lang onderhandelen werd een tijdelijke wapenstilstand afgesproken en de grens tussen Noorden en Zuiden vastgelegd zoals op het kaartje aangeduid.

De tijd van vrede bracht onmiddellijk een herstel mee van het normale leven, zeker op het platteland. We kijken weer even naar Halle, waar een bloeitijd van 10 jaar aanbrak, vanaf het tweede decennium van de zeventiende eeuw.

We wandelen even - denkbeeldig - door het dorp na deze periode, bezoeken enkele hoeves en vertellen over een paar families, wier verhaal een beeld geeft van het dagelijkse leven. Waar mogelijk situeren we ons verhaal in een breder maatschappelijk kader.

We geven af en toe een plaatsbepaling vanuit hedendaagse referentiepunten: deze is uiteraard indicatief omdat de oude lemen hoeves van toen in de loop van de tijd grondig verbouwd werden, soms op dezelfde plaats, soms op andere plekken in de buurt. De huizen, die er thans staan (soms met eenzelfde naam), bevinden zich dus niet noodzakelijk op de plek waar de vroeg-zeventiende-eeuwse bewoning te situeren was.

Ons bezoek leidt ons langs de woongebieden den Draeyboom (met een verre blik in de richting van de Sint-Antoniuskapel op Juxschot), de Molenheyde en de Dorpsloop; we springen binnen in het Heilige Geest Huys, gaan naar Hooydonck, turen naar de Heydehoeven, lopen langs Ritsheyde en eindigen in de Dorpskern.

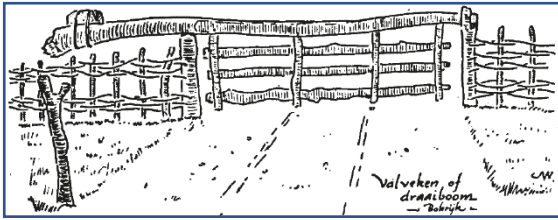
Op het kaartje hierboven zie je de wandeling. Geel is heide, groen landbouwareaal, donkergroen bosperceel.

We kiezen voor een rondgang in de lente van 1625. We konden heel wat materiaal samen-puzzelen rond die periode... en het volgende hoofdstuk zal onze keuze duidelijk maken. Om het geheel wat directer te laten aanspreken, vertellen we het bezoek zelf in de tegenwoordige tijd. De kaartjes, die we ter illustratie toevoegen, geven een benaderend beeld van de ligging van de boerderijen.

Het is vrijdag 21 maart 1625. Tot tien dagen geleden lag er sneeuw op de velden, de winter was lang en streng, maar nu is de zon duidelijk voelbaar. Overmorgen is het Palmzondag. We gaan op stap!

Den Rooden Draeyboom

We starten aan de hoeve die “*Den (Roden) Draeyboom*” wordt genoemd en die men kan situeren op de grens van de heide en de vallei van de Halse Beeck (ongeveer waar vandaag het Sint-Jozefkapelletje staat).

Een draaiboom is een verdraaibare constructie over de weg. De tekening (documentatie Domein Bokrijk) geeft aan wat we bedoelen. De vermelding van een draaiboom - zeker met de toevoeging “*rood*” - geeft aan dat er een grens is.

De hoeve ligt aan het begin van een enigszins verhoogde zandweg (die later “*Dijkstraat*” zal worden genoemd): deze weg loopt tussen de lagergelegen weiden naar de brug over de Halse Beeck en verder naar het Breeveld in Schilde. Dat geeft al een tip: de draaiboom staat aan de grens tussen Halle en Schilde. Maar om de naam volledig te begrijpen moeten we iets meer dan 250 jaar terugduiken in de geschiedenis.

Jan III, hertog van Brabant, overleed in 1355 en liet 3 dochters na: Johanna, toen getrouwd met Wenceslaus van Luxemburg (broer van de Duitse keizer), Margareta, gehuwd met de graaf van Vlaanderen Lodewijk van Male, en Maria, gehuwd met Reinoud III van Gelre. De drie echtgenoten zagen hun kans om een stuk van Brabant als erfenis (“*successie*”) in te palmen. Vooral Lodewijk van Male trok op oorlogspad. De “*Brabantse Successieoorlog*” was begonnen... Gelukkig waren de partijen zo verstandig snel een bemiddelaar te aanvaarden, graaf Willem III van Henegouwen, die de vrede van Ath tot stand wist te brengen op 4 Juni 1357. Daarbij werd onder meer bepaald dat de stad Antwerpen en een aantal dorpen in de omgeving onder de Vlaamse graaf Lodewijk van Male zouden vallen. In 1358 werden deze bepalingen dan concreet ingevuld en onder andere de grens van dit gebied rond Antwerpen vastgelegd. Concreet werd beschreven dat deze grens zou lopen langs de Halse Beeck, over de brug aan de Watermolen van Halle. Deze situatie zou tot 1406 aanhouden: zo werd “*Den Rooden Draeyboom*” een grenspost, niet zozeer tussen Halle en Schilde, maar vooral tussen Vlaanderen en Brabant en dus - omdat Lodewijk een vazal van de Franse koning was en Brabant aan de Duitse keizer toebehoorde - tussen de Franse en Duitse invloedssferen. In het begin van de zeventiende eeuw was deze toestand reeds lang vergeten, maar de naam “*Den Rooden Draeyboom*” bleef.

Rond 1590 hebben Joannes Bervoets en Anna Weyns hier hun intrek genomen. Hun 6 kinderen zijn op deze hoeve geboren. Het ging dit gezin voor de wind. Moeder Anna was afkomstig van een bemiddelde familie, vader Joannes (in de omgangstaal gebruikte men de Dietse voornaam Jan) was een noeste werker. Hun boerderijbedrijf is één van de grootste van Halle.

Joannes Bervoets heeft zich ook verdienstelijk gemaakt met bepaalde taken in het dorp. Ondermeer was hij als bedehaffer verantwoordelijk voor het ophalen van de bijzondere belastingen, de “*beden*”. In het jaar 1605 liep het echter mis: één van de boeren was het - hardhandig - niet met hem eens en Lambrecht De Hase, schout van Zandhoven, moest tussenbeide komen... met als gevolg een proces voor de schepenenbank, dat in de archieven van Zandhoven bewaard wordt als “*Geweldpleging tegenover bedezetter Jan Bervoets (Halle), 1605-1606*”.

Iets rustiger was zijn dienstbetoon als kerkmeester...

Joannes is overleden in 1620. Op één na zijn alle kinderen uitgehuwelijkt, vandaag woont alleen nog de twintigjarige zoon Gommarus thuis. Hij zet het boerderijbedrijf verder, met “*meyd en knecht*”, onder het toezien oog van zijn moeder. Zij bestuurt niet alleen de eigen boerderij, maar ook nog talrijke andere eigendommen.

De naburige boerderij, iets ten westen van hun hoeve, behoort hen eveneens toe (gelegen aan de huidige splitsing van Sniederspad en Watermolen, richting Halse Beeck). Daar woont het gezin van Antonius en Elisabetha Symons-De Wit, met 4 jonge kinderen... de kleine Simon is pas 4 dagen oud als we voorbijkomen.

Langs de weg naar de Sint-Antoniuskapel

In noordelijke richting, naast een verpachte hofstede die toebehoort aan Joannes Dielkens Senior, loopt een weg naar de Sint-Antoniuskapel op Juxschot.

We gaan even tot aan de brug over de Halse Beeck. Noch de brug, noch de weg vinden we anno 2022 terug: het traject (een deel van de oude baan van Lier naar Hoogstraten) loopt in 1625 schuin door wat nu het gemeentelijk park van Halle is, sluit naar het noorden toe aan op het huidige “*Donker Woud*” en ligt zuidelijk in het verlengde van de “*Liefkenshoek*”; het huidige traject van de Liersebaan zal pas bij het inrichten van het kasteelpark aangelegd worden als omleidingsweg (rond 1838).

Aan de brug laten we ons vertellen dat verderop een drietal hoeves te vinden zijn, waarvan één eigendom is van Reynier Geraerts (kan ook 't Seraerts zijn). Eén hoeve behoort toe aan de weduwe van Petrus Cuylen uit Antwerpen en één aan... Joannes Weyns, wellicht broer van Anna (de boerin van den Rooden Draeyboom). Geen van deze drie eigenaars woont hier, het zijn begoede burgers die hun eigendommen verhuren.

Over de eerste is weinig bekend; de voornaam Reynier komt in Halle niet voor, wel in de (Antwerpse) begoede kringen.

De weduwe van Petrus Cuylen is ons iets beter bekend. Haar naam is Christina Roos. Rond 1615 is haar man overleden (de schrijfwijze verschilt nogal naargelang de bron: Peter Cuylen, tot zelfs Peter van Ceulen,...). Zij hebben een groot vermogen in vastgoed weten te verwerven, hierbij zeker gesteund door het familiebezit van de Cuydens.

De overgrootvader van Petrus Cuylen was immers “*Nicolaus Cuijlen ofte Cuijl, een edelman uit het Utrechtsche, in dienst van den Spaanschen koning*”. Een merkwaardig getuigenis willen we hierbij vermelden: deze Nicolaus Cuylen was namelijk de “*stamvader*” langs moederlijke lijn van de gebroeders Snieders (jawel, van het ons bekende Jan en August Sniederspad). August Snieders schreef over zijn stamvader, wiens portret bij hem thuis het middelpunt was van de feestkamer: “*Ieder van ons heeft reeds als kind de familiepapieren gelezen, waarin één der zonen van Cuyl over dien vader spreekt... Cuyl's naam is voor ons als het ware dien van den beschermgeest onzer haardstede geworden. Van al de overleveringen, naar welke ik, kind zijnde en op de knieën mijner moeder leunende, aandachtig luisterde, was er geene welke op mijne verbeelding een zoo diepen indruk maakte als die van mijnen stamvader...*”. Romantische literatuur, voorwaar, maar het illustreert de invloed van de mondelinge traditie en zegt in het bijzonder iets over de belangrijke figuur die deze voorvader moet geweest zijn.

Onze Petrus Cuylen is iets minder romantisch geweest; hij en zijn echtgenote waren “*immobiliënbeheerders-avant-la-lettre*”. In Halle heeft zijn weduwe in 1625 drie boerderijen in haar patrimonium.

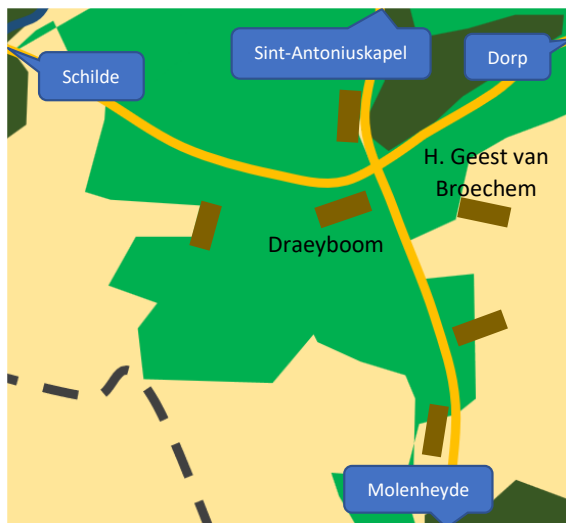
Dat is klein bier vergeleken bij de derde naam in het gezelschap, Joannes Weyns (meestal als “Jan” vermeld). Bijna iedereen die we in Halle gesproken hebben en die ooit opzoeken heeft gedaan omtrent zijn of haar (gerenoveerde) oude boerderij, vermeldt ergens “*Hier heeft Jan Weyns nog gewoond*” of “*Dit huis (in zijn toenmalige toestand) was ooit eigendom van Jan Weyns.*”

Dat verwondert niet. In het Halle van 1625 zijn acht boerderijen zijn eigendom! Binnen een aantal jaren zullen we zelfs vaststellen dat er in Halle tegelijkertijd 5 mannen en jongeren wonen met de naam Joannes Weyns...

Joannes en Barbara Hermans-Derkinderen wonen met hun dertienjarige dochter Cornelia op de hoeve van Peter Cuylen; hun inwonende knecht heet Arnoldus. Petrus en Catharina Stuers-De Bie pachten de hoeve van Joannes Weyns, met 2 zonen en 3 dochters. Als we onze wandeling maken, is Catharina in verwachting: in mei aanstaande zal hun zoontje Guilielmus geboren worden. Misschien woont ook Martinus Stuers, de broer van Petrus, bij hem (of in de buurt) samen met zijn echtgenote Maria Vekemans en hun enige zoon. In de laatste hoeve wonen Guilielmus De Porter en zijn echtgenote Maria Verlinden (zie pagina 73).

Verder rond den Draeyboom

We keren op onze stappen terug: als we aan “*Den Rooden Draeyboom*” rondkijken met de zon mee, staat daar ten oosten een boerderij, die aan Jacobus Smits verpacht wordt door “*de Heilige Geest van Broechem*” (het armenbestuur dus).

Jacobus is eerst gehuwd geweest met Maria Servatii of Serres, zus van de koster die we in 1600 hebben ontmoet (zie pagina 36). Zij heeft hem 2 zonen geschonken (eigenlijk drie, want één jongetje van de in 1601 geboren tweeling overleed op jonge leeftijd; de andere jongen, Jacobus, zal 66 worden - zie pagina 111). Maria is echter gestorven na de tweede bevalling. Het is in die tijd zeer gebruikelijk dat een man, die zijn vrouw verliest, zeer kort daarop opnieuw in het huwelijk treedt: de hele familie, ja het hele dorp zoekt mee een gepaste partner, zodat de opvoeding van de kinderen kan verdergezet worden, alsook het boerderijbedrijf dat volle inzet vraagt van een echtpaar. Hij is dan ook spoedig gehuwd met Elisabetha Van de Sande.

In 1625 heeft het gezin zeven zonen, opeenvolgend, en twee dochters. Als we onze wandeling maken is Elisabetha in verwachting van een derde dochttertje, dat in augustus zal geboren worden.

Richten we onze blik zuidoost, dan zien we in de verte, op de heide, de molen staan. Onderweg merken we nog een tweetal boerderijen op (men kan die bij benadering situeren waar nu enerzijds de hoeve “*Hoge Cudse*” en anderzijds de manège “*Lievekenshoeve*” staan).

In de ene woont Thomas Vervloet, in een hofstede die zijn eigendom is. We hebben met hem kennis gemaakt bij de geboorte van zijn tweeling in 1600 (zie pagina 37). Helaas was deze jongetjes, Petrus en Joannes, geen lang leven toegezegd. Toen later opnieuw broertjes geboren werden, ging hun naam op deze kinderen over. Een gebruikelijke piëteitsvolle traditie.

Thomas heeft vorig jaar in mei zijn vrouw verloren, Barbara Heyns (soms Heynssens te lezen). Met zijn acht kinderen runt hij het bedrijf: de oudsten - twintigers - zorgen voor de kleintjes.

In de andere boerderij vinden we een jongere broer van Jacobus Smits, die op de hoeve van de Heilige Geest van Broechem woont: Petrus Smits. Hij is in 1618 gehuwd met Jacoba Hermans; ze hebben twee kindjes. Hij pacht zijn hoeve van Joannes Vekemans, die zelf even verder op de Molenheide pachter is op een andere boerderij.

Het gebeurt wel vaker dat iemand eigenaar wordt van een hoeve, maar deze niet zelf uitbaat doch verhuurt en intussen een andere boerderij bewerkt. Dat kan zijn omdat die boerderij beter aangepast is aan de gezinsomstandigheden, of soms ook omdat de boerderij bijvoorbeeld op het moment van vererving reeds aan iemand verpacht is. Pachtovereenkomsten zijn heilig!

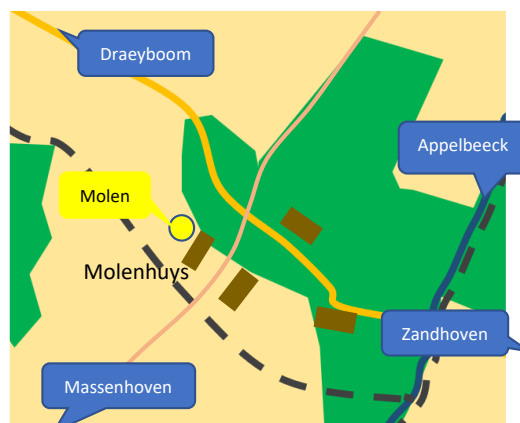
Bij de molen

We naderen de Molenheyde. Over molens en molenaars zullen we later nog vertellen. Deze bewoningscluster telt, naast het Molenhuys, nog een drietal hofstedes. Van daaruit worden de velden bewerkt in de vallei van de Appelbeeck. We vinden die naam voor de huidige Tappelbeek vaak terug; later wordt die beek ook wel eens “*Schegelbeeck*” genoemd, of per abuis eenmaal “*Halsche Beeck*”; voor de periode 1500-1800 gebruiken we de naam “*Appelbeeck*”. Deze beek vormt de zuidoostelijke grens tussen Halle en Zandhoven.

Eén hoeve op de Molenheyde is eigendom van Joannes Weyns en twee zijn eigendom van Joannes van Molle.

De molen en het Molenhuys zelf zijn privébezit van de erfgenamen van Heer Arnoldus van Lyere zaliger, bij leven schout van Zandhoven en bewoner van het Hof van Lyere, gelegen langs de Appelbeeck, tussen Zandhoven en Oelegem.

Over Joannes van Molle is weinig bekend. Wellicht verwijst de familienaam naar Broechem, meer bepaald het oostelijk gehucht Moll-ter-Nete (zie pagina 123). In een procesdossier wordt ook zijn echtgenote, Cornelia Faes, vermeld. Joannes is een zoon van voormalig molenaar, Paulus Van Molle. Zijn broer Guilielmus (Willem) woonde in 1621 nog in één van zijn beide eigendommen, maar in 1625 treffen we hem niet meer aan.

We begroeten enkele bewoners.

Andreas Boes is getrouwd met Joanna Brabants en heeft 3 kinderen, de jongste pas een drietal weken oud als we op bezoek komen; het kindje is zwak en zal begin april overlijden. Andreas en Joanna pachten de hoeve van Joannes Weyns, dicht bij de Appelbeeck.

Joannes Vekemans is pachter op een hoeve van Joannes van Molle, samen met zijn echtgenote Magdalena Brabants, zus van haar buurvrouw. Ze hebben samen drie dochters. Joannes heeft uit zijn eerste huwelijk, met Anna De Jonge, eveneens drie dochters die niet meer thuis zijn. Eén van hen, Catharina Vekemans, zullen we verder op onze tocht tegenkomen: ze is gehuwd met Adrianus Nuyts (zie pagina 47).

De bronnen zijn wat vaag als het over de andere hoeve van Joannes van Molle gaat, waar ooit zijn broer Guilielmus woonde. Waarschijnlijk woont daar nu Adrianus Vekemans, gehuwd met Elisabetha Vervloet, met hun 2 jonge kinderen.

In het Molenhuys woont het molenaarsgezin: Joannes Peeters en Barbara Janssens, die ook 2 kinderen hebben.

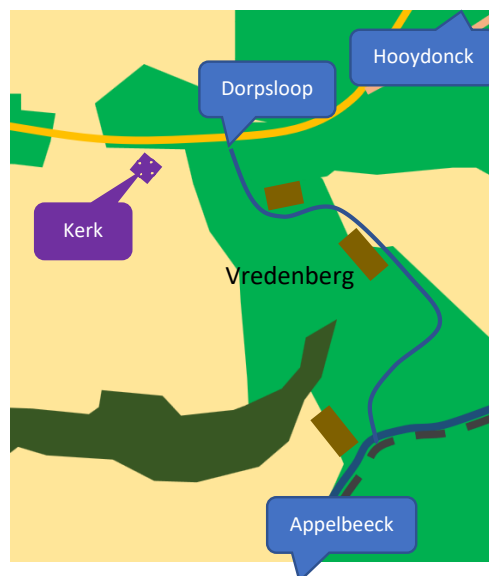
Naar de Dorpsloop

We zakken af naar de Appelbeeck, die we stroomopwaarts volgen. Twee dagen geleden zou dit een levensgevaarlijke tocht geweest zijn, want toen legerden aan de overkant, in Zandhoven, Kroatische huurtroepen op weg naar Hoogstraten... Hun reputatie is niet mals!

We hebben tijd om een stukje geschiedenis van de familie Dielkens te vertellen (de rest van het familieverhaal volgt later - zie stamboom pagina 60). Jacobus Dielkens, een zoon van stamvader Laurentius, is rond 1580 gehuwd met een meisje uit Broechem en naar dat dorp verhuisd. Er kwamen 4 kinderen, waarvan Catharina en Margareta nu onze aandacht krijgen.

We zien immers links (waar de Dorpsloop, die op Hooydonck vertrekt, in de Appelbeeck uitmondt) de boerderij opdoemen van Nicolaus van Hove, die verpacht wordt aan Petrus Anthonis. Petrus is rond 1600 gehuwd met Catharina Dielkens. Ze hebben een tijdlang in Broechem gewoond en zijn pas een paar jaar geleden naar hun grootvaderlijk dorp teruggekeerd, met hun 5 kinderen.

Hier is vorig jaar in augustus Joanna Anthonis geboren.

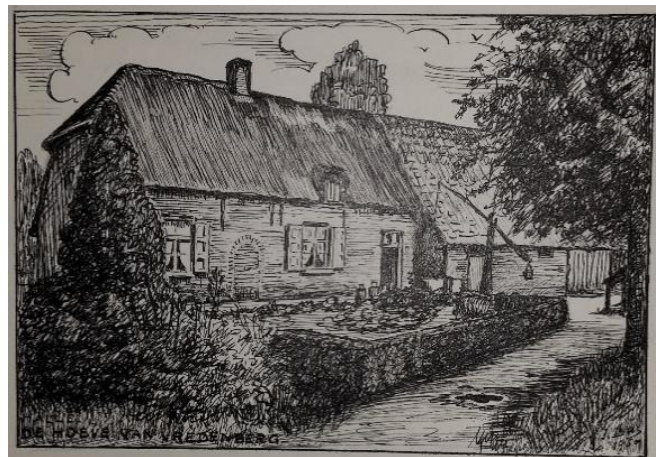

Als we de Dorpsloop verder naar het noorden volgen, lopen we voorbij de hoeve van de Vredenberg; daar wonen Margareta Dielkens, de zus van Catharina, met haar man Petrus Vander Donck. Margareta Dielkens is in 1588 geboren in Broechem. Ze groeide daar op en (de familie) leerde (haar) een dorpsgenoot kennen, Petrus Vander Donck (soms Verdonck geschreven), met wie ze op 19 januari 1608 haar huwelijksgeloften aflegde. Kort nadien huwde het paar in de kerk van Broechem. Petrus en Margareta werkten als jong koppel mee op de boerderij van de familie Vander Donck in Broechem, tot er zich een gepaste gelegenheid voordeed om over te stappen naar een eigen boerderij. Intussen werden 3 zoontjes geboren: Adrianus (1608), Jacobus (1610) en Joannes (1612). In 1613 was het dan zover: de hoeve Vredenberg in Halle kwam vrij; het jonge gezin besloot om zich daar als pachter te vestigen. Ook Margareta keerde zo, net als haar zus, naar haar familiale oorsprong terug...

Aan de nieuwe woonst is een bijzondere geschiedenis verbonden. Deze hoeve is namelijk eigendom van het Klooster van de Vredenberg, "*Mons Pacis*", gesticht in 1475. Toen besloot Maria van Loon-Heinsberg, de weduwe van de Heer van Breda, "*eene zeer groothertige vrouwe en uitmuntend voorbeeld van godvruchtigheid*", om een klooster te stichten voor 25 zusters augustinessen. Dat klooster werd opgericht dicht bij Breda; Odilia van Nassau, de dochter van Maria van Loon, werd de eerste priorin. Het originele klooster werd in de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog (1577) verwoest; de zusters vonden een tijdelijk onderkomen in Breda, tot ze rond 1610 hun klooster konden inrichten in een groot huis in Lier (waar de "*Vredebergstraat*" en het cultuurcentrum "*Vredeberg*" nog aan het bestaan ervan herinneren).

Zoals gebruikelijk brachten de meisjes, die intraden in het klooster, een "*bruidsschat*" mee. Ook een dochter uit de familie Van Etten is wellicht in dit klooster binnengegaan (helaas is de lijst van de zusters niet bewaard). Haar familie had heel wat landerijen, waaronder een enorm perceel tussen de kerk van Halle en de Appelbeek. Zo kwam een deel van deze gronden (volgens sommige bronnen tussen 35 en 40 bunder) met een hoeve erop in handen van het klooster en kreeg deze hoeve de naam "*Vredenberg*". De hoeve zelf lag langs de Dorpsloop, waar nu de aardeweg, die begint aan het kapelletje van De Blokskens, een flauwe bocht naar links maakt.

In tegenstelling tot de meeste boerderijen uit die tijd, die - vooral in de achttiende eeuw - grondig werden verbouwd, is de hoeve Vredenberg tot midden de twintigste eeuw min of meer in haar oorspronkelijke vorm blijven bestaan. Men heeft er op een bepaald moment aan gedacht ze naar Bokrijk te verhuizen, maar de bouwfysische toestand was niet goed genoeg.

Pastoor Bus maakte omstreeks het jaar 1950 (voor de hofstede verlaten werd door de laatste bewoners, de familie Cautereels-Van der Schoot, en afgebroken werd) pentekeningen van de hoeve en de schuur, die een goed benaderend beeld geven van de situatie zoals Petrus Vander Donck en Margareta Dielkens ze aangetroffen hebben toen ze daar hun intrek namen.

Het gezin groeide er gestaag verder met de geboorte van Ludovicus (1614), Michael (1617), Anna (1618), Petrus (1620), Cornelius (1622, overlijdt in hetzelfde jaar) en Joanna (1623). Helaas is Joannes in 1622 gestorven, 10 jaar oud; als in januari 1625 opnieuw een jongetje wordt geboren, krijgt deze prompt de naam Joannes... Tien zwangerschappen in 17 jaar, als we goed geteld hebben.

Zo komen we aan één van de oudste en grootste boerderijen van het dorp, die eigendom was van Jonker Henricus van Etten (1544-1622). Zijn adellijke familie, met als wapenschild drie blauwe burchten, was afkomstig van Etten (thans Etten-Leur) bij Breda. Ooit was ook de hoeve Vredenberg van hen.

Sinds enkele generaties zijn ze in Antwerpen actief. Henricus' vader was Binnenburgemeester van de stad in 1568. Zelf woonde hij ook in Antwerpen, tegenover het klooster van de minderbroeders (franciscanen) bij de Stadswaag. Hij was katholiek en Spaansgezind. Toen de Antwerpse protestanten onder leiding van Marnix van Sint-Aldegonde de macht grepen in de stad (1577) werd de situatie van de familie moeilijk.

In 1582 trok hij daarom naar Leiden bij zijn zuster Susanna, die daar in het klooster verbleef. Alhoewel hij toen bijna 40 was, liet hij er zich inschrijven als student aan de pas opgerichte universiteit... hij wou immers iets zinvols te doen hebben. Hendrik was daar in goed gezelschap: ook Justus Lipsius en Rembert Dodoens waren naar Leiden geëmigreerd; Christoffel Plantijn vestigde er zich in diezelfde periode als universiteitsdrukker!

Toen de Spanjaarden Antwerpen heroverden in 1585 keerde Hendrik terug en was in diverse bestuursfuncties actief tot aan zijn dood. Hij had geen kinderen en zijn erfenis kwam in 1622 in handen van zijn schoonbroer, Maximilianus 't Seraerts. Maximilianus' dochter Maria Anna zal in 1655 huwen met Theodorus van Eynatten. Hun dochter Margareta zal huwen met Henricus van Halmaele, op dat moment Heer van Bosschensteyn; deze familie zal de hoeve in 1688 grondig verbouwen (basis van het huidige huis "Alto Domo").

Wie in 1625 pachter is, is niet zo duidelijk: wellicht het gezin van Michael en Aleydis Bosschaerts-Ruttens; zij hebben acht jongens opeenvolgend, geboren tussen 1605 en 1622.

In het Heilige Geest Huys

We zijn nu een eerste maal dichtbij de dorpskern aanbeland en brengen een bezoekje aan het huis van koster en pastoor. Sinds 1612 is het huis van de armenzorg wat uitgebreid en ingericht als woning voor hen beiden. Pastoor Joannes De Bast zullen we in het volgende hoofdstuk leren kennen.

Koster is Arnoldus van Sint-Stevens. "Aert", noemt men hem in het dorp. Zijn familienaam is een expliciete verwijzing naar zijn afkomst: hij is inderdaad afkomstig uit het (verre) Sint-Stevens bij Vilvoorde, aan de Woluwebeek, en in 1614 naar Halle gekomen om er de kosterdienst op te nemen. Hij vindt het hier blijkbaar zo goed dat hij een paar familieleden laat overkomen, die allemaal "*van Sint-Stevens*" worden genoemd. De koster is tegelijk ook schoolmeester en geeft thuis - dus in het Heilige Geest Huys - les aan een groepje van een tiental leerlingen, die leren lezen en schrijven en vooral godsdienstonderricht krijgen; zangles staat ook op het programma (voor de kerkliederen...). In de dorpschool leren ze niet echt rekenen, dat is iets voor de duurdere private scholen in de steden (al komen ze daar vaak ook niet verder dan de regel van drie).

Koster Arnoldus huwt hier op 18 mei 1622 met Catharina De Voeght, die hem een zoon schenkt: Arnoldus (1623). Bij ons bezoek is Catharina hoogzwanger, binnen 3 dagen zal ze moeder worden van Adriana (24 maart 1625). Het doopregister vermeldt netjes "*m(agist)ri Arnoldi van St. Stevens custodis*" (van schoolmeester Arnoldus van Sint-Stevens, koster).

Zijn neef en naamgenoot Arnoldus, die gehuwd is met Lucia De Beuckeler, woont ook in de buurt; zij hebben een zoontje Joannes (1624). Ook een broer van Lucia, Petrus De Beuckeler, woont in de omgeving van de kerk, samen met zijn vrouw Anna en zijn 2 kinderen.

Het eigenlijke centrum van het dorp ligt nog wat meer naar het westen, daar komen we op onze terugtocht langs.

Over Hooydonck

We richten de blik eerst op het oosten en verkennen Hooydonck.

Dit is een zandrug tussen de beddingen van de Halse Beeck (ten noordwesten) en de Appelbeeck (ten zuidoosten). Deze zandrug vormt de scheiding tussen het afwateringsgebied rechtstreeks naar de Schelde (via de Halse Beeck, die uiteindelijk de Schijn wordt en aan de Schijnpoot Antwerpen binnenstroomt) en de Appelbeeck die ten oosten van Broechem in de Kleine Nete uitmondt, in Moll-ter-Nete.

Op de hoogte (nog eens herhaald: men spreekt hier over verschillen van een paar meter over het gehele gebied) loopt de zandweg naar Zoersel.

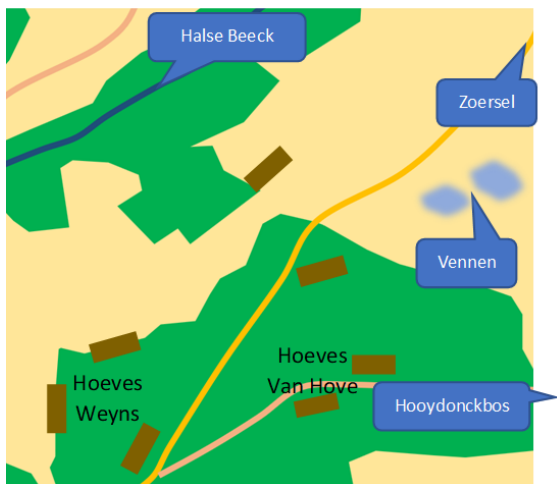
Voor de landbouw zeer belangrijk is dat er midden op deze zandrug, naar het Hooydonckbos toe (nu Zoerselbos), een waterrijk gebied ligt, de Craenevennen. In de middeleeuwen was de trekroute van de kraanvogels (toen "craenen" genoemd) meer westelijk dan hun huidige route langs de Maas, het is dus mogelijk dat ze hier foerageerden. Vandaag nog kan men er een ven ontdekken (gesitueerd midden de velden tussen de huidige straten Heiblok, Schegelbaan en Berkemei), dat zelfs in de extreme zomer van 2020 nooit droog gestaan heeft.

Op Hooydonck is er landbouw, maar vooral veehouderij. We tellen een zevental boerderijen: Joannes Weyns bezit er drie van, relatief dicht bij het dorp gelegen.

Ze worden gepacht door Joannes De Bie, Joannes De Coninck (of Coninx) en Antonius Verbert.

Joannes De Bie en zijn vrouw Joanna Janssens wonen er anno 1625 met hun 6 kinderen. Vader Joannes De Coninck is in 1622 overleden, maar zoon Joannes - die in datzelfde jaar gehuwd is - runt de hoeve verder; zijn moeder en haar 3 jongere kinderen wonen in. Antonius Verbert en zijn vrouw Anna Derkinderen hebben 3 jongens en 2 meisjes thuis, jongvolwassenen.

Naar het Hooydonckbos toe is Petrus Van Hove eigenaar van twee boerderijen: in één ervan woont zijn zus Anna, die gehuwd is met Joannes Smits, met hun 4 kinderen. De andere hoeve bewoonde hij tot voor kort zelf; de pachters van 1625 zijn niet goed gedocumenteerd: wellicht is het de familie Van Loke, Arnoldus (gehuwd met Jacoba Janssens) of Bartholomeus (gehuwd met Catharina Spoers) - of misschien wel beide gezinnen, samen 13 mensen.

Langs de weg naar Zoersel woont (wellicht nog) Adriana, de weduwe van Nicolaus Van Bauwel, met haar 3 kinderen. Aan de andere kant van deze weg, naar de Halse Beeck toe, zien we de grote hoeve van de familie Nuyts.

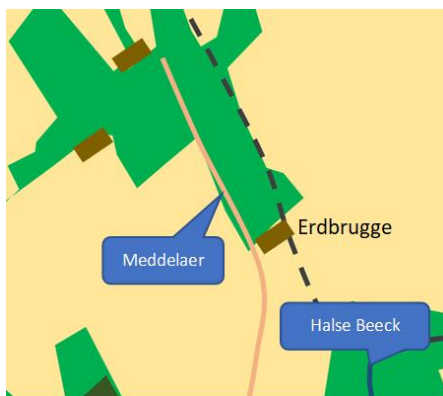
Adrianus Nuyts is in 1609 gehuwd met Anna Van Loke, maar deze is overleden in mei 1620, toen het gezin vier jonge kinderen had, de jongste - Petronella - nauwelijks één jaar oud. Zoals gebruikelijk werd spoedig een nieuwe echtgenote gevonden en eind 1620 huwt Adrianus met Elisabetha Buyens. Samen krijgen ze nog twee kinderen. Petronella is in 1622 overleden; we vertellen zo dadelijk over de plotse plaag die dat jaar de streek teisterde (zie pagina 50).

De broer van Adrianus, Martinus Nuyts, heeft met Maria Vekemans vijf kinderen, die nog thuis wonen: Gommarus, Joannes, Martinus, Christina en Maria (geboren tussen 1604 en 1616). Een oudere zoon uit een eerste huwelijk hebben we reeds ontmoet in het doopregister van 1600: Adrianus (zie pagina 37). Deze is in 1622 gehuwd met Catharina Vekemans, een nicht van zijn stiefmoeder; zij hebben één kindje en Catharina is in verwachting van haar tweede kind, dat in augustus zal geboren worden als Antonius Nuyts.

De oude moeder van deze gebroeders Nuyts, Catharina Pauwels, woonde in bij haar zoon Adrianus tot haar overlijden in 1619.

Een blik op de Heydehoeven

Als we naar het noorden kijken, over de Halse Beeck, zien we een vrij onbewoond heidegebied. Aan de éne kant staat de Hoeve *“De Eerdbrugge”* aan de ander kant, heel wat verderop, merken we een paar hoefetjes op, die men samen de *“Heydehoeven”* zal noemen. Helaas zijn onze bronnen stil over dit gebied.

De hoeve Eerdbrugge is in de Geuzentijd op het einde van vorige eeuw zeker een lange periode verlaten geweest en vermoedelijk heeft Joannes Weyns deze toen gekocht. We zullen later een bewoning door Gommarus Weyns vinden, maar dan zijn we alweer 25 jaar verder.

Op de Heydehoeven vinden we onder de benaming *“Jordaense Hoef”*, een landbouwexploitatie die voornamelijk heidegebied omvat, in totaal bijna 40 bunder. Deze is in handen van de familie Van Tichelt, net als de familie Weyns heel bemiddeld. We weten dat beide families ook door huwelijksbanden verbonden zijn (zie pagina 148-149).

Ook hier heeft de weduwe van Petrus Cuylen een eigendom in beheer.

Als bewoners vernoemt men Elisabetha Stuyts, weduwe van Andreas Coppens, met haar 2 kinderen; ook wordt Catharina Sebrechts als bewoonster genoemd... maar deze informatie is beslist onvolledig.

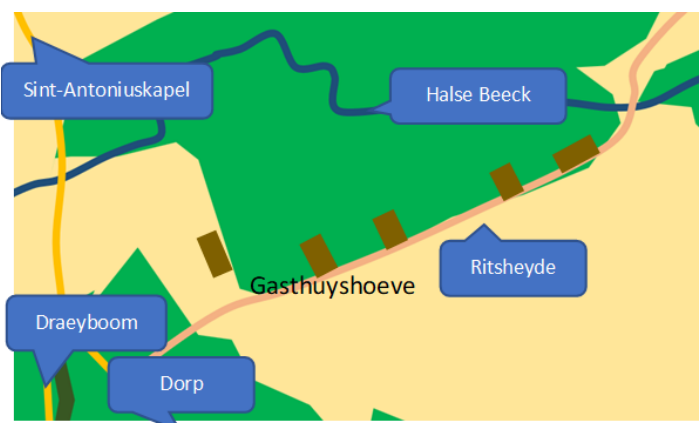
Langs de Halse Beeck

Terug naar de Halse Beeck, waar een breed weide- en zaailand ligt. Langsheen de overgangszone tussen dit landbouwland en de heide staan een vijftal boerderijen. We horen hier de naam *“Ritsheyde”* vermelden (soms ook Rytsyde of Riesheyde), de oude naam van de Driesheide, maar die naam werd toen gebruikt voor heel het gebied, ook voor wat nu de Heideweg heet (die baan lag er toen nog niet). We bezoeken deze landbouwbedrijven één na één, stroomafwaarts de beek op een afstand volgend.

De eerste hoeve is eigendom van de erfgenamen van Gommarus De Jonge en wordt bewoond door 2 gezinnen van Soom, een zestal personen samen.

Daarnaast wonen Joachim Diericx en Maria Suerinx, die een hoeve pachten van Joannes Daems; ze hebben 5 kinderen.

De volgende hoeve is eigendom van Anna Weyns, de weduwe van Joannes Bervoets, en wordt momenteel bewoond door ene Petrus, in oktober 1621 gehuwd met Anna van Sint-Stevens.

De zoektocht naar de familienaam van Petrus toont ons een mooie illustratie van het feit dat de familienamen in het begin van de zeventiende eeuw nog volop in ontwikkeling zijn. Bij de ene geboorte blijkt Anna gehuwd te zijn met een Petrus Cuppens of Coppens, bij de andere met een Petrus Jacobs. We kunnen de zus van de koster toch niet van bigamie verdenken? De oplossing van het mysterie ligt nochtans voor de hand (eens men ze gevonden heeft): de stamvader van Petrus was ene Jacobus, die officieel in het Diets "*Jacob*" heette, maar in de volksmond afgekort werd tot "*Cop*"... de nakomelingen zijn dus Jacobs(kinderen) maar worden courant ook Coppens(kinderen) genoemd! Er zijn bij het gezin Cuppens/Coppens/Jacobs drie jonge kinderen.

De volgende hoeve waar we langskomen is de Gasthuyshoeve. Ook deze heeft haar geschiedenis. Het "*Gasthuys*", waarnaar de naam verwijst, is het Sint-Elisabethgasthuis in Antwerpen, dat in het begin van de dertiende eeuw werd opgericht net buiten de stadsmuren op het Elzenveld, onder de bescherming van de Heilige Elisabeth van Hongarije (ook patrones van onze buurparochie Zoersel).

Oorspronkelijk werd het hospitaal bediend door leken, die in 1233 de kloosterregel van Sint-Augustinus aannamen: dat werden de gasthuisbroeders en -zusters van Antwerpen. Hier werden zieken verzorgd, vooral armen, bedelaars, kreupelen en pelgrims: tot in de negentiende eeuw was dit de enige Antwerpse instelling waar armen medische zorgen konden krijgen!

Hertog Hendrik II van Brabant schonk in 1235 "*vier bunderen gronds*", gelegen in Halle (toen nog vermeld als "*Parochie Santhoven*"), aan dit gasthuis - een eigendom dat met de Gasthuyshoeve overeenkomt. Het was lang niet de enige schenking die de zusters ontvingen: rijke lieden konden een plaats in de hemel verwerven door bij te dragen aan caritatieve instellingen, die armen verzorgden, of door het rechtstreeks verstrekken van aalmoezen. Het gasthuis kreeg zoveel schenkingen, dat het in de volksmond het "*Rijke Gasthuys*" werd genoemd! Eeuwen later zou de hoeve in handen komen van het OCMW van Antwerpen, die deze hoeve pas recent heeft verkocht; de laatste landbouwers hier waren René en Maria Van Laerhoven-Van de Weyer en hun kinderen.

Anno 1625 wonen Petrus Van Wesenbeeck en Anna Grootians hier met hun mooi gezin van 5 kinderen.

De laatste boerderij is deze van Cornelis Dielkens. De bronnen zijn onduidelijk over de bewoner, heel waarschijnlijk is dit het gezin van Cornelius Marissens, vader, moeder en 5 kinderen.

Vanop dit punt zien we in het dorpscentrum duidelijk de kerktoren oprijzen. We kiezen die richting, al dan niet bewust van het feit dat we zo onvermijdelijk langs de herberg passeren.

Herberg Sinte-Merten

Toen pastoor Aerts er onderdak heeft gevonden, hebben we al vermeld dat de herberg op de Ronkaart ligt (zie pagina 34). Hij draagt de naam "*Sinte-Merten*". Er is een kleine ontvangstruimte en een verblijfsmogelijkheid voor enkele gasten en hun rijdieren. De waard, die zijn inkomen vooral uit landbouw haalt, is tegelijk ook dorpsbrouwer (om de gasten te verzorgen) en smid (voor de paarden en de rijtuigen).

Het bierbrouwen gebeurt volgens noodzaak: alle 6 weken of 2 maanden brouwt men 8 à 10 tonnen bier (een ton kan op iets meer dan 130 liter geschat worden). Men vertrekt daarbij van mout (gekiemd en daarna gedroogd graan) en gagel of "*myrica gale*", een aromatisch ruikende struik die groeit op veenachtige waterrijke plaatsen; men oogst de blaadjes en vruchten (die de functie van de huidige hop hebben bij het brouwen); men spreekt over "*gruyt*" of "*myrte*".

Mout is een probleem. Op de arme zandgrond groeit van nature geen tarwe en bijna geen gerst. Enkele bronnen vermelden haver-mout als basis voor het bier. Vaak moet de brouwer mout (duur) inkopen.

Men kan de grond ook verbeteren door te “krimmen”: met enorme inspanning - soms van de hele dorpsgemeenschap - wordt de zandlaag weggegraven tot aan de dunne leemlaag (die hier meer dan één meter diep zit). De vruchtbare grond wordt naar boven gehaald, het zand weer ter plaatse gebracht en de vruchtbare leemlaag er bovenop mee vermengd. Aldus ontstaat een “krimveld” (dat later zijn naam zal geven aan de “Krimveldweg”).

Dit typisch gebruik in de noordwestelijke Kempen, vinden we beschreven in het “*Idioticon van het Antwerps Dialect*” (1899), waarvan we hiernaast een extract weergeven.

KRIM, znw., m. — Soort van leemachtige, vruchtbare aarde, die onder den bovengrond zit. (N.-W. der K.) In dieſe grond ſteekt krim. De' krim bovenhalen.

KRIMMEN, w., b. — Den ondergrond bovenhalen en met den ſchralen bovengrond vermengen. (N.-W. der K.) E stuk grond krimmen. Hij hee' ze' land gekrimd.

Ook voor de brouwers zijn de Costuymen duidelijk! Er mag enkel goed bier geserveerd worden, gekeurd door erkende keurmeesters, die zelfs de prijs bepalen:

LXII.

De Brouwers die hen bier ſelfs oock metten pot oft kleyn maete uyt-tappen, ende vercoopen, en ſullen hen vaten niet moghen ontfeken oft uyt-tappen ten zy t' bier eerſt ende al voren by de voorſchreven Keur-meesters en zy ghekeurt, ende op ſekeren prijs gheſtelt wat t' ſelve weerdigh is op dene t'elcke reyſe van 8.guld.

“De brouwers die hun bier zelf ook met pot of kleine maat uittappen en verkopen, zullen hun vaten niet mogen (ont)steken of uittappen tenzij het bier eerst van te voren bij de voormelde keurmeesters gekeurd is en op een bepaalde prijs gesteld is naargelang wat het waard is, op straffe van 8 gulden bij elke overtreding.”

De brouwerij is in handen van de familie Dielkens. Een voorvader die we reeds vermeld hebben, Laurentius Dielkens, is in Halle geboren omstreeks 1530. Hij leerde de stiel, huwde en had - als we onze bronnen juist interpreteren - een talrijk kroost. De namen Martinus, Joanna Catharina, Joannes (Senior) en Jacobus Dielkens treffen we aan in oude documenten of latere verwijzingen, die verder in ons verhaal terug komen.

Van Jacobus kennen we met zekerheid de afstamming, de anderen zijn met grote waarschijnlijkheid ook kinderen van Laurentius (zie stamboom pagina 60).

Deze kinderen konden uiteraard niet allen op de boerderij/brouwerij/herberg blijven eens ze volwassen waren. In de herberg Sinte-Merten is het Martinus (niet toevallig, gezien zijn voornaam) die de zaak overneemt rond 1580; diens zoon Joannes (Junior) is de waard als we in de herberg binnengaan op het einde van het eerste kwart van de zeventiende eeuw.

Dit is een belangrijke tendens, die we in die tijd opmerken: een hoeve wordt in principe bij de erfopvolging zelden verdeeld; bij een eventuele verdeling wordt ervoor gezorgd dat er steeds een voldoende groot leefbaar geheel overblijft. Het feit dat de meeste boeren pachters zijn bij een eigenaar (private persoon of instelling), die zijn patrimonium uiteraard intact houdt, speelt daarbij een belangrijke rol.

Eén gezin - bij uitzondering soms twee - kan immers leven van de opbrengst van een hoeve. Eén van de volwassen kinderen blijft dus thuis, de anderen zoeken hun toekomst met een huwbare zoon of dochter op een andere boerderij in het dorp, of daarbuiten.

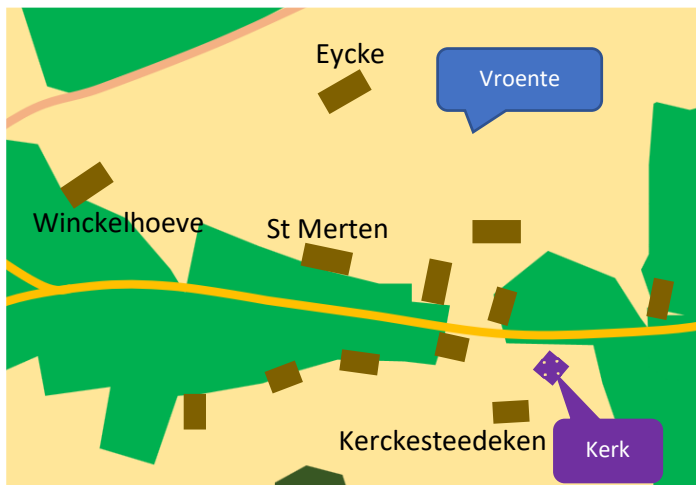
Men staat erover verbaasd hoe sterk deze dynamiek speelt in de zeventiende eeuw. Familieverbanden en relaties strekken zich daardoor uit van Oostmalle tot Deurne, van Sint-Job tot Broechem... en verder!

Deze verspreiding van de gezinnen over de andere dorpen vermindert bovendien het risico op inteelt (alhoewel huwelijken met dispensatie in de derde of vierde graad regelmatig voorkomen).

Maar ondanks deze verspreiding blijft het familieverband een sterk netwerk, dat vooral in tijden van nood van onschatbare waarde zal blijken.

De ruimere dorpskern

Van een paar hoeves hebben we wat meer gegevens, maar onze bronnen zijn nogal vaag (en spreken elkaar soms tegen).

Ten westen van de herberg wordt een tamelijk grote hoeve vermeld, 12 bunder (later zelfs uitgebreid tot 17 bunder), *“de Winckelhoeve”* (het *Manuael* spreekt één keer van *“Wilde Hoeve”*, maar dat lijkt een lapsus).

Ten noorden zien we de hoeve de *“Eycke”*, een van de oudste hoeves van het dorp.

En ten zuiden van de kerk vinden we *“het Kerckesteedeken”*, voor het jaar 1600 gebouwd door Joannes Mercx en nu bewoond door Joannes Janssens.

In totaal vinden we, verspreid over de kern van het dorp, een twintigtal families; de meesten leven van de opbrengst van een relatief kleine boerderij (bijvoorbeeld ter hoogte van huidige zone Sniederspad/Klein Herentals). Sommigen oefenen een ander beroep uit: zo heeft Joannes Matthei zijn inkomsten als vorster. Niet alle woningen kunnen, op basis van onze bronnen, éénduidig worden gesitueerd.

We komen vele families verder in ons verhaal nog tegen.

Naast de eigen familie woont er vaak een knecht of een meid in; slechts uitzonderlijk komen we hun namen te weten: Pascasia Jacobs bij Paulus De Coninck, Catharina bij Balthasar Dielkens, Cornelius bij Joannes Faes, Arnoldus bij Joannes Hermans,... maar er zullen er zeker meer geweest zijn.

Enkele gezinnen bieden ook onderdak aan een arm kind: bij Paulus De Coninck is ene Petrus geplaatst door de Heilige Geest van Antwerpen, bij Thomas Vervloet woont Maria Van de Voorde als arm kind in huis. Ook hier zullen er meerdere geweest zijn, maar de nevel van de geschiedenis verhult hun bestaan.

Deze wandeling mag aantonen dat Halle op het einde van het eerste kwart van de zeventiende eeuw relatief voorspoedig en dynamisch was.

Helaas...

In 1621 was het twaalfjarig bestand geëindigd en werden de troepenbewegingen hervat.

Waren het de legers die de ziektekiemen verspreidden? Het is niet te achterhalen.

In 1622 overviel een plotse - maar gelukkig korte - besmettelijke ziekte ons dorp. In september en oktober kondigde de plaag zich aan, in november 1622 overleden op een maand tijd 12 gezonde mensen, van wie 9 jongeren, in december waren de 7 slachtoffers bijna allemaal kinderen. Even plots als de besmetting gekomen was, verdween ze in januari 1623. Niemand begreep het.

In een dorp waar men op dat moment jaarlijks maar 6 à 7 uitvaarten kende, waren deze 19 slachtoffers op twee maanden tijd een veeg teken... de voorbode misschien van wat er later in 1625 komen zou?

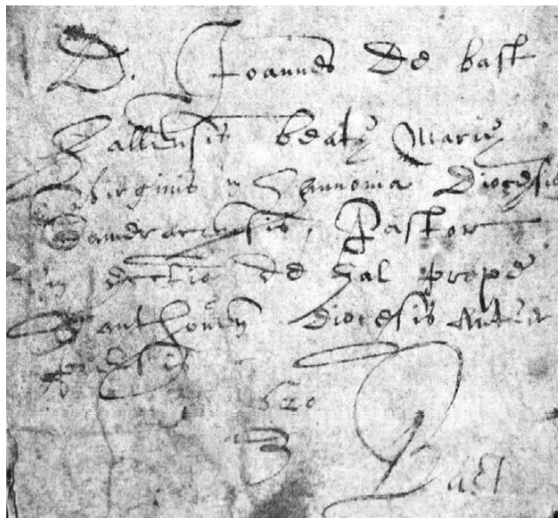
HOOFDSTUK 5 - EEN HALSE PATER DAMIAAN?

Na het overlijden van Georgius Wouters was Joannes Van Laer hier gedurende drie jaar pastoor, een graag geziene figuur. Maar op Sint-Jansdag, 23 juni 1619, verhuisde hij naar Antwerpen.

Zijn opvolger, Joannes De Bast, werd ingehaald op 25 juni 1619. Hij was afkomstig van Halle, niet ons dorp, maar wel Halle voorbij Brussel.

Met enig gevoel voor humor en precisie noteerde hij op de eerste pagina van het nieuwe doopregister:

"D(ominus) Joannes De Bast Hallensis Beatae Mariae Virginis in Hennonia Diocesis Camerarchesis; Pastor in eccl(es)ia de Hal prope Santhoven Diocesis Antwerpiensis ... 1620" (Eerwaarde Heer Joannes De Bast van Halle, parochie Gelukzalige Maagd Maria, in Henegouwen, Bisdom Kamerijk; pastoor van de kerk van Hal(le) bij Zandhoven in het bisdom Antwerpen... 1620).

Halle (bij Brussel) was een Heerlijkheid met een kasteel. Hoewel het geografisch in Brabant lag, behoorde deze Heerlijkheid tot Henegouwen, vanaf Willem I (1304-1337) tot in het jaar 1652. De Sint-Martinuskerk aldaar werd ook de Onze-Lieve-Vrouwbasiliek genoemd, omdat het miraculeuze beeld van Onze Lieve Vrouw (de "Zwarte Madonna") daar te zien was... vandaar de vermelde "*Parochie van de Gelukzalige Maagd Maria*". De aartshertogen Albrecht en Isabella, die toen regeerden, kwamen daar regelmatig Maria vereren.

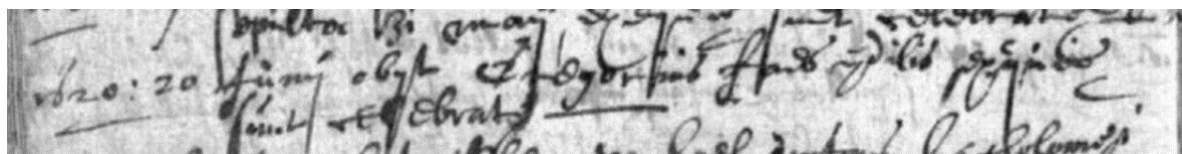
Joannes De Bast vindt in zijn nieuwe parochie een levendige gemeenschap in volle bloei, zoals we hebben beschreven. Hij maakt er kennis met de diverse families. Van zijn hand hebben we ondermeer een overzicht van de boerderijen met hun eigenaars en huurders in 1621, waarvan we in vorig hoofdstuk dankbaar gebruik maakten.

Pastoor De Bast heeft nog even zijn kerkmeester Gregorius (Goores) Faes gekend. In het *Manuael* vinden we een verwijzing naar zijn niet meer bestaande grafsteen, kort en bondig:

30

HIER LEET BEGRAVEN
GOORES FAES
STERFT DEN 20 JUNIJ 1620

Dit komt overeen met de vermelding in het overlijdensregister, zowel origineel als kopie, waar we vinden:

"1620: 20 junij obiit Gregorius Faes ydilis; exequiae sunt celebratae" (Op 20 juni 1620 overleed Gregorius Faes, kerkmeester; de uitvaartdienst werd gehouden).

Volgens datzelfde *Manuael* was Gregorius gehuwd met Joanna Catharina (Cathelijne) Dielkens, die reeds op 29 juni 1614 overleed en op het kerkhof werd begraven.

Al vlug komen er echter donkere wolken opzetten over het vredige dorp. We vertelden reeds dat in 1622 een zeer besmettelijke ziekte Halle trof, die heel wat slachtoffers maakte.

Ook met de gezondheid van pastoor De Bast gaat het dan niet goed, hij wordt ziek en moet regelmatig vervangen worden (dat zien we in de registers). De dienst wordt vaak verricht door zijn *“coadjutor”* Joannes Walraevens, die pastoor De Bast na zijn dood zal opvolgen. Op 30 oktober 1622 maakt pastoor De Bast zelfs zijn testament op! Maar zijn tijd is nog niet gekomen. Hij wordt weer beter.

De geruchten die tot het dorp doordringen uit de omgeving zijn echter onrustbarend...

Op 4 juli 1625 staat er in het handschrift van pastoor De Bast in het overlijdensregister geschreven: *“Hoc tempore incipit pestis”* (om deze tijd is de pest begonnen); pas op 30 juli 1626 staat er - in een ander handschrift - *“hic retravit pestis”* (hier is de pest teruggetrokken). Een ander handschrift inderdaad, want de pastoor, Joannes De Bast, zal zelf als slachtoffer van de pest overlijden.

Halle - en heel de streek - werd vaak getroffen door de pest, maar de meest dramatische pestepidemie overviel ons dorp in 1625: zevenenzeventig mensen van Halle overleden eraan, op een bevolking van ongeveer 300 inwoners. Het overlijdensregister geeft dit op een dramatische wijze weer.

Een droeve anekdote willen we u daarbij niet onthouden: er waren zoveel slachtoffers op korte tijd, dat - toen het overlijdensregister van die periode enkele jaren later werd overgeschreven - de kopiist niet gemerkt had dat hij een dubbele bladzijde met overledenen had overgeslagen! In de kopie zijn de 45 slachtoffers die vielen in juli en augustus 1625 niet genoteerd...

Er was hier in Halle een pestmeester van Sint-Job-in-'t-Goor, die de zieken bijstond, en ook een zekere Sebastianus Veulemans van Turnhout. Men gebruikte de middelen die men kende, maar die waren beperkt. Pestlijders waren verplicht zich af te zonderen en met een bel hun aanwezigheid te melden als ze iemand zagen. Huizen werden ontsmet met roet en vet. Het kon echter allemaal weinig baten: eens de ziekte in een huis was, stierven vele leden van het gezin binnen enkele dagen.

De pestmeesters wisten dat ze zich tegen de besmettelijke ziekte moesten beschermen; de kans is klein dat in 1625 onze pestmeester reeds was uitgerust zoals op tekening hieronder (gravure van een pestdokter uit 1656), want het model wordt toegeschreven aan Charles De Lorme, hofarts van de Franse (en andere) koningen, die dit rond 1630 bedacht. Maar het principe was bekend.

Het dragen van een hoed, bril, maskers met een lange snavel, lederen handschoenen, een kniebroek en een lange mantel ingesmeerd met welriekende was, gold in de zeventiende eeuw overal als een bescherming tegen de besmetting.

Het meest kenmerkende van het masker was de snuit *“van vijftien centimeter lengte in de vorm van een snavel, gevuld met parfum en met slechts twee gaten, één aan weerszijden en nabij de neusgaten, die voldoende zijn om adem te halen en om samen met de lucht het aroma van de ingesloten kruiden in het voorste gedeelte van de snavel mee te voeren.”* (De Lorme, 1630).

In die snavel zaten niet minder dan 55 verschillende kruiden en andere bestanddelen, waaronder fijn gemalen poeder van geroosterd en gerijpt addervlees, kaneel, mirre en honing. Pestmeesters droegen ook een staf waarmee ze de slachtoffers konden onderzoeken zonder hen te moeten aanraken (en prikken om hen op afstand te houden, indien nodig).

De kennis over de pest was in die tijd nog zeer beperkt. Zo wist men bijvoorbeeld in het geheel nog niet wat de rol van de ratten in de overdracht van de ziekte was.

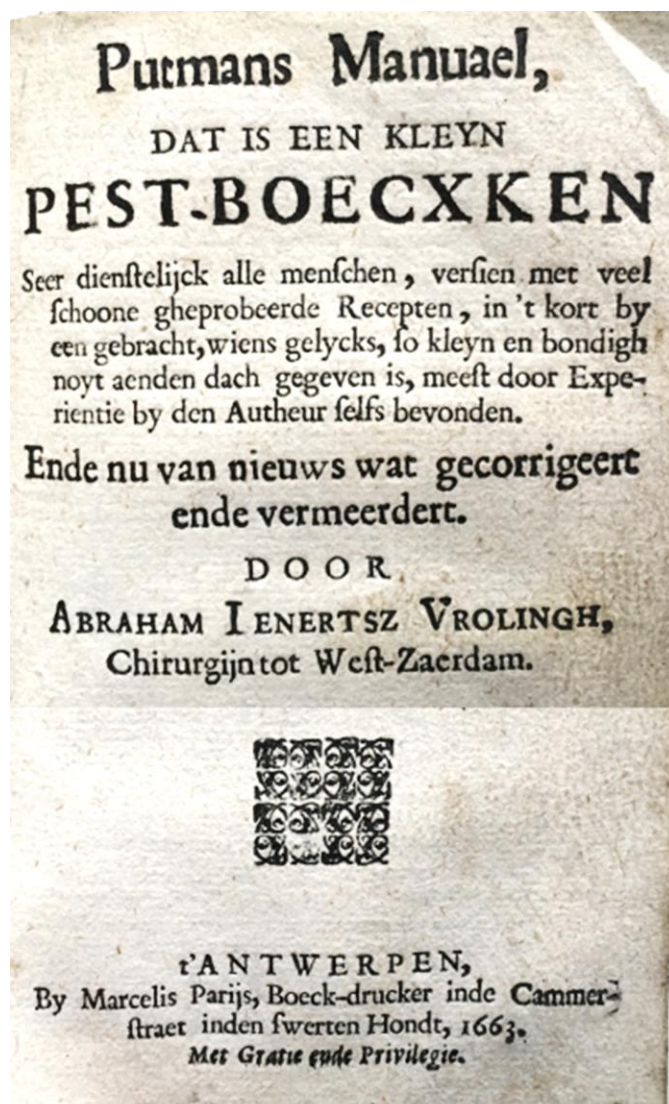
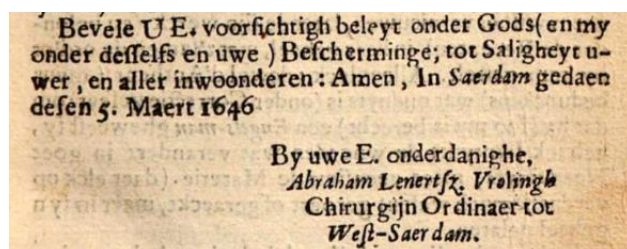
De maatregelen die men kon nemen, klinken ons in 2022 door de Coronapandemie helaas bekend in de oren: zieken op afstand houden, geen voorwerpen uit een besmet huis aanraken, kinderen niet naar school sturen... Een zieke diende in een vertrek op de begane grond te liggen als de priester de laatste sacramenten kwam toedienen, zodat de zielenherder niet met het huis in contact diende te komen.

Op de zolder van de pastorie vonden we, in een grote zwarte reiskoffer, een aantal religieuze en andere boeken.

Eén van de merkwaardigste "*andere boeken*" is een uitgave van dokter Abraham Lenertszoon Vrolingh, gedrukt te Antwerpen in 1663 (meer bepaald in de "*Cammerstraet, In den Swerten Hond*", door boekdrukker Marcelis Parijs).

De eerste pagina's misleiden ons wat, want die handelen over de gezondheid van de matrozen. Maar achteraan in dit boekje geeft dokter Abraham Lenertszoon Vrolingh de stand van zaken weer van de kennis over de pest in het begin van de zeventiende eeuw. Wellicht is dat de reden van de oorspronkelijke aankoop van dit werk.

Inhoudelijk dateert de tekst van 1646 of eerder (we vonden digitaal een gelijkaardig exemplaar uit dat jaar, zie hieronder), zodat we er mogen van uitgaan dat de inhoud van het werk dicht aansluit bij wat men in 1625 wist.

Het "*Pest-boecxken*" is opgevat als een handboek voor een breed publiek, origineel geschreven door een zekere Eduardus Putman, hier voorzien van de persoonlijke commentaren van dokter Vrolingh, die in alle bescheidenheid aangeeft dat hij het boekje van de eminente auteur wat gecorrigeerd heeft en van wat nieuws voorzien. Een manier om de auteursrechten te omzeilen?

Het lettertype dat de drukker gebruikte is quasi ons actueel "*Old English Text MT*" (alleen de letter "s" verschilt, we hebben in het extract hierna de huidige letter gebruikt voor de leesbaarheid). De taal is uiteraard wat "gezwollen", zoals dat in het begin van de zeventiende eeuw de gewoonte was.

Zeer lezenswaard is bijvoorbeeld de beschrijving van de diverse soorten pest met hun oorzaken!

We geven op de volgende pagina een transcriptie van het derde hoofdstuk weer, zoals we het vonden (links) met een begeleidende inhoudelijke hertaling (rechts).

DAT III. C A P I T T E L.

AUTHEUR

DEwijl ick nu op 't beste heb aen ghewesen de teekenen der inwendige leden, soo isset het oock nodigh te verhandelen onder welck vande vier Elementen de Sieckte sijn wooninghe heeft, het welck nootsackelijck te weten van nooden is omdat een yder Element (in't uyt-treken des gifts) hare verscheydene Medicamenten ver-eychen op dat het niet ter herten dringhe.

Merckt wel ten eersten,

Ist saecke dat ghy aenden siecken merckt een groote hitten of brant ende dat den krancke steeds begheert te slapen, met oprijsinghe van gheswel achter de Oren ende weynigh drinckende: dese sijn besmet van 't Element des ypers; ofse nu uyt gheslagen sijn of niet, altoos zullen de Polsen sulcx oock openbaer en bekent maecten.

Ten tweeden.

Welcke Pest met groote dorst en weynig slaep is benevens een geswel in beyde Lieschen ofte soo de krancke begeerde te Eten ende gheen drincken, met gheswel aende voeten die oordeele dese Sieck te uyt het Element des Waters.

Ten derden.

Merckt: als de krancke benout is om de borst, met groote Hoofdpijn en vermindering des ver-stands, ende als de krancke niet stil magh liggen maer met de beenen gins en weder sich beweeght met geswel onder de Armen, soo is sijn Sieckte uyt des lichts Element.

Ten vierden.

So een mensch de sieckte aen komt met sware slaep sonder eenighe buylen opde voors. plaatsen maer wel op andere eynden des Lijfs giftig en bruyen ghelijck een gheslagen buyl vermenght met bloet: dese wort geoordeelt van het Aerdsche Element besmet te wesen ende besluyte also dit Capittel.

A.L.V.'Tis aenmerckenswaerdig: dat het Element des ypers sijnde het lichste en subtiylste Element, aen't hoogste en opperste deel des Lichaems is ghestelt, gelijk de natuere des ypers (vluchtigh sijnde) altoos opwaerts dringht, op't alder hoogste. Doch ick soude mijns bedunckens oordeelen, dat dese Peste uyt het yper ontsaende, niemant en treft sonder alteratie der hersenen, meer dan de Pest die uyt de lucht ontsaet.

Ende dat de Lucht in Peste meerder corruptie inde keele geeft als in't Hoofd, omdat de Lucht al-tijdt onder't yper swevende, niet veel hoogher als inde Kele en gaet, als sijnde gheordineert beneden 't yper te sweven. Als andere teekenen der Elementen gevallen my seer wel, maer dit kleyn oordeel, heb ick (onder correctie) hier willen by stellen.

De "AUTHEUR" die hier geciteerd wordt is Eduardus Putman.

Het derde hoofdstuk van zijn boekje leert ons het verband tussen pestverschijnselen en de 4 elementen... want dat was noodzakelijk om te weten welke medicatie men diende te verstrekken.

We lezen zijn analyse:

1. Als de zieke veel koorts maakt en veel slaapt, gezwollen heeft achter de oren en geen dorst heeft, dan is hij besmet door het element **VUUR** ("vyer" geschreven).

2. Als de pestlijder veel dorst heeft en weinig slaapt en gezwollen heeft in de liezen, of als hij veel wil eten en niets drinken en gezwollen heeft aan de voeten, dan komt de ziekte voort uit het element **WATER**.

3. Als de zieke benauwd is om het hart, grote hoofdpijn heeft en zijn verstand verliest, en als hij niet stil kan liggen maar met de benen heen en weer beweegt en gezwollen heeft onder de armen, dan komt zijn ziekte uit het element **LUCHT**.

4. Als bij een mens de ziekte zich aandient met veel slaap en zonder (pest)builen op de voornoemde plaatsen maar wel op andere lichaamseinden (waarbij die builen bruin zien gelijk een bloedblein) dan wordt geoordeeld dat deze besmet zijn door het element **AARDE**.

Dokter Abraham Lenertszoon Vrolingh (A.L.V.) geeft er zijn commentaar bij: hij vindt het merkwaardig dat het VUUR - het lichtste element - van nature altijd naar boven gaat en daarom is hij van oordeel dat een pest, die uit het VUUR is ontstaan, eerder de hersenen zal aantasten dan wanneer de LUCHT de oorzaak is; volgens hem zal de LUCHT veeleer de keel aantasten dan het hoofd, omdat de LUCHT onder het VUUR zweeft. Alle andere tekenen van de elementen bevallen hem wel, maar deze correctie wou hij toch maken.

Of de zieke intussen van dergelijke overwegingen veel baat had, laten we bij deze in het midden!

We besparen de lezer ook de verdere beschrijvingen van de medicatie die aan de patiënten werd toegediend...

De pest kwam in de late middeleeuwen in Europa geregeld voor, met als meest bekende epidemie die van 1347-1350 (zie pagina 10). Gedurende meer dan 300 jaar zou deze ziekte regelmatig opflakkeren. Wie eenmaal besmet was had minder dan 50% kans op overleven. Bij sommige epidemieën was de sterfte zo massaal dat één derde of meer van de bevolking om het leven kwam. Dokters, notarissen, geestelijken en lijkdragers werden als gevaarlijke beroepen beschouwd. Met hoge beloningen trok men pestmeesters aan. Meestal was er na een ernstige pestgolf een periode van enkele jaren met weinig sterfte door pest, doch helemaal verdween de ziekte eigenlijk nooit.

In Halle vinden we vier of vijf gedocumenteerde vermeldingen van pest in de zeventiende eeuw. Zo is het vrijwel zeker dat de pest hier woedde in 1604, wellicht meegebracht door soldaten die hier over-en-weer kwamen: het was midden in de Tachtigjarige Oorlog! De zwaarste pestepidemie was deze van 1625. In 1637 - de tijd van de Retorsen (zie pagina 71) - bracht de doortocht van het grote garnizoen van Breda de pest weer in het dorp; de overlijdensregisters uit die periode zijn onvolledig en daardoor hebben we geen juist beeld van de omvang ervan. Later, van april 1668 tot oktober 1669, stierven 44 inwoners aan de pest; er wordt vermeld dat ze 's avonds of 's nachts werden begraven... zonder kist. Een besmettelijke ziekte wordt ook gerapporteerd in 1695, met 36 slachtoffers, voornamelijk in de maanden februari en maart van dat jaar (20 overlijdens op 2 maanden). Wellicht zou het toen geen pest maar miltvuur (antrax) geweest zijn.

Mensen stonden vrij machteloos tegenover dit gevaar en hoopten met de hulp van een pestheilige gevrijwaard te blijven van de pest of ervan te herstellen. Men vereerde - afhankelijk van de streek - meerdere pestheiligen, maar meestal vernoemt men Sint-Rochus, Sint-Sebastiaan, de heiligen Cosmas en Damianus (naar wie Jozef De Veuster zich noemde toen hij Pater Damiaan werd), Sint-Antonius-Abt, de heilige Rosalia van Palermo en ook de heilige Carolus Borromeus. Drie ervan vinden we in de devotie van Halle terug.

De Heilige Sebastiaan wordt meestal afgebeeld als jongeman met pijlen doorboord: die pijlen werden gezien als de verbeelding van de door God gezonden pest. Het is mogelijk dat de Sebastiaan-figuur op het schilderij aan het Martinus-altaar van onze kerk daarnaar verwijst (zie pagina 75). Sint-Antonius-Abt was de patroonheilige van de verpleegorde der "*Antonieten*", die onder meer het verplegen van pestlijders ter harte namen. Hij werd indertijd zeer veel aanroepen, niet alleen in onze buurparochie Sint-Antonius-Abt maar ook in Halle.

De heilige die het meest met de pest geassocieerd wordt, is Sint-Rochus. Onze kerk bezit een prachtig middeleeuws beeld in perelaar, dat in de sacristie bewaard wordt en hiernaast wordt weergegeven.

Rochus werd in 1295 geboren en groeide op in een welstellende familie. Op een pelgrimstocht naar Rome werd hij getroffen door het leed van de pestlijders; hij verzorgde de zieken en wist - volgens de legende - door gebed of een kruisteken velen van hen te genezen. Hij werd echter zelf besmet en ging in afzondering leven in een bos. De hond van een vriend voorzag hem van brood en hij werd er door een engel genezen. Een vijftal jaar later, in 1327, overleed hij.

Rochus wordt daarom afgebeeld als een magere jongeman met een pelgrimsstaf en kalebas (buidel met drank). Hij slaat zijn pelgrimsmantel open om aldus de pestbuilen op zijn lichaam te laten zien. Een combinatie met een engel (die hem verzorgt en geneest) en een hond (met een brood in de muil) komt vaak voor; ook op het beeld in onze kerk zijn beide te zien. Het is niet geweten wanneer het Rochus-beeld in onze parochie gekomen is, maar de merktekens, die de beeldhouwer op de rugzijde aanbracht, verwijzen naar de periode rond 1550.

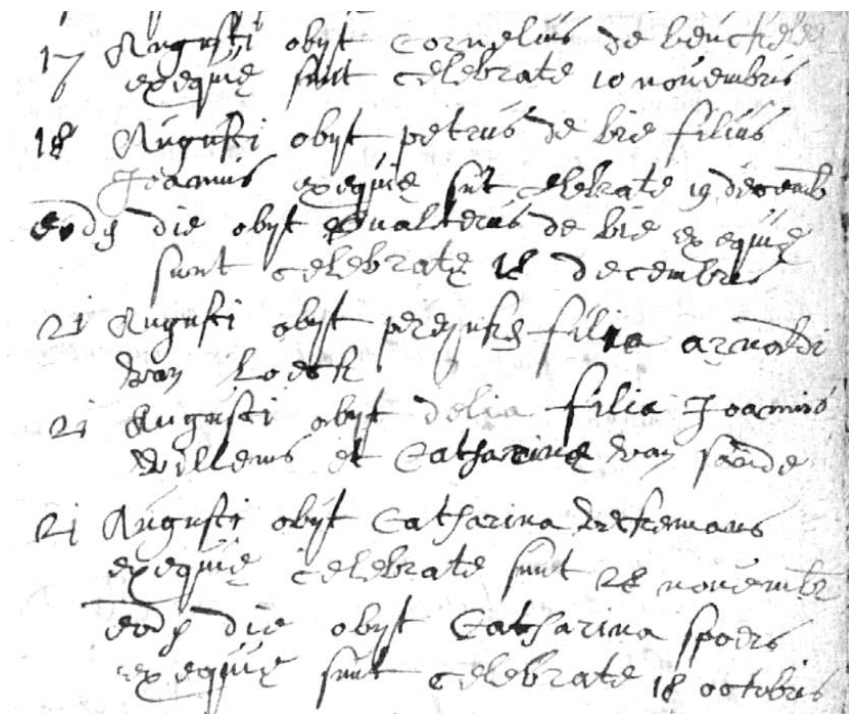
We konden voor deze periode ongeveer 65 gezinnen identificeren in de registers, waarvan enkele die misschien wel een band hadden met Halle maar er toen niet woonden, of inwoonden bij familie (er waren toen immers maar een 50-tal huizen). Zowat de helft van deze gezinnen werd door de pest getroffen, bijna één op de vier inwoners overleed.

Een beeld zegt vaak meer dan vele woorden, daarom hebben we geprobeerd de bevolking van Halle, die we hebben leren kennen anno 1625, in kaart te brengen - bij het begin van de pestepidemie in juli van dat jaar. Waar mogelijk hebben we verwezen naar hun woongebied (we markeerden in gewoon lettertype de namen waarvan we vrij zeker zijn omtrent de woonplaats, *in schuinschrift* vermoedelijke bewoners). Indien bekend hebben we bij de weduwen de naam van hun overleden echtgenoot tussen haakjes vermeld.

Zoals gezegd bleek het niet eenvoudig uit te zoeken wie waar woonde, vooral in het dorpscentrum; in de bewoningsclusters errond verliep dat wat vlotter, ze werden met een dikkere rand gemarkeerd.

In **rood** hebben we aangeduid wie in deze pestperiode overleed (soms is de naam niet genoteerd of geeft het overlijdensregister alleen aan dat "een kind van...." overleden is - we noteerden dit met NN).

In het overlijdensregister stonden vaak meerdere mensen op één dag...

17 augustus Cornelius De Beuckeler

18 augustus Petrus De Bie, zoon van Joannes

zelfde dag Walterus De Bie

21 augustus Pereynken, dochter van Arnoldus Van Loeck (=Loke)

21 augustus Delia, dochter van Joannes Willems

21 augustus Catharina Veckemans (=Vekemans)

zelfde dag Catharina Spoers

Joannes Braeckmans en Maria De Cleyne Theodorus Braeckmans en Margareta Dielkens	Jacoba (Thos) - Van Mael Adriana, Petrus
Elisabetha (Coppens)-Stuyts Adrianus, Elisabetha	Joannes Daelmans en Martina Van Mael NN , NN, NN
Martinus Stuers en Maria Vekemans Joannes	Martinus Waegemans en Christina Heyns Elisabetha
Petrus Stuers en Catharina De Bie Margareta, Joannes, Adrianus, Catharina, Elisabetha, Guilielmus	Joannes Hermans en Barbara Derkinderen Cornelia Arnoldus - knecht
	Willem De Portere en Maria Verlinden
Egidius Van Soom Gregorius	Joannes Van Soom en Barbara Nuyts Barbara, Elisabetha
Cornelius Marissen en Elisabetha Wesenbeeck Joannes, Adrianus, Anna, Arnoldus, Cornelius	Petrus Coppens/Jacobs en Anna van St.Stevens Anna, Maria, Petronella
Joachim Dirix en Maria Suerinx Joachim, Dionysius, Elisabetha, Joanna, Gerardus	Petrus Wesenbeeck en Anna Grootjans Catharina, Margareta , Anna, Adrianus, Joachim
Anna (Bervoets)-Weyns Gommarus Meyd en Knecht	Thomas Vervloet Joannes, Catharina, Petrus, Margareta, Thomas, Jacobus, Anna, Joanna, Elisabetha, NN Maria Van de Voorde - arm kind
Petrus Bervoets en Gabriella Hufkens Anna	
Antonius Symons en Elisabetha De Wit Maria, Joannes, Adriana, Simon	Jacobus Smits en Elisabeth Van de Sande Jacobus, Servatius, Joannes, Michael, Adrianus , Nicolaus Hubertus, Anna, Joanna, Amelberga
Petrus Smits en Jacoba Hermans Maria, Joannes	
Joannes Vekemans en Magdalena Brabants Maria, Anna, Elisabetha	Adrianus Vekemans en Elisabetha Vervloet Catharina, NN
	Joannes Smits en Joanna Peeters Gerardus, Jacoba, Maria Magdalena

OVERZICHT VAN DE BEWONING EN PESTSLACHTOFFERS ANNO 1625-1626 TE HALLE

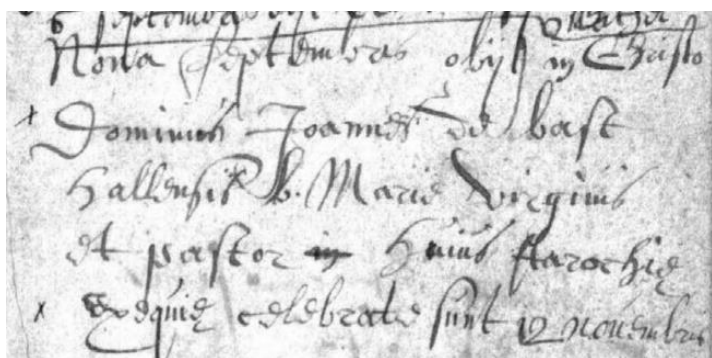
Catharina Sebrechts	Joannes Dielkens Jr en Catharina Torens Petrus, Joanna, Maria, Sebastianus	Joannes Dielkens Sr en Elisabetha Weyns Martinus	Magdalena (Coninxloo)- Luyckx Jacoba, Adelheid	Margareta (Faes) - Dielkens Joannes, Margareta Cornelius - knecht	Gommarus De Coninck en Elisabetha Faes Anna, Mattheus, Gommarus
Henricus Thos en Elisabetha De Jonge	Familie Pellekens uit St-Antonius 4 personen in Halle overleden	Balthasar Dielkens en Maria De Coninck Cornelius, Maria Catharina - meid	Joannes Jacobs en Maria Coninxloo Adrianus Jacobs - inwonende vader	Paulus De Coninck en Amelberga Dielkens Joannes, Balthasar, Maria	Baltahsar Dielkens en Christina NN Gregorius, Joannes
				Pascasia Jacobs - meid Petrus - arm kind van Antwerpen	Lisken (Adelheid) (De Coninck) - NN Petrus, Martinus, Gertrudis
				Joannes Matthei en Maria De Jonge Catharina, Antonia, Joannes	Jacobus Henricx en Elisabetha Vervloet Henricus, Catharina
				Arnoldus Bastiaens en Jacoba De Vos Margareta, Arnoldus	Catharina (De Jonge) - Verhaert Elisabetha, Joannes, Magdalena, Gommara
				Catharina (Janssens) -Pauwels Arnoldus, Gommarus, Walterus	Joannes Willems en Catharina Vande Sande Delia, Joanna
				Pastoor Joannes De Bast	Petrus De Beuckeler en Anna NN Cornelius, Margareta
				Koster Arnoldus van St.Stevens en Catharina De Voeght Arnoldus, Adriana	Arnoldus van St.Stevens en Lucia De Beuckeler Joannes
				Adrianus Nuyts en Elisabetha Buyens Henricus, Christina, Adriana, Anna, Joannes	Adriana (Van Bauwel) - NN Dympna, Joannes, Anna
				Adrianus Nuyts (zoon van Martinus) en Catharina Vekemans Joannes, Antonius	Martinus Nuyts en Maria Vekemans Gommarus, Joannes, Martinus, Christina, Maria
				Antonius Verbert en Anna Derkinderen Petrus, Elisabetha, Catha- rina, Cornelius, Joannes	Joannes De Coninck en Catharina Van Mael Petrus, Martinus, Gertrudis inwonende moeder
				Joannes De Bie en Joanna Janssens Guillelmus, Petrus, Gysbertus, Maria, Valerius, Walterus	Joannes Smits en Anna Van Hove Amelberga, Elisabetha, Petrus, Joannes Bartholomeus Van Loke en Catharina Spoers Adriana, Sebastianus
Andreas Boes en Joanna Brabants Elisabetha, Joannes	Petrus Anthonis en Catharina Dielkens Maria, Margareta, Antonius, Catharina, Adrianus, Joanna	Petrus Vander Donck en Margareta Dielkens Adrianus, Jocabus, Ludovicus, Michael, Anna, Petrus, Joanna, Joannes	Michael Bosschaerts en Aleydis Ruttens Valerius, Michael, Walterus, Joannes, Petrus, Nicolaus, Jacobus, Adrianus	Petrus De Bie alias Tongelmans en Adriana Spoers Catharina, Helena, Adriana	Arnoldus Van Loke en Jacoba Janssens Joannes, Margareta, Pereynken, Catharina, Sebastianus, Arnoldus Perynken - inwonende moeder van Arnoldus
Joannes Peeters en Barbara Janssens Anna, Petrus					

Het kerkhof was te klein, men moest uitwijken naar een pestkerkhof, dat volgens bepaalde bronnen op Halle-Velden werd ingericht. Andere bronnen vermelden ook dat er bovendien nog talrijke slachtoffers vielen onder de soldaten, die hier waren, en “vremd volk op de gemeente”, maar behalve van een gezin dat uit Sint-Antonius was gevlucht, kunnen we hiervan geen spoor terugvinden in de registers.

Pastoor De Bast en zijn koster waren sterk aangegrepen door het leed van de parochianen en stonden hen bij in deze moeilijke tijd. Zieken werden ondanks alles gezalfd en de begrafenis geschiedde met alle respect dat aan de overledenen en hun familie kon betoond worden.

In augustus trof de pest het Heilige Geest Huys. Midden in de zomer, op de dag van Maria-ten-Hemel-Opgenomen, overleden de beide kinderen van koster Arnoldus van Sint-Stevens en 's anderendaags ook zijn echtgenote Catharina De Voeght. Als bij wonder bleven de koster en de pastoor toen gespaard. Zij hadden hun gemeenschap bijgestaan zoveel zij konden en ze snakten naar het einde van de epidemie.

Twee maanden later overleed echter ook de pastoor. In het overlijdensregister werd genoteerd:

*“Nona Septembris obiit in Christo
Dominus Joannes De Bast
Hallensis B(eatae) Mariae Virginis
et pastor huius parochiae
exequiae celebratae sunt 12 novembris”*

(Op 9 september is in Christus overleden Joannes De Bast van Halle, parochie Gelukzalige Maagd Maria, pastoor van deze parochie; de uitvaartdienst werd gehouden op 12 november).

Het is misschien enigszins overdreven deze pastoor een “Halse Pater Damiaan” te noemen, maar zijn tijdgenoten getuigden op zijn grafscript van de enorme bewondering die ze hadden voor zijn inzet in deze moeilijke tijden.

Zijn grafsteen is thans helaas verweerd en verborgen onder een kast. Met wat digitale hulp hebben we de steen gereconstrueerd op de foto hiernaast. Er staat (met één dag verschil in de sterfdatum tegenover het register) in het Diets én in het Latijn:

HIER LEYT BEGRAVEN HEER
JAN DE BAST IN SYN LEVEN
PASTOOR VAN DESE PLAETSE
DIE ZIJN ONDERSATEN GETROW
ELYCK HEEFT BYGESTAEN IN DE PEST
ENDE STIERF DEN 10 SEPTEMBER 1625

HIC. SEPULTUS. EST.
D(OMI)NUS JOANNES DE BAST
HUJUS LOCI PASTOR
QUI SUIS TEMPORE MORBI
CONTAGIOSI FIDELITER
ASTITIT OBIT ANNO
1625 DIE
DECIMA SEPTEMBRIS

7

HOOFDSTUK 6 - EEN NIEUW BEGIN

Alhoewel in het register de periode van de pest formeel is afgesloten einde juli 1626, vinden we toch nog een groot aantal overlijdens in de daaropvolgende maanden. Als eerste Maria Dielkens, dochter van Joannes Dielkens Junior (*"de jonge"*, zelf zoon van Martinus Dielkens en dus *"Mertens sone"*) en Catharina Torens. Haar overlijden wordt vermeld op een (nu niet meer bestaande) grafsteen, waarvan de tekst in het *Manuael* genoteerd werd:

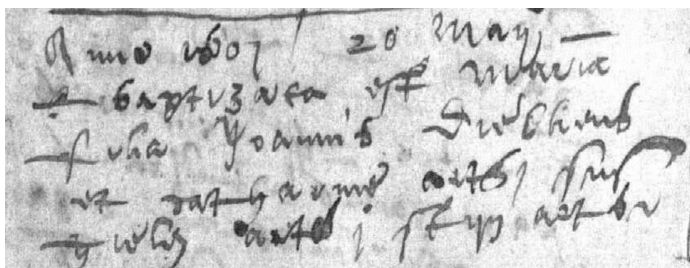
HIER LEET BEGRAVEN
MARIA DIELKENS
DAER VADER AF WAS
JAN DIELKENS DE JONGE
MERTENS SONE ENDE
MOEDER CATHARINA
TORENS STERFT DEN
8 AUGUSTI A° 1626
OUD 19 JAER

29

Het is de eerste persoon, die in de kerk begraven werd, waarvan we zowel in de geboorte- als in de overlijdensregisters de naam terugvinden; ze werd dan ook slechts 19 jaar. Deze documenten scheppen echter enige verwarring.

Bij haar geboorte staat relatief duidelijk leesbaar vermeld:

"Anno 1607 - 20 Maj baptizata est Maria filia Joannis Dielkens et Catharinae Aerts - suscipiuntur Gielis Aerts & Stijn Aerts" (Op 20 mei 1607 is gedoopt Maria, dochter van Joannes Dielkens en Catharina Aerts; doopgetuigen Gielis Aerts en Stijn Aerts).

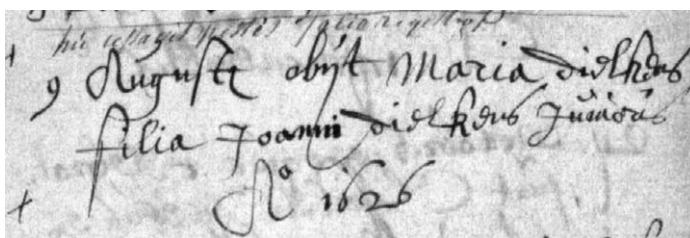

Blijkbaar staat hier een andere familienaam van de moeder dan degene die op de grafsteen werd vermeld. Aerts zou mogelijk zijn, gezien de connectie met pastoor Joannes Aerts en zijn broer Cornelius, die zoals gezegd eveneens verbleven in de herberg de Ronkaert, waarvan de familie Dielkens eigenaar was (zie pagina 34 & 49).

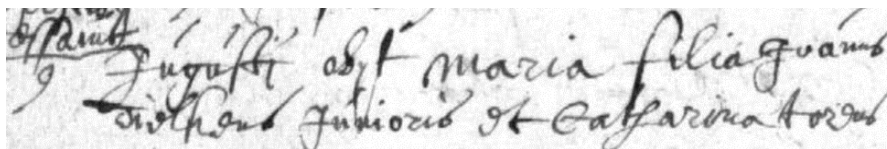
Ook de getuigen kunnen relatief duidelijk gelezen worden - zowel in het origineel register als in de kopie - als Gieles (Egidius) Aerts en Stijn (Augustinus) Aerts. Merkwaardig is - zeker voor die tijd - hun Dietse voornaam, uitzonderlijk niet in het Latijn genoteerd.

In het origineel overlijdensregister lezen we:

"9 augusti obiit Maria Dielkens filia Joannis Dielkens Junioris A(nn)o 1626" (op 9 augustus 1626 overleed Maria Dielkens, dochter van Joannes Dielkens junior).

Geen naam van de moeder... en één dag verschil met de vermelding op de grafsteen, zoals pastoor Smets deze noteerde. Wellicht bedoelde men in het overlijdensregister *"sepultus"* in plaats van *"obiit"*: begraven op 9 augustus, de dag na het overlijden?

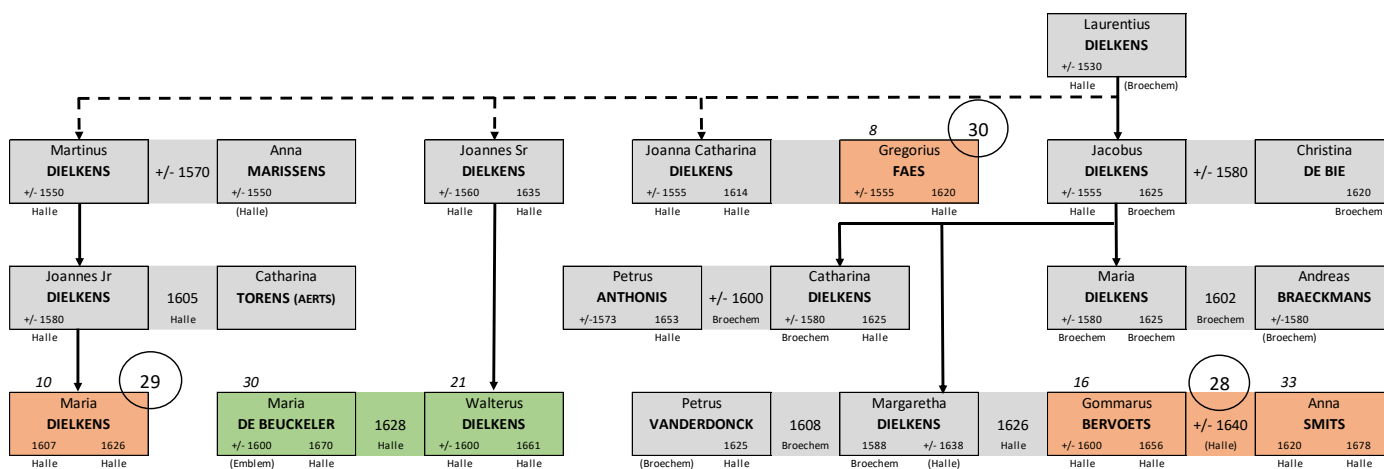

In een kopie van het overlijdensregister lezen we echter de naam van de moeder erbij, duidelijk "Catharina Torens"...

Misschien had de kopiist kennis van de grafsteen? Of was Joannes Dielkens met deze Catharina hertrouwd (daarvan vinden we echter geen spoor)? Er leefde in elk geval een Catharina Torens in die periode, want ze wordt in 1621 én 1631 vermeld als getuige bij een doopsel.

Alhoewel de familie Dielkens een belangrijke rol speelde in de dorpsgemeenschap, komt een begraafing in de kerk bij hen slechts tweemaal voor en éénmaal via een schoonzoon, Gregorius Faes (zie pagina 51).

Het totaalbeeld van de familie Dielkens in die periode is nogal moeilijk op te maken; wellicht geeft onderstaande voorstelling een goed benaderend beeld, dat dienstig kan zijn om sommige familieleden te situeren:

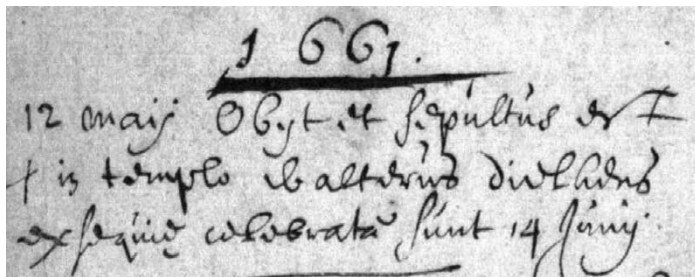

Maria is de eerste persoon van de familie Dielkens die - zover we weten - in de kerk werd begraven.

De andere is Walterus, zoon van Joannes Dielkens Senior. Walterus is geboren in Halle, kort voor 1600.

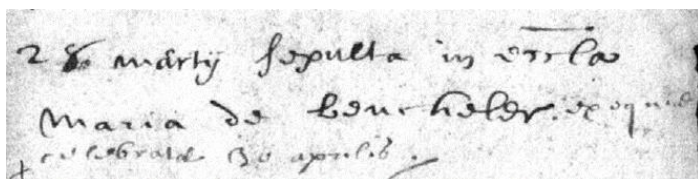
Hij huwde met Maria De Beuckeler, een meisje uit Emblem (want de huwelijksbeloften werden daar uitgesproken op 25 april 1628); het huwelijk werd plechtig ingezegend in Halle op 21 mei daaropvolgend.

Walter Dielkens en Maria De Beuckeler werden in de kerk begraven. Als eerste Walter:

"1661 - 12 maij obiit et sepultus est in templo Walterus Dielkens - exequiae celebratae sunt 14 junij" (Op 12 mei 1661 is overleden en begraven in de kerk Walter Dielkens; de uitvaartdienst werd gehouden op 14 juni).

En bijna negen jaar later zijn echtgenote:

"1670 - 28 martij sepulta in eccl(esi)a Maria De Beuckeler exequiae celebratae 30 aprilis" (Op 28 maart 1670 is begraven in de kerk Maria De Beuckeler; de uitvaartdienst werd gehouden op 30 april).

Laten we nog even terugkeren naar 1625-1626.

Na de zware beproeving door de pest vat het dorp weer moed, uiteraard moeizaam. Waar de nood het hoogst is, wordt echter onmiddellijk een antwoord gegeven. Twee voorbeelden, op de ons reeds bekende boerderijen, illustreren dit.

Op de hoeve van de Vredenberg

Het gezin Vander Donck-Dielkens wordt zwaar getroffen door de pest in 1625; 4 van de 8 kinderen bezwijken en als op 25 juli ook vader Petrus aan de ziekte overlijdt blijft moeder Margareta achter met 3 jongens tussen 10 en 16 jaar en een dochtertje van 2 jaar oud.

Zoals de gewoonte voorschrijft, wordt vrij snel na het einde van de pestperiode besloten tot een huwelijk: de huwelijkskandidaat is Gommarus Bervoets, de zoon van wijlen Joannes Bervoets en Anna Weyns, die bij zijn moeder-weduwe op de hoeve "*Den Rooden Draeyboom*" inwoont (zie pagina 40). Op 5 december 1626 vinden we hun huwelijkstoestemming terug en op 28 december 1626 wordt het huwelijk van Gommarus Bervoets en Margareta Dielkens in de kerk van Halle ingezegend. De pastoor vergist zich bij het inschrijven en noteert "*28 september*".

Op 9 januari 1628 wordt in het gezin een jongetje geboren, Joannes, en op 29 november 1631 wordt het echtpaar verrast met een tweeling: Anna en Maria. We hadden reeds eerder, bij onze wandeling in 1625, tien bevallingen geteld, de geboorte van deze tweeling is voor Margareta haar twaalfde bevalling op 23 jaar tijd!

Net als zijn vader, Joannes Bervoets, is ook Gommarus actief bij het ontvangen van de belastingen, meer bepaald het heffen van de thienden. De rechthebbenden op de thiende (of degenen aan wie zij het recht hadden doorverkocht) gingen deze meestal niet zelf ophalen, maar verpachtten ieder jaar de rechten in een soort veiling. De thiende ging dan naar de hoogste bidder, die de afgesproken prijs aan de rechthebbende moest afdragen en het overschot (of soms, maar zelden, het tekort) voor zijn rekening nam...

In de lijvige toelichting bij de overeenkomst van 1636, waarbij de Sint-Bernardusabdij van Hemiksem een aantal van haar inkomsten afstaat aan de Bisschop van Antwerpen, wordt deze Gommarus Bervoets vermeld als de thiende-pachter: "*tot Halle het derde paert in 't derde van seker thienden aldaer, voor 't jaer 1636 verpacht aan Gommar Bervoets*". Zoals gezegd: eigenlijk moest de Sint-Bernardusabdij deze thiende reeds in 1559-1561 aan het Bisdome hebben afgestaan (zie pagina 32), maar bijna 80 jaar later is men er blijkbaar pas uitgeraakt.

Op de Gasthuyshoeve

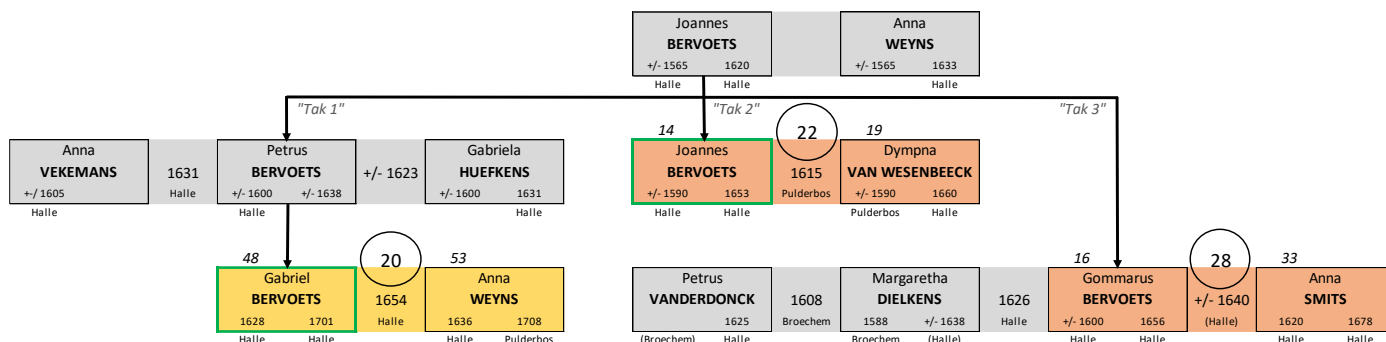
Vader Petrus Van Wesenbeeck, pachter van de Gasthuyshoeve, overlijdt op 12 juli 1625... we vinden zelfs een spoor dat hij niet thuis zou zijn gestorven, maar zich in uiterste nood naar de kerk zou begeven hebben om daar te overlijden. Zijn echtgenote, Anna Grootians, sterft drie weken later op 1 augustus. Hun vijf kinderen overleven de pest, het oudste kind is 15, het jongste 2 jaar.

Er bestaat een familiale band tussen vader Petrus en Dymrna Van Wesenbeeck (soms leest haar voornaam als "*Digna*"): wellicht zijn ze zelfs broer en zus. Dymrna is in 1615 met Joannes Bervoets gehuwd; het gezin woont in Pulderbos. Zij komen spoedig na het overlijden van Petrus en Anna naar Halle en worden pachter op de Gasthuyshoeve, waar ze zich over de kinderen van hun overleden (schoon)familie ontfermen.

Er zijn nog meerdere illustraties te vinden van solidariteit en opvang van noden binnen de families en ruimer in het dorp. De twee genoemde voorbeelden brengen ons telkens bij een lid van de familie Bervoets, één van de meest (invloed)rijke families in Halle in die periode.

Een goede gelegenheid om met deze familie eens nader kennis te maken.

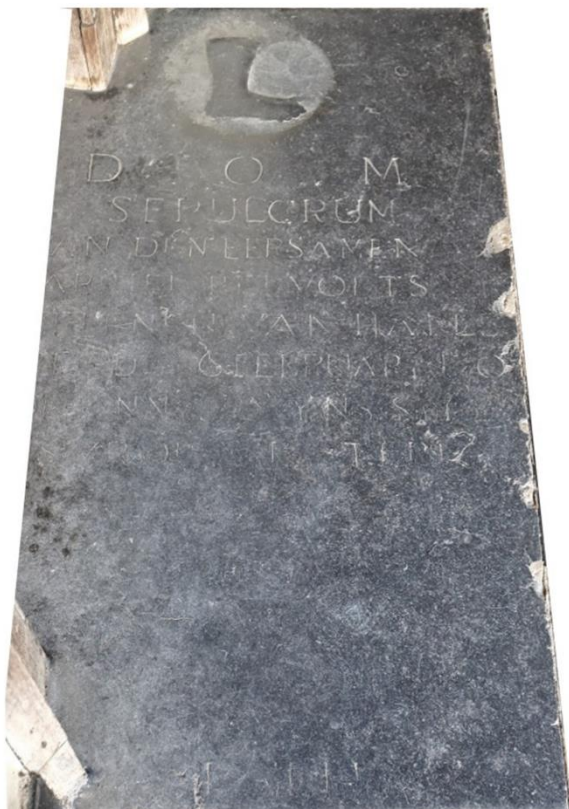
We geven hierna een vereenvoudigde stamboom, beperkt tot de familieleden die we bij het overzicht van de kerkbegravingen zullen vermelden. We vertrekken van Joannes Bervoets en Anna Weyns en geven achtereenvolgens toelichting bij hun kinderen Joannes, Gommarus en Petrus, de drie takken van de familie.

Tak 1: Petrus Bervoets

Petrus huwt met Gabriella Huefkens, die helaas overlijdt in het kraambed bij de geboorte van haar vierde kind begin 1631. Petrus hertrouwt op 25 juli 1631 met Anna Vekemans. Over hen is verder weinig bekend, maar iedereen die in de kerk van Halle binnenkomt wordt geconfronteerd met de merkwaardige grafzerk van Petrus' zoon Gabriel Bervoets.

Gabriel, geboren in 1628, woont vanaf ongeveer 1655 op de *"Hoeve van de Heilige Geest van Broechem"*. Hij wordt vanuit Halle schepen bij de schepenbank van Halle-Massenhoven-Voorschoten (Viersel). Gabriel's echtgenote is een naamgenote en wellicht familie van zijn grootmoeder: Anna Weyns, dochter van Joannes Weyns en Maria Nuyts (zie pagina 120). Hun huwelijksbeloften spreken Gabriel en Anna uit op 31 januari 1654; het huwelijk wordt ingezegend op 10 februari daarop, met telkens de beide vaders als getuigen.

Op de grafsteen van Gabriel Bervoets en zijn 8 jaar jongere echtgenote, in het kerkportaal onder de toren, aan de linkerkant als men binnenkomt, staat duidelijk een blote voet in een cirkel. Dit is een letterlijke verwijzing naar de familienaam, *"berre/barre voet"* of blote voet.

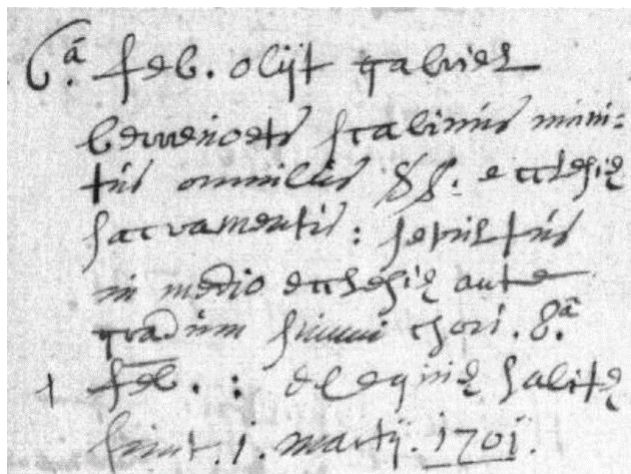
De tekst luidt:

D . O . M.
SEPULCHRUM
VAN DEN EERSAMEN
GABRIEL BERVOETS
SCHEPENEN VAN HALLE
STERFT DEN 6 FEBRUARI 1701
ENDE ANNA WYNS SIJNE
HUYSVROUWE STERFT DEN 7 7(SEPTEMBER)
TE PULDERBOSCH
HIER BEGRAVEN 8 7(SEPTEMBER) 1708

BIDT VOOR DE SIELE

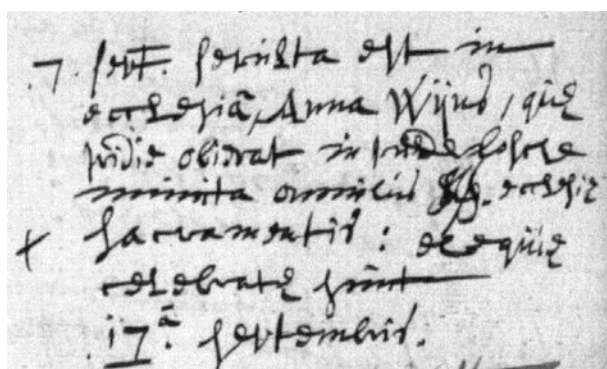
20

Het overlijdensregister vermeldt zelfs expliciet de plaats waar Gabriel oorspronkelijk is begraven in de kerk:

"1701 - 6a feb(ruarii) obiit gabriel berrevoets scabinus munitus omnibus S(acris) S(anctae) ecclesiae sacramentis: sepultus in medio ecclesiae ante gradum summi chori 8a feb(ruarii): exequiae habitae sunt 1 martij 1701" (Op 6 februari 1701 is overleden Gabriel Bervoets, schepen, voorzien van alle Sacramenten van de Heilige Kerk; hij werd begraven in het midden van de kerk voor de trap van het hoogkoor op 8 februari; de uitvaartdienst werd gehouden op 1 maart 1701).

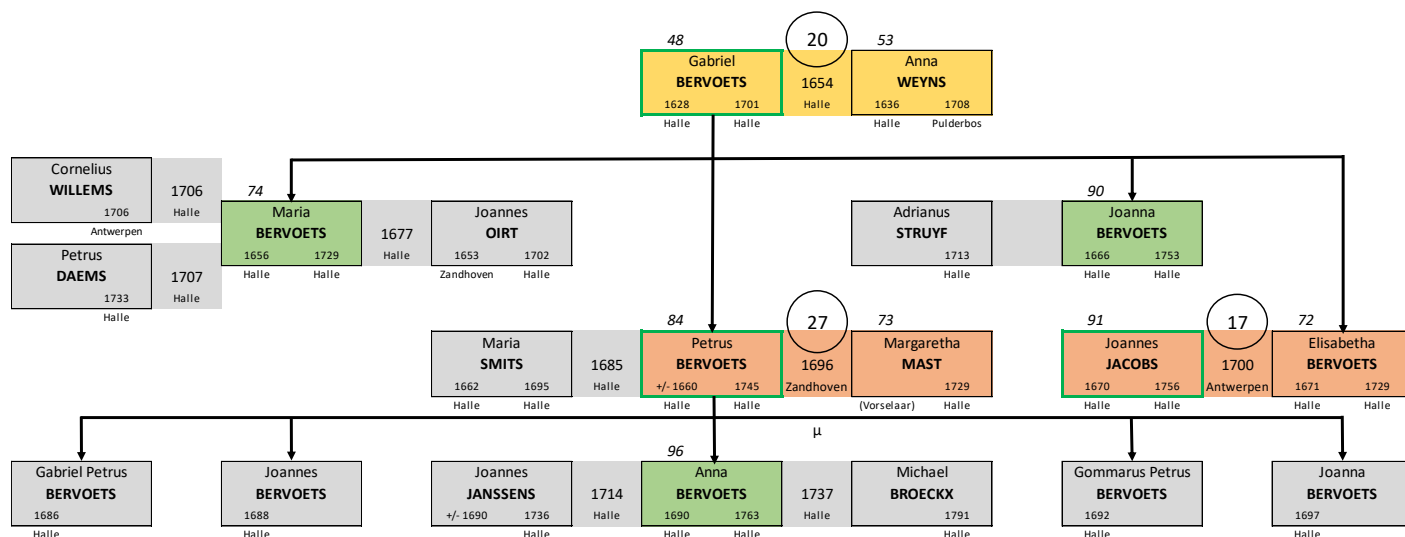
Zijn echtgenote overlijdt enkele jaren later in Pulderbos, maar wordt bij haar man in Halle begraven op de dag na haar overlijden, zoals het register aangeeft:

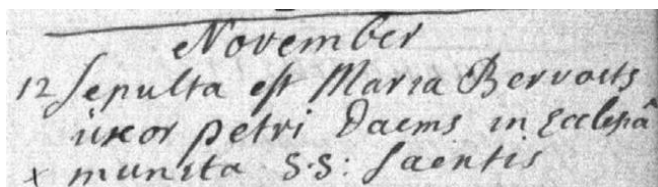
"1708 - 7 sept(embris) sepulta est in ecclesia Anna Wijns quae pridie obierat in Pulderbosch, munita omnibus S(acris) S(anctae) Ecclesiae Sacramentis; exequiae celebratae sunt 17a septembris" (Op 7 september 1708 werd begraven in de kerk Anna Weyns, die de dag voordien overleden was in Pulderbos, voorzien van de Heilige Sacramenten; de uitvaartdienst werd gehouden op 17 september).

Ook hier weer merken we een dag verschil tussen het register en de zerk.

Gabriel en Anna worden bij leven de ouders van 9 kinderen, van wie er echter 5 bij of kort na de geboorte overlijden. Hun vier overlevende kinderen en één kleindochter worden eveneens in onze kerk begraven; twee grafstenen komen voor in de inventaris van H. Smets (1842). We brengen ze op de volgende pagina's kort in beeld: Maria, Petrus en zijn dochter Anna, Joanna en Elisabetha.

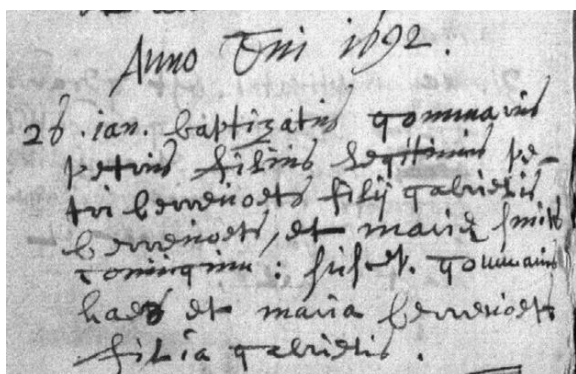
Maria Bervoets wordt geboren in 1656 en huwt in 1677 in de kerk van Halle met Joannes Oirt (uitgesproken als “Oort” en later geëvolueerd naar “Oorts”) uit Zandhoven. Het paar vestigt zich in Halle en krijgt er acht kinderen. Als de jongste 3 jaar is, overlijdt in 1702 de vader. De oudste kinderen zijn intussen al twintigers en Maria blijft samen met hen voor haar gezin en de boerderij zorgen. In 1706 huwt ze met Cornelius Willems, die echter nog in hetzelfde jaar in Antwerpen sterft (wellicht door een ongeluk). Het jaar nadien huwt ze met Petrus Daems, met wie ze tot haar dood zal samenzijn. Zij wordt in de kerk begraven:

“1729 - November 12 sepulta est Maria Bervoets uxor Petri Daems in Ecclesia munita S(acris) S(anctis) Sa(cram)entis” (Op 12 november 1729 is begraven Maria Bervoets echtgenote van Petrus Daems, in de kerk, voorzien van de Heilige Sacramenten).

Petrus Bervoets komt op een wat mysterieuze manier in de familiegeschiedenis tevoorschijn: we vinden nergens een geboortevermelding. Is Pastoor Lenaerts vergeten deze Petrus in te schrijven? Of woonde het gezin toen tijdelijk elders? Uit een aantal aanwijzingen in de registers kunnen we afleiden dat in het gezin van Gabriel Bervoets en Anna Weyns wel degelijk een zoon Petrus moet geboren zijn - wellicht rond 1660 - en dat deze het geluk had in leven te blijven.

We nodigen de lezer uit even mee op zoek te gaan... Als startpunt vinden we een notitie in het doopregister van 1692, van de hand van pastoor Knaeps (we zullen hem later ontmoeten en hem leren kennen als een zeer zorgvuldig en systematisch werkend persoon):

“Anno D(omi)ni 1692 - 28 jan(uarii) baptisatus (est) Gommarus Petrus filius legitimus Petri Berrevoets filii Gabrielis Berrevoets, et Mariae Smits coniugum; suscipiunt Gommarus Haes et Maria Berrevoets filia Gabrielis” (In het jaar onzes Heren 1692 op 28 januari is gedoopt Gommarus Petrus, zoon van Petrus Bervoets, zelf zoon van Gabriel Bervoets, en Maria Smits zijn echtgenote; getuigen waren Gommarus Haes en Maria Bervoets, dochter van Gabriel).

Een duidelijk spoor dus om deze “verloren zoon” terug te vinden: Gabriel Bervoets heeft wel degelijk een zoon die Petrus heet. Ook de laatste vermelding van Maria, dochter van Gabriel, bevestigt dat we op een goed spoor zitten: de zus van Petrus was doopmeter. Dus zoeken we verder een huwelijk van Gabriel Bervoets met Maria Smits: het huwelijksregister vertelt ons dat ze in 1685 gehuwd zijn (met heel wat details - zie pagina 112). Ons spoor blijkt juist te zijn!

De echtgenote, Maria Smits, is in Halle geboren in 1662; dat maakt de geschatte geboortedatum van haar man, Petrus, die we rond 1660 situeren, aannemelijk. Het echtpaar kent enkele jaren een relatieve voorspoed - volgens een bron zijn ze pachters op de Gasthuyshoeve - en er worden vier kinderen geboren: Gabriel Petrus (1686), Joannes (1688), Anna (1690) en de eerder vermelde Gommarus Petrus (1692). Helaas sterft Maria Smits na 10 jaar huwelijk en Petrus - zoon van schepen Gabriel - blijft achter met 4 kleine kinderen. Op dat ogenblik is Petrus Mast - afkomstig van Vorselaar - schout van Halle, Viersel (Voorschoten) en Massenhoven; hij heeft een dochter, Margareta. De families van de schout en van de schepen besluiten tot een huwelijk van hun kinderen, dat ingezegend wordt in Zandhoven op 16 juli 1696. Petrus en Margareta krijgen op 22 oktober 1697 een dochter, Joanna.

Petrus Bervoets zal, net als zijn vader Gabriel, schepen worden bij de schepenbank van Halle-Massenhoven-Voorschoten (Viersel).

Margareta Mast overlijdt als ze ongeveer 70 jaar oud is en wordt in de kerk van Halle begraven op 28 september 1729. Petrus overleeft ook zijn tweede echtgenote: meer dan 15 jaar na haar sterft hij als (ongeveer) 85-jarige. De tekst op hun (thans verdwenen) grafsteen is te vinden in het *Manuael*:

D. O. M.
SEPULTURE VAN DEN EERSAEMEN
PEETER BERVOETS
IN SYN LEVEN SCHEPENEN VAN HALLE
STIRF 28 JULIJ 1745
ENDE
DE EERBAERE MARGARETA MAST
SYNE HUYSVROUWE
STIRF DEN 26 SEPTEMBER 1729
BIDT VOOR DE SIELEN

27

Dit stemt perfect overeen met de overlijdensregisters:

"1729 - september 28 sepulta est Margaretha Mast uxor Petri Bervoets in Ecclesia munita S(acris) S(anctis) Sa(cram)entis" (Op 28 september 1729 is begraven Margareta Mast, echtgenote van Petrus Bervoets, in de kerk, gesterkt door de Heilige Sacramenten).

September
28 Sepulta est Margaretha Mast
uxor petri Bervoets in
Ecclesia munita ss: Sacris

"1745 - 30 julii sepultus est in Ecclesia Petrus Barvoets, viduus Margaraetae Mast munitus Sacramentis" (Op 30 juli 1745 is begraven in de kerk Petrus Bervoets, weduwnaar van Margareta Mast, gesterkt door de Sacramenten).

45 30 julii
Sepultus est in Ecclesia
Petrus Barvoets, viduus
Margaretae Mast munitus
Sacramentis

Bij de kerkbegravingen vinden we ook de naam van Anna, dochter van Petrus Bervoets, geboren in 1690. Ze huwt tweemaal, eerst in 1714 met Joannes Janssens (zie pagina 136) en na diens dood met de veel jongere Michael Boeckx, in 1737. Ze overlijdt op 20 april 1763 en wordt in de kerk begraven op 23 april daaropvolgend:

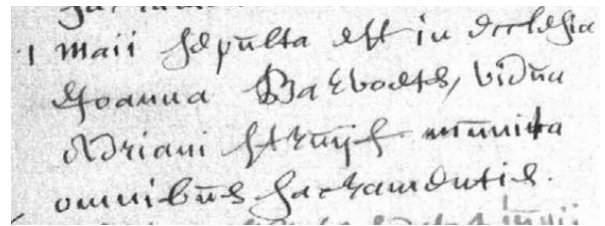
"Anno 1763 - 20a aprilis obiit Anna Barvoets uxor Michaelis Boeckx, munita sacramentis, et sepulta est in Ecclesia 23 aprilis cum exequiis" (Op 20 april 1763 overleed Anna Bervoets, echtgenote van Michael Boeckx, voorzien van de sacramenten, en ze werd begraven in de kerk op 23 april met een uitvaartdienst).

Anno 1763
20^a aprilis obiit Anna Barvoets
uxor Michaelis Boeckx munita
Sacramentis. Et sepulta est
in Ecclesia 23 aprilis cum exequiis.

Joanna Bervoets, dochter van Gabriel Bervoets en Anna Weyns, is geboren in 1666; ze huwt met Adrianus Struyf, die overlijdt op 2 april 1713. Ze overleeft haar man 40 jaar, maar blijft weduwe.

In het overlijdensregister - ze sterft op 87 jaar - is te lezen:

"1753 - 1 maii sepulta est in ecclesia Joanna Barvoets vidua Adriani Struyf munita omnibus sacramentis" (Op 1 mei 1753 is in de kerk begraven Joanna Bervoets, weduwe van Adrianus Struyf, voorzien van alle sacramenten).

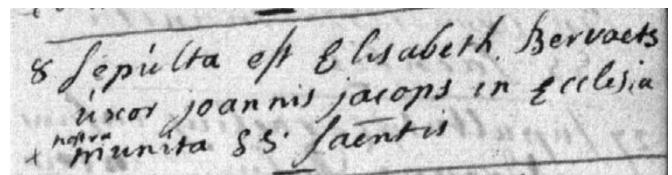
Handwritten Latin text from a burial record: "1 maii sepulta est in ecclesia Joanna Barvoets, vidua Adriani Struyf munita omnibus sacramentis."

Haar zus **Elisabetha** Bervoets tenslotte werd geboren in 1671 en huwt met Joannes Jacobs in 1700; de tekst van hun thans verdwenen grafsteen vinden we in het *Manuael*:

17

SEPULTURE VAN DEN EERSAEMEN JAN JACOPS
STERFT DEN 16 DECEMBER 1756
ENDE
DE EERBARE ELISABETH BERREVOETS
SIJN HUYSVROUWE
STERFT DEN 7 MEERT 1729

"1729 martius - 8 sepulta est Elisabeth Bervoets uxor Joannis Jacops in Ecclesia nostra munita S(acris) S(anctis) Sa(cram)entis" (Op 8 maart 1729 is begraven Elisabetha Bervoets, echtgenote van Joannes Jacobs, in onze kerk, voorzien van de Heilige Sacramenten).

Handwritten Latin text from a burial record: "8 Sepulta est Elisabeth Bervoets uxor Joannis Jacops in ecclesia nostra munita ss. sacmentis"

Elisabetha werd dus begraven één dag na haar overlijden (die op de grafsteen vermeld is). Blijkbaar - zie kleine toevoeging in de tekst - was het belangrijk te vermelden dat dit in onze kerk ("*nostra*") gebeurde!

Joannes Jacobs, haar echtgenoot, zal niet meer hertrouwen en haar 27 jaar overleven; we zien hem later terug bij zijn familie (zie pagina 138).

Tak 2: Joannes Bervoets

Joannes Bervoets en Dimpna Van Wesenbeeck krijgen in Pulderbos drie kinderen: op 15 augustus 1618 wordt Adrianus geboren, op 8 maart 1622 komt Joannes ter wereld en op 17 oktober 1624 wordt Andreas gedoopt. We hebben al verteld dat het gezin in het daaropvolgende jaar naar Halle verhuist om de Gasthuyshoeve te runnen en te zorgen voor de kinderen van Petrus Van Wesenbeeck en Anna Grootians, beiden aan de pest overleden (zie pagina 61).

Bij het overlijden van Anna Weyns, moeder Bervoets, wordt op 5 december 1633 een lezenswaardig "*Accorde tussen den kinderen van Jan Barrevoets ende Anna Weyns, sijne huijsvrouw*" opgesteld, waarin ondermeer staat:

"Jan Barrevoets ende Dimpna van Wesenbeke sijne huisvrouw is ten deele gevallen eene steede, huysse, schuere, gronde ende allen den toebehoorten metten huijsbloke, boomgaerde ende het voorste bempdecken daer t'eynden aen, gelegen binnen desen dorpe van Halle aende Ritsijde, tot opde beke noortwaerts, oigst den Godtshuyse van Vredenbergh, sijdt de vroente oft gemeijne heijde, ende west het Gasthuijs van Antwerpen"

(aan Joannes Bervoets en Dympna Van Wesenbeeck is ten deel gevallen een boerderij met huis, schuur, grond en alles wat erbij hoort, de grond waar het huis op staat, de boomgaard, het voortuintje, alles gelegen in het dorp van Halle aan de Ritsheyde, tot aan de beek ten noorden, het (land van) het Godshuys van de Vredenberg ten oosten, de vroente of gemeenschappelijke heide ten zuiden en (de hoeve van) het Gasthuys van Antwerpen ten westen).

Wie de situatie ter plaatse kende, kon daarmee perfect situeren wat hun erfdeel was... gelukkig kunnen we dit vandaag in één kadastraal nummer vatten! Op onze wandeling in 1625 hebben we het hierboven beschreven huis ontmoet langs de "Ritsheyde", met de pachters Petrus Jacobs (of Cuppens) en Anna van Sint-Stevens.

In Halle wordt het gezin van Joannes en Dympna nog uitgebreid met drie kinderen: Petrus, Maria en Michael.

Deze mensen spelen een belangrijke rol in het economisch en sociaal leven van het dorp en de parochie. Net als zijn vader is Joannes ook kerkmeester en wordt hij schepen voor Halle in de pas opgerichte schepenbank van Halle-Massenhoven-Voorschoten (Viersel).

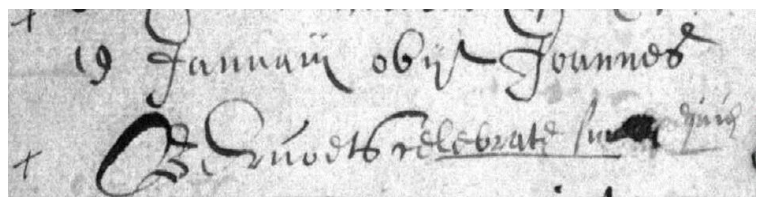
Joannes overlijdt op de Gasthuyshoeve, op 19 januari 1653, Dympna op 23 februari 1660. Ze worden allebei in de kerk begraven, maar hun grafsteen zal verdwijnen in 1846:

HIER LEET BEGRAVEN DEN
EERSAEMEN JAN BERVOETS
SCHEPENE DEZER HEERLYKHEYD
VAN HALLE STERF DEN 19
JANUARIJ A° 1653
ENDE DIGNA VAN WESENBEECK
SYNE WETTIGHE HUYSVROUW
STERF DEN 23 FEBRUARIJ A° 1660
BIDT VOOR DE SIELEN

22

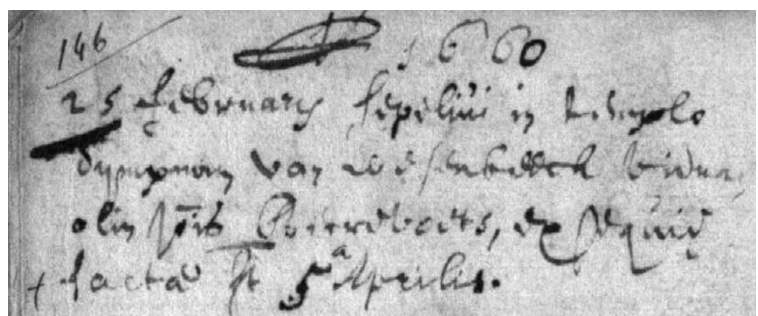
Over het overlijden van Joannes is het register zeer sober, de kerkbegrafenis wordt zelfs niet vermeld (maar we nemen ze aan op basis van de tekst op de grafsteen):

"1653 - 19 januarij obijt Joannes Bervoets celebratae sunt ex(equi)ae" (Op 19 januari 1653 is Joannes Bervoets gestorven; de uitvaartdienst werd gehouden).

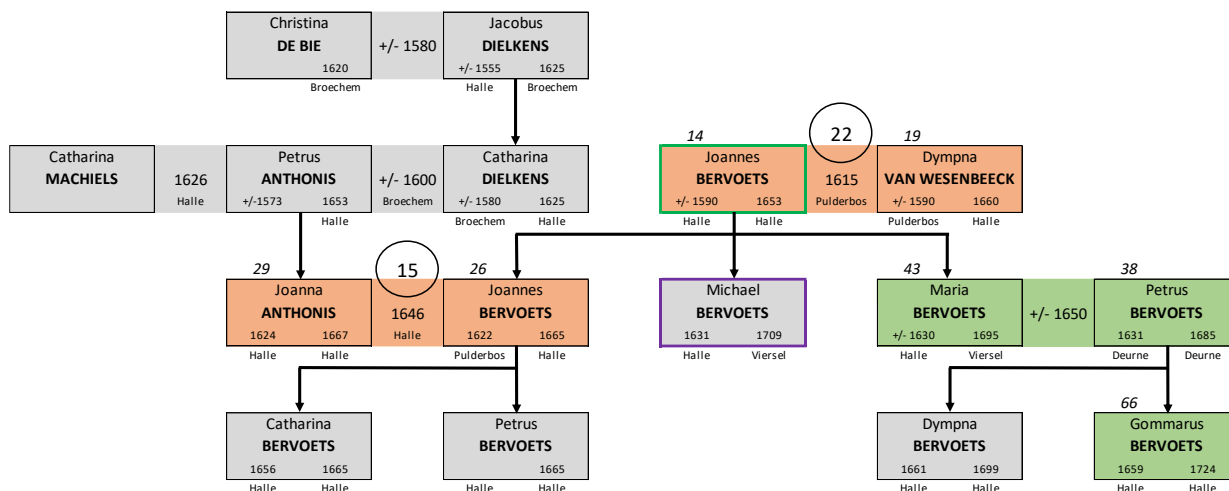

Bij het overlijden van zijn echtgenote Dympna krijgen we de volledige informatie in het handschrift van pastoor Lenaerts:

"1660 - 25 februarij sepulvi in templo Dymnam Van Wesenbeeck viduam olim Jo(ann)is Berrevoets, exequiae factae s(un)t 5° Aprilis" (Op 25 februari 1660 heb ik in de kerk Dympna Van Wesenbeeck begraven, weduwe van eertijds Joannes Bervoets; de uitvaartdienst werd gehouden op 5 april).

Drie van de zes kinderen van Joannes Bervoets en Dymrna Van Wesenbeeck zoeken hun geluk buiten Halle (onder meer in Pulderbos) en verdwijnen zo uit ons gezichtsveld; van de drie anderen is een verhaal nagelaten, dat we kunnen weergeven: **Joannes**, **Michael** en **Maria**.

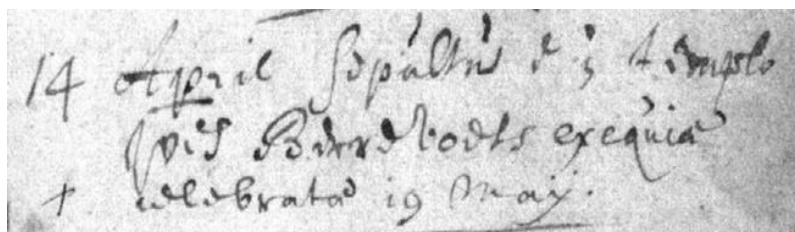
Zoon **Joannes** huwt met Joanna Anthonis, een kleindochter van Jacobus Dielkens (bij ons bezoek in 1625 was ze net één jaar - zie pagina 43): hun huwelijksbeloften spreken ze uit op 3 november 1646, in bijzijn van hun beide vaders; pastoor Walraevens zegent hun huwelijk in op 25 november daaropvolgend.

Joannes en Joanna - Jan en Janneken in de volksmond - werden in de kerk begraven, het grafscript op hun thans verdwenen grafsteen is te lezen in het *Manuael*:

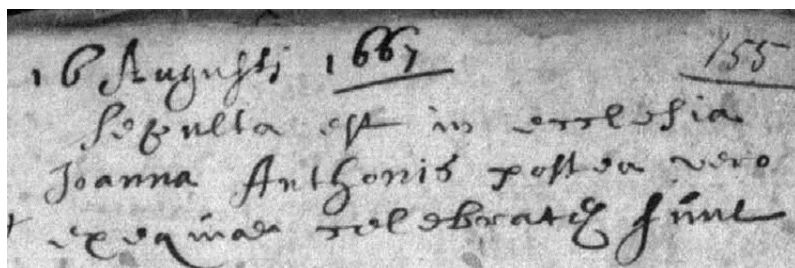
15

HIER LEET BEGRAVEN DEN EER-
SAEMEN JAN BERVOETS STERF
DEN 12 APRIL A° 1665
ENDE
EERBARE JANNEKEN ANTONUS
STERF DEN 14 AUGUSTIJ 1667
BIDT VOOR DE SIELEN

Dit wordt in de registers bevestigd:

"1665 - 14 April sepultus e(st) in templo Jo(ann)es Berrevoets exequiae celebratae 19 Maij" (Op 14 april 1665 is begraven in de kerk Joannes Bervoets; de uitvaartdienst werd gehouden op 19 mei).

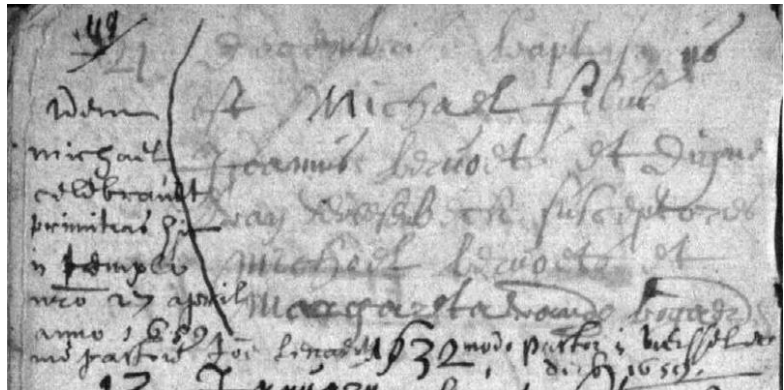

"16 Augusti 1667 sepulta est in ecclesia Joanna Anthonis postea vero exequiae celebratae sunt" (Op 16 augustus 1667 is begraven in de kerk Joanna Anthonis; de uitvaartdienst werd echter later gehouden).

Rond het overlijden van deze Joannes Bervoets is een droeve vaststelling te maken: zijn dochter Catharina wordt 4 dagen voor hem begraven, zijn zoon Petrus 2 dagen na hem; beide kinderen vinden hun laatste rustplaats op het kerkhof.

De jongste broer van Joannes is **Michael**, een bijzonder verstandige jongeling die - gestimuleerd door zijn schoolmeester - verder mag studeren, het seminarie volgt en tot priester wordt gewijd. In het doopregister lezen we over hem (met moeite, de inkt is enigszins verbleekt door de tand des tijds):

"1631 - 21 decembris baptizatus est Michael filius Joannis Bervoets et Digna Van Wesenbeeck - susceptores Michael Bervoets et Margareta Vande Bogaert" (Op 21 december 1631 is gedoopt Michael, zoon van Joannes Bervoets en Digna Van Wesenbeeck; getuigen Michael Bervoets en Margareta Van den Bogaert).

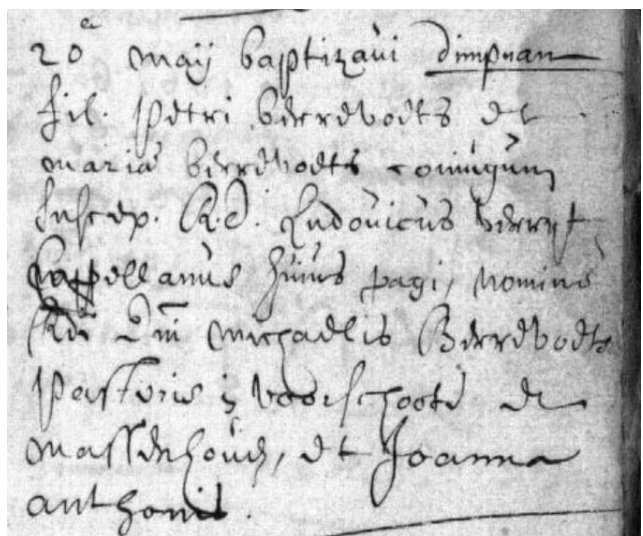
In de marge werd er later bijgeschreven, in het handschrift van pastoor Lenaerts: *"Idem Michael celebravit primitias suas in templo n(ost)ro 27 april anno 1659 sub pastore Joannes Lenaerts; modo pastor in Massehove 1 dec(em)b(ri)s 1659"* (Dezelfde Michael celebreerde zijn eerste mis in onze kerk op 27 april 1659 onder pastoor Joannes Lenaerts; nu is hij pastoor in Massenhoven (sinds) 1 december 1659).

Bijna 50 jaar lang zal Michael pastoor blijven, zowel in Massenhoven als later ook in Viersel/Voorschoten. Hij sterft te Viersel op 6 januari 1709 en wordt daar begraven in de kerk op 8 januari.

De zus van Joannes en Michael, **Maria** trouwt met een naamgenoot (en wellicht ook verre familie, maar de band is niet terug te vinden), een zekere Petrus Bervoets, afkomstig uit Deurne. Hij blijft regelmatig contact houden met zijn familie aldaar.

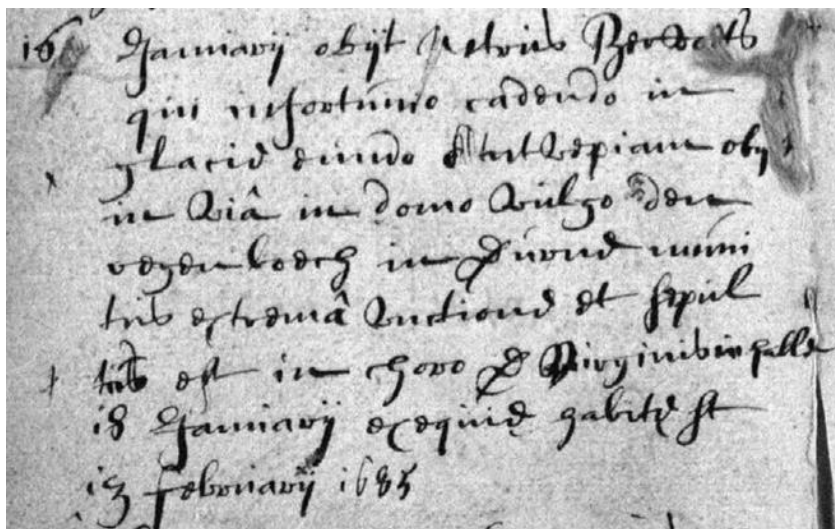
Maria had een grote vriendschap met en waardering voor haar broer pastoor en dat was wederkerig. Zo lezen we in 1661 in het doopregister van Halle wat pastoor Lenaerts schrijft bij de geboorte van het dochttertje van Petrus en Maria:

"1661 - 30 maj baptizavi Dimpnam fil(iam) Petri Berrevoets et Mariae Berrevoets coniugum; suciperunt R(everendus) D(ominus) Ludovicus Verryt capellanus huius pagi, nomine R(everen)di D(omi)ni Michaelis Berrevoets pastoris in Voorschooten et Massenhoven, et Joanna Anthonis" (Op 30 mei 1661 heb ik Dimpna gedoopt, dochter van Petrus Bervoets en Maria Bervoets, zijn echtgenote; peter was Eerwaarde Heer Ludovicus Verrijt, onderpastoor van dit dorp, in naam van Eerwaarde Heer Michael Bervoets, pastoor in Voorschoten en Massenhoven, en meter was Joanna Anthonis).

Pastoor Michael Bervoets kan uiteraard zijn post in zijn parochies niet verlaten voor het doopsel (dat, zoals gezegd, binnen de 24 uur moest worden toegediend), maar hij heeft zijn collega onderpastoor in Halle gevraagd namens hem *"doopheffer"* te willen zijn!

In 1685 overlijdt Maria's man Petrus Bervoets in dramatische omstandigheden, die uitvoerig gedocumenteerd zijn. Op het einde van de zeventiende eeuw waren de winters bijzonder koud: tussen 1670 en 1690 wordt minstens viermaal gemeld dat de Schelde toegevroren was. Het jaar voor het overlijden van Petrus was er een extreem strenge winter geweest, van 26 december 1683 tot 1 februari 1684, waarvan een beschrijving te vinden is in een anoniem gedicht: *"Als door een harden vorst bevrozen lag den Scheld"*. Petrus moest voor zaken midden januari 1685 naar Antwerpen en zou bij zijn familie in Deurne langsgaan. Men weet niet wat er precies gebeurde. Heeft hij geprobeerd de Grote Schijn over te steken en was het ijs minder sterk dan tijdens de strenge winter van het jaar tevoren? De pastoor van Halle noteert dat hij ongelukkig door het ijs is gevallen en overleed in het huis in Deurne dat ter plaatse *"den Regenboog"* wordt genoemd; hij werd voorzien van de zalving *"in extremis"* en begraven in het koor van de kerk van Halle, voor het altaar van Onze Lieve Vrouw, op 18 januari 1685:

"1685 - 16 Januarij obijt Petrus Bervoets qui infortunuo cadendo in glacie eundo Antwerpiam obijt in via(m) in domo vulgo den Regenboech in Deurne munitus extrema unctione et sepultus est in choro S(anctae) Virginis in Halle 18 Januarij; exequiae habitae s(un)t 13 februarij 1685"

Ook de pastoor van Sint-Fredegandus in Deurne noteerde dit dramatisch incident en voegde eraan toe dat hij toestemming had gegeven om het slachtoffer in Halle te begraven:

"1685 - 16 (januarij) obijt hic per infortunatum casum Petrus Bervoets coniugatus ex Hal et ibidem cum mea licentia sepultus" (Op 16 januari 1685 overleed hier door een ongelukkige val Petrus Bervoets, gehuwd, uit Halle en daar met mijn toelating begraven).

Er blijkt enige verwarring te bestaan omtrent de naam van het huis waar Petrus overleed. Soms leest men het als *"Oeyenbergh"*. Uit ons onderzoek blijkt dit huis *"Den Regenboog"* geweest te zijn. Op de kaart van Philippe Christian Popp met kadastrale gegevens uit 1842 (beeld hiernaast rechts) vinden we nog een verwijzing naar dit huis (hoeve) in Deurne, dat zijn naam gaf aan een kadastraal gehucht op het Ruggenveld. Dit huis ligt op 800 meter van de Grote Schijn.

Ook op nog oudere plannen (links) voor de aanleg van de eerste kasseiweg (*"calsy-wegh"*) Antwerpen - Deurne, die in 1745 tot in Schilde werd doorgetrokken, staat dit referentiepunt duidelijk vermeld (*"vanaf de Reghen-boge"* aan het Rugh-Velt).

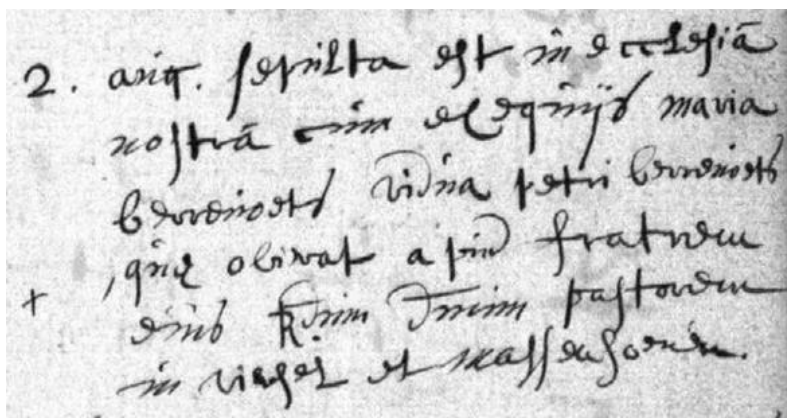

De hoeve *"de Regenboog"*, waarvan hier sprake, werd later verbouwd en *"hoeve Driesen"* genoemd; deze werd in 1990 gesloopt voor de bouw van de nieuwe parochiekerk van het Heilig Hart te Deurne.

Na het overlijden van haar man zoekt Maria contact met haar broer pastoor Michael Bervoets en ze besluit bij hem te gaan inwonen om zijn huishouden op te nemen. Ze verlaat Halle en trekt - tot haar dood in 1695 - naar Voorschoten (Viersel). Het is echter haar wens bij haar man begraven te worden.

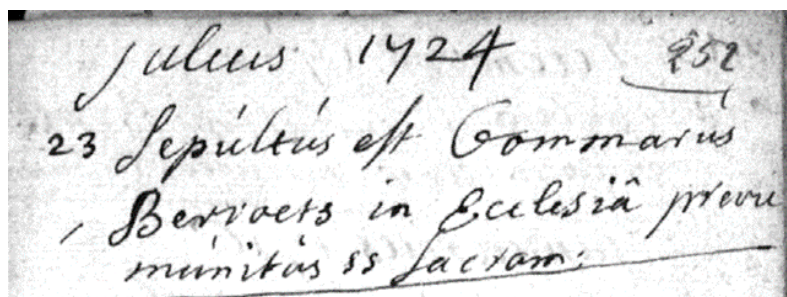
In het overlijdensregister lezen we:

"1695 - 2 aug(usti) sepulta est in ecclesia nostra cum exequijs Maria Berrevoets vidua Petris Berrevoets qua obierat apud fratrum eius R(veren)dum D(omi)num pastorem in Viersel et Massenhoven." (Op 2 augustus is in onze kerk begraven met uitvaartplechtigheden Maria Bervoets, weduwe van Petrus Bervoets, die overleden was bij haar broer Eerwaarde Heer Pastoor in Viersel en Massenhoven).

Petrus en Maria hebben een zoon, Gommarus, geboren op 20 januari 1659, die eveneens in de kerk wordt begraven. Hiervan is alleen een korte vermelding in het overlijdensregister nagelaten:

"Julius 1724 - 23 sepultus est Gommarus Bervoets in Ecclesia previe munitus S(anctis) Sacris Sacram(entis)" (Op 23 juli 1724 is begraven Gommarus Bervoets in de kerk, vooraf voorzien van de Heilige Sacramenten).

Tak 3: Gommarus Bervoets

We hebben vermeld dat deze Gommarus Bervoets, zoon van Joannes en Anna Weyns, na de pest van 1625-1626 gehuwd is met Margareta Dielkens, op de hoeve van de Vredenberg (zie pagina 61).

Ergens tussen 1638 en 1640 moet Margareta overleden zijn en is Gommarus - wellicht kort na 1640 - hertrouwd met Anna Smits, de toen twintigjarige dochter van Jacobus Smits en Elisabetha Van de Sande.

We stellen dit in de voorwaardelijke wijs, want tussen 1636 en 1640 zijn de registers niet goed bijgehouden. Het was de tijd van de "Retorsen" en pastoor Joannes Walraevens was op de vlucht...

"Retorsen" verwijst naar retorsie, een begrip uit de diplomatie: een "rechtmatige maatregel" waarbij één land een tegenmaatregel neemt omdat een ander land een verdrag of een recht geschonden heeft; klassieke voorbeelden die we vandaag nog kennen zijn het uitwijzen van diplomaten of het verhogen van invoerrechten als de andere dat eerst deed...

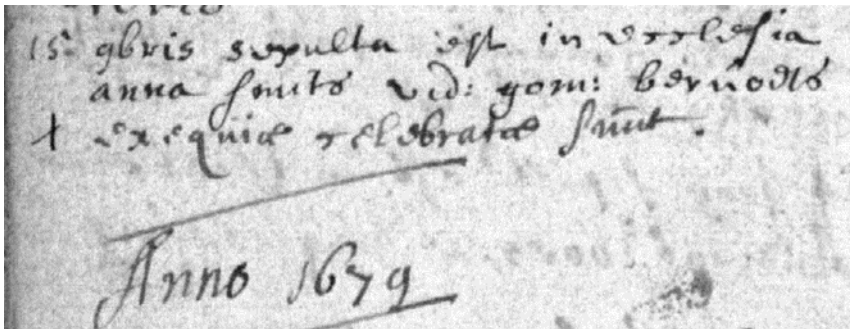
In antwoord op de plakkaaten van de (katholieke) Spanjaarden vaardigden de (protestantse) Verenigde Nederlanden onder Frederik Hendrik van Oranje op eind 1636 "Retorsie-plakkaaten" uit, waarbij het rooms-katholieke geestelijken verboden werd zich te bevinden in de gebieden die door de noordelijke troepen werden bezet. Een voorbeeld (uit den Bosch) vindt men hiernaast.

Met een soort guerrilla-tactiek overvielen de noordelijke troepen dan dorpen en steden, namen pastoors gevangen (en ook burgerlijke overheden, die Spaansgezind waren); na de overval konden de gijzelaars worden vrijgekocht... dat was de ware bedoeling van de handel! Zo bleef bijvoorbeeld ook de pastoor van Hoogstraten 3 jaar ondergedoken.

Ook onze pastoor onderging dat lot, hij vluchtte naar Antwerpen. De registers werden tijdens zijn afwezigheid niet systematisch ingevuld en nadien werden geboortes, huwelijken en overlijdens aangevuld, sommige wel, andere helaas niet.

In elk geval is zeker dat deze Anna Smits in de kerk begraven wordt:

"1678 - 15 9(novem)bris sepulta est in ecclesia Anna Smits vid(ua) Gom(mari) Bervoets - exequiae celebratae sunt" (Op 15 november 1678 is in de kerk begraven Anna Smits, weduwe van Gommarus Bervoets; de uitvaartdienst werd gehouden).

Haar echtgenoot Gommarus Bervoets werd ook in de kerk begraven, maar over hem en hun gezamenlijke grafzerk zal het volgende hoofdstuk ons spreken.

Met dit overzicht van de kerkbegravingen in de familie Bervoets hebben we een periode van ruim honderd jaar overspannen. Enkele bestaande en verdwenen grafzerken trokken onze aandacht.

We hebben hun lief en leed gedeeld en ons een beeld van het dorp kunnen maken. Onvolledig nog, zeker... Enkele andere families, die hier kort vermeld werden, komen later nog meer uitgebreid aan bod.

Het valt op dat op de grafstenen een vrij gelijklopend patroon te herkennen is: steeds weer spreekt men van de *"eersaeme"* echtgenoot en de *"eerbaere"* echtgenote... Leggen kleine woorden niet een maatschappelijke mentaliteit bloot?

Ook zien we dat systematisch (enkel) de laatste huwelijkspartner wordt vermeld, zodat bijvoorbeeld Maria Bervoets, die aan acht kinderen Oirt het leven schonk, in het overlijdensregister vermeld wordt als weduwe van Petrus Daems. We hebben slechts weinig voorbeelden gevonden waar opeenvolgende huwelijkspartners bij een overledene worden genoemd. Het volgende hoofdstuk zal er ons één laten ontdekken.

HOOFDSTUK 7 - DE SEBASTIAENSGILDE

Pastoor Smets beschreef in het *Manuael* de grafsteen van Guilielmus De Porter, waarbij hij in alle eerlijkheid noteerde: *“Deezen grafsteen is moeylyk te leezen, hierom kan ik wel fouten geschreeven hebben; ik vermeyn dat het jaertal 165 moet zijn 1605, welk jaer Willem de Porter omtrent gestorven is”*.

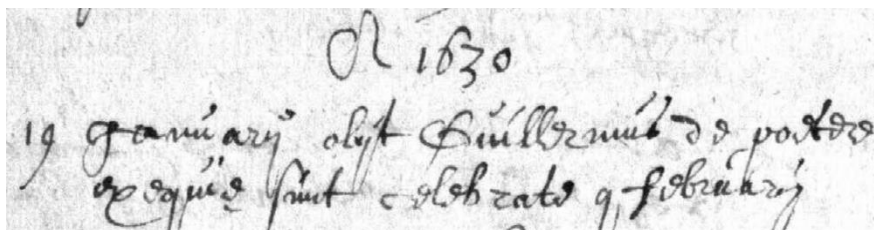
De tekst van de nu verdwenen grafsteen noteerde hij als volgt:

31

HIER LEET BEGRAVEN DE
EERSAEMEN WILLEM DE
PORTER GULDENBROEDER
VAN DEN HANDBOOGHE
STERFT DEN 1 MEERT A° 165
EN MARIA VERLIEM SYNE
HUYSVROUW
BID VOOR DE SIELEN

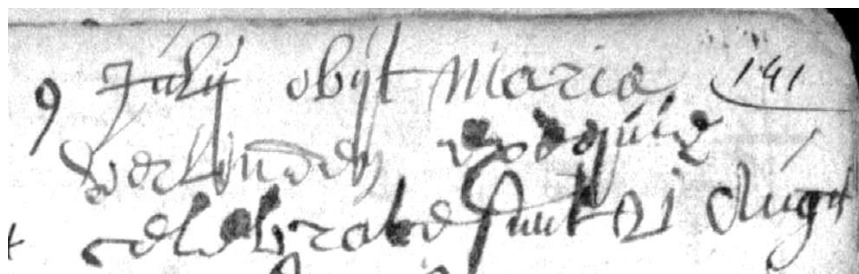
De tekst zal inderdaad zeer onleesbaar geweest zijn. Uit de registers blijkt immers dat Guilielmus (Willem) De Porter pas in 1630 is overleden:

“Anno 1630 - 19 januarij obijt Guillermus de Portere exequiae sunt celebratae 9 februarij” (Op 19 januari 1630 overleed Guilielmus De Porter; de uitvaartdienst werd gehouden op 9 februari).

Hij was gehuwd met Maria Verlinden - niet Verliem, zoals uit de moeilijk leesbare steen opgemaakt werd. De naam “Verlinden” komt in die tijd niet voor in Halle, wel onder meer in Broechem, waar op 2 juli 1574 een Maria Verlynden geboren is als dochter van Henricus. Wellicht werd zij de echtgenote van Guilielmus. Maria overleed in 1646:

“1646 - 9 julij obijt Maria Verlinden; exequiae celebratae sunt 21 augus(ti)” (Op 9 juli 1646 overleed Maria Verlinden; de uitvaartdienst werd gehouden op 21 augustus).

Bij geen van beiden staat genoteerd dat ze in de kerk begraven werden. We gaan hier voort op de informatie die Pastoor Smets geeft bij de beschrijving van de grafstenen uit 1842.

Zowel de geciteerde data als de kerkbegraving worden bevestigd door wat we in andere documenten lezen, voornamelijk de kerkrekeningen, waarin staat dat *“in 1630 Willem De Portere 31 gulden aan de kerk heeft gelegateerd”* en *“zijn echtgenote Maria Van Linde 48 gulden gelegateerd heeft in 1644”* (citaten uit het *Manuael*). Dit komt overeen met bovengenoemde data en hun legaat kan dus een kerkbegraving én de zielenmissen bekostigd hebben.

Uit de registers blijkt bovendien ook dat Guilielmus zeker nog leefde in 1626, toen op zijn hoeve een dienstmeid stierf: *"1626 - 2 novembris obiit quidam ancilla apud Guillelmum de Poortere vocata Adriana Van Heesbeen"* (Op 2 november 1626 overleed een zekere dienstmeid bij Guilielmus De Porter, genoemd Adriana Van Hesbeen). De suggestie van Pastoor Smets, dat de "165" op de grafzerk zou moeten gelezen worden als "1605", kunnen we dus niet volgen. Wellicht stond er "163(0)", waarbij de "3" als een "5" kon worden gelezen.

Deze Guilielmus De Porter was kerkmeester en is zonder twijfel familie van Lucas De Porter, die we in het hoofdstuk over Joannes Aerts hebben ontmoet en wiens knecht de ontvoerde pastoor toen achterna ging (zie pagina 36).

Een belangrijke vermelding verschijnt op de grafsteen, namelijk dat deze Guilielmus *"Guldenbroeder van den Handbooghe"* is. We volgen even deze verwijzing naar de Sebastiaensgilde, hier nog de *"Gilde van de Handboog"* genoemd.

"De gilde van S(int) Sebastiaen bestaet alhier van onbekenden datum", lezen we in het *Manuael*. Over het oorspronkelijk doel van deze gilden, die overal in de Kempen ontstonden (op het einde van de vijftiende eeuw, soms eerder) lopen de meningen uiteen: enerzijds denkt men aan een soort mannenverbroederingsverenigingen met als doel elkaar bij te staan in moeilijke tijden, anderzijds ziet men er groeperingen in van weerbare mannen, die voor de verdediging en de orde moesten instaan; regelmatig werd er dan ook geoefend in het handboogschieten. Ook wordt er melding gemaakt van een sterke verering van de Heilige Sebastiaan in tijden van pest (zie pagina 55). Gilden hadden dus een religieuze, sociale en economische functie en waren een factor in de dorpsolidariteit. Om te kunnen toetreden moest men worden voorgedragen door de hoofdman en van onbesproken gedrag zijn.

We mogen ervan uit gaan dat in Halle het verbroederings-aspect belangrijk was, we lezen immers in het *Manuael* dat - onder meer in 1621 - *"het bier, dat er inde gulde gedronken wird, vry was van den impost; den impost was 12 stuyvers per ton en den pastoor was vry van gelag volgens oud hercome gebruyken"*.

Bij de *"militaire"* oefeningen was de *"koningsschietsing"* het jaarlijks hoogtepunt. Bij deze koningen treffen we een reeks namen aan, die elders in onze beschrijving verschijnen: Michael Bervoets (1699), Walterus Braeckmans (1701), Joannes Nuyts (1713), Joannes Jacops en Joannes Braeckmans (beiden 1716), Joannes Janssens (1777)... en zelfs Franciscus Godefridus Josephus Willebrordus Ullens (zie pagina 92)!

Deze Gilde had op het sociaal en geestelijk leven een sterke invloed, die nog vele jaren zou doorwerken. Ze bleef bestaan tot na de Eerste Wereldoorlog. Op 22 juni 1924 noteerde pastoor Peeraer echter met een zekere ontgoocheling: *"Voor den eersten keer gaat de St-Sebastiaensgilde niet mee in de groote processie - ontbonden bij gebrek aan leden"*. Wel zou ze nog eens verrijzen in 1929 - we lezen dat er een teerfeest was op 21 januari van dat jaar - en zou ze nog actief zijn tot kort na de Tweede Wereldoorlog...

Een processievaandel van de Sebastiaensgilde, dat gemaakt werd rond 1878, getuigt van dit grootse verleden (zie foto hiernaast).

In de sacristie bewaart men een relikwie, toegeschreven aan de Heilige Sebastiaan (met attest van 1860!).

In de kerkschatten bevindt zich ook een aandoenlijk beeld in terracotta en hout, dat de heilige voorstelt als een Romeinse soldaat, wat in het bijzonder naar het militaire aspect van de Gilde verwijst.

Maar vooral: er is een zijaltaar met een uniek schilderij!

In de beide kleine kruisbeuken van de toenmalige kerk stond reeds een altaar, links ter ere van Onze Lieve Vrouw, rechts ter ere van de Heilige Martinus, patroonheilige van de parochie. Oorspronkelijk waren dit eenvoudige altaren, waarvoor - in de geest van de contrareformatie - bij aanvang van de zeventiende eeuw een gepast altaarschilderij werd gezocht.

In 1610 schonk Andreas Merckx een schilderij voor het Onze-Lieve-Vrouwealtaar, dat 19 gulden en 9 ½ stuivers heeft gekost; dit doek van ongeveer 1.8 meter op 1.2 meter werd met paard en kar vanuit Antwerpen getransporteerd voor de som van 1 gulden en 10 stuivers.

in 1634 heeft de pastoor een schilderij gekocht van Sint-Martinus, iets groter dan het vorige; het was in bezit van Kanunnik Coens te Antwerpen, die er 29 gulden en 13 stuivers voor vroeg.

We zullen later zien dat in 1651 ook voor het hoofdaltaar een schilderij werd geschonken door de Heer van Halle (zie pagina 83).

Rond 1650 vond de Sint-Sebastiaensgilde dat er ook voor haar patroonheilige een altaar moest komen. Maar... voor een derde zijaltaar was er geen plaats meer in de kerk. Na veel wikken en wegen werd een oplossing gevonden: twee leden van de Sint-Sebastiaensgilde, Adrianus Marissens (bij testament van 1662) en Alphonsus Ceulemans brachten samen de som van 350 gulden bijeen om de 2 zijaltaren volledig te versieren, mits op het rechtse zijaltaar naast de Heilige Martinus ook de Heilige Sebastianus zou verschijnen. Beeldhouwer Pasteels heeft in 1664 de twee zijaltaren uitgewerkt in barokstijl en... op het schilderij van de Heilige Martinus werd een Sebastiaan bijgeschilderd!

Het resultaat is een nooit geziene compositie!

Het originele schilderij (links gereconstrueerd - hopelijk vergeeft schilder Theodoor Boeyermans ons deze fotoshopping) had wellicht een klassieke compositie met een driehoekige beeldopbouw, gericht op de kern van het thema (de heilige Martinus als Bisschop in het bos bij Echternach).

De toegevoegde Sebastiaan (foto rechts) verbreekt dit geheel duidelijk, sluit niet aan bij het thema van het werk en is bovendien geschilderd in een heel ander coloriet: dit kan men het duidelijkst zien aan de huidskleur van de figuren.

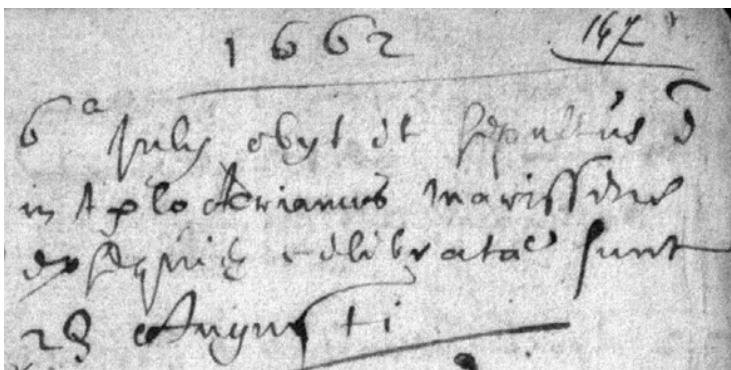
Adrianus Marissens en Alfonsus Ceulemans kregen dan ook voor hun mooie geste een laatste rustplaats in de kerk.

De eerste heeft de realisatie van zijn droom niet meer meegemaakt, hij overleed op 6 juli 1662. Zijn grafsteen is verdwenen; de sobere tekst luidde (met 2 dagen verschil tegenover het register):

24

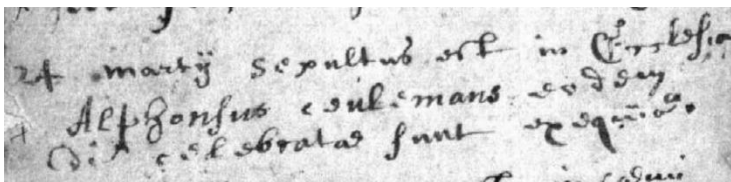
HIER LEET BEGRAVEN DEN
EERSAEMEN ADRIAEN
MARISSENS STERFT DEN
8 JULY 1662

Het overlijdensregister vermeldt expliciet dat hij in de kerk (*"in templo"*, staat er zelfs!) werd begraven:

"1662 6^a July obijt et sepultus est in templo Adrianus Marissens exequiae celebratae sunt 29 Augusti" (Op 6 juli 1662 overleed en werd begraven in de kerk Adrianus Marissens; de uitvaartdienst werd gehouden op 29 augustus).

Dat geldt ook voor Alfonsus Ceulemans, die 10 jaar later overleed:

"1672 - 24 martij sepultus est in Ecclesia Alphonsus Ceulemans eodem die celebratae sunt exequiae" (Op 24 maart 1672 is begraven in de kerk Alfonsus Ceulemans; op dezelfde dag werd de uitvaartdienst gehouden).

Van zijn grafsteen wordt echter nergens melding gemaakt.

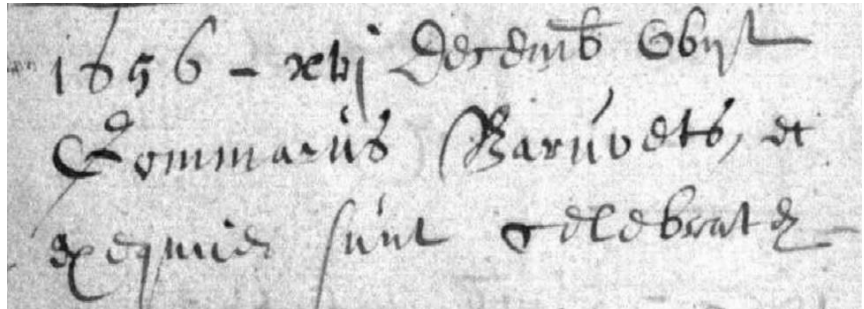
Bij onze verkenning van de Sint-Sebastiaensgilde komen we ook een oude bekende tegen: Gommarus Bervoets (zie pagina 72), die bij zijn overlijden hoofdman van de Gilde was. Zijn (niet bewaard) grafschrift luidde:

28

HIER LEET
BEGRAVEN DEN EERSAMEN
GOMMAER BARREVOET
OUDERMAN VAN DE GULDE VAN
ST. SEBASTIAEN TOT HALLE
STERF DEN 16 DECEMBER
A° 1656
ENDE EERBAERE ANNA
SMIDT SYN HUYSVROUWE
STERF DEN 14 NOVEMBER
A° 1678

We merken nogmaals dat de schrijfwijze van namen - ook familienamen - nog niet erg vast stond: Bervoets wordt Barrevoet (op de steen) en Barvoets (in het register):

"1656 - XVI Decemb(ri)s obijt Gommarus Barvoets, et exequiae sunt celebratae" (Op 16 december 1656 overleed Gummarus Bervoets en de uitvaartdienst werd gehouden).

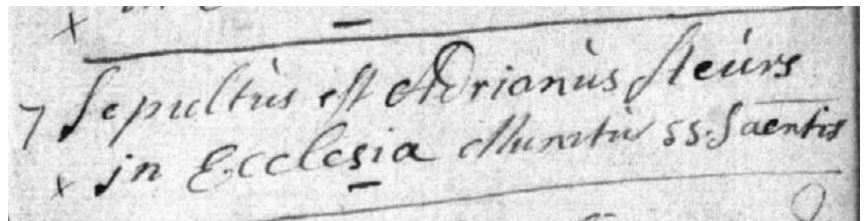
Zijn tweede echtgenote, Anna Smits, die bijna 22 jaar later in het graf werd bijgezet, hebben we reeds in vorig hoofdstuk leren kennen (zie pagina 72).

We maken tenslotte een sprong in de tijd, om ook de laatste kerkbegroefing te vermelden waarbij expliciet naar de Sint-Sebastiaensgilde wordt verwezen. Ook deze grafsteen is helaas niet behouden bij het leggen van de kerkvloer in 1847.

25

D. O. M.
 HIER LIGHT BEGRAEVEN
 Mr ADRIAEN STEURS
 SCHEPENEN EN SUBSISTUET
 HOOFDMAN VAN S
 SEBASTIAENS GULDE
 STIRF DEN 5 JUNY 1727
 ENDE
 JOANNA BLOCK
 SYNE HUYSVROUWE
 STIRF DEN 8 MEERT 1690
 ENDE
 JOANNA VAN DE VELDE
 SYN TWEEDE HUYSVROUWE
 STIRF DEN 26 7(SEPTEMBER) 1725
 BIDT VOOR DE SIELEN

"1727 Junius - 7 Sepultus est Adrianus Steurs in Ecclesia Munitus Sacris Sacramentis" (Op 7 juni 1727 is begraven Adrianus Stuers in de kerk, voorzien van de Heilige Sacramenten).

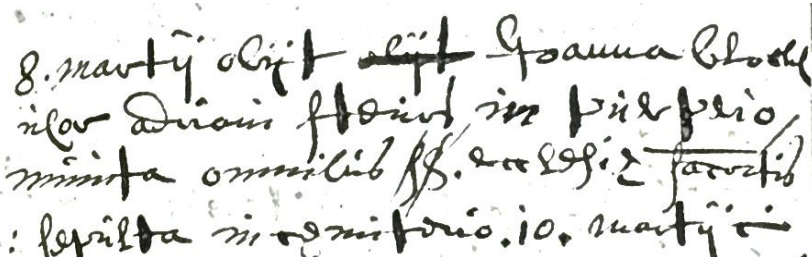
Alhoewel er vele grafstenen zijn van personen die meermaals getrouwd waren, is dit de enige waarop - voor zover onze bronnen aangeven - beide huwelijken worden vermeld; meestal wordt alleen de laatste partner vernoemd, zowel in de registers als op de grafstenen... we zagen dit zopas ook nog bij Gommarus Bervoets.

Enig onderzoek geeft de vermoedelijke reden aan: Joanna Block is in 1690 overleden, drie dagen nadat ze moeder geworden was van haar vierde kind, Maria. Toen werd ze op het kerkhof begraven, maar de familie heeft dit droevig overlijden door de vermelding van haar naam op de grafsteen van haar man, 37 jaar later, zeker in herinnering willen brengen - misschien wel met een (symbolische) "herbegraving"?

We nemen haar daarom ook op in ons overzicht.

Het overlijdensregister van 1690 ontbreekt, maar het manuaal van pastoor Knaeps komt ons ter hulp:

"1690 - 8 martij obijt Joanna Blockx uxor Adriani Steurs in puerperio, munita omnibus S(acris) S(anctae) Ecclesiae Sacra(men)tis: sepulta in coemiterio 10 martij"

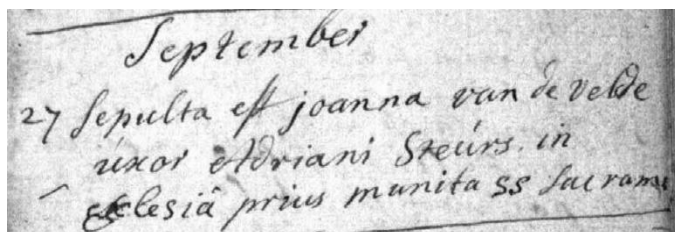

8. martij obijt wijf Joanna Block
 uxor Adriani Steurs in puerperio
 munita omnibus ss. sacris & sanctis
 : sepulta in coemiterio. 10. martij

(Op 8 maart 1690 overleed Joanna Block, echtgenote van Adrianus Stuers, in het kraambed, voorzien van alle sacramenten; ze werd begraven op het kerkhof op 10 maart).

Het "puerperium" (hier vertaald als "kraambed") was de tijdspanne direct na de geboorte van een kind en ruimer gezien de volgende zes weken, tijdens welke de moeder herstelde van de zwangerschap en de geboorte.

Joanna Van de Velde, de tweede echtgenote van Adrianus, heeft het gezin verder grootgebracht; ze is een tweekind voor Adrianus overleden en in de kerk begraven:

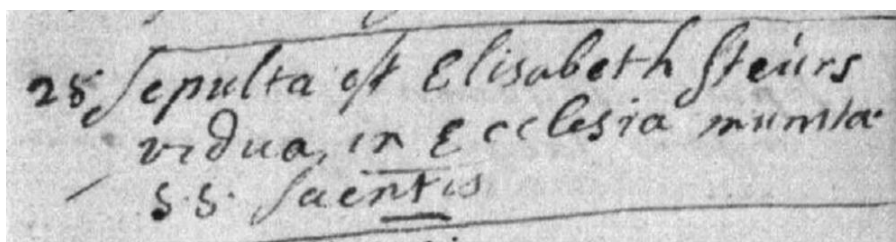
September
 27 sepulta est joanna van de Velde
 uxor Adriani Steurs in
 ecclesia prius munita ss. sacram

"1725 - September - 27 sepulta est Joanna Van de Velde uxor Adriani Steurs in Ecclesia prius munita S(acris) S(anctis) Sacram(enti)s" (Op 27 september 1725 is begraven Joanna Van de Velde, echtgenote van Adrianus Stuers, in de kerk, voordien voorzien van de Heilige Sacramenten).

Zij was in 1650 geboren als dochter van Christianus Van de Velde en Amelberga Smits. Merkwaardig detail: bij haar geboorte schrijft pastoor Walraevens (die als peter genoteerd staat) de naam van haar vader in als "Christianus Velmans"!

De tweede dochter van Adrianus Stuers en Joanna Block, Elisabetha, geboren op 24 februari 1685, werd eveneens in de kerk begraven, op 28 februari 1731. Ze is slechts 46 jaar geworden en was toen reeds weduwe (de naam van haar echtgenoot blijft echter in het ongewisse):

"1731 Februarius - 28 sepulta est Elisabeth Steurs vidua in Ecclesia minuta S(acris) S(anctis) Sa(cram)entis" (Op 28 februari 1731 is begraven Elisabetha Stuers, weduwe, in de kerk, voorzien van de Heilige Sacramenten).

28 sepulta est Elisabeth Steurs
 vidua, in ecclesia minuta
 ss. sacra(men)ti)s

HOOFDSTUK 8 - EEN MERKWAARDIG “HEER”SCHAP

Zoals bijna alle dorpen in de Brabantse Kempen was Halle een “Heerlijkheid”, waarvan de rechten bij de hertog berustten. Reeds in 1407 wordt deze Heerlijkheid vermeld, maar pas vanaf de zestiende eeuw vinden we ook in de Brabantse Leenboeken een concrete verwijzing naar een Heer, die door de Hertog met de “heerlijke rechten” was bekleed. Voordien wordt er af en toe wel over een “Heer van Halle” gesproken, maar dat is dan wellicht eerder in de informele zin: zo had de Heer van Etten, verwant aan Anna van Etten die we in het hoofdstuk over Jan van Berchem hebben vermeld (zie pagina 28), heel wat grond in eigendom te Halle (een bron spreekt van zeven tot acht “mansus integri”, wat ongeveer met 90 bunder of 120 hectaren zou overeenkomen); er werd wellicht om die reden ten onrechte naar hem verwezen als “Heer”.

Veel vroeger nog worden Godefridus van Halle en zijn zoon Wilhelmus genoemd (onder Hendrik I, de eerste hertog van Brabant - periode 1220) en ook Jan en Walter van Halle (ten tijde van de Slag bij Baesweiler in 1371), maar wellicht zijn dat telgen uit het geslacht van Halle-Boeihoven, die hun thuisbasis hadden in Zoutleeuw en regelmatig als schepenen terug te vinden zijn in Tienen. Zowel over de familie “van Etten” als over de vermelde familie “van Halle” wordt soms gezegd dat ze de parochie en de kerk gesticht zouden hebben, doch daarvan is geen naspeurbaar bewijs.

Overigens treffen we in een akte uit 1374 een verwijzing aan die niet mis te verstaan is: “... huys ende land aen het middelaer, genaemt Eerdbrugge, hetwelk van niemand dan van den Hertog releveerde...” (= afhing). Geen andere Heer dus dan de hertog... en dat bleef zo tot 1505.

Voor het goede begrip: het bezit van een Heerlijkheid is iets anders dan het bezit van de grond. Het kon zelfs voorkomen dat de “Heer” geen persoonlijk grondbezit in zijn Heerlijkheid had. Wel mocht hij in zijn Heerlijkheid voor bepaalde gevallen recht spreken (waarbij hij het gewoonterecht moest respecteren), een aantal boetes en belastingen ontvangen, soms een deel van de thiende innen en bepaalde functionarissen benoemen.

Voor de eerste maal wordt de Heerlijkheid Halle vervreemd op 1 juni 1505: toen verkocht de hertog van Brabant (op dat moment was dat Filips de Schone, de vader van keizer Karel) de heerlijkheden Pulle, Pulderbos en Halle aan Pieter Vander Moelen. Deze rijke burger (tevens opperkerkmeester van de Antwerpse kathedraal) had samen met zijn broers een zakenkantoor in Antwerpen, dat vooral in de specerijenhandel actief was als agent voor Italiaanse bankiers... een winstgevende handel. De broers Vander Moelen waren zeer commercieel ingesteld: ze voegden bij al hun correspondentie steeds (gedrukte!) prijslijsten van goederen en wisselkoersen toe - reclamefolders, versie zestiende eeuw! Voor de hertog gebeurde het verkopen van de heerlijke rechten uit noodzaak om de nodige gelden te verzamelen voor zijn oorlogen, voor Pieter was het een kans om als welvarend handelaar zijn sociale status te vergroten als “Heer” van een Heerlijkheid.

Pieter was in 1500 vader geworden van zijn enig kind, Anna Vander Moelen, die ervrouw werd van Westmalle, Zoersel, Pulderbos, Halle en Pulle. In 1523 huwde ze met Filips de Cotereau, ondermeer Heer van Wanzele, Hansbeke en Schellebelle met het gehucht Ertbrugge (dergelijke naam kwam op veel plaatsen voor). Zo gingen de heerlijke rechten toen over naar de familie de Cotereau.

Nog in de zestiende eeuw keerden de heerlijke rechten over Halle evenwel terug naar de hertog. De omstandigheden zijn niet erg duidelijk: wellicht gebeurde dit reeds voor 1575. In dat jaar overleed de zoon en opvolger van Filips de Cotereau, Erard. Op het (helaas verdwenen) prachtig grafmonument van Erard de Cotereau en Maria de Renesse in de kerk van Westmalle stond de Heerlijkheid Halle niet meer in de lange opsomming van dorpen en gehuchten waarvan zij heerlijke rechten bezaten. Mogelijk was dit een gevolg van de godsdienststroeibelen, toen Halle eerder beperkt bewoond was en de opbrengsten voor de Heer zeker niet groot zullen geweest zijn. De heerlijke rechten kwamen immers automatisch terug bij de hertog als de erfgenamen het “verhef” niet konden of wilden betalen.

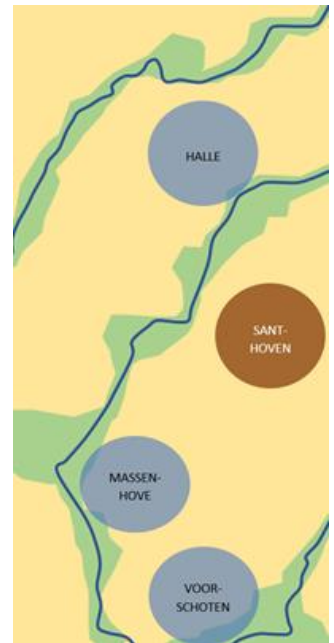
Dit “(leen)verhef” (een term uit het middeleeuwse leenrecht) was een bedrag (meestal 10% van de koopsom) dat aan de hertog moest betaald worden telkens de rechten overgingen naar iemand anders (door verkoop of erfenis).

Op 18 januari 1644 heeft de hertog van Brabant (toen Filips IV, koning van Spanje) de 3 Heerlijkheden Halle, Voorschoten (Viersel) en Massenhoven verkocht aan Adrianus Brouwers voor de som van 11.000 gulden.

De combinatie van Halle met Massenhoven en Voorschoten (Viersel) kan ons vandaag misschien eigenaardig lijken, omdat ons geografisch beeld enigszins beïnvloed is door de huidige wegen- en kanaalinfrastructuur; in de zeventiende eeuw was dit het heidelandschap te westen van Zandhoven, met drie kernen die via de heide met elkaar verbonden waren (wellicht zelfs langs het tracé van de oude Romeinse weg van Lier naar Hoogstraten).

De Heerlijkheid Massenhoven wordt voor het eerst vermeld in 1144 en bleef tot deze eerste “verkoop” in 1644 steeds in handen van de hertogen van Brabant. Voorschoten was de oorspronkelijke woonkern van Viersel, enigszins ten westen van de huidige dorpskern gelegen; deze woonkern werd op het einde van de zestiende eeuw grotendeels verwoest en slechts gedeeltelijk weer opgebouwd. De naam “Voorscho(o)ten” vinden we - al dan niet samen met de naam “Vierse” - nog lang nadien in allerlei documenten terug.

Rond het midden van de zeventiende eeuw werd - wellicht op initiatief van Adrianus Brouwers - voor deze drie Heerlijkheden één schepenbank opgericht. Voordien werd enkel recht gesproken te Zandhoven.

De figuur van Adrianus Brouwers (of Brouwerfs, wat in zijn familie nog voorkwam; we gebruiken de “t” alleen in citaten) is vrij mysterieus. Onze klassieke bronnen zijn stil over zijn afkomst. We trekken dus op speurtocht en komen terecht in de omgeving van Breda, waar in de 16de en 17de eeuw een familie Brouwers heel actief is in de wereld van administratie en bestuur, met name in de dorpen Etten, Hoeven en Sint-Maartenspolder.

Meester Christiaen Brouwers,
Etten einde 16^e eeuw

Adrianus Brouwerfs
Grafsteen 1664

In Etten treedt rond 1600 Christianus (Christiaen) Brouwers op als secretaris; in zijn zegel zien we een toren en drie “merlanen” of “merlets” (vogeltjes zonder snavel en poten, die in de heraldiek verwijzen naar de goede klank van een eerbare naam) en een moeilijk te identificeren ronde schijf die heraldisch beschreven wordt als een “vijfbladige roos” ... precies (gespiegeld) de heraldische elementen die we ook terugvinden op het wapenschild van onze Adrianus Brouwers, dat we vandaag nog kunnen bewonderen op zijn grafsteen aan de buitenkant van de kerk.

Een duidelijke aanwijzing!

Christianus is omtrent 1545 geboren als zoon van Georgius (Joris) Brouwers, die in de regio diverse ambten bekleedde: dijkgraaf, secretaris, schout... Hij was gehuwd met Anna Tesmans, met wie hij rond 1570 meerdere kinderen had, waaronder Georgius (Joris), die secretaris zal worden in Hoeven, en Adrianus (Adriaen).

Deze Adrianus - van beroep ook rentmeester, secretaris en schout - komt door zijn huwelijk in Broechem terecht. Dat komen we op een onrechtstreekse manier te weten. In het magnum opus van Alphonse Wauters, “Histoire des Environs de Bruxelles”, uit 1855, beschrijft deze vorser namelijk op basis van historische stukken, in deel II van zijn levenswerk op pagina 526-527, de opeenvolgende overdrachten van een leenroerig goed (te) Coninxloo, gelegen ten zuidwesten van Vilvoorde.

We lezen er dat Adrianus Brouwers, schout van Broechem, gehuwd was met Maria Vander Ryt, die (na de dood van haar vader Joannes Vander Ryt, Heer van Broechem) de heerlijke rechten verwierf over het gehucht Coninxloo en het verschuldigde leenverhef betaalde op 19 september 1618, “met haar man”.

Nicolas Oudaert, seigneur de Ranst, par retrait (r. du 17 mars 1566-1567);
Marguerite, fille de Nicolas, et son mari messire Jean Vanderryt, seigneur de Broechem (r. du 5 juin 1578);
Marie Vanderryt, fille des précédents, et son mari Adrien Brouwers, écoute de Broechem (r. du 19 septembre 1618);
Les héritiers de Marie (r. du 8 février 1651);

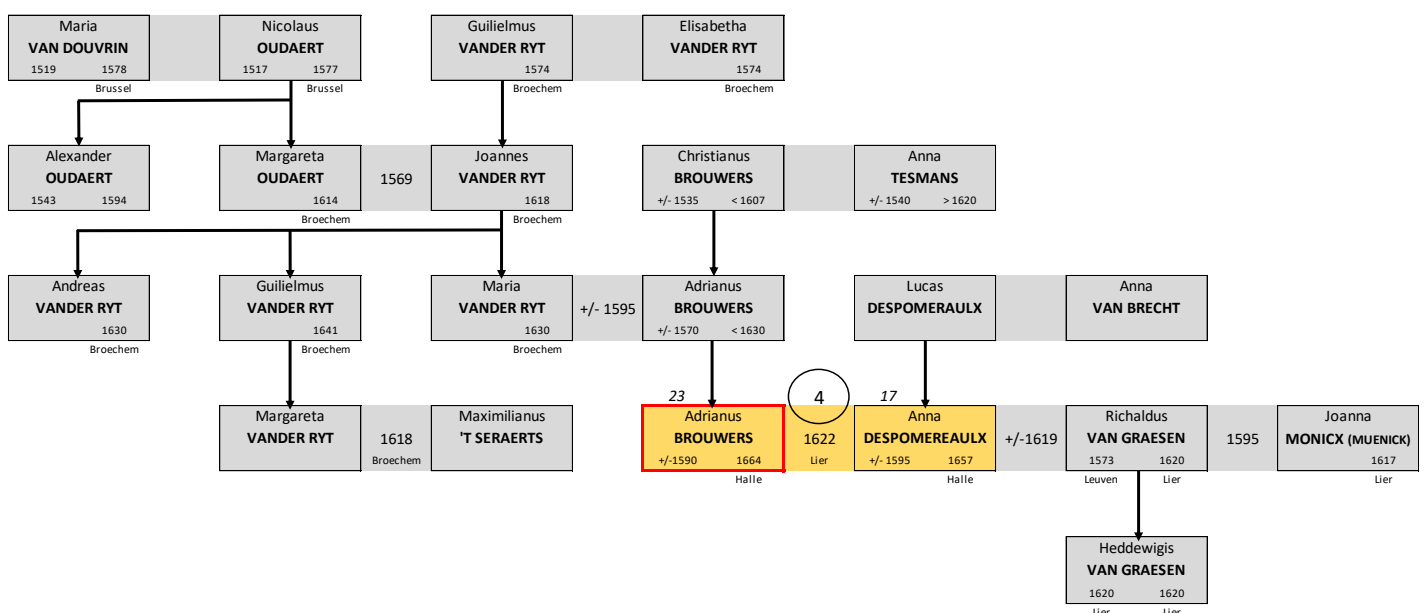
In de registers van Broechem wordt dit huwelijk niet vermeld, maar we zien er wel een bevestiging van de band tussen Adrianus Brouwers en de familie Vander Ryt. In 1618, bij het huwelijk van Maria's nicht Margareta Vander Ryt met Maximilianus 't Seraerts (Heer van het Hof van Lyere), trad “Adrianus Brouwers, schout” op als getuige, samen met... Henricus van Etten (zie pagina 45)! Wat is die wereld inderdaad klein...

Maria Vander Ryt overleed op 22 september 1630 te Broechem; de rechten over Coninxloo gingen naar haar erfgenamen (“les héritiers de Marie” - leenverhef betaald op 8 februari 1631). Het feit dat Maria in 1631 daarbij alléén vermeld wordt, duidt erop dat haar man, Adrianus Brouwers, wellicht reeds overleden was.

Deze Adrianus Brouwers werd, omwille van zijn relaties ter plaatse, in 1607 door de Bisschop van Antwerpen, Joannes Miraeus, aangesteld als rentmeester van de goederen van de Sint-Bernardusabdij in de streek van Breda en Bergen-op-Zoom. Hij werd tevens vermeld als schout van Broechem en Oelegem van 1608 tot 1612. In 1612 bracht hij in die functie een belangrijke overeenkomst tot stand met de “Prelaet des godtshuyse van Tongerlo”, Adrianus Stalpaerts, over het herstel van de deels afgebrande kerk van Broechem.

Na een korte ambtsperiode door Egidius (Gillis) Peeters, ontmoeten we opnieuw een “A. Brouwers” als schout van Broechem, vanaf 1616... Was dit zijn rond 1590 geboren zoon, die eveneens Adrianus heette en startte als dorpssecretaris? Vader Adrianus zou dan eerst nog de taak opgenomen hebben (zie bovenvermeld citaat, dat hem - de man van Maria Vander Ryt - in 1618 als schout vermeldt) en zou nadien - mede omdat zijn bezigheden rond Breda (Hoeven en Sint-Maartenspolder) hem daar weerhielden - zijn zoon Adrianus als opvolger hebben voorgedragen aan de Heer van Broechem, zijn schoonvader Joannes Vander Ryt. In 1621 treedt deze laatste Adrianus - in onze hypothese de zoon - reeds met zekerheid op als schout van Broechem (zie pagina 88).

Niet alle elementen van bovenstaande redenering zijn volledig en sluitend gedocumenteerd, maar het beeld dat uit onze opzoeken naar voor komt leidt tot een aannemelijke stamboom, die we hieronder weergeven en verder toelichten.

De schoonfamilie van vader Adrianus Brouwers, Vander Ryt-Oudaert, had heel wat politiek gewicht.

Maria's éne grootvader, Guilielmus Vander Ryt, was stadssecretaris van Antwerpen ten tijde van de grote stedenbouwkundige ingrepen van Gilbertus Van Schoonbeke, bouwheer en grondspeculant, die hij sterk steunde. In 1544 kocht Guilielmus het kasteel van Bosschensteyn van de familie van Berchem (zie pagina 25).

Haar andere grootvader, Nicolaus Oudaert, Heer van Ranst en Millegem, was lid van de Raad van keizer Karel V en van Filips II. Hij was gehuwd met Maria van Douvrin, uit een familie afkomstig uit Frans-Vlaanderen. Maria van Douvrin zelf is geboren in 1519 in Brussel: haar vader Andreas was er Heer van Drogenbos en Sint-Martens-Bodegem. Toen Maria drie jaar oud was kreeg ze een zusje... niet een kind van haar vader, maar een pleegdochter. Keizer Karel V had namelijk een kind bij Johanna van der Gheynst, dochter van een tapijtwever uit Nukerke, en had zijn vertrouweling Andreas van Douvrin verzocht in te staan voor de prille opvoeding van zijn natuurlijke dochter, tot zij voldoende oud zou zijn om de leerschool aan het hof aan te vatten. Gedurende de eerste 10 jaar van haar leven was het kind, dat later als Margareta van Parma ons land zou besturen, het speelkameraadje van Maria van Douvrin!

Een romantisch schilderijtje van de negentiende-eeuwse Théodore-Joseph Canneel verbeeldt keizer Karel, Joanna Van der Gheynst en de pasgeboren Margareta.

Nicolaus Oudaert en Maria van Douvrin werden begraven in de kerk van Sint-Michiël en Sint-Goedele (Brussel).

Onze Adrianus Brouwers zou - volgens de indicaties waarover we beschikken - geboren zijn enkele jaren voor de eeuwwisseling, zoals reeds gezegd wellicht rond 1590. Hij huwde in 1622 in de Sint-Gummaruskerk te Lier met Anna Despomeraulx, de echtgenote die later op zijn grafsteen in onze kerk zal vermeld worden.

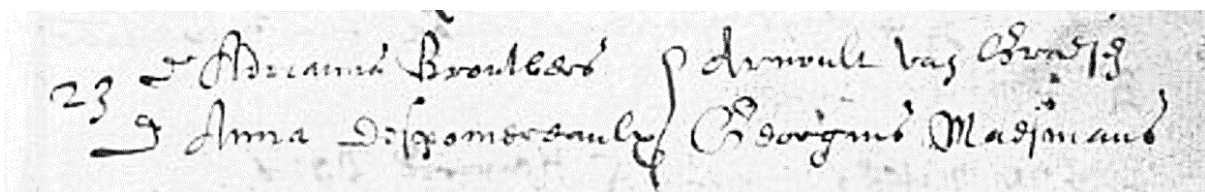

Deze Anna Despomeraulx was op 25 november 1620 weduwe geworden bij het overlijden van haar eerste echtgenoot Richardus van Graesen (vaak Richalt geschreven). In een boeiende publicatie van het Liers Genootschap voor Geschiedenis vonden we een portret van hem afgebeeld op de voorpagina. Deze man was burgemeester van Lier ("*consul*" stond op zijn grafsteen), een échte renaissance-figuur: welstellend, intellectueel (hij schreef een boek over de geschiedenis van zijn stad) en zeer invloedrijk. In 1617 overleed zijn eerste echtgenote, Joanna Monicx (of Munnick), en kort daarop is hij hertrouwd met Anna Despomereaulx (wellicht in 1619).

Anna werd in juni 1620 moeder van een dochter, Heddewigis van Graesen, maar dat kindje leefde slechts enkele weken. Het jaar 1620 was haar voorwaar niet genadig: ze verloor op 5 maanden tijd haar dochter én haar echtgenoot...

Met deze dame van aanzien trouwde Adrianus in haar stad Lier.

Het huwelijksregister van de Sint-Gummaruskerk aldaar is een voorbeeld van extreem zakelijke soberheid: er staat enkel de datum 23 (januari 1622, dat vinden we hogerop in het register), links onder elkaar de namen van de gehuwden, Adrianus Brouwers en Anna Despomeraulx, en rechts de namen van de getuigen (Arnoult Van Graesen en Georgius Maesmans).

De familie Despomereaulx was afkomstig uit de omgeving van Rijsel; Anna's overgrootvader was naar Antwerpen gekomen en werd ook daar een succesvol handelaar. Anna's vader Lucas was tussen 1587 en 1599 bijna constant schepen te Antwerpen; haar moeder was Anna van Brecht. Ook haar broer Guilielmus zal schepen en burgemeester worden te Antwerpen en zo één van de belangrijkste figuren uit de stad zijn (er is een akte bekend waarop zijn handtekening samen met die van Petrus Paulus Rubens voorkomt...).

Arnoult (Arnoldus) van Graesen, de eerste getuige rechts op het registerblad, was de neef van de overleden eerste echtgenoot van Anna en gehuwd met Cornelia Despomereaulx (wellicht een zus of een nicht van Anna). De familie van Graesen ontfermde zich duidelijk met veel zorg over de jonge weduwe. Net als zijn oom was ook Arnoldus van Graesen actief in het bestuur van de stad Lier, onder meer als "*Deken van de Lakenhalle*".

Georgius Maesmans, de tweede getuige, was secretaris van Broechem. De familie Maesmans was in de wijde omgeving zeer actief (onder meer als schout in Zandhoven, secretaris in Westmalle en koster en schoolmeester in Wuustwezel, allen in de laatste helft van de zeventiende eeuw). Adrianus Brouwers was in 1621 getuige geweest bij het doopsel van een dochtertje van Georgius Maesmans. Deze laatste had in Broechem en omstreken meerdere eigendommen in bezit, waaronder een weide in Oelegem, samen met... Adrianus Brouwers! Men mag wel spreken van goede vriendschapsbanden.

Adrianus Brouwers bleef - althans op basis van een aantal vermeldingen van zijn naam en functie in procesdossiers uit die periode - schout van Broechem en Oelegem, zeker tot 1651.

Hij diende in 1623-1624 zijn gemotiveerde aanvraag in om tot de adel toegelaten te worden; in 1636 wordt hij in een akte als "*Jonker*" (adellijke aanspreking) vermeld.

Het feit dat hij "*Heer van Halle*" werd, was ook voor hem (naast het financieel profijt) vooral een manier om zijn sociale status te manifesteren. Hij deed er alles aan om zijn aanzien en ook zijn naambekendheid te verzekeren. Zo schonk hij een schilderij aan de kerk van Halle, voor het hoofdaltaar. Het stelt Christus voor, die sterft op het kruis, in een typische opstelling uit de contrareformatie, inclus de engeltjes eromheen.

Dit werk werd herhaaldelijk gerestaureerd, soms door een schilder "*welken zonder kennis de zelve heeft bygeschildert op zommige plaetsen*", zoals pastoor Smets schreef in het *Manuael*.

Het originele doek is van de hand van Cornelius Polemborg. Zijn naam werd op meer dan 20 manieren geschreven, wellicht is Cornelius (van) Poelenburch exacter. Hij was een zeventiende-eeuwse Nederlandse schilder (1594-1667), zeer gewaardeerd bij zijn tijdgenoten en met een internationale uitstraling.

Polemborg werkte voor de Nederlandse stadhouder Frederik Hendrik, voor de Engelse koning Karel I en voor Cosimo de Medici. Ook Rubens achtte hem zeer hoog. Zijn roem taande wat na 1850, maar in 1984 werd hij herontdekt dank zij een doctoraatsproefschrift aan de Rijksuniversiteit te Leiden, waarin niet minder dan 290 werken van Polemborg uit diverse musea werden geïnventariseerd.

Merkwaardig is de opdracht, die vermeld is onderaan het schilderij, waarop we even inzoomen:

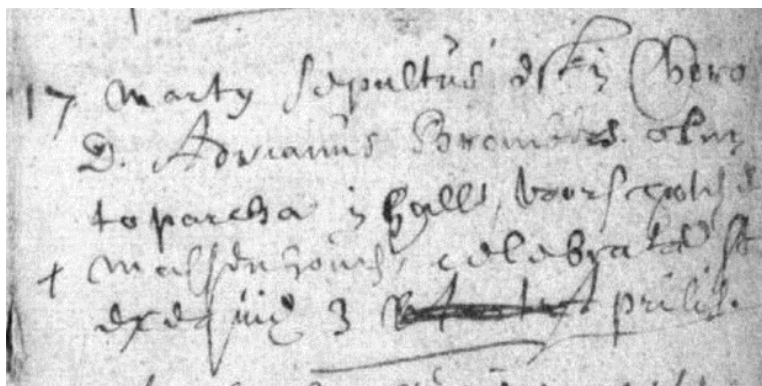
ADR: BROUVERTS TOPARCHA DE HALLE ET MASSEN PO A° 1651

In grote drukletters verschijnt voluit geschreven de naam en maatschappelijke positie van de schenker; de aanduiding “PO” (eerste letters van Polemborg) verwijst naar de schilder. Het jaartal is 1651. Toen was Adrianus Heer (Toparcha) van Halle en Massenhoven (het streepje boven de N van “MASSEN” duidt - naar de gewoonte van die tijd - op het feit dat de schrijver iets afgekort heeft).

Waarom is Voorschoten (Viersel) hier niet meer vermeld? De uitleg vinden we bij een huwelijk een paar jaar voordien.

Adrianus Brouwers en Anna Despomereaulx hadden namelijk één kind, hun dochter Anna Maria Brouwers, die in 1647 huwde met Alexander Franciscus van Zinnicq. Als bruidsschat had Adrianus aan zijn dochter en haar echtgenoot reeds een eerste Heerlijkheid, deze van Voorschoten, afgestaan. Bij zijn dood zouden al zijn heerlijke rechten, dus ook van Halle en Massenhoven, door vererving in handen komen van de familie van Zinnicq. Alexander Franciscus van Zinnicq verkocht echter in 1672 de heerlijke rechten over Voorschoten aan Paul Melchior de Villegas en die over Massenhoven aan Evrard van Cannaert, zodat de familie Van Zinnicq alleen nog Halle in haar bezit hield (zie verder pagina 90-92).

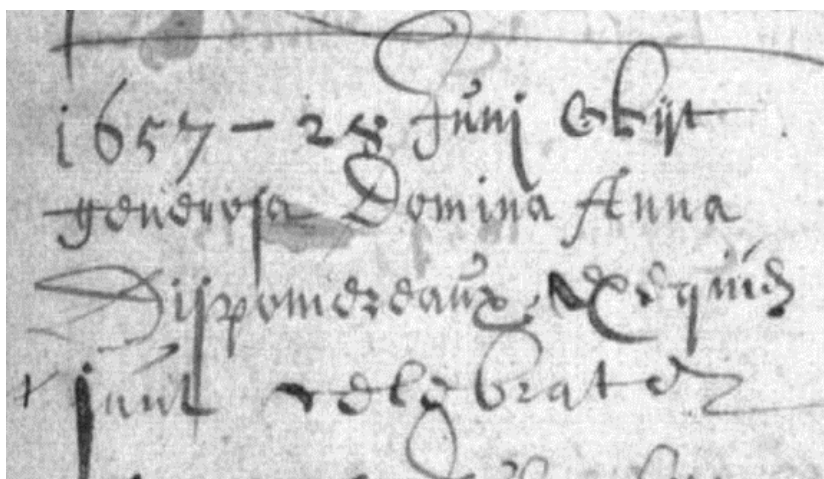
Adrianus Brouwers overleed op 15 maart 1664 en werd twee dagen later begraven:

“1664 - 17 marty sepultus est in choro D(ominus) Adrianus Brouwers olim toparcha in Halle, Voorschooten et Massenhoven, celebratae s(un)t exequiae 3 Aprilis” (Op 17 maart 1664 is begraven in het koor Heer Adrianus Brouwers, eertijds Heer van Halle, Voorschoten en Massenhoven; de uitvaartdienst werd gehouden op 3 april).

Zijn echtgenote overleed eerder, zoals het register van Halle ons meldt: “1657 - 28 Juni obiit generosa Domina Anna Dÿpomereaux exequiae sunt celebratae” (Op 28 juni 1657 overleed de weldadige Dame Anna Despomereaulx; de uitvaartdienst werd gehouden).

Let erop dat de familienaam van Anna hier niet correct werd genoteerd.

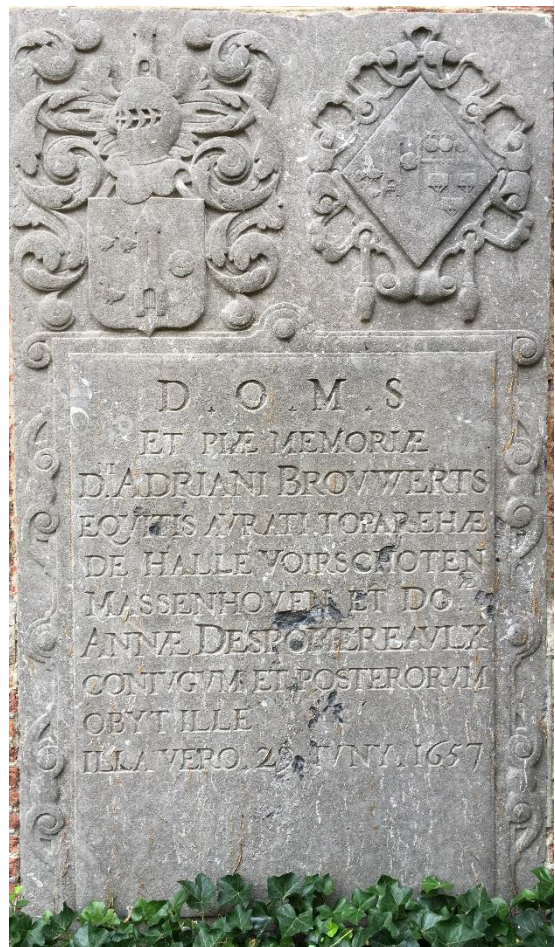
Een grote gedenksteen, staande verankerd in de muur van het hoogkoor van de oude kerk, markeerde het familiegraf. Deze steen is bij de vernieuwbouw van de kerk in 1912 verplaatst en momenteel (helaas enigszins aangetast) nog steeds te zien, ingemetseld in de zuidgevel van de kerk.

De tekst luidt (de “U” werd als “V” gegraveerd, en de “C” in “TOPARCHAE” als een “E”):

4

D. O. M. S.
ET PIAE MEMORIAE
D(OMI)^{NI} ADRIANI BROVWERTS
EQVITIS AVRATI TOPAREHAE
DE HALLE VOIRSCHOTEN
MASSENHOVEN ET DO(MI)^{NAE}
ANNAE DESPOMEREAVLX
CONIVGVM ET POSTERORVM
OBYT ILLE 15 MARTII 1664
ILLA VERO 29 IUNY 1657

“Vrome herinnering aan Heer Adrianus Brouwers, (gulden) ridder, Heer van Halle, Voorschoten en Massenhoven, en Dame Anna Despomereaulx, zijn echtgenote, en hun nakomelingen; hij stierf op 15 maart 1664, zij echter op 29 juni 1657”

De vermelding “*equitis aurati*” (genitief van “*eques auratus*”) hebben we bewust vertaald als “(gulden) ridder” (d.w.z. geridderd met het recht op het dragen van vergulde sporen... “*hij had zijn sporen verdiend*”). Ten onrechte werd deze vermelding ooit uitgelegd als “*Ridder van de orde van het Gulden Vlies*”, een toelichting die zelfs tot in de officiële beschrijvingen van Halle regelmatig wordt overgenomen. Adrianus komt in het geheel niet voor op de uitgebreide ledenlijst van deze Orde (182 benoemingen van ordeleden in de periode 1599-1664)!

De lezer zal vastgesteld hebben dat de overlijdensdatum van Adrianus niet gegraveerd is op de steen: we hebben hem bij de transcriptie in **lichtgrijs** gemarkeerd. Het grafmonument kwam inderdaad tot stand bij het overlijden van Anna, bijna 7 jaar voor Adrianus’ dood... zijn sterfdatum werd alleen gebeiteld onderaan de gedenkplaat met inscriptie, die we zo dadelijk zullen onderzoeken.

Het sprekendste en meest treffende detail van deze muursteen vinden we in de wapenschilden. Links bovenaan op de grafsteen zien we het gehelmde wapenschild van de familie Brouwers, dat we reeds besproken hebben (zie pagina 80).

Aan de rechterkant bovenaan vinden we een ruitvormig dameswapen, dat verwijst naar Anna Despomereaulx. We bekijken dit even van naderbij. Het is een (dames)schild waarin een combinatie voorkomt van elementen van de beide echtelingen... een zogenaamd “*alliantiewapen*”.

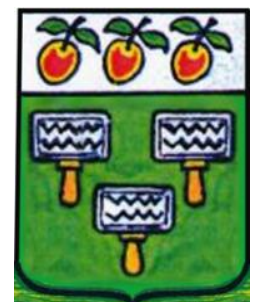
Bij de beschrijving van een wapen (in de heraldiek) plaats men zich in de positie van de drager, dus achter het schild (wat we “*links*” noemen zien we dus “*rechts*” afgebeeld). Heraldisch rechts treffen we 3 eendjes (of merlanen) aan, een toren en een vijfbladige roos: dezelfde elementen als bij Adrianus.

Heraldisch links zien we drie gesteelde appels en daaronder drie roskammen... twee kenmerkende symbolen van Anna's familie, die we bijvoorbeeld ook terugvinden op het complexe wapenschild van Anna's broer, Guilielmus Despomereaulx, zoals gezegd schepen en burgemeester van Antwerpen: twee kwartieren van diens wapenschild zijn met de familiesymbolen opgebouwd en ook de geblinddoekte figuur boven het schild draagt een appel en een roskam! Guilielmus en zijn nakomelingen waren ook Heren van Hove, hun wapenschild is nu nog de basis van het wapen van die gemeente.

Wapenschild van Hove (1874)

Een wapenschild spreekt... al is de taal soms moeilijk te verstaan: *"In sinopel drie roskammen van zilver, met steel van goud; schildhoofd: in zilver drie appels van natuurlijke kleur, gebladerd van sinopel"* (familie Despomereaulx). In mensentaal zijn dit, op een groen veld, drie roskammen in zilverwit met een goudgele steel en daarboven een zilverwitte band met 3 geel-rode appeltjes met groene blaadjes. De drie appeltjes (in het Frans *"pommes"*) verwijzen naar de klank in de familienaam Despomereaulx. De roskammen herinneren wellicht aan de basis van de familierijkdom, het fokken van (strijd)paarden. Dit laatste symbool komt veel voor in adellijke families uit die tijd.

Heel merkwaardig - maar gezien de invloed van de familie Despomereaulx niet verwonderlijk - is dat er ook een alliantiewapen te zien was op het graf van de eerste echtgenoot van Anna. We gaan even terug naar Lier, naar het (thans verdwenen) grafschrift van Richardus van Graesen in de Kluizekerk, waarvan we de gravure hiernaast links deels hebben weergegeven.

Onze verrassing is groot! We zien inderdaad in zijn wapenschild de 3 appeltjes en de 3 roskammen verschijnen: een rechtstreekse verwijzing naar zijn (weliswaar kortstondig) laatste huwelijk met Anna Despomereaulx... alhoewel op de grafzerk zelf uiteraard zijn eerste echtgenote vermeld werd!

We keren nu even weer naar de zuidmuur van onze kerk.

Er was naast de grote grafsteen van Adrianus Brouwers en Anna Despomereaulx nog een gedenksteen in het Latijn, gemaakt in opdracht van hun dochter. Deze steen werd in 1912 eveneens verwerkt in de buitenmuur van de kerk; hij is nu helaas sterk verweerd en zeer moeilijk te lezen.

We baseren ons op het *Manuael* en op wat puzzelwerk met fotocamera en vergrootglas... de digitale (verbeterde) reconstructie wordt hiernaast afgebeeld, waarbij de donkere letters heden nog enigszins herkend kunnen worden en deze in lichtere tint enkel nog met de juiste invalshoek van het zonlicht te ontdekken zijn.

We ontcijferen de boodschap in twee stapjes:

SISTE PAULUM SPECTATOR
HIC INFERIUS REQUIESCIT ADRIANUS
BROUWERTS EQUES AURATUS TOPARCHA
DE HALLE VOORSCHOTEN ET
MASSENHOVEN QUI ANNO 1621 EX
COMMISIONE SVAE CELSITUDINIS
SE(RENIS)MAE PRINCIPIS ISABELLAE
CLARAE EUGENIAE AC CONSILII STATUS
REGIAE MA(ISTA)TIS TRACTAVIT CUM
ORDINIBUS PROVINCiarUM UNITARUM AC
PRINCIPE MAURITIO CESSATIONEM
CONFISCATIONUM ATQUE
ACCOMODATIONEM JURISDICTIONUM
HINC INDE AB UNA ET ALTERA PARTE
MAGNO OMNIUM SUBDICTORUM
PROCIPUE ECCLESIASTICORUM COMMODO
ALIAQUE SECRETA
SVAE MA(ISTA)TIS AC REI PUB(LICAE)
MAXIMA FAVORABILIA

VERWIJL EVEN, TOESCHOUWER.
HIERONDER RUST ADRIANUS
BROUWERS, GULDEN RIDDER, HEER
VAN HALLE, VOORSCHOTEN EN
MASSENHOVEN, DIE IN HET JAAR 1621 IN
OPDRACHT VAN HARE HOOGHEID DE
ZEER SERENE AARTSHERTOGIN ISABELLA
CLARA EUGENIA EN DE RAAD VAN STATE
VAN HARE MAJESTEIT ONDERHANDELDE
MET DE HEREN VAN DE VERENIGDE
PROVINCIES EN PRINS MAURITS OVER HET
BEËINDIGEN VAN DE INBESLAGNAMES EN
DE AANPASSING VAN DE
RECHTSGEBIEDEN, BEIDERZIJDEN DOOR DE
ENE EN DE ANDERE PARTIJ, TOT GROOT
VOORDEEL VAN ALLE ONDERGESCHIKTEN
EN VOORNAMELIJK VAN DE KERKEN, EN
ANDERE GEHEIME ZAKEN, ZEER GUNSTIG
VOOR HARE MAJESTEIT EN HET
ALGEMEEN BELANG

Deze verwijzing naar een succesvolle opdracht uit de jeugd van Adrianus (43 jaar voor zijn dood) vergt enige kritische commentaar. Daarvoor moeten we - jammer genoeg - nog eens terug naar de Tachtigjarige Oorlog...

In 1621, op 9 april, zou het Twaalfjarig bestand aflopen. Aartshertog Albrecht, wiens gezondheid te wensen overliet, wou het bestand graag verlengen en startte begin maart 1621 officiële onderhandelingen met de Verenigde Provinciën. Helaas was zijn topdiplomaat, Jean Richardot, die het vorige bestand had mogelijk gemaakt (zie pagina 39), in september 1609 overleden. Albrecht gaf de opdracht aan Petrus Peckius, kanselier van Brabant en Heer van Boechout, Borsbeek en Hove. Deze was een uitzonderlijk verstandig man, die vloeiend Latijn en Grieks sprak en op de hoogte was van alles wat de toenmalige wetenschap aan kennis had verworven.

Peckius was in 1601 door de aartshertogen Albrecht en Isabella bevorderd tot lid van de Hoge Raad van Mechelen en werd herhaaldelijk op buitenlandse missie gestuurd, onder meer bij de Franse koning Hendrik IV, die hem omwille van zijn geleerdheid zeer hoog achtte en hem de bijnaam "*le Sage-Flamand*" had gegeven. En daarvan was Petrus zich zeer goed bewust. Toen Hendrik IV hem op een dag vroeg waarom aartshertog Albrecht juist hém naar de Franse Koning had gestuurd, antwoordde Peckius zonder enige bescheidenheid: "*Mijnen Heer send wyse by wyse, sotten by sotten en my by U, o Koninck*".

Maar die onbescheidenheid - of was het vleierij? - klikte niet bij iedereen... Als onderhandelaar met de Verenigde Provinciën (voor de eenvoud spreken we verder van "*de Nederlanders*") stelde Petrus Peckius op zijn zeer eigengereide wijze eenzijdige voorwaarden aan de Nederlanders; de gesprekken, waarvan Albrecht en Isabella zoveel hadden verwacht, liepen op niets uit. Peckius moest zelfs hals-over-kop terugkeren om zijn hachje te redden. Het voorstel kwam ook veel te laat: in het "*Register der Resolutien van Ho(og):Mo(gende): Heren Staten Generaal der Vereenichde Nederlanden*" lezen we op donderdag 8 april 1621 dat men er niet op ingaat "*dewyle de tresves gaen expireren*" (= nu het Bestand ten einde komt - één dag later, namelijk op 9 april). De Nederlanders stuurden aan de Spanjaarden een negatief antwoord, met kopie aan hun eigen bondgenoten in Engeland, Frankrijk, Denemarken en Zweden.

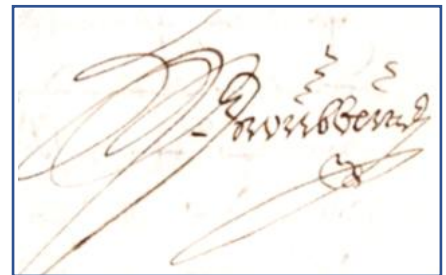
Tot overmaat van ramp was de Spaanse koning Filips III overleden op 31 maart 1621 en moest zijn 16-jarige zoon Filips IV hem opvolgen... wat aan de oorlogsgezinde koninklijke raadgever Gaspar de Guzmán y Pimentel (graaf van Olivares) de weg vrijliet om de oorlog verder te zetten.

Voor Albrecht was dit de genadeslag. In mei 1621 ging hij voor de laatste keer op bedevaart naar Scherpenheuvel, doodziek, hij kon toen al niet meer stappen. In juni kreeg hij nog een laatste voorstel van prins Maurits voor een wapenstilstand, maar mistroostig noteerde Albrecht in de marge *“no ay otro fundamento que solo buenas palabras”* (er is geen andere grondslag dan alleen goede woorden). Op 13 juli 1621 sloep hij in, met Isabella aan zijn zijde.

Isabella was in een diepe en langdurige rouw... bijna 9 maanden sloot ze zich binnenshuis op, in nonnenkleren gehuld, *“partim precibus rebusque divinis, partim negotiis publicis (nequid interea detrimenti respublica caperet)... intenta”*: deeltijds bezig met gebeden en goddelijke zaken, deeltijds met publieke taken (opdat intussen niets het algemeen belang zou schaden), zoals Albertus Miraeus over deze periode schreef. Ze wou de uitvaart van haar overleden man laten uitgroeien tot een unieke gebeurtenis, wat enorm veel tijd kostte: de begrafenis in de kathedraal van Sint-Michiël en Sint-Goedele te Brussel geschiedde pas op 7 maart 1622!

Intussen rukten de protestantse legers vanuit het Noorden op en werden de koningsgezinde troepen vanuit Spanje versterkt tot 60.000 man om die opmars tegen te houden.

In deze droeve omstandigheden komt het ons vreemd voor dat Isabella - zoals de inscriptie luidt - aan een schout van Broechem in 1621 een delicate opdracht zou hebben toevertrouwd en hem een volmacht zou hebben bezorgd. Overigens was Adrianus Brouwers als schout van Broechem met zijn gewone bezigheden druk in de weer: bijvoorbeeld als getuige bij een akte verleden te Breda op 29 augustus 1621 betreffende een zakelijke transactie van de burgemeester van Mechelen. Adrianus' handtekening daarop is hiernaast te zien... uit vergelijking met andere aktes leert men dat dit de handtekening is van de persoon die in onze kerk begraven werd! In onze hypothese: de “zoon” Brouwers!

Wat was toch de werkelijkheid? We vonden één bron die daarover wat toelichting geeft. In 1765 publiceerde Luc Jean Joseph Vandervynckt, Raadsheer van keizerin Maria-Theresia van Oostenrijk, in haar opdracht een geschiedkundig werk *“Histoire des Troubles des Pays-Bas”*, waarin hij de (godsdiens)oorlogssituatie schetste vanaf de regering van Filips II tot de vrede van Munster in 1648. Deze auteur sprak vlot Nederlands en Latijn, maar zijn Frans was ronduit slecht; van zijn origineel werk in die taal zijn maar een zestal exemplaren bewaard. Nochtans was zijn historische inbreng belangwekkend. Rond 1820 kwamen diverse uitgeverij met een *“ouvrage corrigé et augmenté”*, verbeterd qua stijl en aangevuld met onuitgegeven stukken.

In een uitgave van 1822, verzorgd door advocaat J. Tartre, vinden we in de nota's van de uitgever (het vierde deel van het boek) een toelichting:

“Ter ondersteuning van wat Vandervynckt zegt over de onderhandelingen uit die periode, geven we hieronder enkele onuitgegeven stukken weer die ons zijn toevertrouwd door wijlen M. Govarts, rechter te Antwerpen, een afstammeling van Adrianus Brouwers, die belast werd met een speciale missie betreffende bepaalde regelingen met de Staten Generaal en Prins Maurits van Nassau”.

(40) PAGE 355. A l'appui de ce que dit Vandervynckt au sujet des négociations qui avaient lieu à cette époque, nous transcrivons ci-après quelques pièces inédites qui nous ont été confiées par feu M. Govarts, juge au tribunal d'Anvers, l'un des descendants d'Adrien Brouwerts, chargé d'une mission spéciale relative à certains arrangements avec les états-généraux et le prince Maurice de Nassau. *Édit.*

Op basis van deze toegevoegde stukken (die in geen enkele andere uitgave of vertaling zijn overgenomen - overigens: wie is die M. Govarts?) zou de opdracht aan Adrianus Brouwers dateren van juni 1622 - ruim een jaar na het aflopen van het Bestand en na de begrafenis van Albrecht. Dit lijkt al iets aannemelijker.

Verder is de kans zeer klein dat onze Adrianus persoonlijk met Maurits van Oranje onderhandeld heeft, zoals de inscriptie aangeeft. Maurits was immers in 1622 volop bezig met de hervatte krijgsoveringen (zoals de strijd rond Bergen-op-Zoom in juli van dat jaar) en met nieuwe internationale allianties. Er is later wel een spoor van briefwisseling van Adrianus Brouwers naar Prins Maurits toe, over andere onderwerpen.

Volgens de bron die Tartre vermeldt, zou Adrianus met de Staten van Overijssel op 29 juni 1623 (dus weer een jaar later) een overeenkomst bereikt hebben over wederzijdse teruggave van kerkelijke goederen en afspraken over rechtsgebieden; deze overeenkomst zou door de aartshertogin op 17 juli zijn goedgekeurd en op basis daarvan zouden analoge afspraken voor de Verenigde Provinciën bekrachtigd zijn door Maurits van Oranje op 3 augustus 1623... Alles gesteld in de voorwaardelijke wijs, want in de besluiten van de Staten-Generaal van de Verenigde Provinciën vinden we in deze periode geen spoor van een overeenkomst zoals hier beschreven. Er moet wel iets geweest zijn, want op 21 augustus 1624 (nog een jaar later) doen de gedeputeerden van Overijssel hun beklag dat ze nog steeds geen (getekende) tekst gekregen hebben van de schout van Broechem.

Wellicht was zijn werkelijke rol best vergelijkbaar met deze van de "*Hollandse Dame (Joffrouw)*" Bartholda van Swieten, weduwe van de naar Den Haag uitgeweken Brusselse edelman Florentius 't Serclaes. Zij voerde (reeds voor het jaar 1621) namens Maurits van Oranje, met wie zij op goede voet stond, geheime onderhandelingen met de aartshertogen over verlenging van het Bestand en zelfs over definitieve vrede; ook nadat de vijandelijkheden in 1621 hervat waren bleef zij heen en weer reizen tussen Brussel en Den Haag: ze bemiddelde onder meer over de uitwisseling van gevangenen. Ze poogde ook tevergeefs Maurits - en na zijn dood op 23 april 1625 ook zijn broer en opvolger Frederik Hendrik - te laten inzien dat de bevolking naar vrede snakte.

Misschien hebben Adrianus Brouwers en Mevrouw 't Serclaes wel (in het geheim?) samengewerkt: haar echtgenoot Florentius 't Serclaes en Alexander Oudaert, de oom van Adrianus' moeder, waren in de jaren tachtig van de zestiende eeuw samen schepenen in de stad Brussel! De families kenden elkaar...

In elk geval blijkt uit dit grafmonument en de "*familiestukken*" dat de zorg voor de naambekendheid van onze Adrianus - ook na zijn dood - goed ter harte genomen werd. Een merkwaardig "*Heer*"schap, inderdaad.

Terug naar Halle, anno 1644. Adrianus Brouwers verwierf, zoals gezegd, in dat jaar de heerlijke rechten over Halle, Massenhoven en Voorschoten. Zijn jobs als schout van Broechem en Oelegem (die 2 vormden toen een "*dubbeldorp*") en in Hoeven bij Breda (waar hij ook meestal woonde) bleef hij toen behouden.

Zijn rechtstreekse opdrachtgever was in die tijd Philippus le Roy, die de heerlijkheden Broechem en Oelegem - eveneens in 1644! - had gekocht van koning Filips IV van Spanje (in diens hoedanigheid van "*hertog van Brabant*"). Hij was adviseur van de aartshertogen Albrecht en Isabella en nadien ook raadgever van de Spaanse koning; tevens was hij beheerder van de koninklijke domeinen en financiën. Philippus le Roy speelde een belangrijke rol bij het tot stand komen van de Vrede van Munster (1648), het einde van de Tachtigjarige Oorlog.

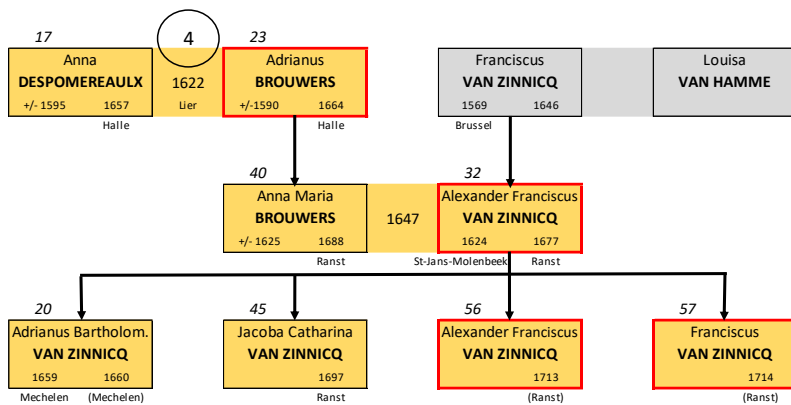
Zijn echtgenote was Maria de Raet, dochter van Franciscus. Deze was verantwoordelijk voor alle opvang- en weeshuizen als "*aalmoezenier van de stad Antwerpen*".

Anthony van Dyck schilderde hun portretten bij gelegenheid van hun huwelijk in 1631; deze doeken zijn momenteel nog steeds te bewonderen in "*The Wallace Collection*" (Londen) en behoren tot de mooiste portretten van de meester uit zijn tweede Antwerpse periode (1627-1632).

Philippus en Maria liggen begraven in de kerk van Broechem, met een grafmonument in het hoogkoor, vlak bij de laatste rustplaats van Joannes Vander Ryt en zijn echtgenote Maria Oudaert.

Hun zoon Jacobus le Roy zal in 1678 een goed gedocumenteerd boek publiceren over het markgraafschap Antwerpen, "*Notitia Marchionatus*", met een beschrijving van de burchten, domeinen, kloosters, kastelen enz... in Antwerpen en de wijde omgeving. Pastoor Smets kende dit werk en citeerde eruit in zijn *Manuael*.

De opvolgers van Adrianus Brouwers, allen leden van de familie Van Zinnicq door het huwelijk van Alexander Franciscus Van Zinnicq met Anna Maria Brouwers, hebben in de daaropvolgende jaren hun heerlijke rechten over Halle verder uitgeoefend.

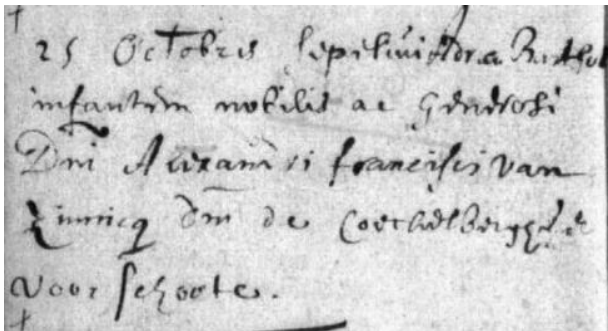
We zien ze hiernaast weergegeven, met in rode omranding de opeenvolgende “Heren van Halle”.

Hun wapenschild was “*d'argent, au chêne de sinople, le fût de l'arbre entortillé d'un serpent d'azur*”: een groene eik op een zilveren schild, met rond de stam een blauwe slang.

Over een periode van ruim een halve eeuw werden deze 8 familieleden (ook zij die buiten Halle overleden zijn) begraven in het hoogkoor te Halle, in het familiegraf waarin Anna Despomereaulx als eerste werd neergelegd in 1657.

In 1660 heeft pastoor Lenaerts er een kleinzoon van Adrianus Brouwers begraven (wellicht in het hoogkoor, maar dit wordt niet vermeld): Adrianus Bartholomeus, nog geen jaar oud, kind van zijn schoonzoon Alexander Franciscus Van Zinnicq en zijn dochter Anna Maria Brouwers:

“1660 - 25 octobris sepelivi Adria(num) Bartholomeum infantem nobilis ac generosi D(omi)ni Alexandri Francisci van Zinnicq, d(omi)ni de Coeckelberghe et Voorschooten” (Op 25 oktober 1660 heb ik Adrianus Bartholomeus begraven, kind van de nobele en milddadige Heer Alexander Franciscus Van Zinnicq, Heer van Coeckelberghe en Voorschoten).

Men ziet ook hier weer de bevestiging van de bruidsschat “Voorschoten”, die Alexander Franciscus en Anna Maria bij hun huwelijk ontvingen. De Heerlijkheid “Coeckelberghe” is het huidige Koekelberg (Brussel), met eenzelfde wapenschild: die Heerlijkheid was sinds 1590 in bezit van de familie Van Zinnicq. Er bestond ook een band met het “Convent van Coeckelberghe” in Mechelen; het gezin Van Zinnicq - Brouwers woonde sinds 1657 in die stad. Hun zoontje is wellicht daar overleden, maar in Halle begraven.

Adrianus zelf werd, zoals gezegd, in 1664 ten grave gedragen en in het familiegraf in het hoogkoor bijgezet. Zijn dochter, die een enorme bewondering had voor haar ouders - in het bijzonder voor haar vader - liet de inscriptie maken waarvan we op pagina 87 het eerste deel citeerden. De laatste zinnen luiden:

OPTIMIS ET CHARISSIMIS PARENTIBUS
MOESTA FILIA UNICA POSUIT D(OMI)NA
ANNA MARIA BROUWERTS NUPTA NOBILE
D(OMI)NO ALEXANDRO FRANCISCO VAN
ZINNICQ D(OMI)NO DE COECKELBERGE ET
IN BERCHEM
PIIS MANIBUS BENE APPRECIARE LECTOR
OBIIT ILLE 15 MARTII 1664
ILLA VERO 29 JUNY 1657

VOOR HAAR ALLERBESTE EN LIEFSTE
OUDERS PLAATSTE HUN DIEPBEDROEFDE
ENIGE DOCHTER (DEZE STEEN): DAME
ANNA MARIA BROUWERS, GEHUWD MET
DE HEER ALEXANDER FRANCISCUS VAN
ZINNICQ, HEER VAN COECKELBERGHE EN
IN BERCHEM*. MET VROME HANDEN WIL
WEL VOOR HEN BIDDEN, LEZER
HIJ STIERF OP 15 MAART 1664,
ZIJ ECHTER OP 29 JUNI 1657

* Coeckelberghe was toen een gehucht van Sint-Agatha-Berchem, waarnaar hier verwezen wordt.

In deze tekst treft ons, als mensen van de eenentwintigste eeuw, dat zij geen melding maakte van de begrafenis van haar zoontje Adrianus Bartholomeus, een viertal jaar daarvoor overleden.

We namen hier weer voor de moeilijk leesbare delen de tekst over zoals pastoor Smets deze in het jaar 1842 noteerde. Ook de sterfdatum van Adrianus Brouwers. Misschien zit daarin een kleine speling: vijf dagen voor de hier gemelde overlijdensdatum van Adrianus tekende zijn schoonzoon Alexander Franciscus reeds een document als "Heer van Halle"! Maar aangezien de begrafenis op 17 maart plaatsvond, houden we de sterfdatum van 15 maart aan.

Het overlijdensbericht van Anna Maria Brouwers zelf vinden we in de officiële registers niet terug, omdat deze in de periode rond haar sterfjaar (1688) niet (gedigitaliseerd) bewaard zijn. Gelukkig komt een manuaal van pastoor Knaeps ons ter hulp; hij noteerde:

"1688 - 1^a martij obijt Anna Maria Brauwerts Domina pagi nostri de Halle in Ranst morte subitanea : sepulta vero in choro pagi nostri 3^a martij circa tempus vespertinum" (Op 1 maart 1688 is Anna Maria Brouwers, Dame van ons dorp van Halle, plots overleden in Ranst; ze werd echter begraven in het koor van ons dorp de derde maart omtrent het avonduur).

Anna Maria's echtgenoot - geboren in 1624 - was meer dan 10 jaar eerder overleden, zoals we lezen in het overlijdensregister van Halle:

"1677 - 12 octobris sepultus est in Choro D(ominus) Alexander Francis(cu)s Van Zinnick Toparcha huius loci qui obierat in Ranst" (Op 12 oktober 1677 is begraven in het koor de Heer Alexander Franciscus Van Zinnicq, Heer van deze plaats, die overleden was in Ranst).

In het overlijdensregister van Ranst vinden we tevens dat "Alexander Sinnick, wereldlijke Heer van Halle" er inderdaad overleden is, op 10 oktober 1677. Hij was bij leven Commissaris van de Koninklijke Artillerie geweest, een belangrijke functie.

Op het einde van de eeuw sterft hun dochter, aan wie - voor zover bekend - geen rol werd toebedeeld in het beheer van de ouderlijke goederen. Het overlijdensregister van Halle meldt:

"1697 - 21 feb(ruarii) sepulta est in maiori choro in sepulchro maiorum suorum Domina Jacoba Catharina van Zinnicq quae obierat in Ranst" (Op 21 februari 1697 is begraven in het hoogkoor in het graf van haar voorouders Dame Jacoba Catharina Van Zinnicq, die overleden was in Ranst).

In de registers van Ranst is van haar overlijden echter geen spoor.

De oudste nog levende zoon had na het overlijden van zijn vader de titels geërfd van Heer van Halle en ook van Coeckelberghe. Het overlijdensregister van Halle leert ons dat hij in onze kerk begraven werd:

1. JAN. sepultus est in
maiori choro, nobilis Domini
Alexander = Franciscus
van Zinnicq, Toparcha
de Halle et Coeckel-
berghe: 23. feb. exequie
sunt celebratae.

"1713 - 1 jan(uarii) sepultus est in maiori choro nobilis Domi(nus) Alexander Franciscus van Zinnicq, Toparcha de Halle et Coeckelberghe; 23° feb(ruarii) exequiae sunt celebratae." (Op 1 januari 1713 is begraven in het hoogkoor de Edele Heer Alexander Franciscus Van Zinnicq, Heer van Halle en Coeckelberghe; op 23 februari werd de uitvaartdienst gehouden).

27. Decemb. sepultus
est in maiori choro
nobilis Dominus
Franciscus van Zinnicq
Toparcha de Halle
et Coeckelberghe.

Bij zijn overlijden gingen de rechten over op zijn broer, die echter zelf op het einde van het jaar nadien stierf. We lezen in het overlijdensregister van Halle:

"1714 - 27 decemb(ris) sepultus est in maiori choro nobilis Dominus Franciscus van Zinnicq Toparcha de Halle et Coeckelberghe" (Op 27 december is begraven in het hoogkoor de Edele Heer Franciscus Van Zinnicq, Heer van Halle en Coeckelberghe).

Het is niet duidelijk wat er met de Heerlijkheid Halle precies gebeurde na het overlijden van deze laatste telg uit de familie van Zinnicq. We vinden geen spoor van verdere nakomelingen (en dat stelt ook vraagtekens bij de vermelding dat M. Govarts een afstammeling van Adrianus Brouwers zou geweest zijn - zie pagina 88).

De heerlijke rechten over Halle zijn na 1714 vermoedelijk teruggekeerd naar de "hertog", toen de Habsburger Karel IV, zoon van keizer Leopold I (vanaf de Vrede van Utrecht in 1713 - zie pagina 123).

Vijf jaar later werden deze in elk geval opnieuw verkocht (voor een bedrag van 4.400 gulden wisselgeld), ditmaal aan kanunnik Franciscus Godefridus Ullens, die een actieve rol zou spelen in het wereldlijke én geestelijke bestuur van Halle.

Zijn wapenschild (daterend van voor 1710) is hiernaast rechts weergegeven; men ziet dat hij kanunnik was aan de hoed van geestelijke erboven met drie reeksen kwasten.

Dit wordt het wapen van Halle, waarvan de heraldische elementen - samen met de leeuw uit het wapenschild van het oude Zoersel - geïntegreerd zijn in het huidige wapenschild van de fusiegemeente Zoersel (hiernaast links).

De familie Ullens zou vanaf 1719 tot aan de afschaffing van de "Heerlijkheden" door de Fransen de Heren van Halle leveren (Franciscus Godefridus tot 1738, Antonius Joannes tot 1783 en na hem Josephus Antonius Franciscus tot in 1799). We komen kanunnik Ullens nog tegen in Hoofdstuk 14.

HOOFDSTUK 9 - DRIE GENERATIES SECRETARISSEN

Adrianus Brouwers heeft in Halle twee pastoors gekend: hun namen waren Walraevens en Lenaerts.

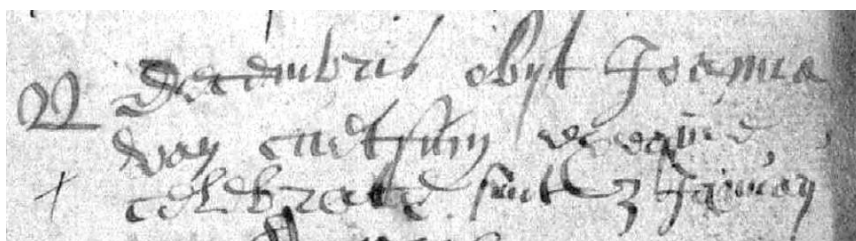
Joannes Walraevens was één van de langst residerende pastoors op onze parochie. Rond 1622 was hij reeds *"dienstdoende pastoor"*, wanneer Joannes De Bast door ziekte zijn taken niet kon opnemen; hij volgde hem op na zijn overlijden ten gevolge van de grote pestepidemie van 1625.

Meer dan 32 jaar was Eerwaarde Heer Walraevens hier pastoor, vaak in moeilijke omstandigheden - denk aan de tijd van de Retorsen, toen hij moest vluchten naar Antwerpen (zie pagina 71).

Walraevens heeft het dorp zien opstaan uit de verslagenheid van de pest-epidemie, hij maakte mee hoe het kon groeien en bloeien. Onder zijn pastoraat werd in 1647 zelfs een onderpastorij ingesteld, met Ludovicus Verryt als eerste onderpastoor.

Pastoor Joannes Walraevens overleed eind 1657, wellicht hier... maar helaas, niemand noteerde zijn naam in het overlijdensregister (dat moest normaal gebeuren door zijn onderpastoor, die toen tevens koster was!).

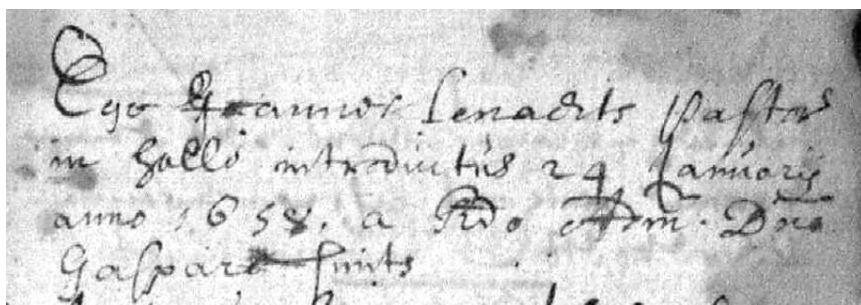
Van de begrafenis van zijn moeder, die bij hem inwoonde, vinden we wel een spoor: zij zou (wat aannemelijk is) in de kerk begraven zijn, al noteerde Pastoor Walraevens dat er niet bij... we weten het uit een notitie van Pastoor Smets. In het overlijdensregister vinden we enkel:

"1644 - 22 decembris obiit Joanna Van Caetsum exequiae celebratae sunt 3 Januarij" (Op 22 december 1644 overleed Joanna Van Caetsum; de uitvaartdienst vond plaats op 3 januari).

Van Caetsum was inderdaad de familienaam van de moeder van deze pastoor.

Joannes Lenaerts werd na Joannes Walraevens als nieuwe pastoor ingehaald in 1658; in het doopregister van dat jaar schreef hij, met enige fierheid:

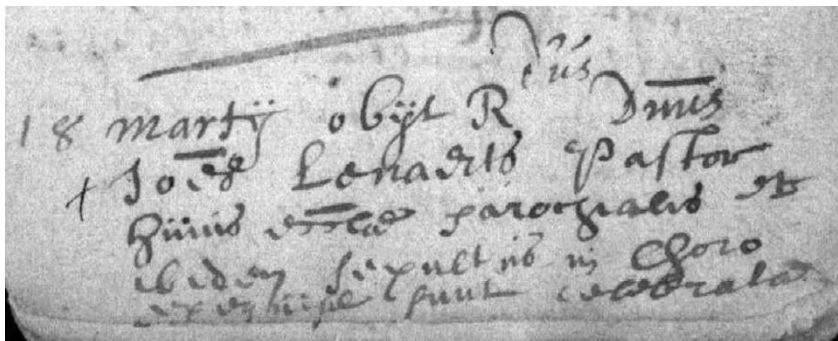

"Ego Joannes Lenaerts pastor in Halle introductus 24 Januarij anno 1658 a R(everendo) Adm(odum) D(omi)no Gasparo Smits." (Ik, Joannes Lenaerts, pastoor in Halle, aangesteld op 24 januari 1658 door Zeer Eerwaarde Heer Gasparus Smits).

Gasparus Smits was Deken van Lier en *"licentiaet in de H. Godtheydt"*. Hij wordt ondermeer vernoemd in een brief van Ambrosius Capello, bisschop van Antwerpen, als getuige van een wonderbaarlijke genezing van een zestienjarig meisje uit Lier, Elisabetha Ramon, die van verlamming genas door haar devotie voor Onze-Lieve-Vrouw van Duffel (brief van 19 juli 1666).

Deze bisschop kwam overigens persoonlijk in 1659 op officieel (inspectie)bezoek (*"visitatie"*) in Halle!

Pastoor Lenaerts stierf hier in Halle; we vinden de sobere vermelding van zijn overlijden onderaan op een pagina bijgeschreven:

"1666 - 18 martij obiit R(veren)duS D(omi)nuS Jo(ann)es Lenaerts pastor huius ecc(lesi)ae parochialis et ibidem sepultus est in choro exequiae sunt celebratae" (Op 18 maart 1666 is Eerwaarde Heer Joannes Lenaerts overleden, pastoor van deze parochie en daar begraven in het koor; de uitvaartliturgie werd gehouden).

Zijn naam werd gegraveerd op de grafsteen van pastoor Pauwels van Dycke uit het jaar 1534 (zie pagina 31), thans echter verdwenen:

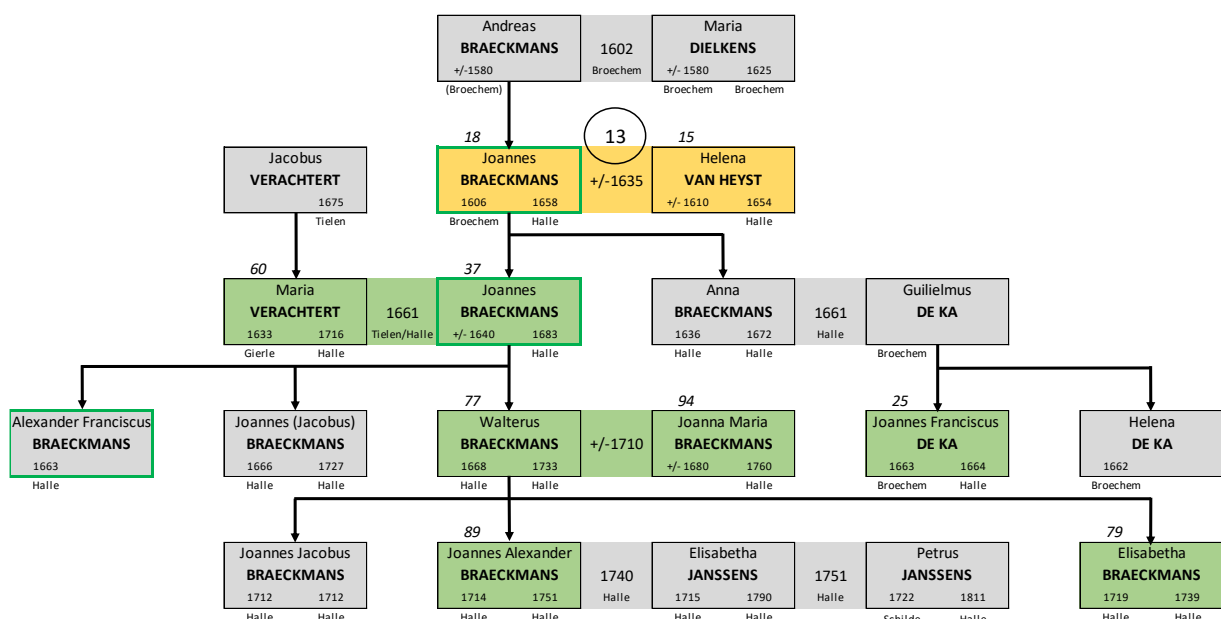
6

Pius Dominus Jo(ann)es Lenaerts
Pastor in Halle
Obiit 18 martij (1666)
Req(uiesca)t in Pace

Vrome Heer Joannes Lenaerts, pastoor in Halle
Overleed op 18 maart 1666
Hij ruste in vrede

Pastoor Lenaerts had twee jaar voordien de uitvaartdienst van Adrianus Brouwers verzorgd. De kerk van Halle was te klein voor al het groot volk dat hier aanwezig was. Ook van de eigen dorpsgemeenschap waren er velen die met emotie aan hem terugdachten. De familie Braeckmans was daar zeker bij.

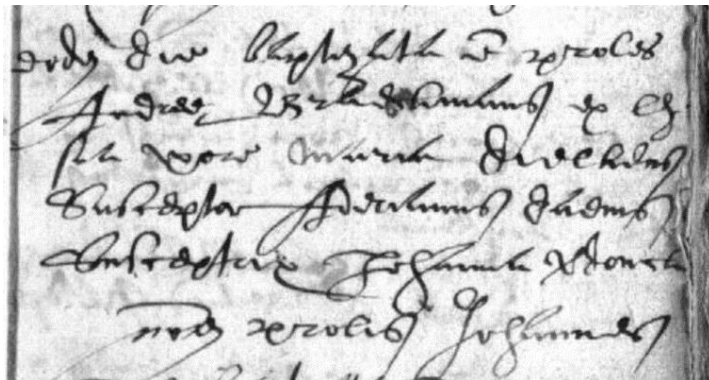
Een gelegenheid om hen te leren kennen. Het zijn allen nakomelingen van Andreas Braeckmans. Zijn zoon, kleinzoon en achterkleinzoon zullen opeenvolgend secretaris van Halle worden. Een erfelijk beroep?

We gaan even terug in de tijd.

Op 27 oktober 1602 trouwt Maria Dielkens, een dochter van de in Halle geboren Jacobus Dielkens die is uitgeweken naar Broechem, aldaar met Andreas Braeckmans (zie stamboom pagina 60). Hun zoon Joannes wordt er geboren, op 6 juni 1606, zoals we lezen in het doopregister van Broechem (de dag-vermelding "6" staat enigszins in de marge weggestopt bij de ervoor gemelde geboorte):

"Eodem die baptisatus est prolis Andreae Braeckmans et ejus uxoris Mariae Dielkens ; susceptor Adrianus Daems; susceptora Johanna V(ander)Donck; nomen prolis Johannes" (Op dezelfde dag - 6 juni 1606 - is gedoopt een kind van Andreas Braeckmans en zijn echtgenote Maria Dielkens; peter is Adrianus Daems, meter is Joanna Vander Donck; de naam van het kind is Joannes).

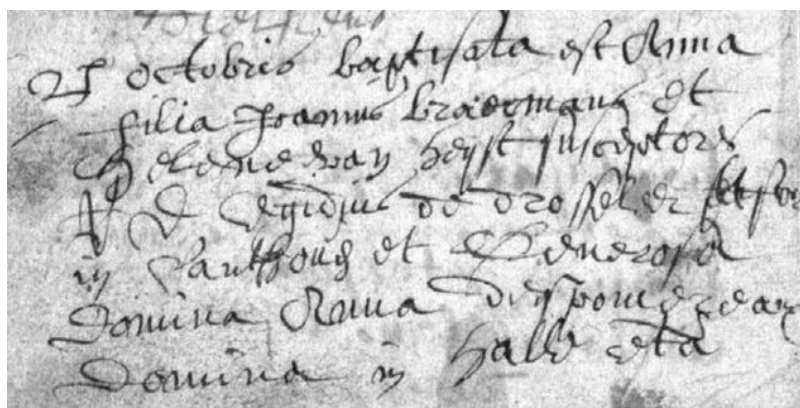

Hij is een intelligente knaap, die verder mag studeren en zich bekwaamt in de rechten. Als hij afgestudeerd is wordt hij opgemerkt door Adrianus Brouwers - schout van zijn dorp Broechem - die we hebben leren kennen als een ambitieus man. Deze introduceert Joannes Braeckmans als zijn vertrouweling in de administratie van de schepenbank van Zandhoven. Omgekeerd zal Joannes zeker dit "patroonschap" van Adrianus Brouwers hebben benut om zijn carrière uit te bouwen. Op de schepenbank leert hij de stiel en wordt na enkele jaren secretaris. In die functie was hij vertrouwd met de afhandeling van administratieve en juridische zaken en met het plaatselijke gewoonterecht. Overigens weet Adrianus Brouwers dat hij mensen als Joannes Braeckmans later zal nodig hebben om een eigen schepenbank op te richten voor Halle, Massenhoven en Viersel.

Als afstammeling van de familie Dielkens vestigt Joannes Braeckmans zich in Halle wanneer hij huwt met Helena van Heyst.

Merkwaardig is de tekst in het register bij de geboorte van hun eerste kind:

"1636 - 25 octobris - baptisata est Anna filia Joannis Braeckmans et Helenae van Heyst; susceptores R(everendus) D(ominus) Egidius de Drosselaer pastor in Santhoven et Generosa Domina Anna Despomereaux Domina in Halle et(cetera)" (Op 25 oktober 1636 is gedoopt Anna, dochter van Joannes Braeckmans en Helena van Heyst; doopgetuigen zijn Eerwaarde Heer Egidius de Drosselaer, pastoor in Zandhoven, en de Milddadige Dame Anna Despomereaulx, Dame in Halle enz...).

Het illustreert de sterke band tussen Joannes Braeckmans en Adrianus Brouwers: het pasgeboren meisje wordt genoemd naar Anna, de echtgenote van schout Brouwers; zij treedt persoonlijk op als meter (dit is eerder uitzonderlijk: vaak lieten vooraanstaanden zich vervangen door iemand die in hun plaats doopheffer was). Ook de aanwezigheid van Egidius (de) Drosselaer, pastoor van Zandhoven van 1613 tot 1654, mag gerust als een klein staaltje van het strategisch spel om de invloed worden gezien.

De tekst laat ons wel achter met een vraag: we weten dat Adrianus Brouwers pas in 1644 de heerlijke rechten over Halle heeft gekocht... waarom wordt zijn echtgenote dan reeds in 1636 als "Domina in Halle" vermeld? Was ook dit een gevolg van de wanorde der "Retorsen"? Of trad Adrianus toen reeds "de facto" als Heer op?

Er wordt ook een zoontje Joannes Braeckmans geboren, die in de voetsporen van zijn vader zal treden. We treffen zijn naam aan in een procesdossier voor de Schepenbank te Zandhoven, waar hij optreedt als “erfgenaam van zijn vader, procureur Brackmans”. De geboorte van deze Joannes - de oudste zoon - vinden we echter niet in de registers (dat kan te maken hebben met de troebele Retorsie-tijd, zie pagina 71), maar is met grote waarschijnlijkheid te situeren rond 1640.

Van vader Joannes en moeder Helena is tot heden een grafsteen bewaard, echter sterk uitgesleten:

13

D. O. M.
HIER LEET BEGRAVEN DEN EER
SAMEN JOANNES BRACKMANS IN
SYN LEVEN SECRETARIS DER
HEERLYKHEYD VAN HALLE
VOORSCHOTEN ENDE MASSENHOVEN
STERFT DEN 18 OCTOBRIS ANNO 1658
ENDE
DE EERBAERE JO: HELENA VAN HYST
SYNE WETTIGHE HUYSVROUWE
STERFT DEN 11 NOVEMBER A° 1654
BID VOOR DE SIELEN

We vinden dit ook in de overlijdensregisters:

* 15 Octobris obijt m^r. Joannes
brackmans 5de huijst pagt
p^ret sepultus i in templo et
exequie factae sunt 12 novbris

“1658 - 15 Octobris obijt M(agiste)r Joannes Brackmans S(ecreta)rius huius pagi et sepultus e(st) in templo et exequiae factae sunt 12 nov(em)bris” (Op 15 oktober 1658 overleed meester Joannes Braeckmans, secretaris van dit dorp, en hij is begraven in de kerk, en de uitvaartdienst werd gehouden op 12 november).

1654 - 18 novemb^r obijt Helena
van Hest ux^r Br^ris
Halle et celebratae sunt
eius exequie 1654 - 15 Decemb^r

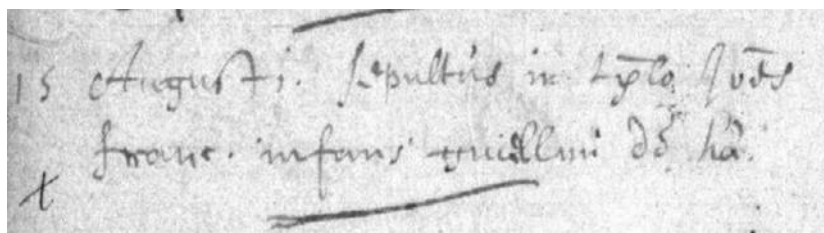
“1654 - 18 novemb(ri)s obijt Helena Van Hest uxor s(ecretar)ii in Halle et celebratae sunt eius exequiae 1654 - 15 Decemb(ri)s” (Op 18 november 1654 overleed Helena Van Heyst, echtgenote van de secretaris in Halle, en de uitvaartdienst werd gehouden op 15 december 1654).

Dochter Anna Braeckmans huwt op 24 februari 1661 met Guilielmus De Ka, een landbouwer met een eigen boerderij op de grens van Broechem en Nijlen; deze is ruim tien jaar ouder dan Anna; het is zijn derde huwelijk en hij heeft reeds zes kinderen.

Anna en Guilielmus krijgen op 23 april 1662 een dochter, die ze naar haar grootmoeder Helena noemen; in de doopregisters van Broechem vinden we als peter “M(agiste)r Joannes Braeckmans” - de broer van Anna, die intussen zijn rechtenstudies heeft afgewerkt.

Een zoontje wordt geboren in Broechem op 30 oktober 1663, Joannes Franciscus de Ka. Dit jongetje wordt echter geen jaar oud en als het overlijdt besluit de familie het kindje in Halle - de familie-oorsprong - in de kerk te begraven.

Enkel een sobere, bijna onleesbare melding in het overlijdensregister van onze kerk herinnert daaraan:

"1664 - 15 Augusti sepultus in t(em)plo Jo(ann)es Franc(iscus) infans Guillelmi de Ka" (Op 15 augustus 1664 is begraven in de kerk Joannes Franciscus, kind van Guilielmus de Ka).

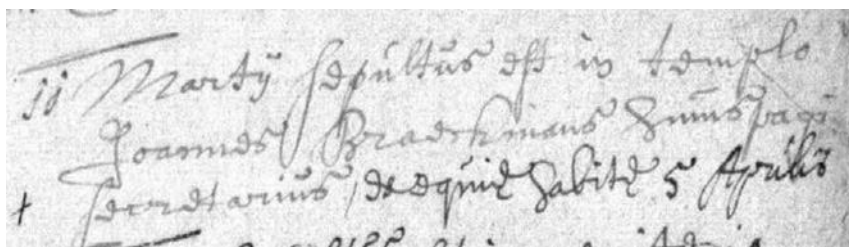
Zoon Joannes Braeckmans huwt in hetzelfde jaar als zijn zus, op 21 augustus 1661, met Maria Verachttert, die geboren is in Gierle op 16 maart 1633, maar bij haar huwelijk in Tielen woont. Ze hebben pas 4 dagen ervoor hun huwelijksbelofte in Tielen uitgesproken voor de pastoor... Hun huwelijk wordt ingezegend in de kerk van Halle, wat ongebruikelijk is; Eerwaarde Heer Aegidius De Backer, pastoor van Tielen, parochie Sint-Margarita, wordt er vernoemd als eerste huwelijksgetuige!

Er worden in de doopregisters drie kinderen vermeld van dit echtpaar Braeckmans-Verachttert: in 1663 Alexander Franciscus (waarvan de heer van Zinnicq, met dezelfde voornaam, peter is - zie pagina 84), in 1666 Joannes Jacobus en op 5 augustus 1668 Walterus (die in ons verhaal verder terugkomt). Ook hier weer zal de oudste zoon, Alexander Franciscus, zijn vader opvolgen als secretaris.

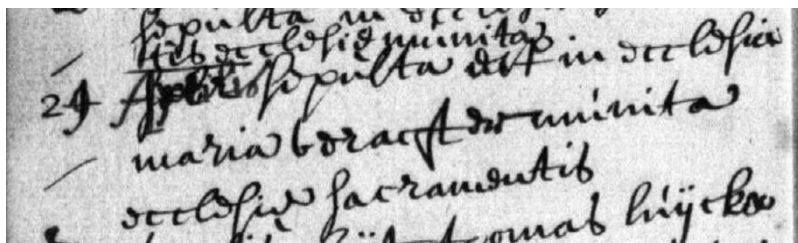
Over de tweede zoon is een merkwaardige anekdote bewaard: op 20 december 1706 *"omtrent de middag"* vangt hij een wolf! De bossen in de streek blijken in het begin van de achttiende eeuw een toevluchtsoord te zijn voor de wolvenpopulatie. In het archief van Broechem zijn lijsten van gedode of gevangen wolven aangetroffen: op een bepaald moment zelfs 87 op een jaar tijd (er werd een behoorlijke premie per gedode wolf betaald, misschien zijn er ook wat verwilderde honden tot wolf gepromoveerd?).

Zowel Joannes Braeckmans als zijn echtgenote Maria Verachttert worden in de kerk begraven. Joannes sterft vrij jong, voor zijn vijfenveertigste:

"1683 - 11 martij sepultus est in templo Joannes Braeckmans hujus pagi secretarius exequiae habitae 5 aprilis" (Op 11 maart 1683 is begraven in de kerk Joannes Braeckmans, secretaris van dit dorp; de uitvaartdienst werd gehouden op 5 april).

Zijn echtgenote, die enkele jaren ouder is, overleeft hem nog 33 jaar:

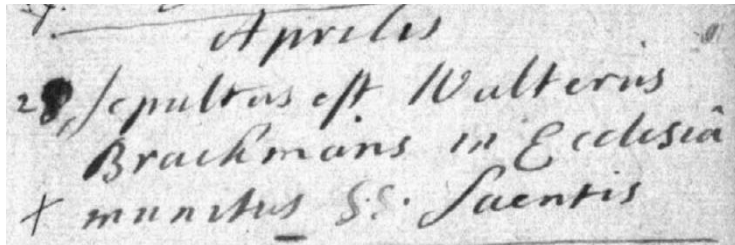
"1716 - 29 aprilis sepulta est in ecclesia Maria Verachttert munita ecclesiae sacramentis" (Op 29 april 1716 is begraven in de kerk Maria Verachttert voorzien van de sacramenten van de kerk).

Voor ons verhaal over de kerkbegravingen volgen we nu het spoor van de jongste zoon, Walterus.

Walterus Braeckmans huwt rond 1710 met een familienaamgenote, Joanna Maria Braeckmans: er waren in die tijd in diverse dorpen (soms verre) familietakken Braeckmans verspreid; we hebben voorlopig het raden naar de juiste oorsprong van Joanna Maria. Het gezin krijgt drie kinderen: Joannes Jacobus op 17 augustus 1712, Joannes Alexander op 8 maart 1714 en Elisabetha op 14 oktober 1719. Van de laatste twee vinden we een vermelding dat ze in de kerk werden begraven.

Joannes Alexander huwt in 1740 met Elisabetha Janssens, maar overlijdt reeds op 8 juli 1751. Zijn weduwe hertrouwt met haar achterneef Petrus Janssens... we ontmoeten hen nog bij de toelichting over de nakomelingen van Guilielmus Janssens (zie pagina 136).

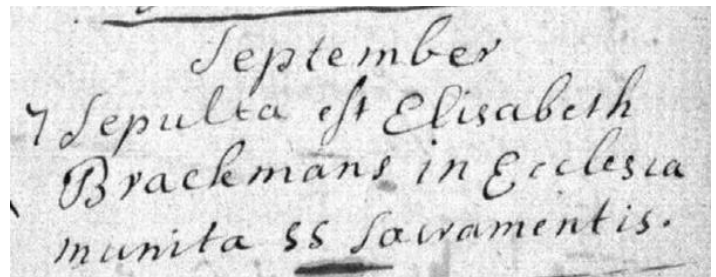
Onze bronnen zijn overigens spaarzaam met informatie over die periode. We beperken ons dan ook tot het weergeven van een uittreksel uit het overlijdensregister, in chronologische volgorde (zonder vertaling deze keer - de teksten lopen gelijk en de lezer heeft intussen het Latijnse tekststramien door!).

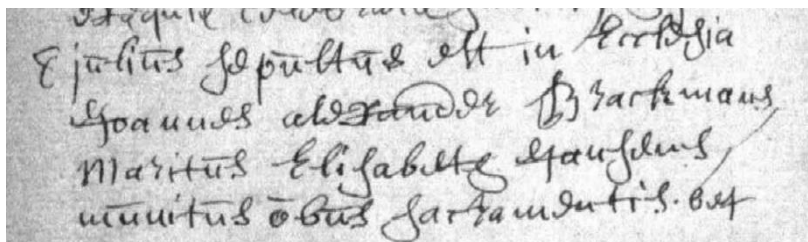
Handwritten Latin text from a church register. The top line reads 'Aprilis'. The main text reads: '28 Sepultus est Walterus Braeckmans in Ecclesia munitus S. Sacramentis'.

"1733 - Aprilis 28 Sepultus est Walterus Braeckmans in Ecclesia munitus S(acris) S(anctis) Sa(cram)entis".

"1739 - September 7 Sepulta est Elisabeth Braeckmans in Ecclesia munita S(acris S(anctis)) Sacramentis".

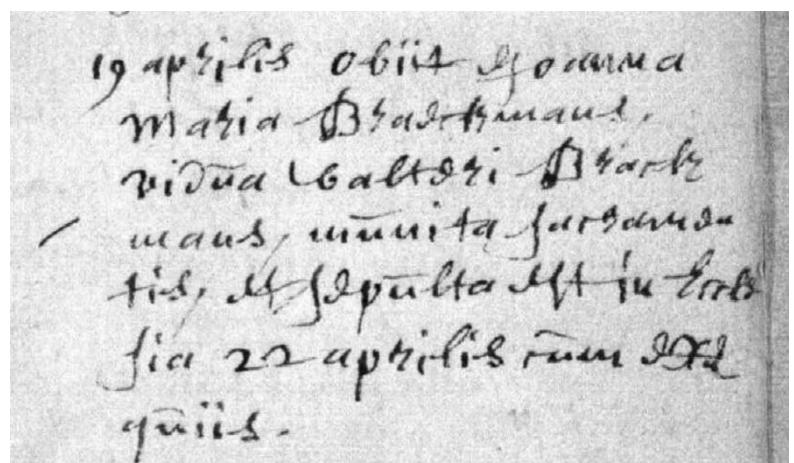
Handwritten Latin text from a church register. The top line reads 'September'. The main text reads: '7 Sepulta est Elisabeth Braeckmans in Ecclesia munita S. Sacramentis'.

Handwritten Latin text from a church register. The text reads: '8 julius sepultus est in Ecclesia Joannes Alexander Braeckmans maritus Elisabethae Janssens, munitus o(mn)ibus Sacramentis'.

"1751 - 8 julius sepultus est in Ecclesia Joannes Alexander Braeckmans maritus Elisabethae Janssens, munitus o(mn)ibus Sacramentis".

"1760 - 19 aprilis obiit Joanna Maria Braeckmans, vidua Walteri Braeckmans, munita sacramentis, et sepulta in Ecclesia 22 aprilis cum exequiis".

Handwritten Latin text from a church register. The text reads: '19 aprilis obiit Joanna Maria Braeckmans, vidua Walteri Braeckmans, munita sacramentis, et sepulta est in Ecclesia 22 aprilis cum exequiis'.

HOOFDSTUK 10 - MOLENAARS

De meeste inwoners van Halle waren landbouwers, hun beroep werd nooit in de registers vermeld... het was de *"normale status"*. Uitzonderingen werden vaak wel genoteerd. Eén daarvan was de molenaar.

Zoals gezegd had Halle een watermolen op de Halse Beeck aan de westzijde van het dorp, die reeds voor het jaar 1500 bestond en tot in 1600 actief werd gebruikt. Aan de zuidoostkant van het dorp stond - ook al van voor mensenheugenis - een windmolen. Of beter: meerdere windmolens, in de tijd na elkaar gebouwd - op bepaalde oude kaarten staan er zelfs twee getekend!

De allereerste windmolen waarvan we sporen hebben stond op de Molenheyde, eigenlijk 200 stappen ver op het grondgebied van Oelegem... maar de grens tussen beide dorpen was niet zo goed bepaald (er was niet echt belangstelling om in dit woest heidegebied een échte grens te gaan trekken), maar iedereen sprak van de *"molen van Halle"*. In de praktijk was het lange tijd de enige molen waar de boeren van *"Halle, Santhoven, Massenhoven, Oelegem en Schilde"* hun graan konden laten malen. Of moesten laten malen, want de meeste molens in de middeleeuwen (sinds de twaalfde eeuw) waren *"banmolens"* of *"dwangmolens"*: de boeren waren verplicht hun graan te laten malen in deze molens, die eigendom waren van de plaatselijke heer of abdijs. Op die manier hadden de overheden wellicht een extra controle op de hoeveelheid geproduceerd veldgewas, bron van de thiendeheffing. Het is niet denkbeeldig dat de molenaars zo in feite mee ingeschakeld werden in het proces van de belastingheffing... of minstens in de controle daarop.

Enkele namen van molenaars van die eerste molen zijn overgeleverd: Paulus (Pauwels) van Molle (1565), Joannes (Jan) van Dievelt (1570),...

Deze eerste molen ging ten onder in de troebele periode rond 1585 - de exacte omstandigheden zijn onzeker, maar de krijgsverrichtingen zullen daar mee te maken hebben. De molen werd herbouwd rond 1590, meer naar het westen en deze keer (zoals bleek bij de latere vastlegging van de grens) op het grondgebied van Halle. Vermoedelijk was de eigenaar toen nog steeds de schout van Zandhoven, Arnoldus van Lyere, of zijn erfgenamen. In het westen, zuidwesten en zuiden van de molen strekte zich een enorm heidegebied uit (de *"Heyde van de 3 Heilige Geesten"*, namelijk van Oelegem, Broechem en Halle), zodat de molenaar maximaal kon profiteren van de overheersende winden.

We hebben geen exacte tekening van deze molen, maar wel van een analoog exemplaar uit Oostmalle (figuur uit het Kaartboek van de Abdijs van Sint-Bernardus, daterend van 1669).

Deze houten staakmolen bleef in functie tot 1841, toen een nieuwe stenen molen zijn taak overnam, en een nieuw Molenhuys werd gebouwd.

De *"molenheuvel"* waarop deze staakmolen stond, is lang bewaard gebleven in het landschap.

[illegible]

We vinden hen in die periode terug als doopgetuigen of vaders in het doopregister, bijna steeds met de Latijnse vermelding “*molitor*” (molenaar) erbij. Later verminderde de ijver van de pastoors om de “*molitor*” te vermelden, helaas.

Lambertus Lamberti

+ 17 Junij feyrlieb edelambor-
lich Landgraf, u. sod. d. d.
+ requirte solobrecht in wech.

100

Meer noordelijk in de Kempen vinden we de naam Lamberti wel, met name bij een sterke molenaarsfamilie uit Kalmthout. We ontdekken er een klein spoortje: in de kerkregisters aldaar vermeldt de pastoor "*Martinus Lamberti*"; op de grafsteen uit 1648, die in het karrenmuseum te Essen wordt bewaard, vinden we de naam "*Mertinis Lambrechts*" voor dezelfde persoon.

Het is een mooie steen met een molen erop gegraveerd, die oorspronkelijk in de kerk van Kalmthout te vinden was.

Waarschijnlijk is onze Lambertus een jongere broer van deze Martinus.

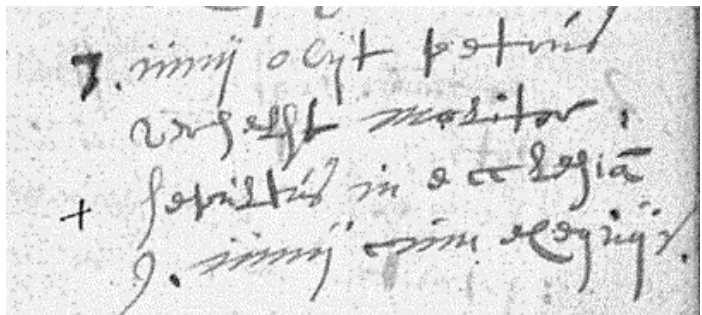

Het geslacht Lambrechts / Lamberti vinden we in die tijd - en ook nadien - terug als molenaars, onder meer in Beerse, Wuustwezel, Rijkevorsel, Wechelderzande, Noorderwijk, Gierle en Zoersel. De traditie van kerkbegravingen in de familie Lamberti pleit voor deze piste. Volledige zekerheid hebben we niet, maar de aanwijzingen zijn talrijk.

Petrus Verhelst

Hier zijn we zeker van het molenaarschap... pastoor Knaeps noteert in het overlijdensregister:

"1700 - 7 junij obijt Petrus Verhelst molitor sepultus in ecclesia 9 junii cum exequijs" (Op 7 juni 1700 overleed Petrus Verhelst, molenaar; hij werd begraven in de kerk op 9 juni met uitvaartdienst).

Dit sobere zinnetje verbergt een bewogen en jong afgebroken leven.

Petrus Verhelst wordt geboren in Heist-op-den-Berg in 1663 en huwt vrij jong met zijn jaargenote Joanna Barbara Van Camp. Petrus is molenaar, net als zijn vader Joannes, grootvader Joannes en overgrootvader Guilielmus, die reeds in het begin van de zeventiende eeuw molenaar was te Hallaar bij Heist-op-den-Berg.

De eerste woonplaats van het jonge paar is Herenthout; daar wordt in 1681 Adrianus geboren, de eerste van de vier kinderen die het echtpaar in Herenthout krijgt. Rond 1688 wordt Petrus molenaar in het meer oostelijk gelegen Herselt. Ook daar wordt Joanna Barbara viermaal moeder; hun achtste kindje, naar zijn vader Petrus genoemd, overlijdt echter binnen de week na de geboorte. Een zware tegenslag voor het gezin, zeker nu Petrus vanuit Herselt naar het westen moet trekken om in Halle molenaar te worden.

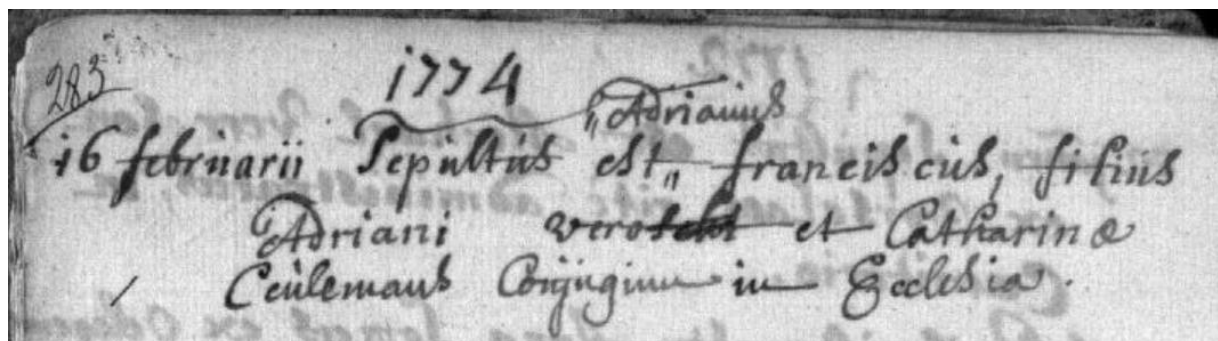
Begin 1698 komt de familie hier aan en neemt haar intrek in het (oude) Molenhuys. Weer wordt Joanna zwanger en brengt op 6 maart 1699 een gezond meisje ter wereld, Catharina Elisabetha; zij wordt in het doopregister van Halle genoteerd met als dooppeter haar oudste broer, Adrianus, die intussen 18 is geworden.

Op dat moment weet nog niemand welke dramatische wendingen de eeuwwisselingsjaren 1699-1700 in zich dragen - we zullen in het Hoofdstuk 12 hierover meer vernemen. Ziekte treft het gezin Verhelst, zoals vele gezinnen in Halle. Op 10 april 1700 sterft hun vier jaar oud dochttertje, het zevende kind, dat naar haar moeder Joanna Barbara was genoemd. Ze wordt begraven op het kerkhof.

Ook Petrus is ziek; zoals we hierboven kunnen lezen overlijdt ook hij, 37 jaar oud. Hij wordt in de kerk begraven. Bijna vijf jaar zal zijn echtgenote als weduwe - mede met de hulp van haar oudste zonen - het gezin verder groot brengen. Op 5 januari 1705 trouwt ze in de kerk van Halle met Andreas Coppens, op dat moment... molenaar in Wechelderzande! Haar levensweg zal uiteindelijk in 1727 te Meerhout eindigen.

Petrus Franciscus Veroft

In het overlijdensregister van Halle Sint-Martinus vinden we in 1774 volgende melding:

"1774 - 16 februarii sepultus est Adrianus Franciscus, filius Adriani Veroft et Catharinae Ceulemans conjugum in ecclesia." (Op 16 februari 1774 is begraven Adrianus Franciscus Veroft, zoon van Adrianus Veroft en zijn echtgenote Catharina Ceulemans, in de kerk).

Men ziet dat de onderpastoor-koster (Petrus Hanegraeff) eerst de voornaam onvolledig had geschreven en de familienaam als "Veroscht" verstaan had. Was de overledene iemand die in de parochie (nog) niet goed bekend was? Op het eerste zicht vonden we geen aanknopingspunt, tot we identiek dezelfde naam aantroffen in een artikel over de Lotelingen ("conscrits") van Halle... evenwel over een persoon die 40 jaar later leefde: *"VEROFT Adriaan Frans... werd te Halle geboren op 02/01/1791 als zoon van Guilielm Veroft, een landbouwer uit Beersel, en Elisabeth Janssens uit Halle. Adriaan was molenaar en 1,618 m groot."* (lengte berekend door omzetting).

Dit spoor bracht ons naar Beersel... of beter naar Beerzel, nu deelgemeente van Putte, parochie Sint-Remigius. Het was het begin van een paar avonden genealogische speurtocht, die een merkwaardig en bijna ongelooflijk verhaal opleverde. We nodigen de lezer uit even mee te gaan.

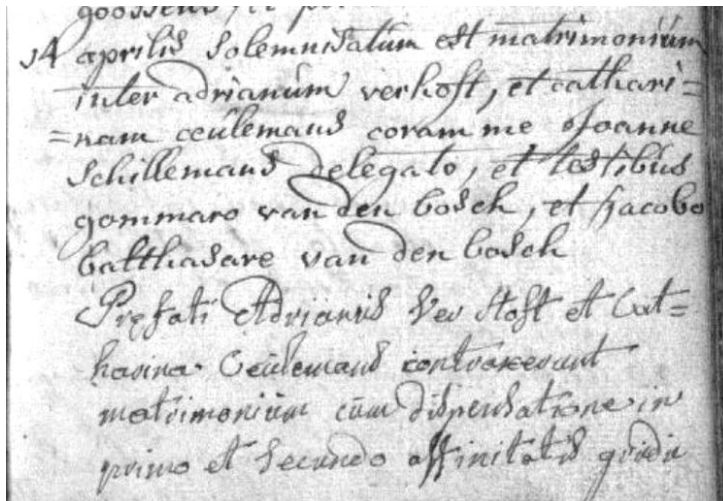
Op 2 november 1742 wordt in het kerkje van Sint-Remigius te Beerzel het huwelijk ingezegend van Adrianus Veroft en Catharina Ceulemans. Ze zijn beiden al een eind in de twintig en - dit is niet expliciet gedocumenteerd, maar kan uit het vervolg afgeleid worden - zullen aan de kost komen als molenaars in Beerzel. Op vijftien jaar tijd worden negen kinderen geboren, waarvan er echter drie overlijden kort na de geboorte of in hun eerste levensjaren: Theresia, Petrus en Joannes Baptista. Deze drie kinderen - memoriseer even hun voornamen, ook van de andere familieleden - worden allen in de kerk van Sint-Remigius begraven.

Soms hoort men zeggen dat er in vroegere tijden veel minder gevoelens waren bij het overlijden van kinderen, omdat de gezinnen groter waren en de sterftekans bij kinderen zeer hoog was. Maar dit blijkt een misvatting te zijn, zoals historisch onderzoek aantoon. Illustratief is in dit verband een studie van Karen Dochez uit 2002, waarin zij, op grond van teksten uit een aantal Middelnederlandse "*mirakelboeken*", tot het besluit komt dat bij ziekte en overlijden van kinderen zeer emotioneel werd gereageerd. Ouders legden zich hierbij niet zomaar neer en trachtten - zoals in het voorbeeld van het gezin Veroft - aan hun verdriet een antwoord te geven, vaak vanuit godsdienstige inspiratie. Er blijkt ook dat er een grote betrokkenheid was van de hele gemeenschap, die meeleeftte met de getroffen gezinnen... ook in de "*Herfsttij der Middeleeuwen*".

1759 wordt een rampjaar: dan overlijdt de vader, Adrianus, op 19 april, dochter Barbara op 13 juni en zoon Petrus Bernardus op 3 juli. Dysenterie, een besmettelijke ziekte die in het midden van de achttiende eeuw in onze streken regelmatig voorkwam, is de meest waarschijnlijke oorzaak van hun overlijden. De vader en ook deze twee kinderen worden in de kerk van Sint-Remigius begraven. Catharina blijft achter met één zoontje, Adrianus Franciscus (toen vier jaar) en drie dochters.

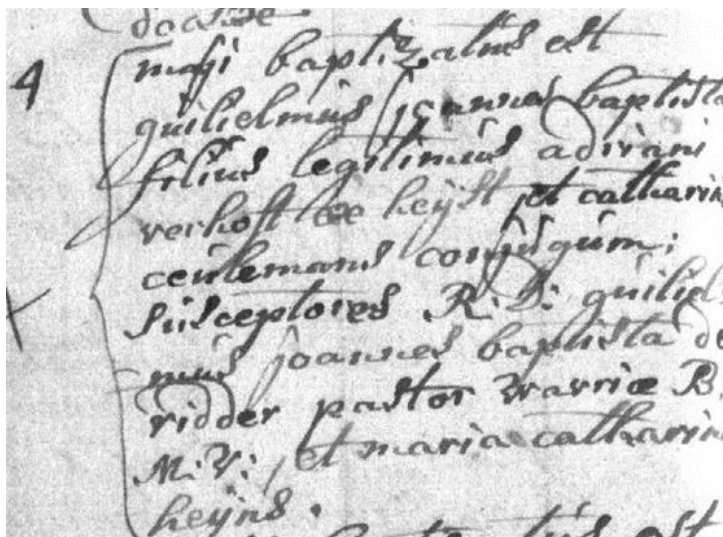
De familie snelt ter hulp en overweegt een huwelijk met een neef van de overleden Adrianus, de zoon van diens oudere broer, die in Heist-op-den-Berg geboren is en (hier wordt het lastig om te volgen) ook Adrianus heet. Hij is op dat moment 28 jaar oud, 16 jaar jonger dan zijn aanstaande bruid; hij is vrijgezel en... molenaar.

Volgens het kerkrecht moest voor dergelijk huwelijk dispensatie bekomen worden (zie Bijlage 6): door haar eerste huwelijk is Catharina immers “in de eerste graad” aanverwant met haar schoonvader en de aanstaande bruidegom is de kleinzoon van diezelfde persoon, dus verwant “in de tweede graad”. Mits akkoord van de familie kon hiervoor dispensatie (formeel van het bisdom) verkregen worden; dat vinden we in het huwelijksregister van Sint-Remigius, waarin wordt gemeld:

“1760 - 3a aprilis solemnizatum est matrimonium inter Adrianum Verhoft, et Catharinam Ceulemans coram me Joannes Schillemans delegato, et testibus Gommario Vanden Bosch et Jacobo Balthasae Vanden Bosch. Prefati Adrianus Ver Hoft et Catharina Ceulemans contraxerunt matrimonium cum dispensatione primo et secundo affinitatis gradu” (Op 3 april 1760 is plechtig ingezegend het huwelijk tussen Adrianus Verhoft en Catharina Ceulemans voor mij Joannes Schillemans, bij delegatie, en de getuigen Gommarius en Jacobus Balthasar Vanden Bosch. Voornoemde Adrianus Verhoft en Catharina Ceulemans sloten het huwelijk met dispensatie in de eerste en tweede graad van aanverwantschap).

Ze blijven in Beerzel wonen. Ondanks haar leeftijd wordt Catharina nog driemaal moeder: twee meisjes worden geboren en één jongen, Guilielmus, die vermeld wordt als “Guilielm” in het citaat over de loteling. De pastoor van Sint-Remigius schrijft bij de naam van vader Adrianus “ex Heyst”(-op-den-Berg), om het onderscheid te maken met zijn oom Adrianus, de vader van de kinderen uit het eerste huwelijk.

“1763 - 4 maji baptizatus est Guilielmus Joannes Bapstista filius legitimus Adriani Verhoft ex Heyst et Catharina Ceulemans conjugum; susceptores R(everendus) D(ominus) Guilielmus Joannes Baptista De Ridder, pastor Wavriae B(eatae) M(ariae) V(irginis), et Maria Catharina Heyns” (Op 4 mei 1763 is gedoopt Guilielmus Joannes Baptista, wettige zoon van Adrianus Verhoft van Heist en Catharina Ceulemans zijn echtgenote; doopgetuigen Eerwaarde Heer Guilielmus Joannes Baptista De Ridder, pastoor van Waver - parochie de Gelukzalige Maagd - en Maria Catharina Heyns).

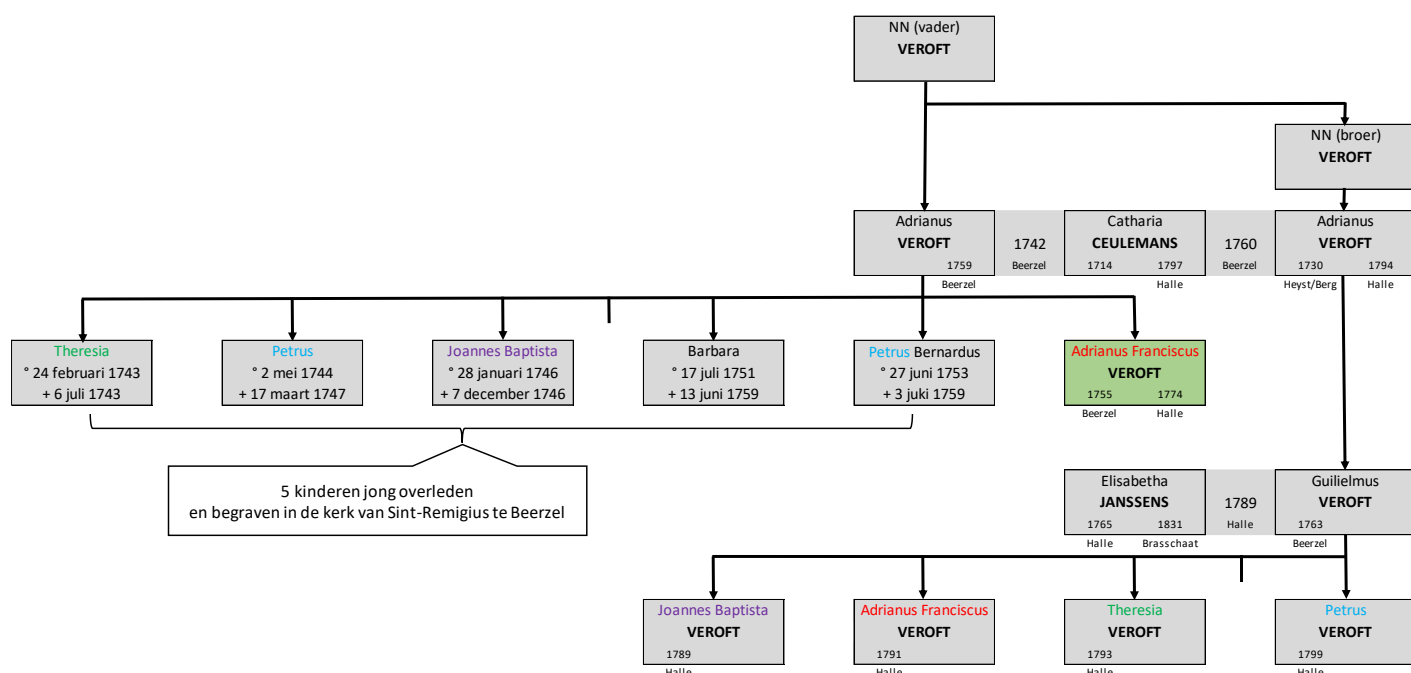
De pastoor van Onze-Lieve-Vrouw-Waver persoonlijk als peter, we weten dat dit een hele uitzondering was!

Rond 1770 verhuist het gezin naar het noorden, naar Halle, een enorme afstand voor die tijd - we zegden reeds dat het molenaarsbestaan zwervend was. Adrianus pacht vermoedelijk de molen van Halle en leidt zijn zoon Adrianus Franciscus op in het vak (we vinden hun namen echter niet terug bij de beschrijving van de Halse molen, deze periode is hierin een lacune). Weer slaat het noodlot toe, want de zoon sterft als hij 19 is, zoals we in het register van 1774 kunnen lezen. Hij wordt in onze kerk begraven (zie vorige pagina).

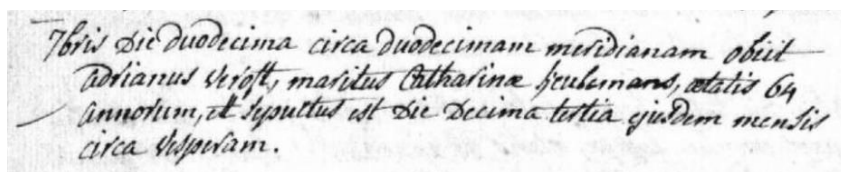
Hier krijgt dit levensverhaal een ongelooflijke wending. Guilielmus, de enig overgebleven zoon, treedt zelf niet in het voetspoor van zijn vader: hij kiest voor het landbouwbedrijf. Hij huwt in 1789 met Elisabetha Janssens uit Halle (zie stamboom pagina 136). De kinderen van dit echtpaar Veroft-Janssens krijgen de voornamen Joannes Baptista, Adrianus Franciscus, Theresia, Petrus ... jawel, de namen van de overleden halfbroers en halfzuster van Guilielmus. Een piëteitsvoller gebaar is in onze registers niet te vinden.

De tweede zoon van Guilielmus, Adrianus Franciscus Veroft, geboren op 2 januari 1791, is de “conscrit” die we in het eerder vermeld citaat hebben ontmoet (zie pagina 102). Hij zal in 1811 in het leger van de Franse bezetter dienst moeten nemen. We weten niet of hij gezond en wel uit het leger terugkeerde en ooit zijn beroep van molenaar heeft kunnen uitoefenen.

Onderstaand beeld geeft de vermelde historie in een stamboom weer:

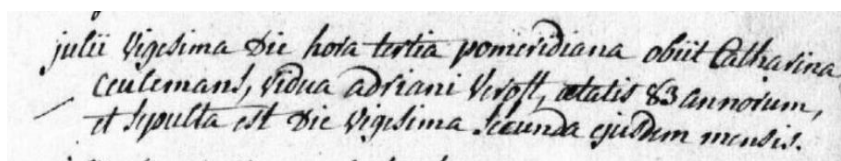

De ouders blijven in Halle wonen. Pastoor Hanegraeff noteerde hun overlijden, met alle details, in zijn onovertroffen gelijkmatig geschrift, dat we later nog zullen kunnen bewonderen (zie Hoofdstuk 15).

“1794 - 7(septem)bris die duodecima circa duodecimam meridianam obiit Adrianus Veroft, maritus Catharinae Ceulemans, aetatis 64 annorum, et sepultus est die decima tertia ejusdem mensis circa vespeream”

(Op (12) september 1794 omtrent 12 uur 's middags overleed Adrianus Veroft, echtgenoot van Catharina Ceulemans, in de leeftijd van 64 jaar, en werd begraven op de dertiende van dezelfde maand in de namiddag).

“1797 - julii vigesima die hora tertia pomeridiana obiit Catharina Ceulemans, vidua Adriani Veroft, aetatis 83 annorum, et sepulta est die vigesima secunda ejusdem mensis”

(Op 20 juli 1797 om drie uur 's morgens vroeg overleed Catharina Ceulemans, weduwe van Adrianus Veroft, in de leeftijd van 83 jaar, en werd begraven op de tweeëntwintigste van dezelfde maand).

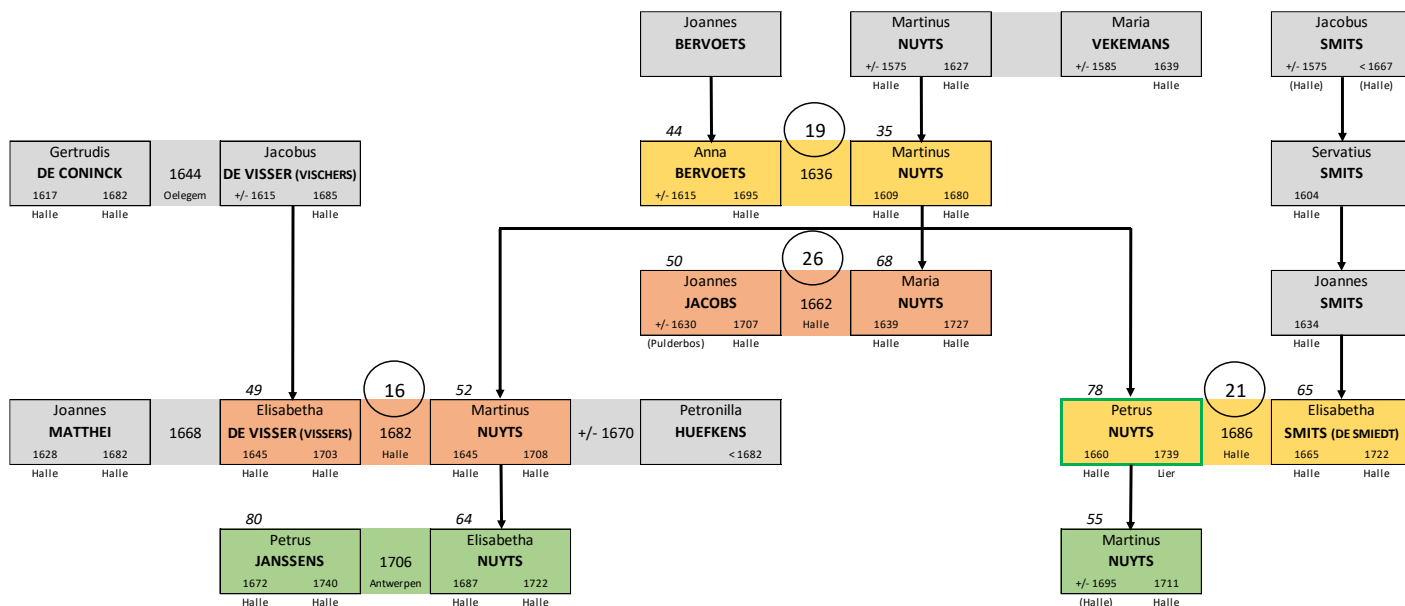
Ten tijde van hun overlijden waren de kerkbegravingen verboden, zoniet zouden zij dit zeker gewenst hebben.

HOOFDSTUK 11 - VAN OUDSHER

Ons bezoek aan het dorp in 1625 blijft nog wat nazinderen. Van de families die we toen hebben ontmoet en waarvan vele van oudsher in het dorp hebben gewoond, vinden we een aantal nakomelingen terug bij de kerkbegravingen. Enkel en enkele hebben we in voorgaande hoofdstukken reeds toegelicht.

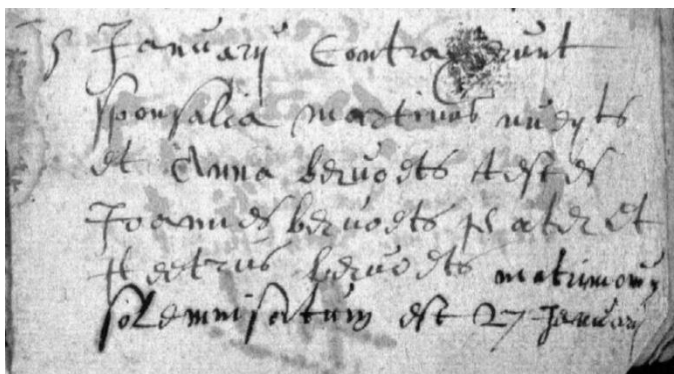
Hieronder volgen we het - rechtstreekse en onrechtstreekse - spoor van een viertal families.

Nakomelingen van Martinus Nuyts

We hebben de jeugdige Martinus Nuyts ontmoet in 1625 in zijn woning op Hooydonck (zie pagina 47), samen met zijn broers en zussen die verder in ons verhaal nog aan bod komen. Maar wees op je hoede: in elke generatie is er minstens één Martinus Nuyts... Deze Martinus Nuyts is geboren op 2 juli 1609 in Halle, als zoon van “stamvader” Martinus Nuyts en Maria Vekemans. Hij huwt in 1636 met ene Anna Bervoets. De mist van de geschiedenis laat stamboomonderzoekers helaas niet toe een sluitend antwoord te vinden op de vraag “Welke Anna Bervoets?”. Met zekerheid kan men zeggen dat ze niet in Halle geboren is, maar afkomstig is uit één van de omringende dorpen waar de verre familie van onze “Halse Bervoetsen” voet aan de grond heeft. Het huwelijksregister geeft een klein spoor:

“1636 - 5 januarij contraxerunt sponsalia Martinus Nuyts et Anna Bervoets; testes : Joannes Bervoets pater et Petrus Bervoets; matrimonium solemnizatum est 27 januarij” (Op 5 januari 1636 legden Martinus Nuyts en Anna Bervoets huwelijksbeloften af; getuigen: Joannes Bervoets vader en Petrus Bervoets; het huwelijk werd plechtig ingezegend op 27 januari).

Volgens deze beschrijving zou ene Joannes Bervoets haar vader zijn; we gebruiken deze hypothese, al vinden we in die periode - zij moet rond 1615 geboren zijn - geen vader Joannes Bervoets met een dochter Anna in de geconsulteerde registers van Halle en brede omgeving. Vele stamboomonderzoekers hebben dit onderzocht, zonder aanvaardbaar resultaat (tenzij men aanneemt - zoals sommigen doen - dat Anna 56 was bij de geboorte van haar jongste kind, wat een beetje bezwaarlijk lijkt).

Martinus Nuyts en Anna Bervoets zorgen met 9 kinderen voor een nieuwe generatie, waarvan er verder 3 aan bod komen in ons verhaal: dochter **Maria** (1639) en zonen **Martinus** (1645) en **Petrus** (1660).

Beide ouders overlijden op een - zeker voor die tijd - gezegende leeftijd: Martinus wordt begraven in de kerk op 15 januari 1680 (70 jaar oud) en Anna 15 jaar later op 10 december 1695 (ongeveer 80 jaar).

Hun grafsteen is bewaard gebleven, maar totaal onleesbaar geworden. Hij werd in 1912 immers in het inkomportaal gelegd en gedurende meer dan honderd jaar hebben devote passanten de inscriptie volledig weggepolijst. De tekst luidde:

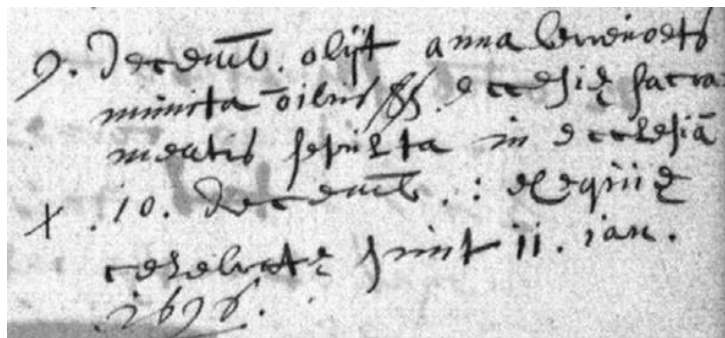
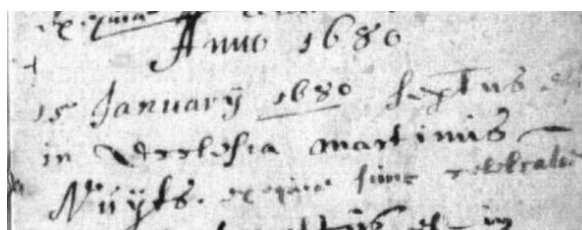
19

D. O. M.
HIER LEET BEGRAEVEN
DEN EERSAMEN
MARTINUS NUYTS
STERFT DEN
13 JANUARY 1680
ENDE EERBAERE
ANNA BERVOETS
SYNE HUYSVROUWE
STERFT DEN
7 DECEMBER 1695

Bevestiging (met een klein datumverschil bij Anna) lezen we in de overlijdensregisters:

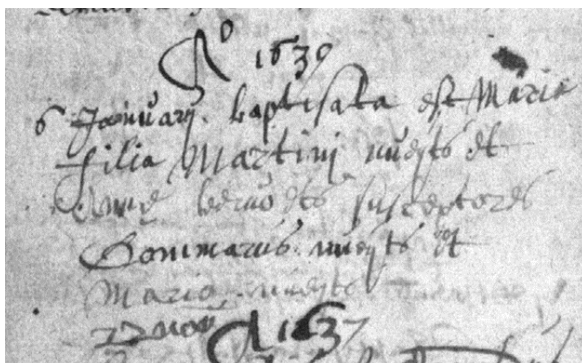
"Anno 1680 - 15 Januarij 1680 sep(ul)tus est in Ecclesia Martinus Nuyts. Exequiae sunt celebratae" (Op 15 januari 1680 is begraven in de kerk Martinus Nuyts; de uitvaartdienst werd gehouden).

"1695 - 9 decemb(ris) obijt Anna Bervoets munita o(mn)ibus S(acris) S(anctae) Ecclesiae Sacramentis sepulta in ecclesia 10 decemb(ris): exequiae celebratae sunt 11 jan(uarij) 1696" (Op 9 december 1695 overleed Anna Bervoets, voorzien van de Sacramenten; ze werd begraven in de kerk op 10 december; de uitvaartdienst werd gehouden op 11 januari 1696).

Hun oudste dochter heet **Maria**. Ze wordt geboren in de tijd van de "Retorsen" (zie pagina 71)... de registers zijn duidelijk na de feiten ingevuld (zo wordt na haar doopsel in 1639 een doopsel uit 1637 vermeld)!

"A° 1639 - 6 januarij baptisata est Maria filia Martini Nuyts et Annae Bervoets ; susceptores Gommarus Nuyts et Maria Nuyts." (Op 6 januari 1639 is Maria Nuyts gedoopt, dochter van Martinus Nuyts en Anna Bervoets; getuigen: Gommarus Nuyts en Maria Nuyts).

Deze dochter, Maria Nuyts, huwt in 1662 met Joannes Jacobs, waarbij de beide getuigen blijkbaar mensen van Halle zijn: Petrus Bervoets en haar vader, Martinus Nuyts. Dit kan erop wijzen dat haar echtgenoot niet uit Halle afkomstig was. Het gezin zal zich vestigen op de hoeve van de Vredenberg. We zullen Joannes verder ontmoeten wanneer we de familie Jacobs voorbij zien komen (zie pagina 137).

Maria Nuyts zelf overlijdt op de leeftijd van 88 jaar in bijzondere omstandigheden, zoals blijkt uit het overlijdensregister: ze ging wellicht recht naar de hemel na het ontvangen van de paascommunie op Witte Donderdag. Halle verliest op dat moment één van zijn oudste inwoners!

"1727 - 12 april Sepulta est Maria Nuyts in Ecclesia; subito mortua est postquam paschalem communionem fecessit; exequiae factae sunt 22 huius." (Op 12 april werd Maria Nuyts in de kerk begraven; ze is plots overleden nadat ze haar paascommunie ontving; de uitvaartdienst werd gehouden op de 22ste van deze maand).

De grafsteen van Maria en haar man is helaas niet bewaard gebleven. De tekst luidde:

26

D. O. M.
SEPULTURE
VAN DEN EERSAEMEN JOANNES JACOBS
STERFT DEN 15 MEY 1707
EN
DE EERBAERE MARIA NUYTS
SYN HUYSVROU STERFT DEN
10 APRIL SUBITO 1727
BIDT VOOR DE SIELEN

Martinus, het vierde kind van Anna Bervoets en Martinus Nuyts, ziet het levenslicht op 9 april 1645.

Een eerste huwelijk van deze Martinus met Petronella Huefkens (rond 1670) schenkt hem 5 zonen, waaronder de in 1676 geboren tweeling Bartholomeus en Martinus; slechts één zoon blijft echter in leven. Petronella Huefkens overlijdt (we vinden echter geen vermelding in de Halse registers) en Martinus hertrouwt met Elisabetha De Visser, een moeder met 5 jonge kinderen, kort voordien weduwe geworden bij het overlijden van vorster Joannes Matthei:

"1682 - 25 novembris ego Joannes Bapt(ist)a Van Schaetbroeck tamquam deservitor in Halle iunxij matrimonio Martinus Nuyts et Elisabeth De Visser; testes Petrus Bervoets, Jacobus Van den Brande" (Op 25 november 1682 heb ik, Joannes Baptist Van Schaetbroeck dienstdoende in Halle, verenigd in het huwelijk Martinus Nuyts en Elisabetha De Visser; getuigen Petrus Bervoets en Jacobus Vanden Brande).

Jacobus Vanden Brande, de tweede getuige, was toen koster, evenwel na een zekere discussie aangezien gemeentenaren en Heer van Halle het niet eens geraakten over zijn benoeming. Dit wordt in het boek van Juul Wouters met alle details beschreven.

De pastoor was toen Jacobus de Cort, die vaak afwezig was en de pastoorstaken liet verrichten door dienstdoende priesters (zie pagina 117): in de periode 1682-1683 vinden we 6 verschillende namen van vervangers, waaronder de hier vermelde J.B. Van Schaetbroeck.

Elisabetha en Martinus krijgen twee dochters. De jongste, Elisabetha Nuyts (geboren in 1687), zal in 1706 huwen met Petrus Janssens (zie pagina 131).

Elisabetha De Visser wordt bij haar overlijden in 1703 begraven in de kerk. Martinus krijgt er eveneens zijn laatste rustplaats, vijf jaar later. Hun grafsteen is niet bewaard gebleven. De tekst luidde wat origineler dan de meeste andere omdat ze er hun volledige familie in betrekken:

16

DEN HEER WILT TOONEN SYN
BERMERTIGHEYT AEN DEN EERSAEMEN
MARTINUS NUYTS
STERF DEN 2 APRIL 1708
ENDE
AEN DE EERBAERE ELISABETH
DE VISSCHERE SYNE HUYSVR(OU).
STERF DEN 24 SEPTEMBER 1703
ENDE HUNNE FAMILIE
TOT HALLE RUSTENDE.
AMEN

Ook hier vinden we de bevestiging in de registers:

24. sept. obijt Elisabetha
De vischere, premunita
omnibus ss. sacramentis
x sacratil, 26. sept. se-
pulta in ecclesia:
exequie habite sunt
16^a octob.

"1703 - 24 sept(embris) obijt Elisabetha De Vischere, premunita omnibus S(acris) S(anctae) Ecclesiae Sacra(men)tis, 26a septembris) sepulta in ecclesia : exequiae habitae sunt 16a octob(ris)" (Op 24 september 1703 overleed Elisabetha De Visser, voorzien van alle Sacramenten; op 26 september werd ze begraven in de kerk; de uitvaartdienst werd gehouden op 16 oktober).

"1708 - 11 aprilis obijt Martinus Nuijts, munitus o(mn)ibus S(acris) S(anctae) Ecclesiae Sacra(men)tis : sepultus in ecclesia 12a aprilis. Exequiae celebratae sunt 22a maij" (Op 11 april 1708 overleed Martinus Nuyts, voorzien van alle Sacramenten; hij werd begraven in de kerk op 12 april; de uitvaartdienst werd gehouden op 22 mei).

We merken opnieuw een verschil tussen de sterfdatum in het register en in het *Manuael* (dat van de steen is afgeschreven). Wellicht heeft men hier de "II" als een Romeinse "2" gelezen.

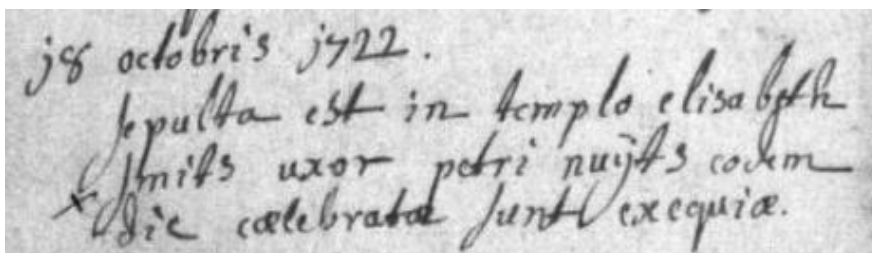
11. aprilis obijt Martinus
Nuijts, munitus omnibus
ss. sacramentis sacratil:
sepultus in ecclesia.
12. aprilis. exequie
habite sunt
22. maij.

De jongste zoon van het echtpaar Nuyts-Bervoets, Petrus, wordt volgens de Halse registers op 2 november 1660 geboren.

Op 17 maart 1686 spreken hij en zijn toekomstige echtgenote, Elisabetha Smits, hun huwelijksbelofte uit en op 30 maart wordt het huwelijk plechtig ingezegend in de kerk van Halle, met als getuigen Joannes Nuyts en Joannes Smits. De bruid is een dochter van deze Joannes Smits, zoon van Servatius, op zijn beurt zoon van Jacobus Smits, die we op onze wandeling in 1625 zijn tegengekomen (zie pagina 42).

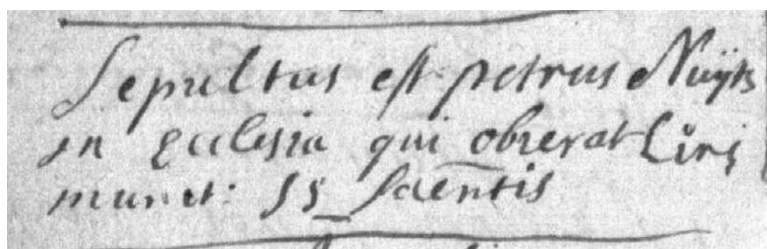
Elisabetha overlijdt op 18 oktober 1722 en wordt in de kerk van Halle begraven.

"18 octobris 1722 sepulta est in templo Elisabeth(a) Smits, uxor Petri Nuyts eodem die coelebratae sunt exequiae" (Op 18 oktober 1722 is in de kerk begraven Elisabetha Smits, echtgenote van Petrus Nuyts; de uitvaartdienst werd dezelfde dag gehouden).

Handwritten Latin text from a church register: "18 octobris 1722. Sepulta est in templo Elisabetha Smits uxor Petri Nuyts eodem die celebratae sunt exequiae."

Petrus overleeft haar 17 jaar en wordt, na zijn overlijden in Lier, bij haar in de kerk begraven.

Handwritten Latin text from a church register: "Sepultus est Petrus Nuyts in ecclesia qui obierat Liri munit: Ss. Sacramentis"

"1739 - 13 januarij sepultus est Petrus Nuyts in Ecclesia qui obierat Liri munit(us) S(acris) S(anctis) Sa(cram)entis" (Op 13 januari 1739 is begraven Petrus Nuyts, in de kerk, die gestorven was in Lier, gesterkt door de Heilige Sacramenten).

Hun gezamenlijke grafsteen is nog steeds aanwezig in de kerk.
De tekst luidt:

21

D. O. M.
SEPULTURE
VAN DEN EERSAMEN PEETER
NUYTS IN SYN LEVEN
SCHEPENEN VAN HALLE
LIERI
ENDE DE EERBARE
ELISABETH DE SMIEDT
SYN HUYSVROU STIERF
DEN 18 OCTOBER 1722

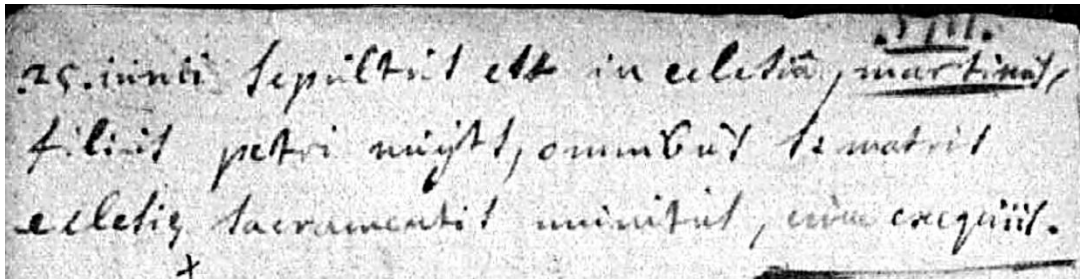
BIDT VOOR DE ZIELE

Lier, de plaats van het overlijden van Petrus is ingevuld, de datum is men vergeten toe te voegen op de steen. We kunnen er ook lezen dat hij lid was van de schepenenbank.

We merken bij onze opzoeken opnieuw op dat de familienamen toen nog steeds relatief flexibel werden gebruikt: de echtgenote huwt als "De Smit", bij de geboorte van haar dochter Maria staat er "De Smidt", ze wordt begraven als "Smits" (in het register) en verschijnt op de grafsteen als "De Smiedt", terwijl de naam van haar vader elders in de registers als "Smids" wordt geschreven.

De doopregisters vermelden 4 kinderen van Petrus Nuyts en Elisabetha Smits. In het overlijdensregister vinden we nog een andere zoon terug, Martinus Nuyts, die in 1711 wordt vermeld als “begraven in de kerk”. Zijn geboortedatum treffen we in onze registers niet aan - misschien woonden de ouders toen tijdelijk elders? Het is ook mogelijk dat hij geboren is in de periode 1693-1695... de doopregisters zijn dan pover ingevuld. Hij moet bij zijn overlijden adolescent geweest zijn, het register spreekt van een “zoon” (geen kind meer en niet gehuwd):

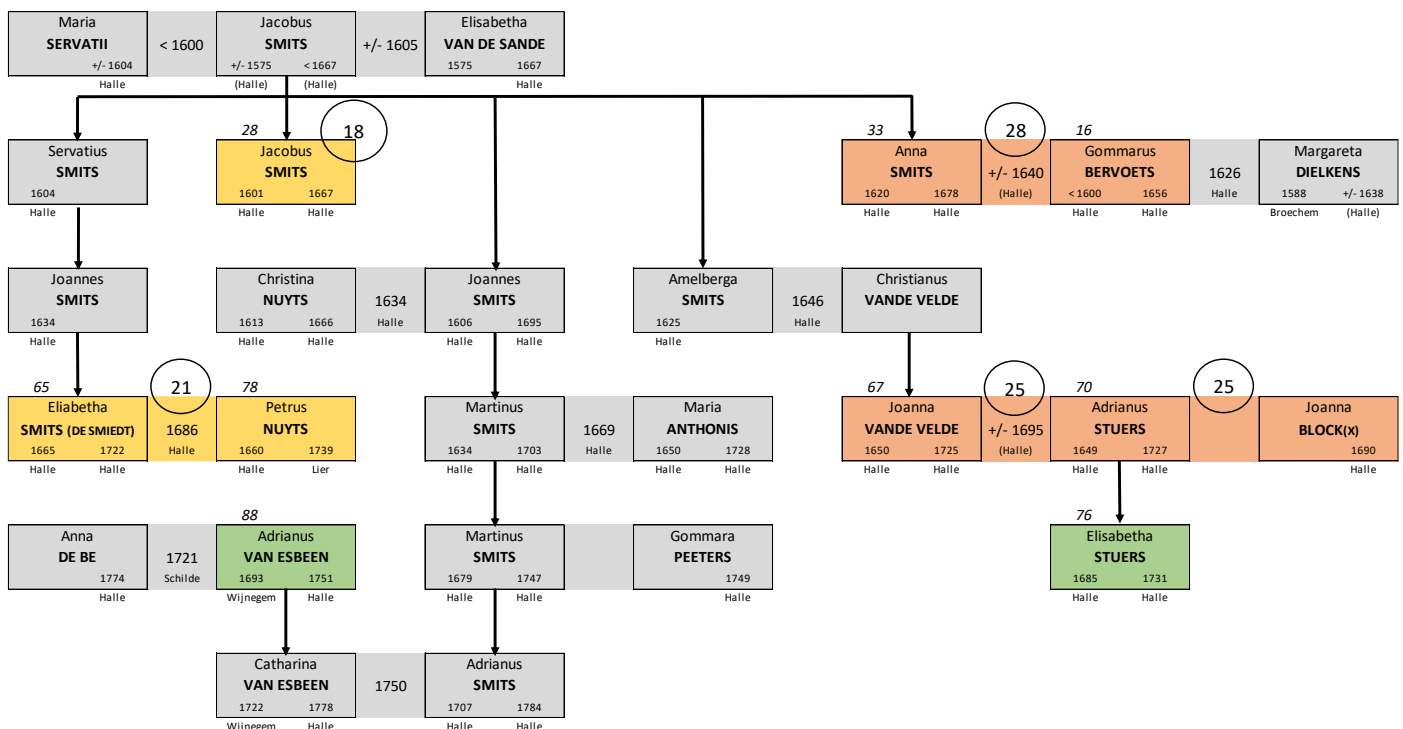

“1711 - 25 iunii sepultus est in ecclesia Martinus, filius Petri Nuyts, omnibus S(antae) Matris Ecclesiae Sacramentis munitus, cum exequiis.” (Op 25 juni 1711 is begraven in de kerk Martinus, zoon van Petrus Nuyts, voorzien van alle sacramenten van onze Moeder de Heilige Kerk, met een uitvaartdienst).

Nakomelingen van Jacobus Smits en ...

Jacobus Smits is rond 1575 geboren. We hebben hem in 1625 ontmoet, samen met Elisabetha Vande Sande, zijn tweede echtgenote, op de hoeve van de Heilige Geest van Broechem (zie pagina 42).

Enkele kinderen Smits geven een rechtstreekse of een (soms verre) onrechtstreekse verbinding naar één van de kerkbegravingen.

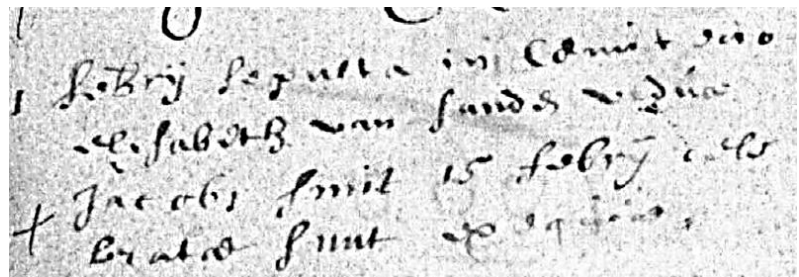
Hun zoon Joannes Smits (geboren in 1606) bijvoorbeeld: hij huwt in 1634 met Christina Nuyts (dochter van stamvader Martinus Nuyts). Hun achterkleinzoon Adrianus Smits zal met de dochter van Adrianus Van Hesbeen trouwen, die we later leren kennen (zie pagina 141). Of hun jongste dochter, Amelberga: zij geeft door haar huwelijk met Christianus Vande Velde een link naar de kerkbegravingen van Adrianus Stuers, zijn tweede echtgenote Joanna Van de Velde en zijn dochter Elisabetha (zie pagina 78).

De naam van een kleindochter van zoon Servatius, Elisabetha Smits (De Smiedt), is te lezen - samen met de naam van haar man Petrus Nuyts - op een grafsteen, die we zopas hebben besproken bij de familie Nuyts (zie pagina 109). En zo zijn er wellicht meerdere verbanden aan te duiden.

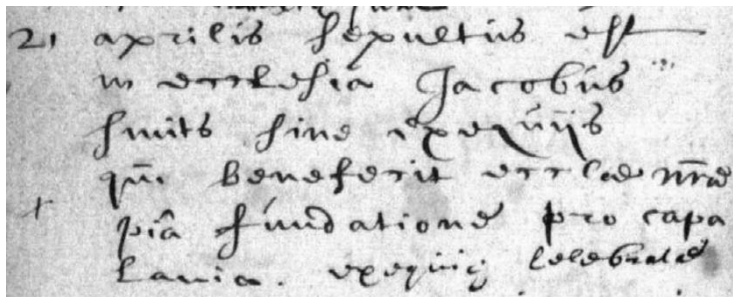
Er zijn ook rechtstreekse banden. De namen van twee kinderen van Jacobus Smits, Anna en Jacobus, vinden we terug op een grafsteen, de éne bewaard, de andere niet. Anna Smits en haar man Gommarus Bervoets hebben we reeds vermeld bij de beschrijving van hun (verdwenen) grafzerk (zie pagina's 72 en 76). De andere naam is deze van zoon Jacobus... een verhaal apart.

Vader Jacobus moet voor 1667 overleden zijn (maar het Halse register vermeldt dit niet); in het overlijdensregister van 1667 lezen we immers dat zijn echtgenote als weduwe overlijdt:

"1667 - 1 Feb(rua)rij sepulta in coemiterio Elisabeth van Sande vidua Jacobi Smit; 15 feb(rua)rij celebratae sunt exequiae" (Op 1 februari 1667 is op het kerkhof begraven Elisabetha Vande Sande, weduwe van Jacobus Smits; de uitvaartdienst werd gehouden op 15 februari).

In datzelfde jaar, enkele maanden na zijn stiefmoeder, overlijdt ook de oudste zoon, Jacobus (de tweeling-jongen uit 1601 die in leven bleef - zie pagina 42):

"1667 - 21 aprilis sepultus est in ecclesia Jacobus Smits sine exequijs qui benefecit eccle(siae) n(ost)rae pia fundatione pro capalania exequiae celebratae (sunt)" (Op 21 april 1667 is begraven in de kerk Jacobus Smits zonder uitvaartdienst; hij begiftigde onze kerk met een vrome stichting voor de onder-pastorij; de uitvaartdienst werd gehouden).

Op de grafsteen, die nog steeds in de ingang van de kerk ligt voor de toegangsdeur tot de torentrap, staat:

18

D. O. M.

SEPVLTURE VAN DEN

EERSAMEN JACQUES SMIT

FONDATEVR DER VROOGHE

MISSE TOT HALLE STERFT

DEN 10 FEBRVARI A° 1667

BIDT VOOR DE SIELE

Deze teksten roepen een vraagteken op. Wat was de sterfdatum? Er is een verschil van ruim twee maand tussen het register en het grafschrift... We vinden geen Jacobus Smits die dat jaar op 10 februari 1667 zou overleden zijn. De “vroeg mis”, die vermeld wordt op de grafsteen, was typisch een opdracht voor de onderpastoor, dus de in het register vermelde “fundatie” (vrome stichting) voor de onderpastorij kan daarmee overeenkomen. Helemaal verwarrend wordt het als we ook (een kopie van) Jacobus’ testament erbij halen, opgemaakt door “Jan Braeckmans... geapprobeert Notaris binnen den dorpe van Halle residerende” in het jaar “duysent sesse hondert ende acht en sestigh, vyftien daegen in de maendt april”. Eén jaar later dus... en de notaris schrijft dat betrokkene toen voor hem verschenen is “een weynigh sieck maer noghtans syne memorie ende vyf sinnen over al seer machtigh gelyck dat bleke”. Een reeks communicatieproblemen?

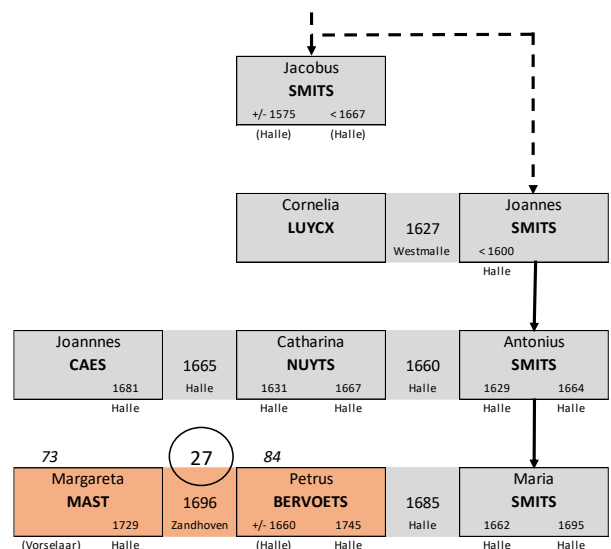
We volgen het register en vrezen een vergissing bij de anderen: Jacobus is wellicht overleden enkele dagen nadat hij zijn testament had gemaakt (op 15 april 1667) en op 21 april daaropvolgend begraven...

In Hoofdstuk 6 tenslotte is de naam vermeld van Maria Smits (zie pagina 64). Voor zover we konden nagaan stamt ze niet af van stamvader Jacobus, maar misschien van een broer of neef van hem.

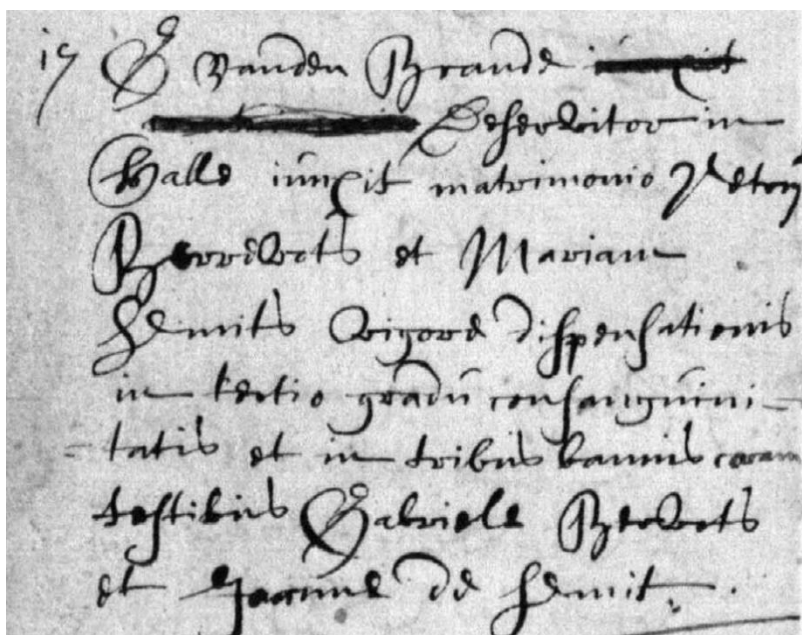
Haar grootvader is bekend: Joannes Smits, die in 1627 te Westmalle huwde met Cornelia Luycx (soms Luecx geschreven). Hun zoon was Antonius; hij huwde met Catharina Nuyts. Hun dochter Maria Smits wordt geboren in 1662, op 8 juni.

Dit kind wordt werkelijk door het noodlot getroffen.

Maria’s vader Antonius overlijdt 2 jaar na haar geboorte. Haar moeder hertrouwt in 1665 met Joannes Caes. Kort daarop overlijdt echter ook moeder Catharina Nuyts. Maria Smits is dan 5 jaar, haar beide ouders zijn overleden en zij wordt aan de zorgen van haar stiefvader Joannes Caes toevertrouwd. Als ze 19 wordt overlijdt ook deze stiefvader...

Maria trouwde in Halle met Petrus Bervoets. De “deservitor” Gerardus Vanden Brande (pastoor de Cort was weer eens afwezig) noteert dit met alle nodige details:

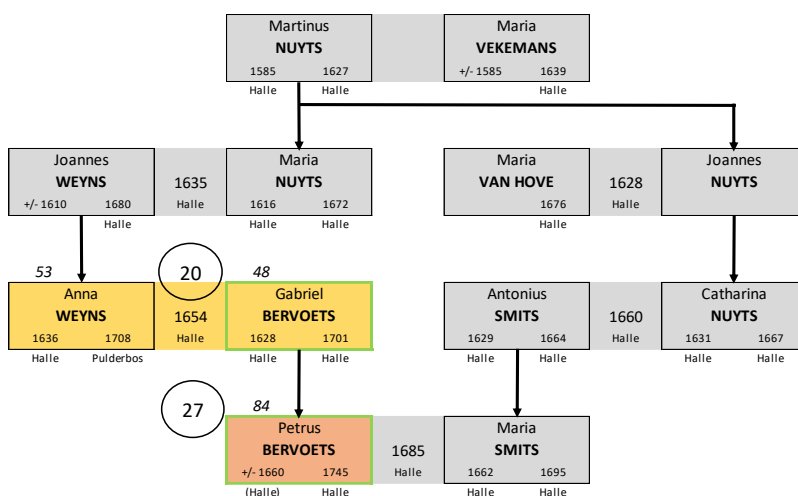

“1685 september - 17 D(ominus) Vanden Brande Deservitor in Halle iunxit matrimonio Petrum Berrevoets et Mariam Smits vigore dispensationis in tertio gradu consanguinitatis et in tribus bannis coram testibus Gabriele Bervoets et Joannes De Smit”

(Op 17 september 1685 verbond Heer Vanden Brande, dienstdoende pastoor in Halle, in het huwelijk Petrus Bervoets en Maria Smits, op grond van een dispensatie voor bloedverwantschap in de derde graad en voor de drie kerkroepen, met als getuigen Gabriel Bervoets en Joannes Smits).

In de hier geciteerde tekst zijn beide echtelingen “in de derde graad verwant” (zie Bijlage 6).

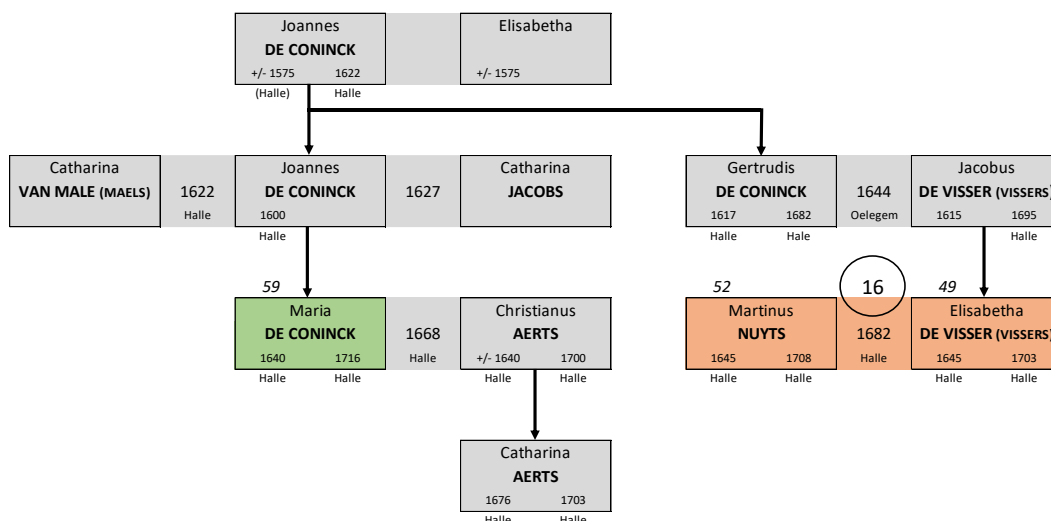
Zij hadden inderdaad gemeenschappelijke overgrootouders, Martinus Nuyts en Maria Vekemans, zoals uit het genealogisch schema hiernaast kan afgelezen worden: aan de ene kant Petrus Bervoets via zijn moeder Anna Weyns, die een dochter was van Maria Nuyts, dochter van Martinus Nuyts en Maria Vekemans, en aan de andere kant Maria Smits via haar moeder Catharina, dochter van Joannes Nuyts, zoon van dezelfde Martinus Nuyts en Maria Vekemans.

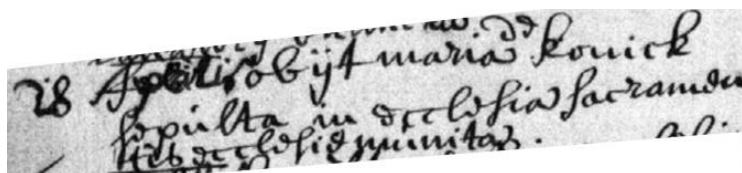
Maria Smits wordt moeder van vier kinderen van Petrus Bervoets (zie pagina 64). Ze overlijdt als ze amper 33 is, in het epidemiejaar 1695. Voorwaar een hard en ongelukkig leven, zoals er veel waren in die tijd. Ze vindt haar laatste rustplaats op het kerkhof, niet in de kerk... dat “voorrecht” was bestemd voor haar man Petrus - als schepen van Halle - en zijn tweede echtgenote, Margareta Mast (zie pagina 65).

Nakomelingen van Joannes De Coninck

Stamvader Joannes De Coninck was bij onze wandeling in 1625 reeds 3 jaar overleden, maar zijn zoon - ook een Joannes - zette het bedrijf verder.

We vinden in de overlijdensregisters diens dochter Maria De Coninck terug, gestorven in 1716 en in de kerk begraven. De notitie is sober en enigszins onduidelijk:

“1716 - 28 Aprilis obiit Maria De Konick sepulta in ecclesia sacramentis ecclesiae munita” (Op 28 april 1716 overleed Maria De Coninck, begraven in de kerk, voorzien van de sacramenten van de kerk).

Gelukkig geeft het *Manuael* een aanknopingspunt. Pastoor Smets noteert: “1716 - 13 april heeft Maria De Koninck, weduwe van Christiaan Aerts, bij testament aan de kerk gelegateerd 500 gulden (voor 300 missen) voor haar man, haarzelf en haar dochter Catharina”. Zo komen we de naam van haar echtgenoot te weten.

Christianus Aerts en Maria De Coninck zijn op 20 maart 1668 in onze kerk gehuwd. Maria is hier geboren in 1640, haar ouders waren Joannes De Coninck (die vermeld staat als “*Ioannes Coeninckx*” op de allereerste bladzijde van de doopregisters - zie pagina 37) en Catharina Jacobs, zijn tweede echtgenote.

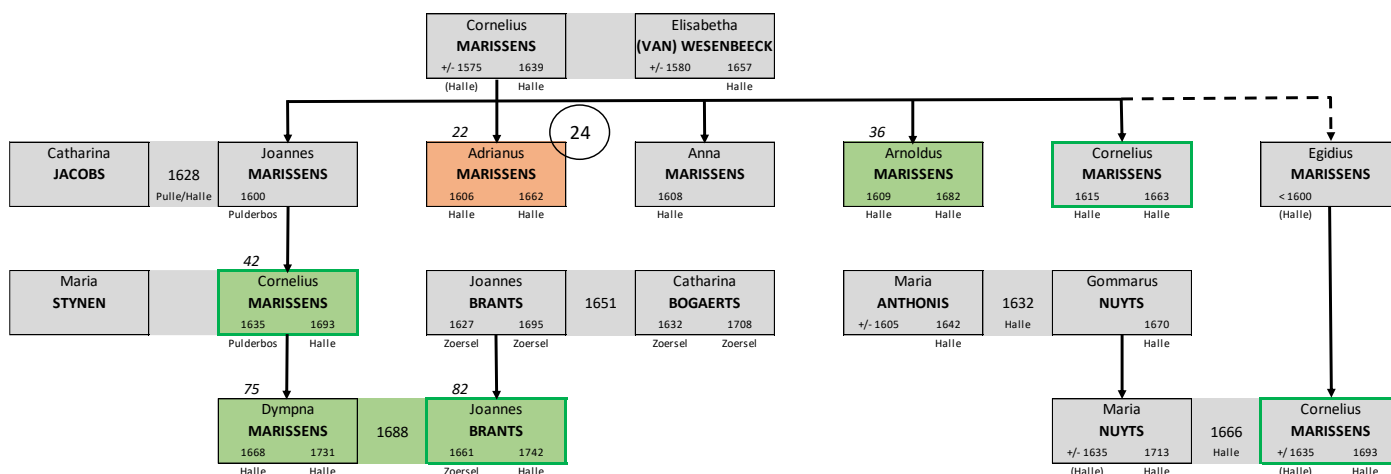
Haar vader, Joannes, was een broer van Gertrudis De Coninck, de moeder van Elisabetha De Visser, van wie we de grafsteen besproken hebben bij de nakomelingen van Martinus Nuyts (zie pagina 108).

Christianus Aerts en zijn echtgenote Maria De Coninck runnen een boerderij op de Molenheyde, langs de weg naar Zandhoven dicht bij de Appelbeeck. Ze krijgen 5 kinderen, die echter - op één na - kort na hun geboorte overlijden. Dochter Catharina groeit op, maar minder dan 3 jaar na haar vader overlijdt ook zij, net 27 jaar oud, in de troebele periode van het begin van de achttiende eeuw (zie pagina 121).

Als Maria De Coninck haar einde voelt naderen, neemt zij de herinnering aan haar man én haar dochter op in haar laatste wilsbeschikking, die we hierboven hebben vermeld. Ongetwijfeld heeft ze bij die gelegenheid ook gewenst dat ze in de kerk zou begraven worden, wat de pastoor zeker niet zal geweigerd hebben... als waardering voor haar milde schenking.

Nakomelingen van Cornelius Marissens

Over de woonplaats van stamvader Cornelius Marissens, mogelijk langs de Ritsheyde, waren we bij onze tocht in 1625 wat onzeker. Het bronnenmateriaal omtrent zijn nakomelingen is eveneens heel beperkt. Toch vinden we enkele sporen van kerkbegravingen in de familie, die we hier aangeven.

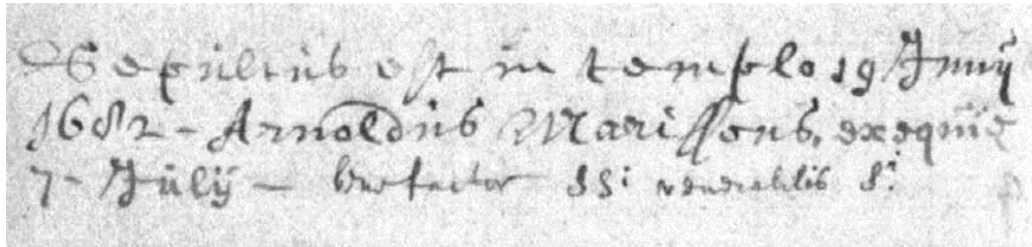
“Stamvader” Cornelius Marissens is (wellicht in Halle) geboren rond 1575 hij huwt met Elisabetha (Van) Wesenbeeck (haar naam ontbreekt echter in de oudste doopregisters en als hij er staat is hij moeilijk te lezen).

Het gezin telt meerdere kinderen: Joannes (1600), Arnoldus (1602, echter op jonge leeftijd overleden en in 1609 opnieuw als naam gegeven), Adrianus (1606), Anna (1608) en Cornelius (1615).

Wellicht was er ook een zoon Egidius voor 1600 geboren, maar hierover vonden we geen zekerheid - hij werd daarom in stippellijn verbonden op het genealogisch schema.

Volgens onze bronnen zijn Adrianus en Arnoldus vrijgezel gebleven, milde schenkers aan onze kerk en in die kerk ook begraven. De grafsteen van Adrianus hebben we reeds beschreven in het hoofdstuk over de Sint-Sebastiaensgilde (zie pagina 76). Van Arnoldus is alleen bekend dat hij (net als zijn broer) een weldoener van de kerk was, meerbepaald schenker van een monstrans.

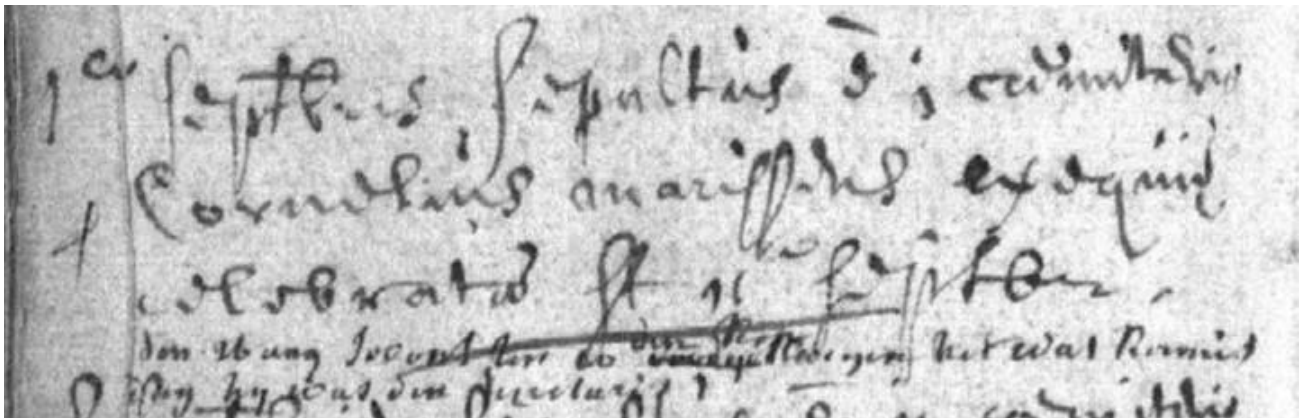
Het overlijdensregister meldt:

"Sepultus est in templo 19 junij 1682 - Arnoldus Marissens, exequiae 7a julij - benefactor S(acris) S(ancti) Venerabilis S(acramenti)" (Begraven is in de kerk op 19 juni 1682 Arnoldus Marissens, de uitvaartdienst op 7 juli - weldoener van het allerheiligste eerbiedwaardige Sacrament).

Over hun jongste broer Cornelius vinden we een merkwaardige notitie in onze bronnen. In het *Manuael* noteert pastoor Smets dat op 26 augustus 1663 *"den Knecht van den Secretaris den Kop ingeslagen en den 1. 7ber (= eerste september) begraven"* is.

Het overlijdensregister geeft echter een ietwat ander verhaal: daar staat in het Latijn:

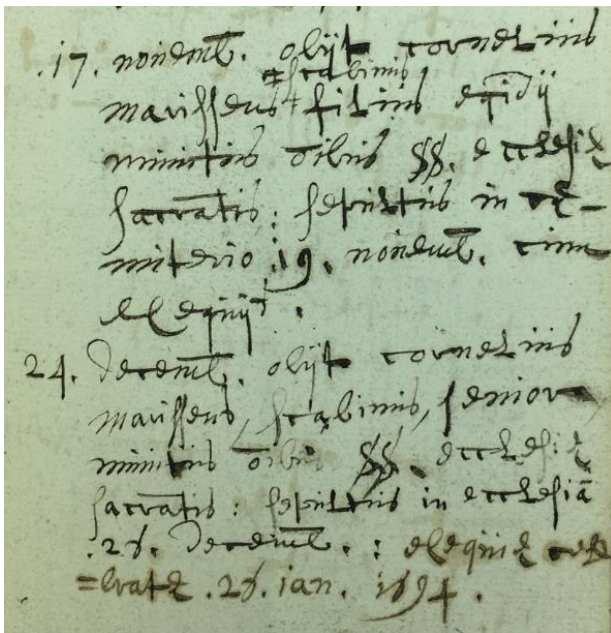
"1733 - 1^a sept(em)bris sepultus e(st) in coemitaerio Cornelius Marissens exequiae celebratae s(un)t 11^a septembris" (Op 1 september is begraven op het kerkhof Cornelius Marissens; de uitvaartdienst is gehouden op 11 september).

Daarna vinden we in een ander handschrift in het Diets toegevoegd, helaas een stukje onleesbaar: *"den 26 aug s'avons ten 10 (uren).... Het was kermisdag - hij was den Secretaris"*. In elk geval is deze Cornelius dus in 1663 overleden. Of hij zélf het slachtoffer werd van een geweldpleging of een ongeluk op de kermis, laten we in het midden. Overigens vraagt pastoor Smets zich verwonderd af: *"boven staet 26 augustij, ik verstaen niet hoe het alsdan kan kermisdag zijn"*... de Halse kermis valt immers pas in september.

In de notities van pastoor Smets komt ook één kerkbegraving voor omtrent 1690 van een andere Cornelius Marissens, maar helaas ontbreken deze pagina's in de (ingescande) overlijdensregisters.

Gelukkig kunnen we ook deze keer terecht in het manuaal van pastoor Knaeps... en daar vinden we tot onze verbazing twee naamgenoten, beiden schepenen, die in 1693 binnen een tijdsbestek van een goede maand begraven worden!

We lezen de tekst:

"1693 - 17 novemb(ris) obiit Cornelius Marissens, scabinus, filius Egidij, munitus o(mn)ibus S(acris) S(anctae) eccelsiae sacra(men)tis; sepultus in cemiterio 19 novemb(ris) cum exequiis" (Op 17 november 1693 overleed Cornelius Marissens, schepen, zoon van Egidius, voorzien van alle sacramenten; hij werd begraven op het kerkhof op 19 november, met een uitvaartdienst).

"1693 - 24 decemb(ris) obiit Cornelius Marissens, scabinus, senior, munitus o(mn)ibus S(acris) S(anctae) eccelsiae sacra(men)tis; sepultus in ecclesia 26 decemb(ris); exequiae celebratae 26 jan(uarii) 1694" (Op 24 december 1693 overleed Cornelius Marissens, schepen, de oudere, voorzien van alle sacramenten; hij werd begraven in de kerk op 26 december; de uitvaartdienst werd gehouden op 26 januari 1694).

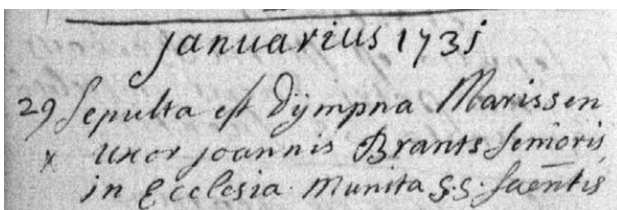
Deze beide heren worden vermeld als vaders in de doopregisters.

De eerste Cornelius is de echtgenoot van Maria Nuyts (dochter van Gommarus Nuyts en Maria Anthonis), wiens kinderen tussen 1667 en 1679 geboren worden. Zij wonen aan de rand van de Vroente, richting Zoersel. De tweede Cornelius is getrouwd met Maria Stynen. Samen met zijn tweelingbroer Joannes is hij geboren in 1635 bij vader Joannes en moeder Catharina Jacobs. Hij is de Cornelius die in de kerk werd begraven.

Tweemaal wordt bij deze laatste Cornelius een dochter Dympna geboren: de eerste, in 1657, overlijdt aan de pest in 1668 tijdens de laatste "officiële" pestepidemie die ons dorp teisterde; Maria Stynen is dan zwanger en brengt enkele maanden later een meisje ter wereld, dat bij haar doopsel op 16 december 1668 prompt weer Dympna wordt genoemd.

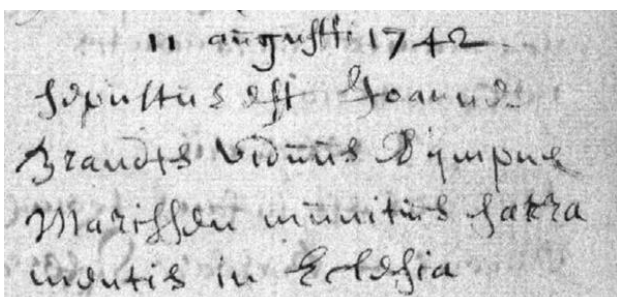
Dympna Marissens huwt op twintigjarige leeftijd met Joannes Brants uit Zoersel (geboren in 1661). Haar echtgenoot integreert zich perfect in het dorp, hij wordt er een paar keer borgemeester (bv in 1732-1733 - zie pagina 151).

Beiden worden bij hun overlijden in onze kerk begraven. Als eerste Dympna:

"Januarius 1731 - 29 Sepulta est Dympna Marissen uxor Joannis Brants Senioris in Ecclesia Munita SS sa(cram)entis" (Op 29 januari 1731 is begraven Dympna Marissens echtgenote van Joannes Brants Senior, in de kerk, gesterkt door de heilige sacramenten).

De verwijzing "Senior" bij haar man is aangebracht om het onderscheid te maken met hun op 25 september 1706 geboren zoon Joannes (die dan "Junior" is).

In 1742 overlijdt vader Joannes Brants, 81 jaar oud:

"11 augustii 1742 Sepultus est Joannes Brandts viduus Dymphae Marissen munitus sacramentis in Ecclesia" (Op 11 augustus 1742 is begraven Joannes Brants, weduwnaar van Dympna Marissens, gesterkt door de sacramenten, in de kerk).

HOOFDSTUK 12 - EEN NIEUW PASTOREEL HUYS

De opvolger van pastoor Lenaerts heette **Jacobus Cornelius de Cort**. De schrijfwijze van zijn naam is soms De Cordt... we houden het bij de versie die hij zelf gebruikte. Hij werd geboren te Antwerpen uit een vooraanstaande familie. Langs moederszijde, Catharina de Man, waren er zelfs familiebanden met adellijke families. Zo was "*Jacobus De Cort, pastoor van Halle*" rechtstreeks betrokken partij in een zaak rond het "*sterfhuis van Franciscus (Van der) Rivieren*" (Processen van Adel, Raad van Brabant, 1677).

Jacobus de Cort was gepromoveerd in Leuven als J.U.L. ("*Juris Utriusque Licentiat*"), licentiaat in de beide rechten, namelijk het burgerlijk én het kerkelijk recht). In 1666 werd hij benoemd tot pastoor in Halle.

Pastoor de Cort was goed gezien bij de - vooral hogere - wereldlijke én geestelijke overheden. Hij was wel bekend bij de bisschop, die hem diverse bezoeken bracht. Tot tweemaal toe verleende de Bisschop aan Halle (en aan zijn pastoor) de eer persoonlijk het vormsel te komen toedienen.

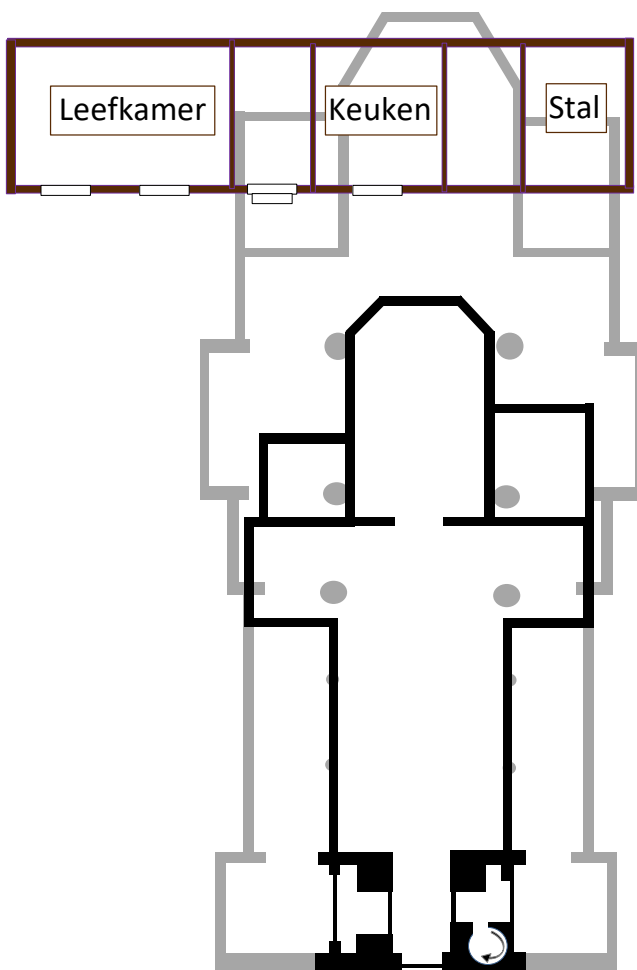
Zijn zakelijke en andere bezigheden weerhielden hem vaak in Antwerpen en zoals pastoor Smets het beeldig schetst in zijn *Manuael*: "*met één woord, hij had deze pastorij als eenen buytengoed voor zijne gezondheid*". Pastoor de Cort vertrouwde erop dat zijn onderpastoor(s) het pastoraal werk in Halle opknapte(n) en soms kwamen er zelfs op zon- of feestdagen seminaristen om de vroegmis op te dragen... dat mocht toen blijkbaar!

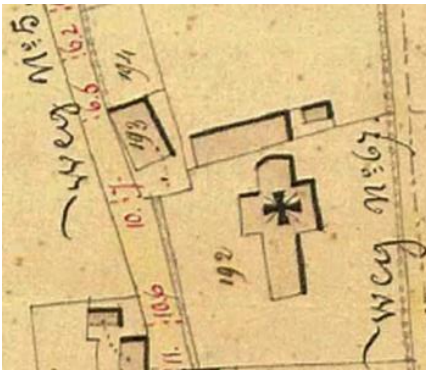
De verblijfplaats van de pastoor vond hij maar pover... we herinneren ons dat de pastoor een kamer betrok in het Heilige Geest Huys.

Daarom nam hij al bij zijn aankomst in 1666 het initiatief om een nieuwe pastorij te bouwen. Het zou een magnifiek bakstenen gebouw worden, 21 voeten breed (6 meter), 80 voeten lang (23 meter!), 20 voeten hoog, met stenen "*kruysvensters*"... vlak tegen de kerk - "*op vijf stappen ten oosten*" van het (toenmalige) hoogkoor.

Bisschop Marcus Ambrosius Capello, dominicaan, theoloog van Leuven (°1627) kwam, op uitnodiging van pastoor de Cort, op bezoek "*met peerden en domestieken*" en bij zo een bezoek (op 29 juni 1670) werd het "*nieuw pastoreel huys gevisiteert*". Daarvan is een beschrijving door zijn secretaris de Bisthoven bewaard: de pastorij omvatte een inkom, links een grote leefkamer (volledig onderkelderd), rechts een keuken met "*moos*" (wasplaats met "*yzere pomp en waetersteen*") en een "*afhangende stal*"; boven waren er slaapkamers en een zolder; het dak was met schaliën gedekt en voorzien van 4 dakvensters.

Op basis van onze historische bronnen kunnen we op bijgaande schets de ligging van deze pastorij aangeven ten opzichte van de toenmalige kerk (in het zwart getekend); voor de oriëntatie hebben we in grijs ook de contouren van de huidige kerk aangegeven.

Ook de Atlas van de Buurtwegen uit 1841 (dus voor de bouw van de huidige pastorie) bevestigt deze situering. Op het plannetje hiernaast links zien we de oude kerk (nummer 192 op de kaart), met de pastorie vlak ernaast, palend aan het Heilige-Geesthuys (nummer 193) De stal staat hier apart getekend (dus niet meer “afhangend” bij het huis).

De bouw van deze pastorie verliep niet probleemloos. De gemeentelijke bestuurders waren het plan van deze rijke Antwerpenaar niet genegen en probeerden hem tegen te werken: de inplanting, de stijl van het huis, de financiering... over alles was discussie.

Uiteindelijk werd er een “*accorde*” gevonden, dat op 22 juni 1667 “*in pleno collegio*” van schout en schepenen werd goedgekeurd en door pastoor de Cort werd ondertekend. De gemeentenaren gaven hun akkoord “*ter oorsaecke van alreede syne goede gedaene diensten als ter oorsaecke van degene aen ons en aen onse ingesetenen alnoch geloeft te doen*”! De pastoor mocht “*den begonsten bouw*” afwerken. De gemeente (of beter: de kas van de Heilige Geest) kwam tussen in de kosten voor een bedrag van “*dertigh ponden Vlaems*” of ongeveer 180 gulden Brabants geld: ze bekostigde de muren van de verdieping, de nokbalk, de zoldering en het dak...

Hierbij moest de pastoor er wel voor zorgen dat hij liet bouwen in de stijl (“*nature*”) van de andere huizen van het dorp, zoals hij zelf in zijn ondertekend origineel verzoekschrift aangaf (door de secretaris gekopieerd):

“*blijvende de te maeckene huysingen ter selver nature als die nu syn, dit doende; orig. was ondt Jacobus de Cort pastoir van Halle*”.

Het geschrift van secretaris Joannes Braeckmans is, zoals men kan zien, behoorlijk moeilijk te lezen.

Deze pastorie zou bijna 200 jaar dienst doen, tot in het midden van de negentiende eeuw de huidige pastorie gebouwd werd; toen werd deze pastorie uit de zeventiende eeuw afgebroken (waarbij men een deel van de stenen recupereerde voor de bouw van de huidige pastorie).

Niet alleen met de geestelijke overheden wist pastoor de Cort de banden nauw aan te halen, ook de burgerlijke kregen zijn volle aandacht.

De schout van Halle was toen Petrus Mast. Petrus was afkomstig van Vorselaar en woonde daar ook met zijn echtgenote Cornelia, dochter van Franciscus Buycx, de drossaard van het dorp (drossaard en schout waren min of meer synoniem). Toen hij vernam dat het gezin Mast een derde kindje verwachtte, bood pastoor de Cort aan om peter te worden; uiteraard kwam het Petrus Mast goed uit om iemand met zo een breed netwerk aan de familie te binden en aanvaardde hij dat voorstel.

We vinden in het doopregister van Vorselaar (parochie Sint-Petrus):

“1667 - 5 junij Baptisata est Clara Catharina filia legitima D(omini) Petri Mast Sculteti de Hall, Viersel et Massenhoven, et D(omicellae) Corneliae Buycx coniugum; susc(ipit) R(everendus) Adm(odum) D(omi)nus Jacobus Cornelius de Cort, ... in Hal.” (Op 5 juni 1667 is gedoopt Clara Catharina wettige dochter van Heer Petrus Mast, schout van Halle, Viersel en Massenhoven, en Dame Cornelia Buycx; getuigen waren Jacobus Cornelius de Cort, ... in Hal).

In het overlijdensregister van Halle vinden we ook een ander facet van deze priester: als zijn moeder sterft (wellicht had hij haar bij zich genomen op de pastorie, maar dat is geen zekerheid) wil hij haar graag dicht bij zich: hij begraaft haar in een grafkelder, die hij in de kerk heeft laten maken, en verlaat even zijn zakelijke registratie als hij vertederd schijft:

"Anno 1679 - 4 januarij sepulta est in summo choro D(omi)cella Catharina de Man, vidua Petri de Cort et mater mea; exequiae celebratae sunt 24 januarij" (Op 4 januari 1679 is begraven in het hoogkoor Dame Catharina de Man, weduwe van Petrus de Cort en mijn moeder; de uitvaartdienst werd gehouden op 24 januari).

Deze grafkelder werd in 1842 (her)ontdekt onder het koorgestoelte aan de kant van de toenmalige sacristie; hij was volledig afgesloten. Op de grafsteen stond enkel de inscriptie:

32

JOUF CATHARINA DE MAN
STERFT 3 JAN 1679

"Jouffrouw" was de aanspreking van een ongehuwde dame, ook van een weduwe.

Pastoor de Cort zelf sterft te Antwerpen 23 december 1686 en wordt naar Halle vervoerd om daar begraven te worden.

Er is geen gebeitelde verwijzing, maar bij het openen van de vermelde grafkelder in 1842 werden resten van een kazuifel en een manipel gevonden, zodat het waarschijnlijk is dat hij in deze grafkelder bij zijn moeder werd bijgelegd. Het overlijdensregister bevestigt dit:

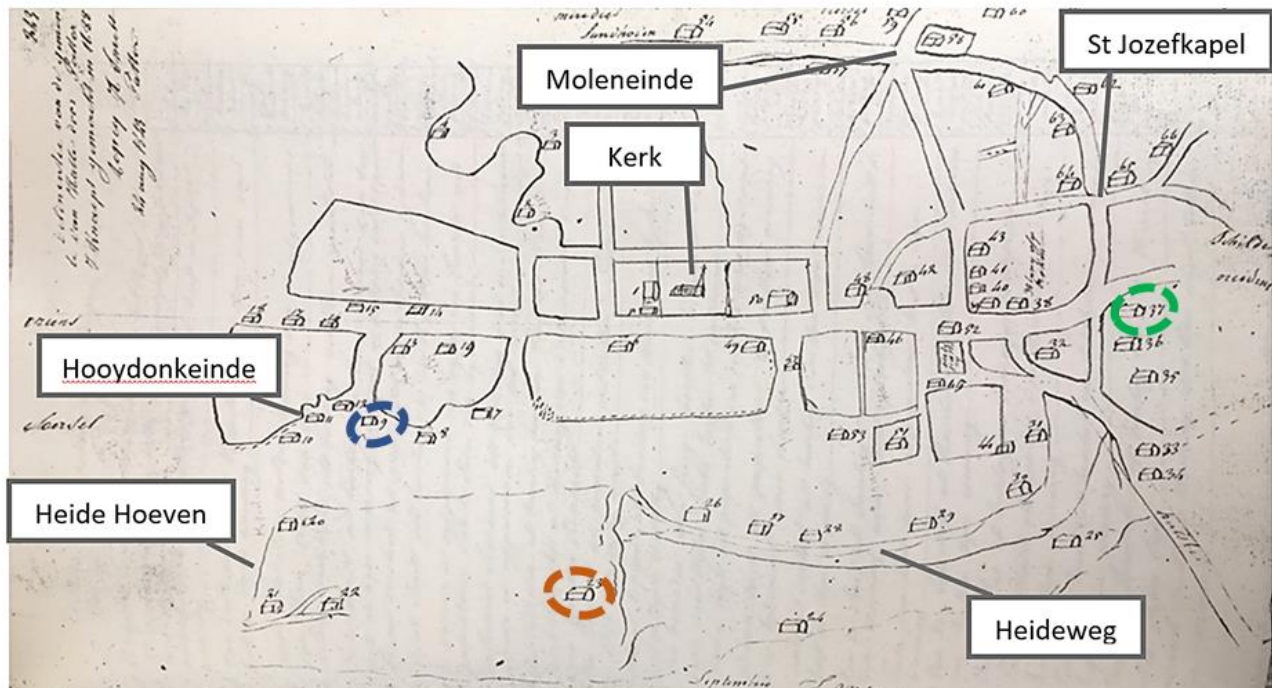
"D(omi)nus Jacobus de Cort J.U.L. pastor in Halle obiit Antverpia anno 1686 die 23 decemb(ri)s sepultus in Halle in choro maiori" (Heer Jacobus de Cort, licentiaat in beide rechten, pastoor in Halle, overleed op 23 december 1686 en is begraven te Halle in het hoogkoor).

Pastoor de Cort liet, zoals gezegd, een indrukwekkende woonst na aan zijn opvolgers. De eerste nieuwe bewoner was **Josephus Knaeps**, geboren te Mol als zoon van Willem Knaeps en Anna Molenberghs (beiden geboren in 1624 en gehuwd op 30 januari 1646). De doopregisters in Mol ontbreken helaas tussen 1631 en 1660, zodat we de geboortedatum van hun zoon Josephus alleen bij benadering kunnen situeren rond 1655. Hij studeerde filosofie in Leuven en promoveerde als jonge dertiger met de graad van STBF, *"Summae Theologiae Baccalaureus Formatus"*. Vele theologiestudenten haalden hun STB, maar slechts de besten waren *"Formatus"*, een door proeven bewezen doorgedreven vorming (die hen toeliet eventueel ook zelf te doceren).

Vanuit Leuven werd hij voorgesteld als pastoor te Halle. Hij werd er benoemd alvorens hij afgestudeerd was, namelijk op 22 april 1687! Op 7 juni daaropvolgend deed hij zijn eerste mis in zijn eigen parochie (hij schrijft in zijn manuaal: *"in ecclesia mea"* - in mijn kerk) en ging er wonen in de nieuwe pastorie die zijn voorganger had gebouwd.

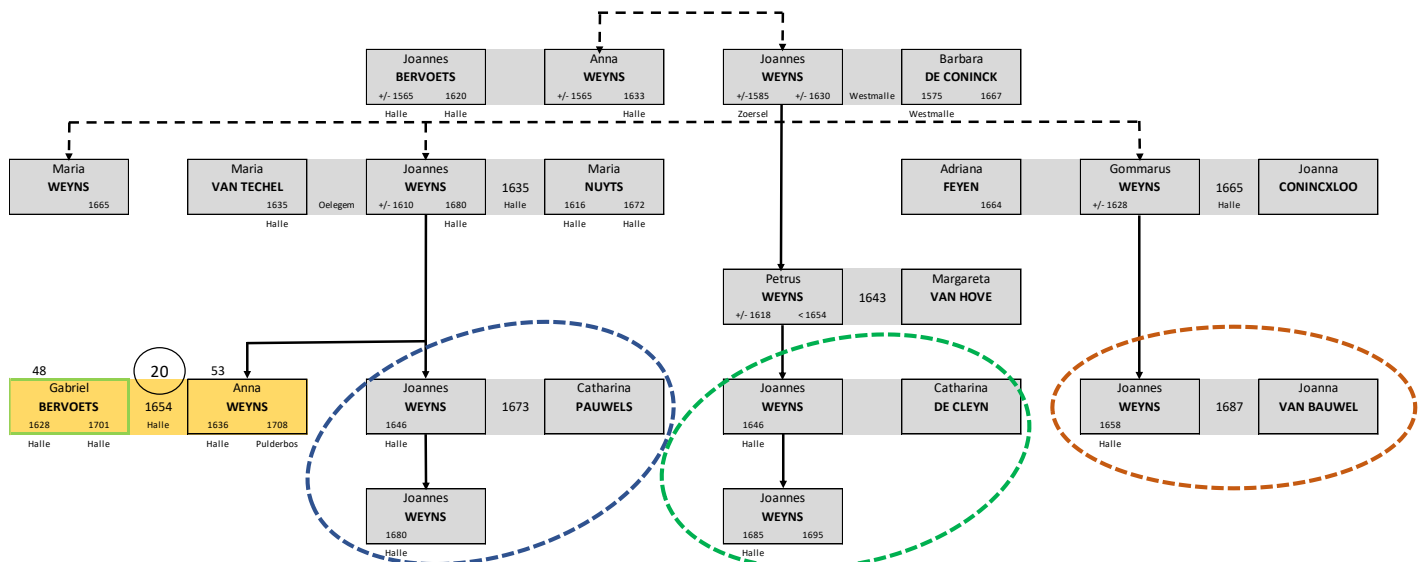
Josephus Knaeps was een zeer gestructureerd werkende priester, die in zijn manuaal gedetailleerd opschreef wat er allemaal gebeurde, en een zeer goed zicht had op de wereld rondom hem. Niet zonder reden werd hij omschreven als *“eenen man uytschynende in godvrugtigheyt, iver, bekwaemheyt, geleerdheyt en zeer exact in geheele zijne bedieningen”*.

In het eerste jaar, dadelijk bij zijn aankomst, schetste hij een grondplan van de parochie; het plan is omgekeerd getekend (het zuiden staat bovenaan). Pastoor Knaeps gaf elk huis (meestal hoeve) een nummer:

We hebben ter oriëntatie enkele hedendaagse herkenningspunten aangeduid: men ontwaart reeds in grote lijnen het actuele stratenplan van Halle (uiteraard niet op schaal). Hierbij stelde hij een lijst op van de huishoudens met vermelding van de inwoners, het aantal kinderen en eventueel inwonende *“meyden en knechten”*, dienstboden, broers of zussen, moeder, arme kinderen, enz... We hebben, op basis van deze kaart en deze lijst van huishoudens, aangevuld met gegevens uit de registers, een foto gemaakt van het *“Dorp Anno 1688”*, die we in Bijlage 8 weergeven.

Een voorbeeld willen we wat nader toelichten: we hebben reeds aangekondigd dat we nader zouden berichten over de naam *“Jan Weyns”* (Joannes).

Als pastoor Knaeps zijn tekening maakt, zijn er 5 inwoners met die naam (volwassenen en kinderen). Alhoewel de stamboom nogal wat stippellijnen bevat (de familie verplaatste zich regelmatig tussen de dorpen), geeft het toch een beeld!

We herkennen enkele namen die we eerder hebben besproken. De naamdragers *“Joannes Weyns”* ten tijde van Pastoor Knaeps zijn in kleur omcirkeld en hun woning is op de tekening in dezelfde kleur gemarkeerd.

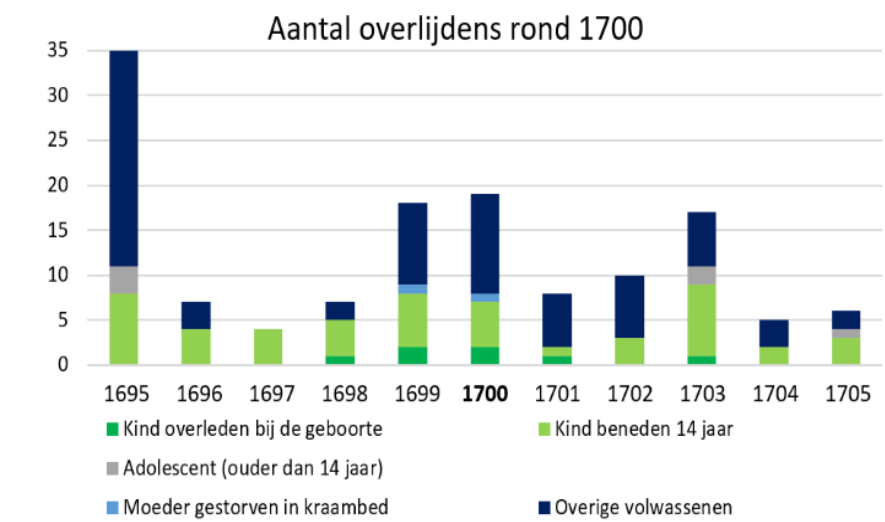
Pastoor Knaeps beëindigt zijn lijst van de inwoners met de melding dat er - in het eerste jaar dat hij hier Pasen vierde - 251 paascommunies waren *“en niemand verzuymde de paeschplicht”*.

Pastoor Knaeps bleef tot zijn dood pastoor in Halle... ja, hij was visionair geweest toen hij de Sint-Martinuskerk *“zijn”* kerk noemde. In de 28 jaar van zijn pastoraat maakte hij één van de moeilijkste periodes mee uit de geschiedenis van ons dorp.

In die periode zien we plots meer overlijdens. In 1695 was er een uitbraak van een besmettelijke ziekte, die men nergens de pest durfde te noemen... men sprak van *“pestilentie”*. Weliswaar was de impact minder zwaar dan zeventig jaar voordien, maar toch vielen er 35 slachtoffers.

Ook in de jaren rond de eeuwwisseling van 1700 werden heel wat kinderen (maar ook jongeren en volwassenen) het slachtoffer van erg besmettelijke ziektes, die maar niet wilden wijken.

Vermoedelijk was het een soort dysenterie, die vanaf het laatste kwart van de zeventiende eeuw in de Kempen regelmatig voorkwam; men noemde deze ziekte hier *“den rooden loop”* (zie pagina 10).

Als men weet dat in die tijd er gemiddeld 7 à 10 begrafenissen per jaar waren, kan men spreken van een verdubbeling, ja verdrievoudiging van het sterftcijfer. In de periode van elf jaar die in de grafiek wordt weergegeven stierven 55 jonge kinderen (beneden 14 jaar) en 81 adolescenten en volwassenen.

Bovenop de gezondheidsproblemen kwam ook het oorlogsgeweld.

In de notities van pastoor Knaeps verschijnt Halle in 1703 even op het wereldtoneel (of passeert het wereldgebeuren in ons dorp, wat misschien een objectievere formulering is).

Het is de periode van de Spaanse Successieoorlog. De Habsburger Karel II, Spaanse koning, had reeds als kind een slechte gezondheid en de grote mogendheden speculeerden erop dat hij snel kinderloos zou sterven. Over zijn opvolging werd - terwijl hij nog leefde! - dan ook al decennialang gelobbyd tussen zijn dichtste familieleden, vooral de Franse koning Lodewijk XIV (wiens kleinzoon kandidaat was) en de Duitse keizer Leopold I (die zijn zoon als opvolger zag op de Spaanse troon).

Toen Karel II stierf liet hij bij testament het Spaanse Rijk volledig na aan Lodewijks kleinzoon. Zo werden de Spaanse en de Franse Kroon verenigd - *“De twee Kronen”* - en dat was voor de rest van Europa - *“De Grote Alliantie”* onder aanvoering van Engeland, met onder meer de Verenigde Provinciën als bondgenoot - een te grote machtsconcentratie. Weer zou een erfopvolging een Europese oorlog ontketen. De Duitse keizer wou immers de erfenis opeisen voor zijn familie.

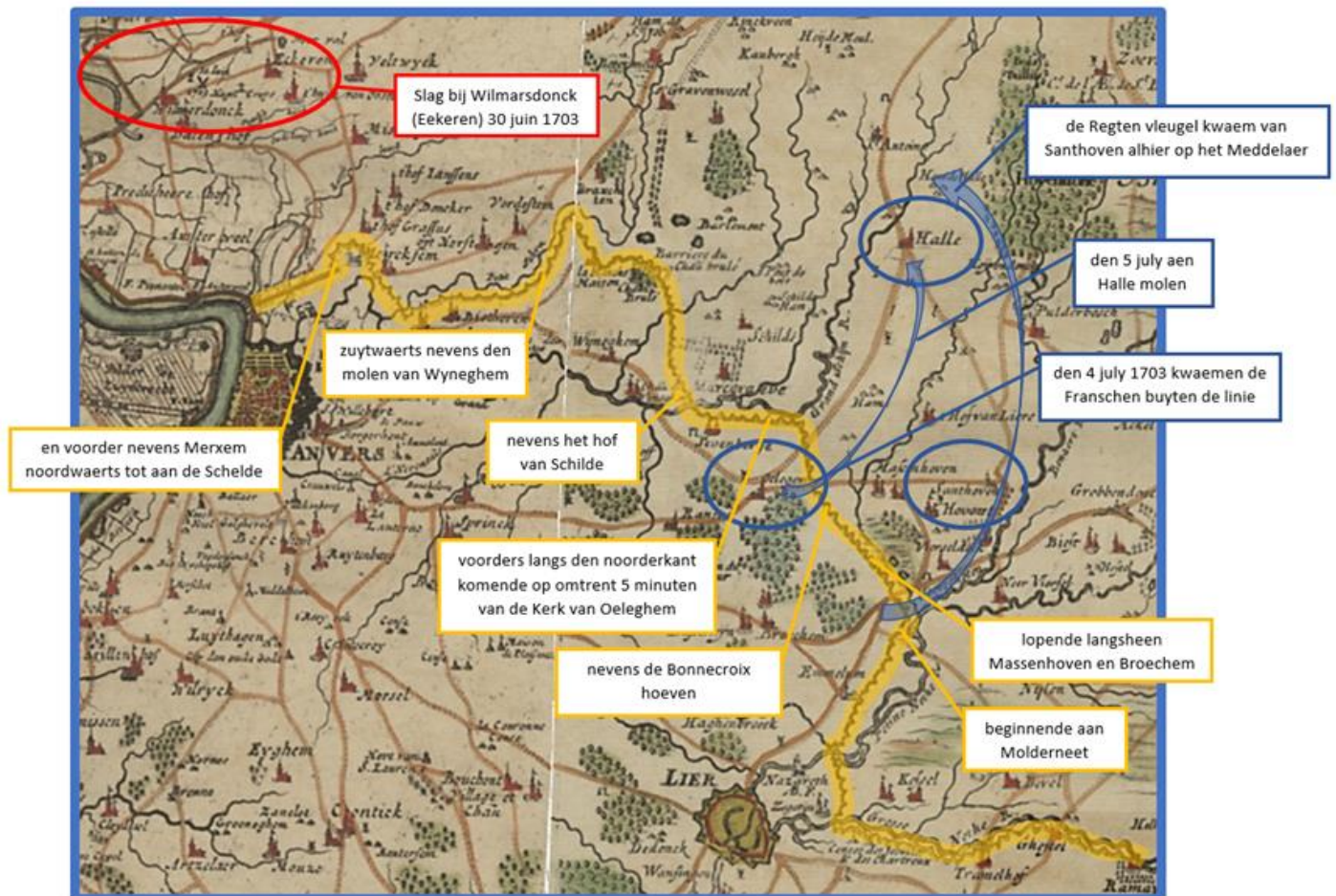
Met een bewonderenswaardige precisie noteert Josephus Knaeps dit krijgsgeweld en beschrijft - vanuit Halle gezien - de gebeurtenissen.

De Franse koning Lodewijk XIV liet in 1701 zijn troepen de Spaanse Nederlanden in bezit nemen en maarschalk Vauban, de bekende Franse vestingbouwer, legde in 1701-1702 de (Markies van) Bedmarlinie aan: een verdedigingslinie die vanaf het Nederlandse Sluis dwars door Vlaanderen en Brabant naar Aarschot liep, en verder naar Luik. Die verdediging bestond uit aarden schansen en gebruikte natuurlijke obstakels zoals waterlopen, moerassen en gebieden die onder water gezet konden worden om de vijand tegen te houden.

Pastoor Knaeps schrijft waar deze linie liep (hieronder een transcriptie door pastoor Smets) en hij eindigt met de melding "Deeze linie was sterk met de franschen bewaect onder den Marechal Villeroy - 1701-1702".

*Beginnend. aan Molderneet lopende Ship
vrijn massenhoven in Brabten nevens d. bonn
groese hoven vonders langt den noorden hand
nemen. op omtrent 5 minuten van d. Kerk van Oe-
legem vonders die rivier het Hof van Schilde. Ruys-
waert neven den molen van Wyneghem in
Scheld. dieze linie was sterk met de franschen be-
waert onder den Marechal Villeroy 1701-1702*

Als we deze beschrijving, overgenomen uit een manuaal van 1703, leggen op de (door ons aangevulde) Frick-kaart uit 1712, klopt dit helemaal (de gele aanduidingen beschrijven de "Linie")!

“Molderneet” was een gehucht van Broechem op de grens met Nijlen (Moll-ter-Nete), waar de Appelbeeck in de Kleine Nete uitmondt. De hoeve *“Bonnecroix”* lag tussen de kastelen Bosschensteyn en Broechemhof; het hof van Schilde was het (nu afgebroken) kasteel in het huidige kasteelpark van Schilde.

Eugène Henri Fricx was een Brusselse drukker, gespecialiseerd in kaarten van militaire gebeurtenissen. Alhoewel hij in het Frans werkte op basis van Franse kaarten en een privilege had van de Spaanse koning voor het drukken van alle officiële publicaties, beschreef hij op zijn kaarten deze oorlog vanuit het standpunt van de *“Grote Alliantie”* en noemde hij dus de Fransen en Spanjaarden *“l’ennemi”*!

Halle lag in het gebied dat voor het jaar 1703 door de Verenigde Provincies gecontroleerd werd; de *“linie”* van de Fransen lag heel dicht bij, richting Oelegem (dat in Frans gebied lag). Op 30 juni 1703 ondernamen de Nederlanders met 10.000 man een aanval op Antwerpen, maar zij werden verrast door de Fransen, 40.000 man sterk onder leiding van maarschalk Louis-François de Boufflers, die hen omsingelden en versloegen bij Wilmarsdonck (Ekeren - zie rode aanduiding op de Fricx-kaart aangebracht). Voor de Fransen was dit het gunstige moment om hun linie te verlaten en het gebied ten noorden ervan in te nemen. Pastoor Knaeps beschrijft dit met enige verbeelding alsof het een ware aanvalsactie betrof van het Franse leger, met hun oppergeneraals, tegen de noordelijke troepen (blauwe aanduiding op de Fricx-kaart):

“Den 4 july 1703 kwaemen de Franschen met hunnen oppergeneraals Villeroy en Boufflers buyten de linie,...met den linken vleugel tot Halle en met den regten tot Santhoven. Den 5 july aen Halle molen ... De Regten vleugel kwaem van Santhoven alhier op het Meddelaer.”

Zo kwam Halle in het andere kamp terecht... en dat zou zo blijven tot in 1713 deze oorlog eindigde met de Vrede van Utrecht, toen ons land onder Oostenrijks bewind kwam.

De gevolgen van deze uitval van de Fransen waren voor de inwoners van Halle ronduit catastrofaal, zoals we lezen in het *Manuael*: *“Alle de huyzen zijn hierdoor gerenueert... Alle de graenen van 1703 zijn van de Franschen gefourageert (dat is: aangeslagen!)”*. Slechts een paar gebouwen in het dorpscentrum zijn niet beschadigd, waaronder de kerk en de pastorie... daar lag de pastoor ziek te bed.

Alhoewel er eigenlijk niet gevochten werd (de Nederlanders waren enkele dagen voordien verslagen bij Wilmarsdonck) sloegen veel inwoners op de vlucht en met hen ook de burgemeester (die voor de dorpsgeldten zorgde). Het eerste wat de Fransen deden was een belasting van 800 gulden eisen van de Hallenaars (dezelfde som die de Halse bevolking eerder dat jaar al eens aan de Nederlanders betaalde). Aangezien de burgemeester op de vlucht was, kwamen ze bij de pastoor aankloppen; deze kon niet anders dan de enorme som ophoesten... blijkbaar had hij enige financiële reserve! Later ontstond er over de terugbetaling van die belasting nog een zware rel tussen de pastoor en de gemeente, want die was van oordeel dat de pastoor *“de zelve (800 gulden) niet had moeten betalen en dat hij niet belast was zulken te doen”*.

Bij de mensen die op de vlucht geslagen waren bevond zich het echtpaar Joannes Jacobs en Elisabetha Bervoets. Ze zijn gevlucht naar hun familie in Deurne omdat Elisabetha hoogzwanger was en ze een bevalling in het door soldaten bezette en geteisterde dorp niet zagen zitten. We vertellen later nog over hun wedervaren (zie pagina 138-139). Jan was *“over het jaer 1702”* burgemeester geweest, zijn schoonbroer Petrus Bervoets kreeg die opdracht *“over het jaer 1703”*. Wellicht ging Petrus mee op de vlucht om zijn zus bij te staan... dat geeft de verklaring voor de hierboven vermelde afwezigheid van de burgemeester!

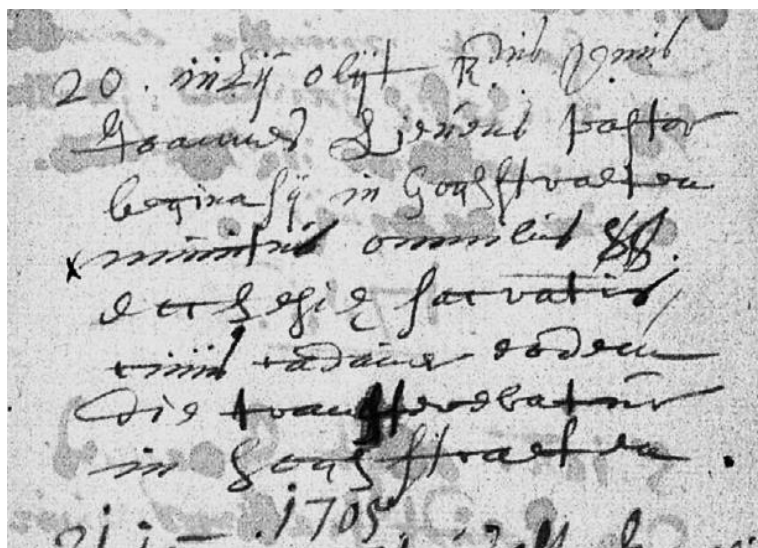
Het tweede halfjaar van 1703 is voor de Halse bevolking een tijd van ellende: de oogst is aangeslagen, de huizen moeten hersteld worden, het spookbeeld van een moeilijke tijd vergalt het begin van de nieuwe eeuw. Alsof het allemaal nog niet erg genoeg is, barst in de nacht van 7 op 8 december 1703 een geweldig onweer los boven de Kempen, een uitloper van de *“Grote Storm”* die over de Noordzee raasde en die als één der hevigste stormen van de laatste vijfhonderd jaar gezien wordt. Wat nog rechtstaat - of nauwelijks weer rechtgezet is - wordt opnieuw zwaar op de proef gesteld. Pas laat in de namiddag van 8 december kunnen de mensen weer buiten komen en de schade opmeten.

Onze kerk hield stand, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de toren van Wechelderzande, die omver werd geworpen door het natuurgeweld (Amsterdamse Saturday Courant No 150, 15 December 1703).

Stopte het dan nooit? Helaas blijkbaar niet. In 1710 kregen de Lage Landen runderpest te verduren. Veeziekten zijn van alle tijden, maar in de achttiende eeuw werd de Europese rundveestapel uitzonderlijk hard getroffen door drie grote golven van runderpest (rond 1710, 1740 én 1770).

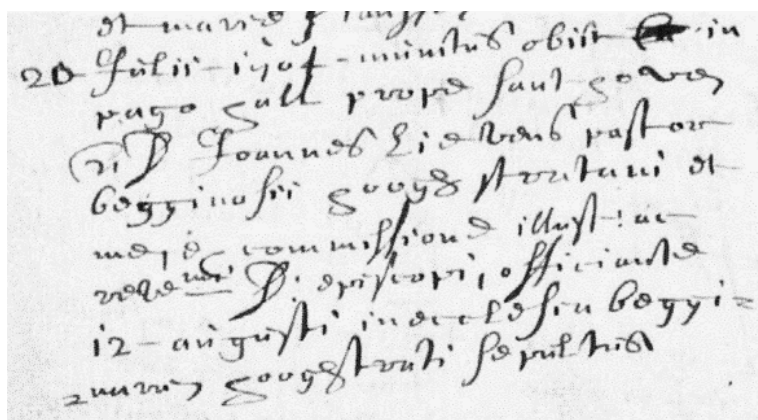
En toch bouwde men met een grote volharding - ja, verbeterheid - het dorp weer op en kwam er stilaan weer de (relatieve) welstand van weleer. Het tweede kwart van de achttiende eeuw kondigde zich gunstiger aan!

In de registers vinden we in die periode nog een vermeldenswaardig feit, dat met ons onderwerp "kerkbegravingen" te maken heeft, weliswaar niet in onze kerk. De pastoor van de Begijnhofkerk te Hoogstraten kwam bij zijn goede vriend en collega Josephus Knaeps op bezoek, maar werd hier ziek en overleed.

"1704 - 20 julii obiit R(everendus) D(ominus) Joannes Lievens, pastor beginasii in Hougstraeten, munitus omnibus S(acrae) S(anctae) sacra(men)tis; eius cadaver eodem die transferebatur in Hougstraeten" (Op 20 juli 1704 overleed Eerwaarde Heer Joannes Lievens, pastoor van het Begijnhof te Hoogstraten, voorzien van alle heilige sacramenten; zijn stoffelijk overschot werd dezelfde dag nog naar Hoogstraten vervoerd).

In het overlijdensregister anno 1704 van Hoogstraten vinden we hiervan bevestiging:

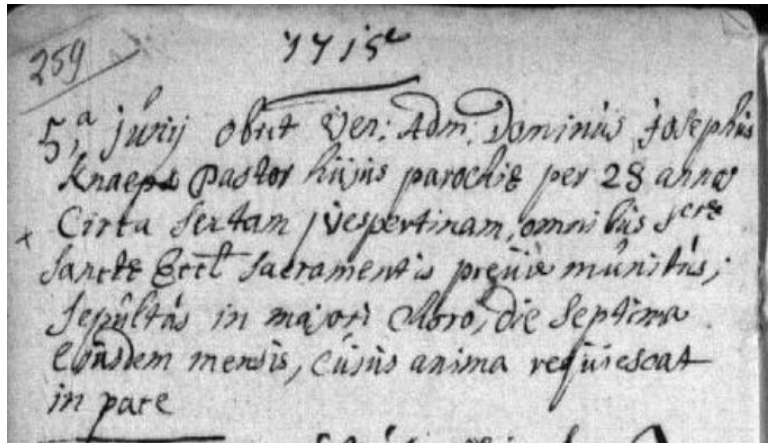
"20 julii - 1704 - munitus obiit in pago Hall prope Santhoven R(everendus) D(ominus) Joannes Lievens pastor begginarii hooghstratani et mere ; commissione illust(rissi)me reverendi(ssime) D(omini) Episcopi officiante 12 augusti in ecclesia begginarii sepultus" (Op 20 juli 1704 overleed, berecht, in het dorp Hall(e) bij Zandhoven, de Eerwaarde Heer Joannes Lievens, pastoor van het begijnhof van Hoogstraten en van Meer; met een uitvaartdienst voorgegaan door de zeer illustere en eerbiedwaardige Heer Bisschop; op 12 augustus werd hij begraven in de begijnhofkerk van Hoogstraten).

De bisschop van Antwerpen was op dat moment Reginaldus Cools (1618-1706), een dominicaan die eerst bisschop was in Roermond en nadien op 81-jarige leeftijd benoemd werd tot tiende bisschop van Antwerpen. Het feit dat de bisschop in 1704 (hij is dan 86!) de verre reis ondernam naar Hoogstraten, doorheen het woelige gebied, om deze pastoor van het begijnhof de laatste eer te bewijzen, geeft een aanduiding van het belang van deze vriend van Josephus Knaeps!

Overigens was pastoor Knaeps zelf een bemiddeld man (we hebben al in zijn kas mogen kijken toen er 800 gulden aan de Franse invasietroepen moesten betaald worden). Hij had persoonlijk in Halle diverse stukken land in bezit (zijn testament vermeldt er 10, variërend van 53 tot 1102 roeden). Hij was ook eigenaar van een huis langs de weg naar Zoersel, dat hij liet verbouwen in 1712: het lemen huisje werd een bakstenen pareltje.

Pastoor Knaeps is ongeveer zestig jaar geworden. In het overlijdensregister van Halle staat genoteerd:

"1715 - 5a junij obiit Ven(erabilis) Adm(odum) Dominus Josephus Knaeps pastor hujus parochiae per 28 annos, circa (horam) sextam vespertinam, omnibus S(a)cris Sanctae Eccl(esiae) Sacramentis previe munitus; supultus in majori choro die septima eiusdem mensis, cuius anima requiescat in pace". (Op 5 juni 1715 overleed de Zeer Eerbiedwaardige Heer Josephus Knaeps, pastoor van deze parochie gedurende 28 jaar, omstreeks zes uur in de namiddag, vooraf voorzien van de sacramenten van de Heilige Kerk; hij is begraven in het hoogkoor op de zevende van dezelfde maand; dat zijn ziel in vrede ruste).

Die informatie vinden we ook op zijn grafsteen, die bewaard is gebleven:

5

D. O. M.

HIER LIGHT BEGRAVEN DEN
EERW. HEERE JOSEPHUS KNAEPS
S.T.B.F. PASTOR DESER
PROCHIE DEN TYT 28 JAEREN
DIE GEFONDEERT HEEFT TWEE
WEECKELIJKE MISSEN
STERFT DEN 5 JUNI 1715

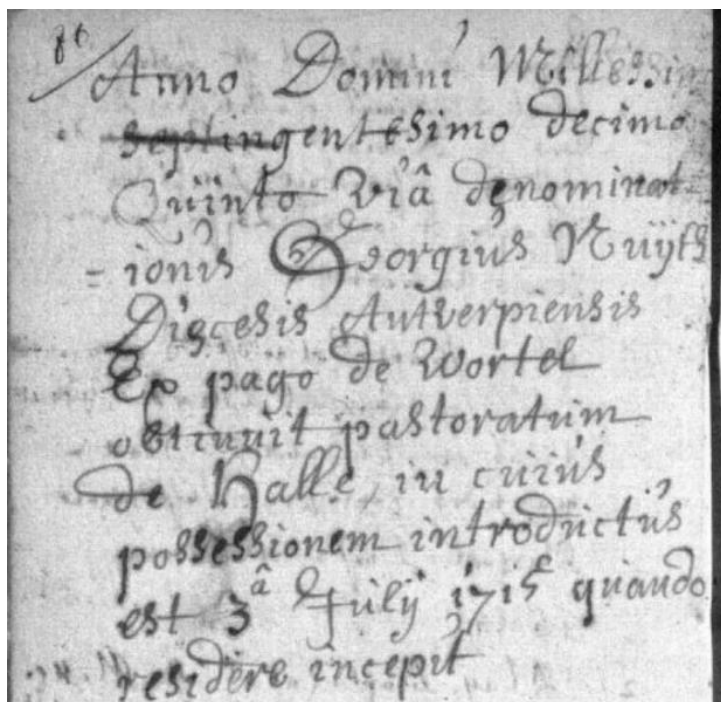
R. I. P.

De *"fundatie"* van een mis gebeurde door een som geld of een eigendom aan de kerk te schenken, met de bedoeling dat de opbrengst daarvan gebruikt werd om missen te bekostigen. Dit gebeurde bij middel van een notariële akte, die (meestal) aansloot bij een testament. Van pastoor Knaeps is geweten dat hij zijn testament reeds liet opmaken op 24 maart 1701, door een goede bekende: notaris Braeckmans, secretaris te Halle. Hij schonk 500 gulden voor het lezen van 300 missen in de kerk van Halle.

Georgius Nuyts mocht nu de pastorij betreden. Hij was afkomstig uit Wortel, waar hij op 10 oktober 1673 geboren werd als zoon van Cornelius Aegidius Nuyts en zijn vrouw Anna Antonii Floren - het zevende kind in een gezin van elf.

Georgius Nuyts is de laatste pastoor die via een directe benoeming vanuit de Universiteit van Leuven hier is aangesteld (de “denominatie”). Voordien was hij pastoor te Wilsele bij Leuven... voorwaar een hele verplaatsing! Hij werd in Halle als pastoor aangesteld op 3 juli 1715.

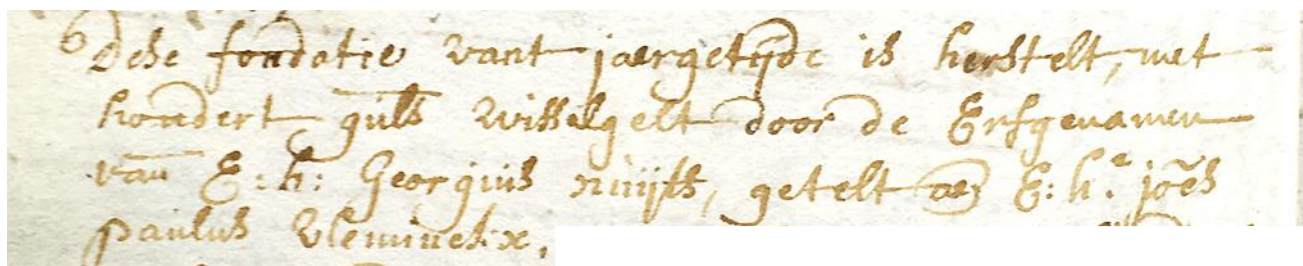
Als hij hier aankomt, noteert hij in het doopregister (in de derde persoon over zichzelf sprekende):

“Anno Domini Millesimo septingentesimo Decimo Quinto via Denominationis Georgius Nuyts Diocesis Antverpiensis ex pago de Wortel obtinuit pastorum de Halle, in cuius possessionem introductus est 3a Julij 1715 quando residere incepit” (In het jaar 1715 bekwam Georgius Nuyts van het Bisdom Antwerpen uit het dorp Wortel via denominatie het pastoorschap van Halle; hij werd in het bezit ervan gesteld op 3 juli 1715, toen hij er ging wonen).

Over zijn verblijf hier in Halle is weinig bekend. Hij overleed zeer jong, na een korte ziekte, op 6 september 1722.

Van pastoor Nuyts is een testament bewaard, gedateerd op 4 september 1722 (dus twee dagen voor zijn dood) waarbij hij Cornelia Nuyts als zijn “algemeen erfgenaam” aanduidt. Cornelia was zijn jongste zuster, geestelijke dochter (“filia devota”): een ongehuwde vrouw die - vaak in de geest van de Moderne Devotie - geloftes aflegde en daarbij gehoorzaamheid betrachtte aan een overste, ook wel “biechtvader” genoemd.

Er moet rond die nalatenschap van pastoor Nuyts toch wel wat discussie geweest zijn. Hij had namelijk bepaald dat zijn familie voor hem een jaargetijde moest betalen uit de erfenis; op 6 september 1723 betaalde Cornelia plichtsbewust “1 gulden en 4 stuivers”. Maar in de volgende jaren noteerde de pastoor dat “de erfgenamen van pastor G. Nuyts de fundatie hebben achter gelaten (=nagelaten) en int sack gehouden tot last van hunne ziel en schande voor de familie”. Uiteindelijk werd enkele jaren later die zaak in der minne geregeld onder pastoor Vleminckx (zie pagina 145):

“Dese fondatie vant jaergetijde is herstelt met hondert gul(den)s wisselgelt door de Erfgenamen van E:H: Georgius Nuyts, getelt (=betaald) aen E:H: Jo(ann)es Paulus Vleminckx.”

Eind goed, al goed...

De notitie in het overlijdensregister is gedetailleerd:

"6° Septemb(ris) 1722 Obijt V(eneren)du(s) admodum D(omi)nus Georgius Nuyts pastor huius parochiae per 7 annos, circa (hora) medium tertia post meridianem, omnibus sacris Sanctae Eccl(esiae) sacramentis previe munitus, sepultus in maiori choro a dexteris altari die 7a eiusdem mensis, cuius anima requiescat in pace. Exequiae celebratae s(un)t die 22 eju(s)dem mensis."
 (Op 6 september 1722 overleed Zeer Eerbiedwaardige Heer Georgius Nuyts, pastoor van deze parochie gedurende 7 jaar, rond half drie in de namiddag, vooraf voorzien van alle sacramenten van de heilige Kerk; hij werd begraven in het hoogkoor aan de rechterzijde van het altaar op de 7de van dezelfde maand. Dat zijn ziel ruste in vrede. De uitvaartdienst werd gehouden op de 22ste van dezelfde maand).

Handwritten church record from 1722 in Latin, detailing the death and burial of Georgius Nuyts. The text matches the transcription provided in the Dutch text block.

Zijn grafsteen is tot vandaag in de kerk te zien:

2

D. O. M.
 AC PYS MANIBUS
 R.D. GEORGY NUYTS
 PRIMO PASTORIS
 IN WILSELE
 DEIN HUYUS LOCI
 PER ANNOS
 SEPTEM HIC JUDICIUM
 EXPECTAT
 UBI JUDICIUM
 EXERCUIT
 OBYT 6 7(SEPTEMBER)BRIS
 1722 AETAT(E) 49

R. I. P.

(Aan God, de beste en de grootste, en met godvruchtige handen (vertrouwen we toe de ziel van) Eerwaarde Heer Georgius Nuyts, eerst pastoor in Wilsele, nadien van deze plaats gedurende zeven jaar. Hier wacht hij op het oordeel, waar hij zelf oordeel uitsprak. Hij overleed op 6 september 1722 in de leeftijd van 49 jaar.)

De uitdrukking *"piis manibus"* (letterlijk: *"met vrome, godvruchtige handen"*) is wat moeilijk te begrijpen; ze kwam ook voor op de inscriptie bij Adrianus Brouwers (zie pagina 90). Deze zegswijze verwijst naar het middeleeuwse gebruik waarbij vazallen en ridders hun gevouwen handen legden in die van hun leenheer, als teken van hun overgave aan hem. Het gebruik om handen bij het bidden te vouwen zou daarvan het religieus equivalent zijn. Op grafzerken kunnen we het dus best begrijpen als een uitdrukking van overgave aan Gods wil.

Om dit hoofdstuk over deze drie pastoors af te sluiten, past het dat we de onderpastoor-koster in herinnering brengen, die met hen samen in Halle de dienst uitmaakte.

Petrus Vermeir begon onder pastoor Jacobus de Cort, was nadien collega van Josephus Knaeps om tenslotte samen met Georgius Nuyts dienst te doen. Hij stierf trouwens in dezelfde maand als zijn laatste pastoor, 13 dagen na hem.

Hij schreef een klein manuaal, dat als volgt begint:

Handwritten text from a manuscript: "Inden 1ersten soo staet hier te weten als dat anno 1683 ick Petrus Vermeir tot Capellaen sijn aengenomen ende dat capelaenschap bedient hebbe eenige Jaeren".

Anno 1683	"Inden	1ersten	soo	staet	hier	te	weten	als	dat
5 ^e decemb(ris)	ick	Petrus	Vermeir	tot	Capellaen	sijn	aengenomen		
	ende	dat	capelaenschap	bedient	hebbe	eenige	Jaeren".		

Petrus Vermeir is de langst in Halle verblijvende onderpastoor: van 5 december 1683 tot zijn overlijden in 1722. Bovendien was hij ook die gehele periode koster. Hij is de enige onderpastoor-koster van wie in de kerk een grafsteen is bewaard... een mooie waardering voor zijn lange staat van dienst.

De steen zelf is nog nauwelijks leesbaar, we vinden:

11

D. O. M.
 SEPULTURE VANDEN
 EERW: HEER PETRUS VERMEIR
 GEBORTICH VAN MOL
 CAPPELAEN ENDE CEUSTER
 ALHIER OUDT 69 IAER
 STERF DE 19 7(SEPTEMBER) 1722
 ENDE IOUFF. MARGARETA VERMEIR
 SYNE SUSTER BEGINTIEN
 OUDT 71 IAER STERF 8 OCT. 1719

R. I. P.

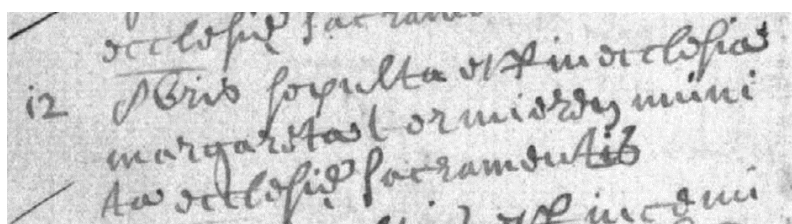
Op basis hiervan kunnen we op speurtocht.

De familie Vermeir moeten we in Mol proberen te vinden, Petrus is er geboren in 1653 en zijn zuster Margareta in 1648 - dat vertelt de grafsteen ons. Zoals eerder gezegd ontbreken in Mol de doopregisters tussen 1632 en 1660, zodat het moeilijk is via die weg familieverbanden in die periode vast te stellen.

Ook is er onzekerheid over de schrijfwijze van de namen: op de grafsteen staat "Vermeir", maar in de overlijdensregisters vinden we twee varianten...

Bij het overlijden van de zus staat er:

"1719 - 12 8(octo)bris sepulta est in ecclesia margareta vermieren munita ecclesiae sacramentis" (Op 12 oktober 1719 is begraven in de kerk Margareta Vermeir, gesterkt door de sacramenten van de Kerk).

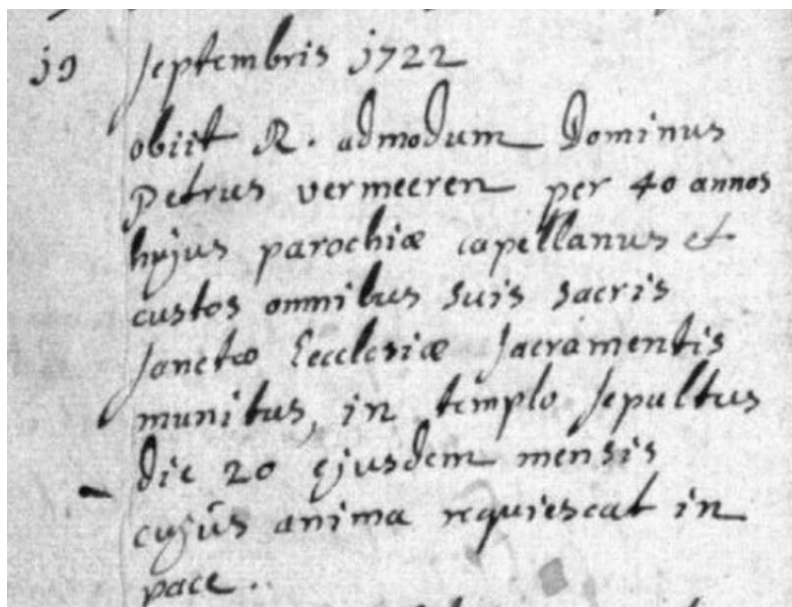
Uit de tekst van de grafsteen weten we dat Margareta een "Begintien" was, een begijn. Begijnen leefden in begijnhoven, waar ze hun persoonlijke vrijheid konden bewaren bij hun religieuze beleving, dit in tegenstelling tot vrouwen in gesloten kloosterorden, die geen persoonlijke bezittingen en rechten behielden. Ook konden zij het begijnhof verlaten na een bepaalde tijd.

Het is niet zeker of Margareta als begijn gestorven is in een begijnhof, dan wel of ze bij haar broer onderpastoor is komen inwonen. Enkele aanduidingen wijzen ons in die laatste richting: wellicht was ze reeds van bij zijn aanstelling met hem meegekomen om voor zijn huishouding te zorgen.

In elk geval werd ze bij haar overlijden - drie jaar voor haar broer - in onze kerk begraven.

In het register staat het overlijden van haar broer onderpastoor-koster Petrus Vermeir beschreven als volgt:

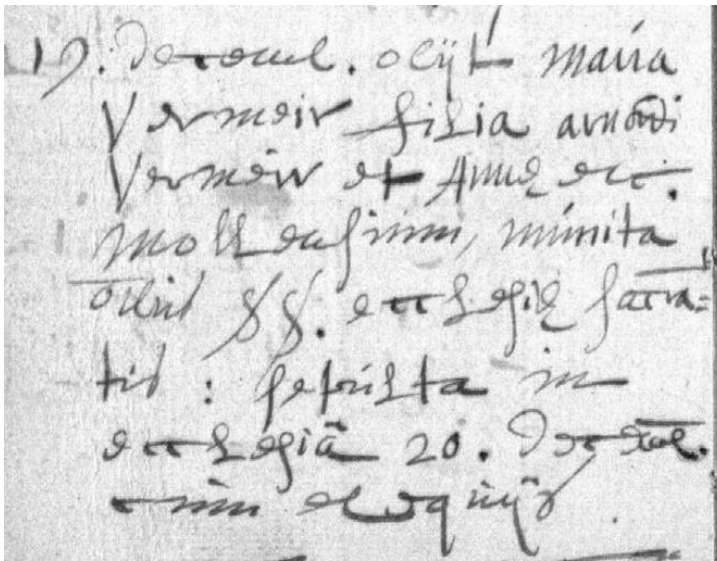
"19 septembris 1722 obiit R(everendus) admodum Dominus Petrus Vermeeren per 40 annos hujus parochiae capellanus et custos, omnibus suis sacris Sanctae Ecclesiae sacramentis munitus, in templo sepultus die 20 ejusdem mensis, cujus anima requiescat in pace." (Op 19 september 1722 overleed Zeer Eerwaarde Heer Petrus Vermeir, gedurende 40 jaar onderpastoor en koster van deze parochie, gesterkt door al de sacramenten van de Heilige Kerk; hij werd in de kerk begraven op de twintigste dag van dezelfde maand; dat zijn ziel in vrede ruste).

Dit geeft nog maar eens aan hoe flexibel de familienamen toen waren. Zelf schrijft hij zijn naam in zijn persoonlijk manueel (zie vorige pagina) als "Petrus Vermeir", en we hanteren daarom deze schrijfwijze.

Papier was toen ook reeds verduidelijkt: zijn "40 jaar dienst" zijn er bij natellen slechts (bijna) 39.

De naam Vermeir ontdekken we ook nog eens bij een kerkbegroving in 1700, midden in de periode waarin Petrus hier onderpastoor was... en een besmettelijke ziekte het dorp teisterde (zie pagina 121).

"1700 - 19. decemb(ris) obiit Maria Vermeir filia Arnoldi Vermeir et Annae Erc (?) Mollensium munita o(mni)bus S(acris) S(anctae) Ecclesiae sacra(men)tis: sepulta in ecclesia 20. decemb(ris) cum exequijs" (Op 19 december 1700 overleed Maria Vermeir, dochter van Arnoldus Vermeir en Anna Erc (?) uit Mol, voorzien van alle sacramenten van de Heilige Kerk; ze is begraven in de kerk op 20 december, met een uitvaartdienst).

Met een grote waarschijnlijkheid is Maria Vermeir familie van deze onderpastoor. Het feit dat de namen van haar ouders vermeld worden, duidt erop dat ze jong en nog ongehuwd is. De verwijzing naar Mol, geboorteplaats van Petrus, is betekenisvol.

We vinden in het doopregister van de kerk van Sint-Petrus in Mol een Maria, geboren op 2 mei 1678, als jongste dochter van Arnoldus Vermeir. Deze Arnoldus heeft zes kinderen (tussen 1669 en 1678) en kan zelf geboren zijn in de jaren 1640... als (oudere) broer van Petrus en Margareta Vermeir. Eén addertje schuilt onder het gras: de echtgenote van Arnoldus heet Catharina Van Eersel, niet Anna ("Erc" in de tekst zou misschien naar "Van Eersel" kunnen verwijzen). Een lapsus van de schrijver van het Halse register? Er is een Anna Van Eersel, gehuwd in Mol met een (andere, oudere) Petrus Vermeir, geboren in 1631... wellicht ook familie?

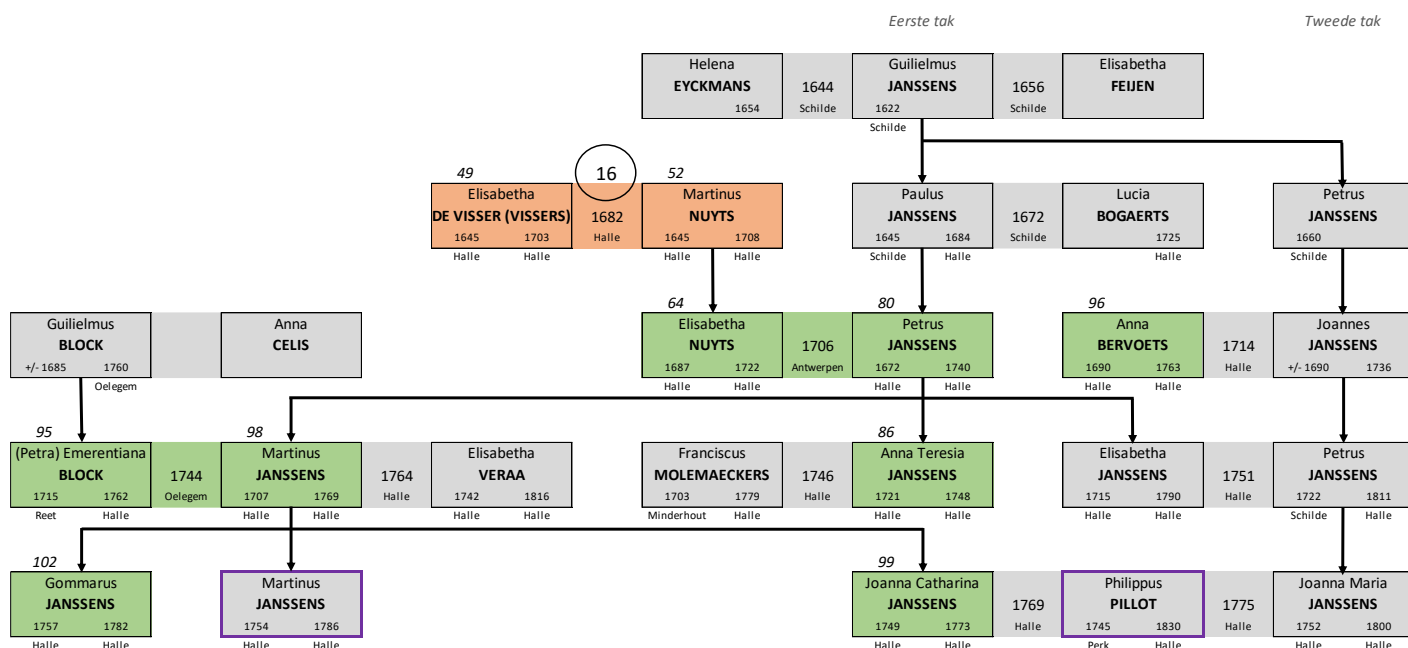
Waarom het (vermoedelijke) nichtje Maria op 22-jarige leeftijd naar Halle kwam en hier overleed, blijft echter helaas onbekend.

HOOFDSTUK 13 - (TERUG) WELKOM IN HALLE

Naast families die van oudsher in Halle woonden vinden we bij de kerkbegravingen ook (nakomelingen van) mensen die meer recent naar Halle zijn komen wonen ... al doen hun namen vaak vermoeden dat hun verre voorouders hier ooit vandaan kwamen.

Nakomelingen van Guilielmus Janssens

Er zijn twee takken nakomelingen, uit elk van de beide huwelijken van Guilielmus. We bespreken vooral de eerste tak.

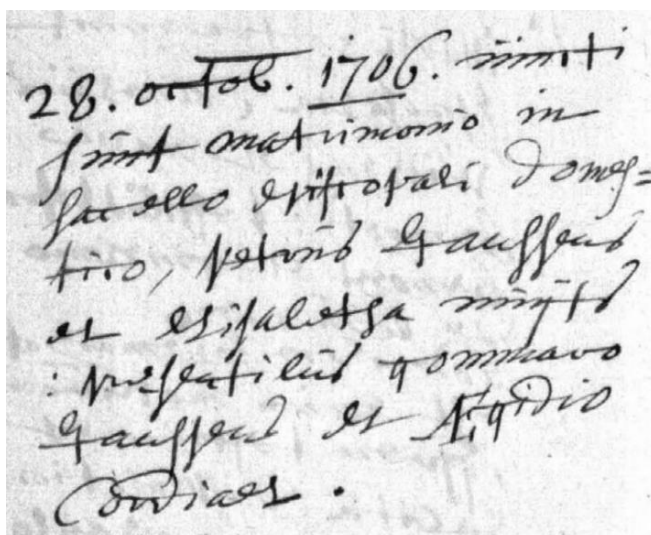

In de Sint-Guibertuskerk te Schilde wordt op 27 juni 1672 het huwelijk ingezegend van Paulus Janssens (oudste zoon van Guilielmus, uit zijn eerste huwelijk met Helena Eyckmans) en Lucia Bogaerts. Het echtpaar Janssens-Bogaerts vestigt zich in Halle in de brouwerij. Kort daarop wordt hun eerste kind, Petrus, geboren.

Op 28 oktober 1706 huwt deze Petrus Janssens met Elisabetha Nuyts, waarbij het huwelijksregister van Halle vermeldt dat dit huwelijk plaatsvond “in sacello episcopali domestico” (in de huiskapel van de bisschop)! Elisabetha is de negentienjarige dochter van Martinus Nuyts en Elisabetha De Visser (zie pagina 107-108).

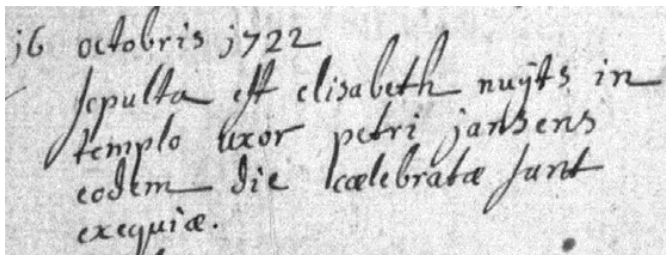
“28 octob(ri)s 1706 iuncti sunt matrimonio, in sacello episcopali domestico, Petrus Janssens et Elisabetha Nuyts; presentibus Gommaro Janssens et Aegidio ...” (Op 28 oktober 1706 zijn verbonden in het huwelijk, in de huiskapel van de Bisschop, Petrus Janssens en Elisabetha Nuyts; in aanwezigheid van Gommarus Janssens en Egidius ...).

We weten uit deze bron niet waarom het huwelijk in de bisschoppelijke huiskapel werd ingezegend; een mogelijke reden kan zijn dat Petrus of Elisabetha deel uitmaakten van het huispersoneel in de (ruime) omgeving van de bisschop, maar zeker zijn we daarvan niet...

Zij zullen beiden in de kerk van Halle begraven worden, alsook twee van hun 6 kinderen: de jongste en de oudste. Dochter Elisabetha zullen we op het einde van dit hoofdstuk nog terugzien.

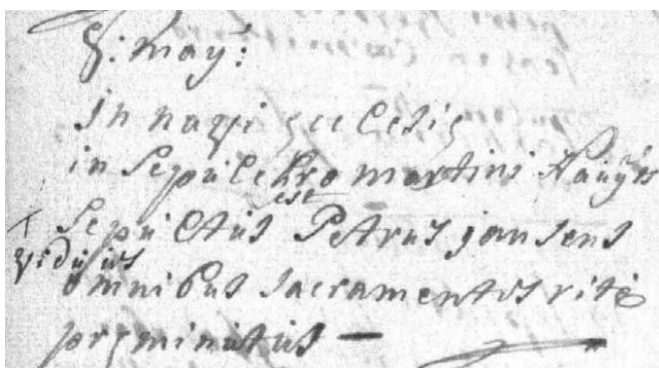
Moeder Elisabetha Nuyts sterft jong, een jaar na de geboorte van haar jongste dochter:

16 octobris 1722
sepulta est elisabeth nuyts in
templo uxor petri janssens
eodem die coelebrata sunt
exequiae.

"16 octobris 1722 sepulta est Elisabeth Nuyts in templo uxor Petri Janssens eodem die coelebratae sunt exequiae" (Op 16 oktober 1722 is begraven in de kerk Elisabetha Nuyts, echtgenote van Petrus Janssens; de uitvaartdienst werd gehouden).

Haar man, Petrus Janssens, blijft als weduwnaar voor zijn kinderen zorgen en overleeft zijn echtgenote bijna 20 jaar:

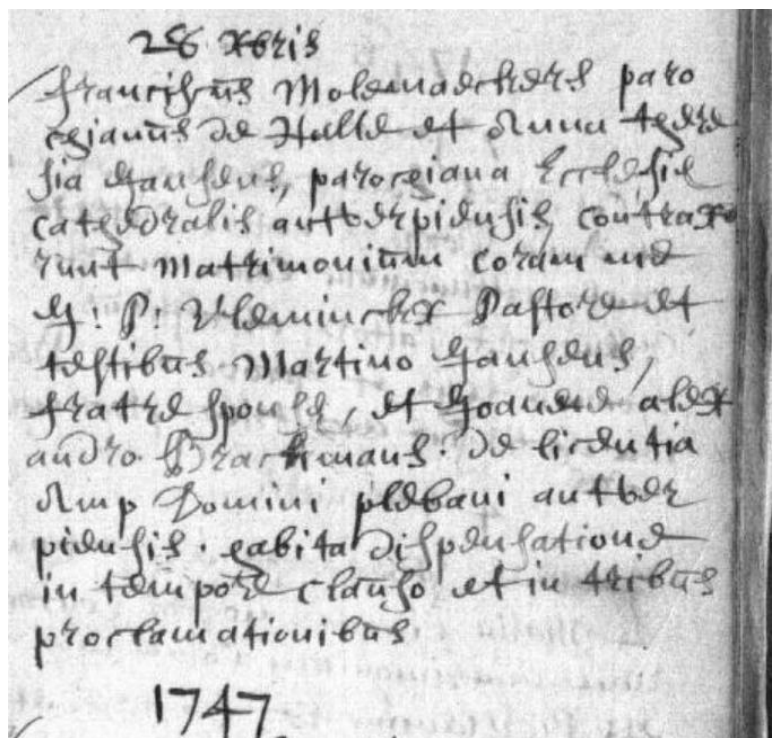
5. May:
In navi ecclesie
in sepulchro martini Nuyts
sepultus est Petrus Janssens
viduus omnibus sacramentis rite
preminutus -

"1740 - 5 maj: in navi ecclesie in sepulchro Martini Nuyts sepultus est Petrus Janssens viduus omnibus sacramentis rite preminutus" (Op 5 mei 1740 is in het schip van de kerk begraven, op de begraafplaats van Martinus Nuyts, Petrus Janssens, weduwnaar; hij werd vooraf volgens kerkelijk gebruik voorzien van alle sacramenten).

Het jongste kind van Elisabetha Nuyts en Petrus Janssens, **Anna Teresia** (soms Anna Theresia genoteerd), wordt op 30 maart 1721 geboren, groeit op in Halle maar vertrekt als jong meisje naar Antwerpen, waar ze in dienst gaat - misschien zelfs (zoals eertijds haar ouders?) bij het huispersoneel van de kerkelijke overheid...

Ze huwt op 28 december 1746 in de kerk van Halle met Franciscus Molemaeckers, die - zo schrijft de pastoor expliciet in het register - parochiaan is van Halle; hij is geboren in Minderhout in 1703, smid van beroep ("*faber ferrarius*") en behoorlijk ouder dan zijn bruid.

We vertelden reeds dat Anna Teresia op dat moment niet in Halle woonde, maar in Antwerpen "*op de parochie van de kathedraal*". Het was ongebruikelijk dat het huwelijk niet werd voltrokken in de parochie van de bruid, dus moest pastoor Vleminckx toelating bekomen van de plebaan (de pastoor van de kathedraal). De plebaan van de kathedraal was in die tijd Joannes Van Ey en de viceplebaan was Walterus Vleymincx (wellicht verwant aan onze pastoor: zie de naam "*Vleiminckx*" op zijn grafsteen - pagina 145).

28 Decis
Franciscus Molemaeckers pater
regius de Halle et Anna Teresia
filia Gausdens, parochiana ecclesie
cathedralis antwerpensis contra
fuit matrimonium coram me
et P. Vleminckx Pastore et
testibus Martino Gausdens,
fratre sponsi, et Godwinus abbe
audto Bartholomaeus de Bructia
Rup. Domini plebani antwer
pensis. habitant in p[ar]ochia
in tempore clauso et in tribus
proclamationibus
1747

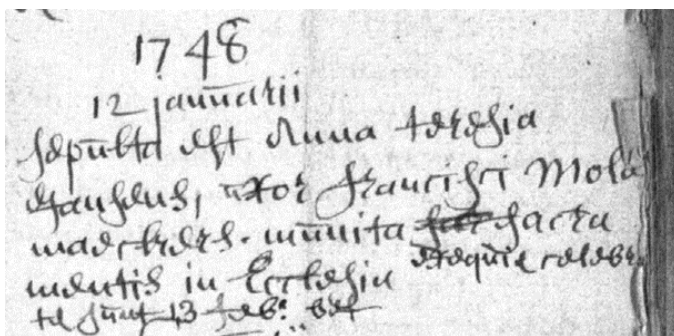
De toelating werd verkregen en het huwelijk ging hier door.

"1746 - 28 X(decem)bris - Franciscus Molemaeckers, parochianus de Halle, et Anna Theresia Jansens, parochiana Ecclesiae cathedralis antverpiensis, contraxerunt matrimonium coram me J.P.Vleminckx pastore et testibus Martino Jansens, fratre sponsae, et Joannes Alexandro Braeckmans de licentia Amp(lissimi) Domini plebani antverpiensis habita dispensatione in tempore clauso et in tribus proclamationibus" (28 december 1746 - Franciscus Molemaeckers, parochiaan van Halle, en Anna Teresia Janssens, parochiaan van de kathedraalkerk van Antwerpen, hebben het huwelijk gesloten voor mij pastoor J.P. Vleminckx en getuigen Martinus Janssens, de broer van de bruid, en Joannes Alexander Braeckmans; met toelating van de Hooggeëerde Heer plebaan van Antwerpen; dispensatie werd verkregen voor de besloten tijd en voor de drie huwelijksroepen).

De "*besloten tijd*" was de periode waarin normaal geen huwelijken werden afgesloten (zoals de vasten tot en met Beloken Pasen, de advent tot en met Driekoningen - wat hier het geval was) en men dus toelating (dispensatie) moest krijgen om te trouwen .

Op 19 december van het volgende jaar wordt hen een dochter geboren. Helaas is de bevalling te zwaar geweest voor Anna Teresia Janssens; ze overlijdt minder dan een maand later en wordt in de kerk begraven:

"1748 - 12 januarii sepulta est Anna Teresia Jansens, uxor Francisci Molemaeckers, munita sacramentis, in ecclesia - exequiae celebratae sunt 13 feb(ruarii)" (Op 12 januari 1748 is begraven Anna Teresia Janssens, echtgenote van Franciscus Molemaeckers, voorzien van de sacramenten, in de kerk; de uitvaardienst werd gehouden op 13 februari).

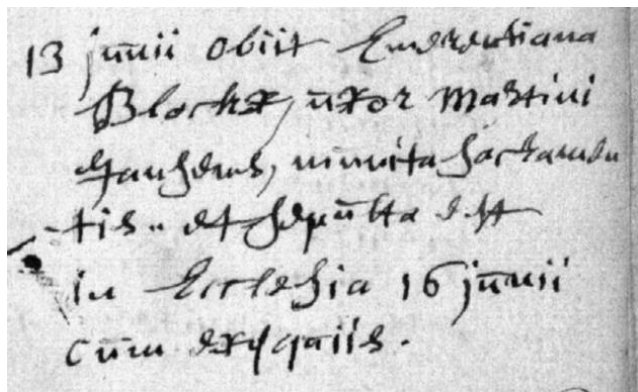

Haar echtgenoot hertrouwt in 1749 met Catharina Van Beylen en heeft met haar een talrijk kroost. Hij overlijdt in Halle op 76-jarige leeftijd, op 17 mei 1779.

We sporen nu even terug in de tijd en volgen het levenspad van **Martinus**, de oudste zoon van Petrus Janssens en Elisabetha Nuyts, geboren op 16 november 1706. Hij huwt in Oelegem met Emerentiana Block (soms Blockx geschreven). Deze was geboren in Reet op 8 april 1715 als "*Petra Emerentiana*", dochter van Guilielmus Block en Anna Celis. Hun huwelijksbeloften spreken Martinus en Emerentiana uit in Oelegem op 17 oktober 1744 en het huwelijk wordt ingezegend op 24 oktober daaropvolgend. Het paar komt in Halle wonen.

Het doopregister vermeldt 4 kinderen; over drie ervan berichten we verder.

Emerentiana overlijdt als ze 47 is en wordt begraven in de kerk:

"1762 - 13 juni obiit Emerentiana Blockx, uxor Martini Janssens, munita Sacramentis et sepulta est in Ecclesia 16 junii cum exequiis" (Op 13 juni 1762 overleed Emerentiana Block, echtgenote van Martinus Janssens, gesterkt door de sacramenten en ze is begraven in de kerk op 16 juni met een uitvaardienst).

Haar jongste zoon is dan 8 jaar.

Martinus Janssens hertrouwt met een jongere dorpsgenote, Elisabetha Veraa, op 6 maart 1764; samen hebben ze nog 3 kinderen. Maar dan sterft ook Martinus onverwacht en wordt begraven in de kerk op 22 juli 1769.

Anno 1769
19 Julij obiit Martinus Janssens maritus
Elisabethae Veraa, munitus extremis
sacramentis, et sepultus est in Ecclesia
vigesima secunda Julij cura exequiis.

"Anno 1769 - 19 julij obiit Martinus Janssens, maritus Elisabethae Veraa, munitus i(n e)xtremis sacramentis, et sepultus est in Ecclesia vigesima secunda Julij cum exequiis" (Op 19 juli 1769 overleed Martinus Janssens, echtgenoot van Elisabetha Veraa, voorzien van de sacramenten in extremis, en hij werd begraven in de kerk op 22 juli met een uitvaartdienst).

Drie kinderen van Martinus Janssens en Emerentiana Block hebben een vermeldenswaardig leven - helaas kort, ze overlijden als jongvolwassenen.

In het overlijdensregister vinden we dat **Gommarus Janssens**, geboren op 19 februari 1757, overleed op 26 september 1782, in zijn zesentwintigste levensjaar, als vrijgezel. Pastoor J(oannes) B(aptista) F(ranciscus) Heymans noteert erbij dat hij schrijnwerker was ("*faber lignarius*"). De economie van het dorp gaat rond deze tijd met rasse schreden van het quasi exclusief boerenbedrijf naar meer gespecialiseerde beroepen, die vaak zelfstandig (letterlijk) worden uitgeoefend.

Obiit Gommarus Janssens hora 1a
diei, ex Halle aetatis 26 filius Martini
Janssens et Emerentianae Blockx, rite
administratus, in Ecclesia 29a hujus
faber lignarius. Sepultus est Heymans
et Celebs.
1783

"1782 - 26 7(septem)bris obiit Gommarus Janssens hora 1a diei, ex Halle aetatis 26 filius Martini Janssens et Emerenti(an)a Blockx, rite administratus, in Ecclesia sepultus 29a hujus - faber lignarius et celebs" (Op 26 september 1782 overleed Gommarus Janssens om 11 uur, geboren in Halle, in de leeftijd van 26 jaar, zoon van Martinus Janssens en Emerentiana Block, naar (christelijk) gebruik bediend, begraven in de kerk op de 29ste van deze maand, schrijnwerker en vrijgezel).

Deze zorgvuldig en uitgebreid noterende pastoor geeft ons heel wat info, al verschilt de schrijfwijze van de familienaam van vader en zoon (één "s" of "dubbele s"?) en twijfelt hij duidelijk aan de juiste voornaam van de moeder...

De oudere broer van Gommarus, **Martinus Janssens**, geboren in 1754 op 1 juni, is monnik geworden. Placidus (zijn kloosternaam) wordt echter ziek, komt voor verzorging terug naar huis en sterft kort nadien. Als monnik heeft hij geleefd in gebed en armoede; het is dus een consequente keuze dat hij niet in de kerk maar op het kerkhof begraven wordt. Overigens, begraven in de kerk is dan al sinds 2 jaar niet meer toegelaten! De uitvaart gebeurt twee dagen na zijn overlijden, in aanwezigheid van de abt van de abdij en een medebroeder.

ii Obiit Rev. Dominus Martinus Janssens
Monachus S. Bernardi vulgo, petri pot, aetatis 32
nomine Monastico, placidus, mane hora 4. Sepul-
tus 13 hujus in Cemeterio, ex Halle rite adminis-
tratus. et Sepultus cum Exequiis per me. pastorem.
presente Abbate cum socio.
B. Heymans

"1786 - 11 8(octo)bris obiit Rev(erendus) Dominus Martinus Janssens, Monachus S(ant)i Bernardi vulgo Petri Pots, aetatis 32, nomine Monastico Placidus, mane hora 4a. Sepultus 13 hujus in Coemiterio, ex Halle rite administratus et sepultus cum Exequiis per me pastorem, presente Abbate cum Socio" (Op 11 oktober 1786 overleed Eerwaarde Heer Martinus Janssens, monnik van Sint-Bernardus - in de volksmond Pieter Pot - in de leeftijd van 32 jaar, met als kloosternaam Placidus, 's morgens om 4 uur; begraven op de twaalfde van deze maand op het kerkhof; geboren in Halle, naar (christelijk) gebruik bediend en begraven met een uitvaartdienst door mij, pastoor, in aanwezigheid van de abt en een medebroeder).

Op de begrafenis was abt Petrus Van de Perre aanwezig, de laatste abt van de abdij. Enkele jaren later, met de komst van de Fransen op het einde van de achttiende eeuw, zal de abdij immers opgeheven en verkocht worden. Zo kwam een einde aan een lange geschiedenis van een nu vergeten abdij, die nog alleen blijft bestaan in de naam van twee Antwerpse straten (een 'Grote' en een 'Kleine'), genoemd naar haar stichter.

Pieter Pot was een Nederlandse koopman, geboren in 1375 in Dordrecht. Hij dreef handel in wol tot in Syrië en Egypte, waar hij fabelachtige rijkdommen vergaarde door handig in te spelen op de schaarste. Hij werd toen gerekend bij de *"rijkste mannen van de wereld"*. Samen met zijn vrouw Maria Terrebroodts vestigde hij zich vanaf 1415-1418 in Antwerpen, waar nu de Grote Pieter Potstraat ligt. Daar bouwde hij in 1433 een kapel, toegewijd aan Sint-Salvator (Christus als Redder - *"Salvator"* - van de wereld), van waaruit hij wekelijks brood liet bedelen (onder meer een zogeheten *"roggeverdoemeke"*).

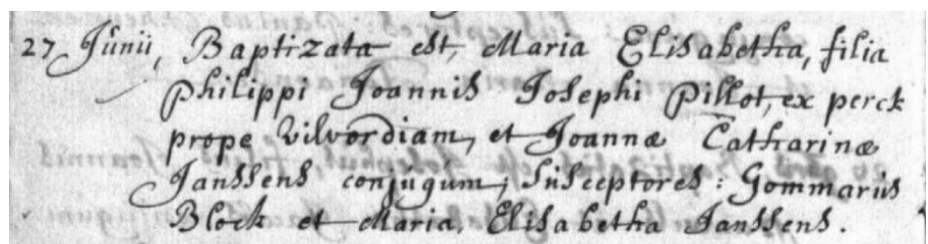
In 1444 droeg hij dit weldadigheidshuis over aan de Bernardijnenorde, om er een klooster te stichten dat het liefdadigheidswerk zou verderzetten. Die vestiging was dan bekend onder drie namen: de abdij van *"Sint-Salvator"*, *"Pieter Pot"* of *"Sint-Bernardus aan het Schelt"*. In 1447 was het gebouw klaar en werd het ingewijd als priorij; later zou het een volwaardige abdij worden.

Pieter Pot overleed in 1450, zijn echtgenote in 1459; ze werden in hun kapel begraven, maar hun graftombe werd tijdens de beeldenstorm vernield.

De oudere dochter van het echtpaar Janssens-Block, **Joanna Catharina Janssens**, geboren op 22 augustus 1749, huwt op twintigjarige leeftijd met Philippus Joannes Josephus Pillot (geboren te Perk in 1745). Hij is het jaar voordien naar Halle gekomen als zeer jonge koster. Hij zal de eerste zijn van drie generaties Pillots, in Halle als koster actief: van 1768 tot 1898 (130 jaar!) zullen vader, zoon en kleinzoon Pillot elkaar als koster opvolgen...

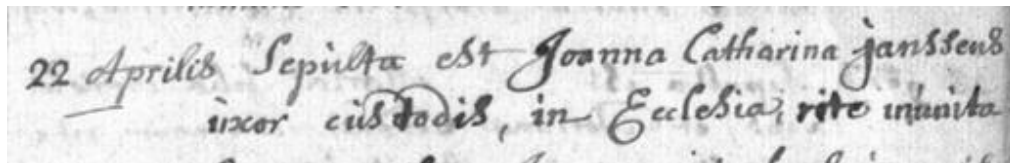
Philippus Pillot en Joanna Catharina Janssens krijgen een dochter. Het is uit de details van het doopregister dat we een aantal feiten uit het leven van haar vader leren kennen.

"1770 - 27 junii baptizata est Maria Elisabetha, filia Philippi Joannis Josephi Pillot ex Perck prope Vilvordiam, et Joanna Catharina Janssens conjugum, susceptores: Gommarus Block et Maria Elisabetha Janssens"

(Op 27 juni 1770 is gedoopt Maria Elisabetha, dochter van Philippus Joannes Josephus Pillot uit Perk bij Vilvoorde, en Joanna Catharina Janssens zijn echtgenote; getuigen: Gommarus Block en Maria Elisabetha Janssens).

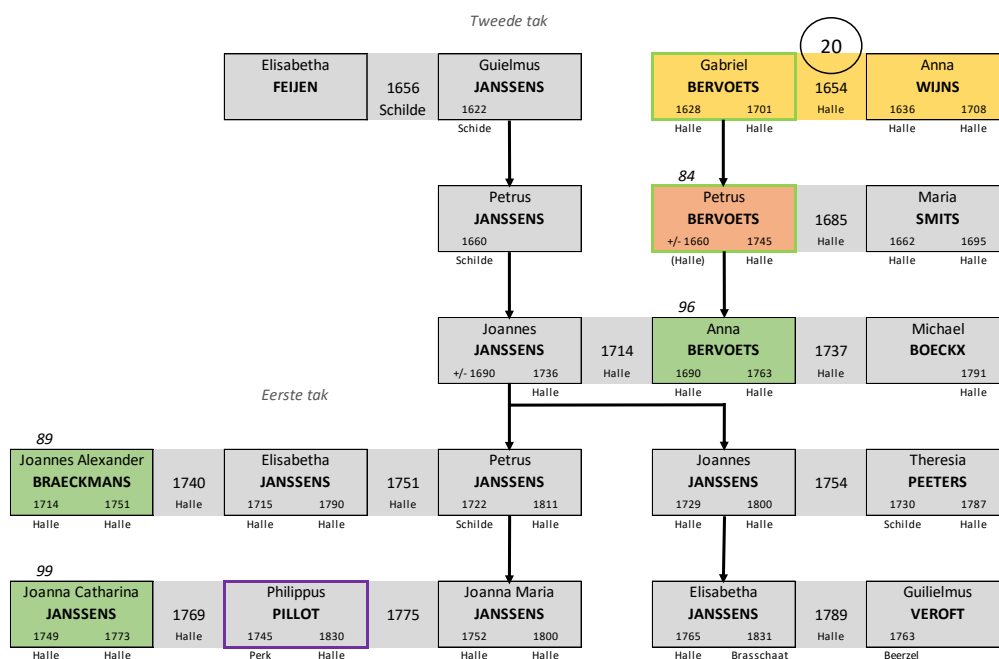
Joanna Catharina, echtgenote van de koster, overlijdt echter als het echtpaar 4 jaar getrouwd is en zij wordt in de kerk begraven in 1773.

“1773 - 22 Aprilis sepulta est Joanna Catharina Janssens uxor custodis, in Ecclesia, rite munita” (Op 22 april 1773 is begraven Joanna Catharina Janssens, echtgenote van de koster, in de kerk, kerkelijk berecht)

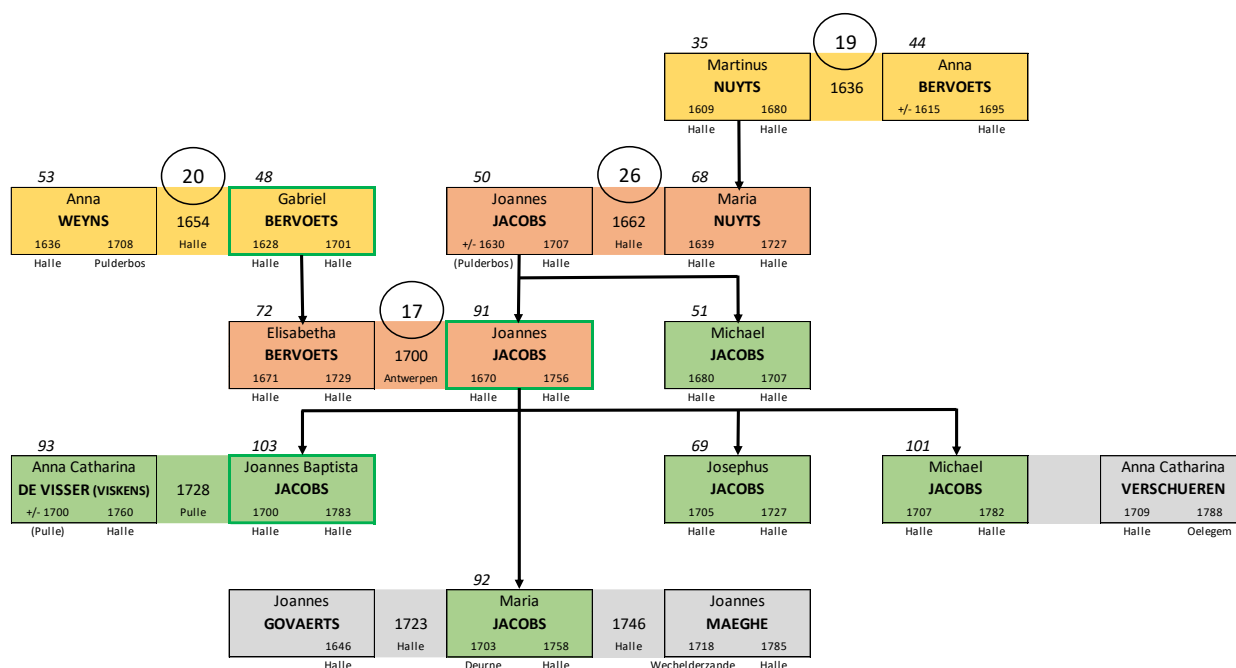
Twee jaar later huwt de koster met een nicht van zijn overleden vrouw, Joanna Maria Janssens (geen zus, zoals soms ten onrechte wordt vermeld). Joanna Maria is de dochter van Elisabetha Janssens (van wie sprake was in het begin van dit hoofdstuk, zie pagina 132) en haar achterneef Petrus Janssens, met wie ze hertrouwd is na het overlijden van haar eerste echtgenoot, Joannes Alexander Braeckmans. Deze Petrus was een kleinzoon van Petrus Janssens uit een vorige generatie, de halfbroer van Paulus uit het tweede huwelijk van Guilielmus Janssens (tweede tak).

Omdat een beeld meer zegt dan duizend woorden schetsen we hieronder deze tweede tak nog even en tonen we enkele verwantschappen met reeds bekende personen:

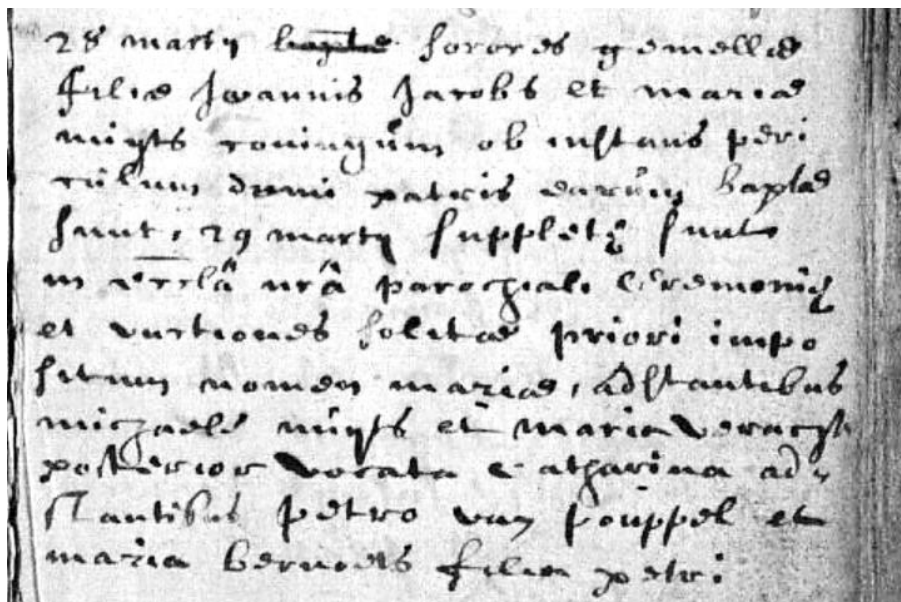
In deze tweede tak komen verder geen gedocumenteerde kerkbegravingen voor. Wel was er een huwelijksband van Joannes Janssens met Anna Bervoets, dochter van Petrus en Maria Smits. Hun kleindochter Elisabetha Janssens trad in het huwelijk met Guilielmus Veroft. Van hen is het piëteitsvolle verhaal van de naamgeving van hun kinderen bekend (zie pagina 104).

Nakomelingen van Joannes Jacobs

Pastoor Joannes Lenaerts zegent in 1662 het huwelijk in van Maria Nuyts, dochter van Martinus, met Joannes Jacobs (wellicht afkomstig van Pulderbos). Het is 28 januari, niet zo koud want deze winter is de zachtste in jaren. We hebben dit huwelijk al vermeld toen we Maria's familie hebben besproken (zie pagina 107).

Het gezin groeit snel, met de geboorte van drie meisjes tussen 1663 en 1668; hun eerste zoon wordt naar zijn vader Joannes genoemd (1670) en dan volgt Petrus (1674). Verrassing in 1678, als een tweeling wordt geboren:

"1678 - 28 martij sorores gemellae filiae Joannis Jacobs et Mariae Nuyts coniugum ob instans periculum domi patris eorum bapt(isat)ae sunt; 29 martij suppletæ sunt in eccl(esi)a n(ost)ra parochiale ceremoniae et unctiones solatae; priori imposatum nomen Mariae, adstantibus Michael Nuyts et Maria Veracht(ert), posterior vocata Catharina adstantibus Petro van Poppel et Maria Bervoets filia Petri"

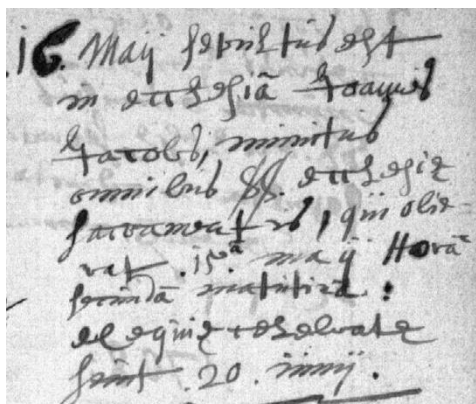
(Op 28 maart 1678 zijn de tweelingdochters van Joannes Jacobs en Maria Nuyts, zijn echtgenote, omwille van dreigend gevaar in het huis van hun vader gedoopt; op 29 maart werd de ceremonie in onze parochiekerk gehouden en de zalving toegediend; aan de eerste werd de naam Maria gegeven, in aanwezigheid van Michael Nuyts en Maria Veracht(ert); de laatste werd (bij haar doopsel) Catharina genoemd, in aanwezigheid van Petrus van Poppel en Maria Bervoets, de dochter van Petrus).

Beide kinderen zijn nauwelijks levensvatbaar; daarom wordt tevens de (zieken)zalving toegediend.

Catharina zal slechts enkele dagen leven.

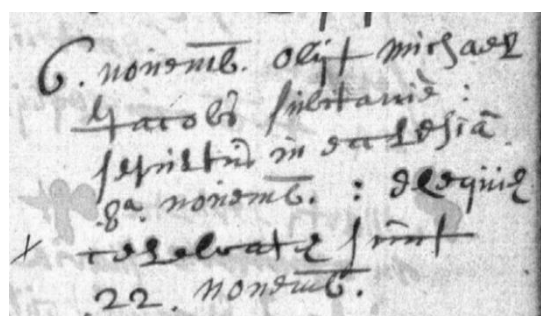
In 1680 sloot Michael Jacobs de rij. Hij werd genoemd naar Michael Bervoets, pastoor in Viersel en Massenhoven (zie pagina 69), die naar Halle was gekomen om het doopsel toe te dienen.

De grafsteen van vader Joannes Jacobs hebben we reeds vermeld toen we de familie van zijn echtgenote, Maria Nuyts, hebben toegelicht (zie pagina 107). Zijn overlijden wordt vermeld in het register:

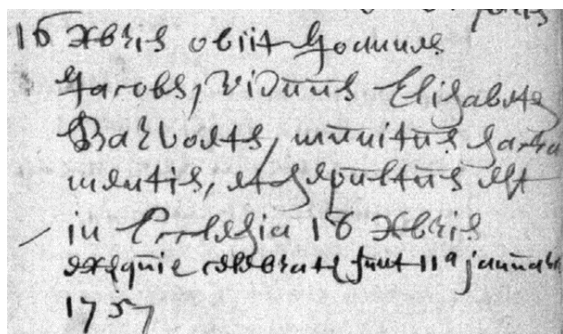
"1707 - 16 maj sepultus est in ecclesia Joannes Jacobs, munitus omnibus S(acris) S(anctae) Ecclesiae Sacramentis, qui obierat 15 maj hora secunda matutina: exequiae celebratae sunt 20 iunij" (Op 16 mei 1707 is begraven in de kerk Joannes Jacobs, gesterkt door alle sacramenten van de Heilige Kerk; hij was overleden op 15 mei om 2 uur in de morgen; de uitvaartdienst werd gehouden op 20 juni).

Enkele maanden later volgt zijn jongste zoon, amper 27 jaar oud:

"1707 - 6 novemb(ris) obiit Michael Jacobs subitane: sepultus in ecclesia 8a novemb(ris): exequiae celebratae sunt 22 novemb(ris)" (Op 6 november 1707 is Michael Jacobs plots gestorven en in de kerk begraven op 8 november; de uitvaartdienst werd gehouden op 22 november).

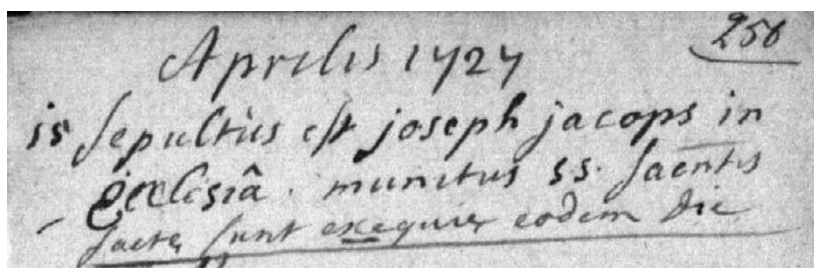
De oudste zoon Joannes Jacobs hebben we reeds ontmoet bij zijn huwelijk met Elisabetha Bervoets, dochter van Gabriel, in 1700 (zie pagina 66). Hij (of eerder zijn schoonbroer) was wellicht de "borgemeester die op de vlucht was" in 1703 (zie pagina 123). Hij zal in 1756 overlijden, 27 jaar na zijn echtgenote:

"1756 - 16 X(decem)bris obiit Joannes Jacobs, viduus Elisabethae Barvoets, munitus sacramentis, et sepultus est in Ecclesia 18 X(decem)bris - exequiae celebratae sunt 11a Januarii 1757" (Op 16 december 1756 overleed Joannes Jacobs, weduwnaar van Elisabetha Bervoets, voorzien van de sacramenten; hij werd begraven in de kerk op 18 december; de uitvaartdienst werd gehouden op 11 januari 1757).

Het echtpaar Jacobs-Bervoets krijgt 7 kinderen, van wie er 4 de volwassen leeftijd bereiken: **Joannes-Baptista** (1700), **Maria** (1703), **Josephus** (1705) en **Michael** (1707). Alle vier zullen ze in de kerk een begraafplaats krijgen. We vertellen het in volgorde van hun overlijden.

Over **Josephus** is weinig geweten: hij overlijdt net voor hij 22 wordt:

"Aprilis 1727 - 15 Sepultus est Josephus Jacobs in Ecclesia munitus S(acris) S(anctis) sacramentis factae sunt exequiae eodem die" (Op 15 april 1727 is begraven Josephus Jacobs in de kerk, gesterkt door de Heilige Sacramenten; de uitvaartdienst werd dezelfde dag gehouden).

De geboorte van **Maria** vindt plaats onder bijzondere omstandigheden. We zijn in de lente 1703, de Franse bezettingsmacht is volop de Linie aan het versterken, iedereen verwacht dat een aanval op handen is. Joannes Jacobs en zijn vrouw Elisabetha Bervoets, die hoogzwanger is, overleggen wat hen te doen staat. Bij de Bervoets-familie in Deurne zullen ze wellicht veiliger zijn dan hier en het koppel besluit erheen te vluchten met hun driejarig zoontje Joannes Baptista, om daar in rustiger omstandigheden te kunnen bevallen. Op 3 juli breken de Fransen inderdaad door en bezetten Halle. (zie pagina 122-123).

Elisabetha en Joannes bereiken net op tijd Deurne; hun dochter Maria Jacobs wordt daar geboren en gedoopt; het doopregister van de Sint-Fredegandusparochie in Deurne vertelt het ons:

"Vigesima quarta Julii 1703 baptisata est Maria, filia Joannis Iacops et Elisabethae Berrevoets ex Halle et hic tantum in transfugio ob belli pericula baptisata est, et sic non tamquam nostra censenda" (Op 24 juli 1703 is gedoopt Maria, dochter van Joannes Jacobs en Elisabetha Bervoets uit Halle, en ze is hier op de vlucht voor het oorlogsgevaar gedoopt, en dus niet als een ingezetene van ons dorp).

Vigesima quarta Julii 1703 Baptisata est Maria filia Joannis Iacops et Elisabethae Berrevoets ex Halle et hic tantum in transfugio ob belli pericula baptisata est et sic non tamquam nostra censenda.

Tegen het einde van het jaar keert het gezin terug naar Halle; de pastoor schrijft in het doopregister een nota *"pro memorie"* dat Maria gedoopt is in Deurne *"iuxta attestationem pastoris in Deurne"* (volgens een verklaring van de pastoor in Deurne). Klinkt daarin nog een beetje wrevel door omdat Joannes en zijn schoonbroer hem in de steek lieten door naar Deurne te vluchten?

Maria groeit gezond en wel op. Ze huwt op 7 maart 1723 met Joannes Govaerts in Halle. Nieuw leven komt ter wereld: Elisabetha (1724), Maria Anna (1726 - zij overlijdt enkele jaren later), Joannes Bapstista (1727), Michael (1729), Petrus (1732), Catharina (1734), Joannes Gregorius (1737), opnieuw Maria Anna (1740) en Joannes Franciscus (1745).

Maar op 5 april 1746 slaat het noodlot toe: de vader wordt ziek en overlijdt. Maria hertrouwt binnen enkele maanden met Joannes Maeghe uit Wechelderzande. Zo komt het dat zij, die aan negen kinderen Govaerts het leven schonk, begraven wordt in de kerk met enkel een verwijzing naar haar tweede man:

"1758 - 26 juli obiit Maria Jacobs, uxor Joannis Maeghe, munita sacramentis et sepulta est in ecclesia 29 julii cum exequiis" (Op 26 juli 1758 is overleden Maria Jacobs, echtgenote van Joannes Maeghe, voorzien van de Sacramenten en begraven in de kerk op 29 juli met een uitvaartdienst).

1758 216
26 julii obiit Maria Jacobs, uxor Joannis Maeghe munita sacra-
-mentis. et sepulta est in ecclesia
29 julii cum exequiis

Michael Jacobs wordt geboren in 1707, een lichtpuntje in een voor de familie moeilijk jaar, waarin zowel grootvader Joannes als oom Michael (peter van de pasgeborene) hen ontvallen. Ook van Michael is weinig bekend: hij is kleermaker van beroep en gehuwd met Anna Catharina Verschuieren, wellicht geboren in 1709; het echtpaar kreeg 12 kinderen tussen 1730 en 1753. In een akte van 1732 zien we zijn naam als *"Kerkmeester"* verschijnen (zie pagina 151).

Michael overlijdt in 1782:

februarii Obiit Michael Jacobs, Sartor ex
Halle, Senex, circa horam 11. nocturnam, rite
administratus, et Sepultus 21 hujus in
Ecclesia. aetatis 75. Jff. Heymans

"1782 - 19 februarii obiit Michael Jacobs, sartor, ex Halle, Senex, circa horam 11 nocturnam, rite administratus, et sepultus 21 hujus in Ecclesia aetatis 75" (Op 19 februari 1782 overleed Michael Jacobs, kleermaker, geboren in Halle, bejaarde man, omtrent 11 uur 's nachts, naar christelijk gebruik bediend, en begraven op de 21ste van deze maand in de kerk, in de leeftijd van 75 jaar).

Joannes Baptista Jacobs tenslotte. Hij wordt geboren in het brugjaar van de zeventiende naar de achttiende eeuw, als oudste zoon: peter is zijn grootvader langs vaderszijde, Joannes Jacobs, meter is grootmoeder langs moederszijde, Anna Weyns. Later wordt hij gewoon Joannes genoemd.

Zijn echtgenote wordt Anna Catharina De Visser (Viskens), geboren in Pulle kort voor 1700 (de registers aldaar zijn maar bekend vanaf dat jaar), als dochter van Joannes Viskens en Elisabetha Brouwers. In haar geboortedorp wordt op 27 januari 1728 haar huwelijk met Joannes Baptista Jacobs ingezegend door pastoor Franciscus Verstockt.

Beiden worden - met meer dan 20 jaar verschil - in de kerk van Halle begraven; eerst de echtgenote:

1760
20 januarii obiit Anna
Catharina Visser uxor
Joannis Jacobs senioris
munita sacramentis /
et sepulta est in Ecclesia
21 januarii. exequi celebratae
sunt 12a februarii.

"1760 - 20 januarii obiit Anna Catharina Viskens, uxor Joannis Jacobs senioris, munita sacramentis, et sepulta est in Ecclesia 21 januarii; exequiae celebratae sunt 12^a februarii" (Op 20 januari 1760 overleed Anna Catharina De Visser, echtgenote van Joannes Jacobs senior, voorzien van de sacramenten, en ze werd begraven in de kerk op 21 januari; de uitvaartdienst vond plaats op 12 februari).

En later haar man:

27 Maii Obiit circa medium noctis praeteritae
Joannes Jacobs ex Halle viduus et villicus
aetatis: 83 annis Sepultus 29 hujus in Eccle-
sia, rite administratus fuit Scabinus.

"1783 - 27 maii Obijt circa medium noctis praeteritae Joannes Jacobs ex Halle viduus et villicus aetatis: 83 ann(or)um) - sepultus 29 hujus in ecclesia, rite administratus - fuit scabinus"

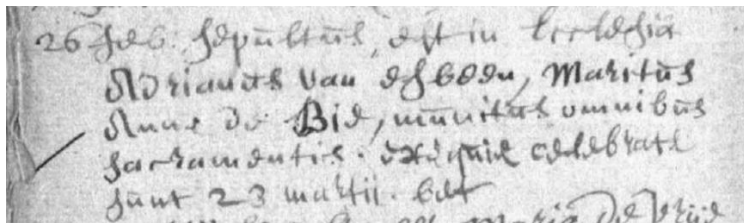
(Op 27 mei 1783 in het midden van de vorige nacht ging van ons heen Joannes Jacobs, geboren in Halle, weduwnaar en dorpsbewoner; leeftijd 83 jaar; hij werd begraven op de 29ste van deze maand in de kerk; naar kerkelijk gebruik bediend; hij was schepen).

Joannes Jacobs is de laatste leek die in onze kerk begraven werd. Het decreet aangaande de kerkbegravingen zal immers het jaar nadien afgekondigd worden. Enkel voor 2 pastoors zal er na hem nog een "uitzondering" worden gemaakt.

Twee (zo goed als) onbekende zielen

Onze opzoeken verliepen zeer moeizaam bij een tweetal namen.

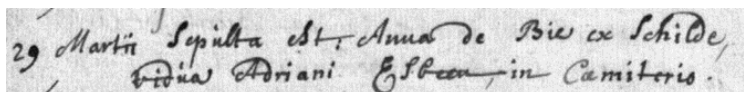
Adrianus Van Hesbeen is de eerste. Van hem vinden we wel een spoor terug, maar de link met Halle is niet helemaal duidelijk. Vertrekken we van de notitie in het overlijdensregister van Halle:

"1751 - 26 feb(ruarij) sepultus est in Ecclesia Adrianus Van Esbeen, maritus Annae De Bie, munitus omibus sacramentis; exequiae celebratae sunt 23 martii" (Op 26 februari 1751 is begraven in de kerk Adrianus Van Hesbeen, echtgenoot van Anna De Bie, voorzien van alle sacramenten; de uitvaartdienst vond plaats op 23 maart).

Een duidelijke informatie, maar... wie was hij?

Het overlijden van zijn weduwe, 21 jaar later, is eveneens gedocumenteerd in het register van Halle:

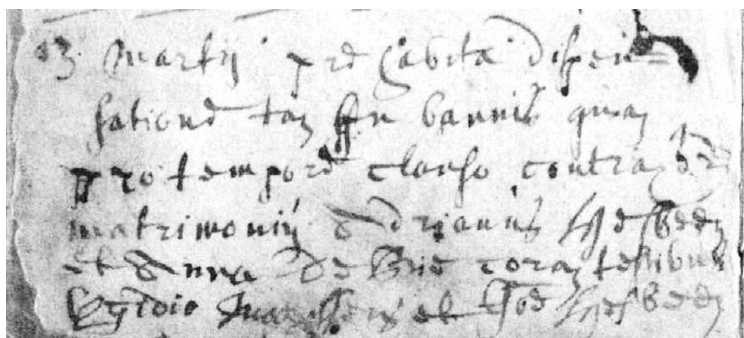

"1774 - 29 maart sepulta est Anna De Bie ex Schilde, vidua Adriani Esbeen, in coemiterio"

(Op 29 maart 1774 is Anna De Bie begraven, geboren in Schilde, weduwe van Adrianus Van Hesbeen, op het kerkhof).

Helaas vinden we geen geboorte van Anna in Schilde, wel een Joanna.

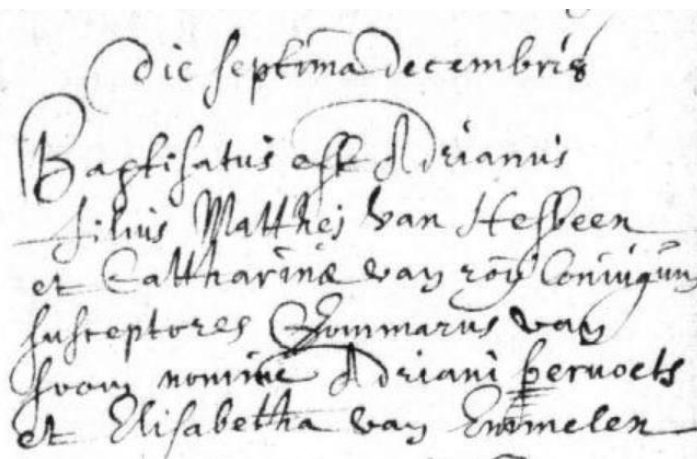
Het huwelijksregister van Schilde vertelt ons over dit echtpaar:

"1721 - 13 martij pre habita dispensatione tam in bannis quam pro tempore clauso contraxerunt matrimonium Adrianus Hesbeen et Anna De Bie coram testibus Egidio Marissens et Jo(ann)e Hesbeen" (Op 13 maart 1721, met dispensatie voor de kerkroepen en voor de besloten tijd, sloten het huwelijk Adrianus Van Hesbeen en Anna De Bie voor getuigen Egidius Marissens en Joannes Van Hesbeen).

De naam Van Hesbeen (hier in het register Van Esbeen en Hesbeen genoteerd) komt in die periode frequent voor in Wijnegem... daar is inderdaad een Adrianus geboren (die overigens een broer Joannes heeft, waarschijnlijk de vermelde huwelijksgetuige):

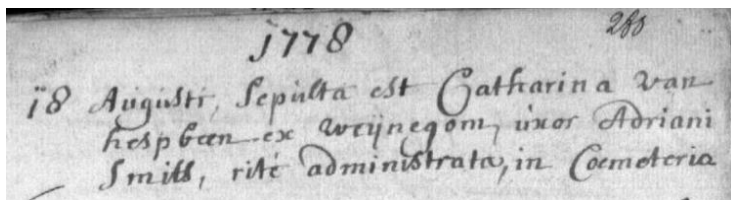
"1693 - die septima decembris Baptisatus est Adrianus filius Matthei Van Hesbeen et Catharinae Van Roy conjugum; susceptores Gommarus Van Soom nomine Adriani Bervoets et Elisabetha van Emmelen" (Op 7 december 1693 is gedoopt Adrianus zoon van Mattheus Van Hesbeen en Catharina Van Roy zijn echtgenote; getuigen Gommarus Van Soom namens Adrianus Bervoets en Elisabetha Van Emmelen).

Adrianus en Anna vestigen zich in Wijnegem, waar hen 5 kinderen geboren worden tussen 1722 en 1732.

Daar dreigt ons onderzoek vast te lopen. Hoe is de familie in Halle beland? Zorgt de naam "Bervoets", vermeld bij de doop van Adrianus, voor een aanknopingspunt? Geen idee... Sommige stamboomonderzoekers zien een link met Gabriel Bervoets via Anna De Bie; die zou geboren zijn als "Joanna" De Bie, dochter van Joannes De Bie en Joanna Bervoets (die in het doopregister van Schilde ook als "Anna" genoteerd staat); deze dubbele wissel "Anna-Joanna" lijkt ons echter wat ver gezocht.

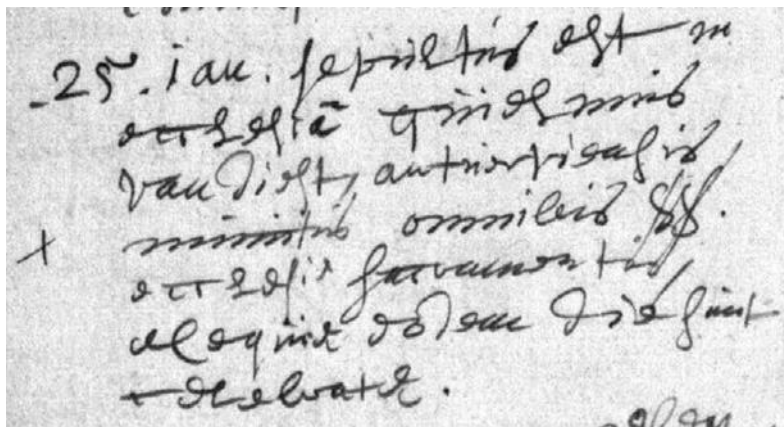
Toch willen we nog even toelichten waarom we specifiek in Wijnegem zijn gaan zoeken... er is namelijk in de overlijdensregisters van Halle nog melding van (een variatie van) de naam "Van Hesbeen":

"1778 - 18 augusti sepulta est Catharina Van Hespbeen ex Wijnegem, uxor Adriani Smits, rite administrata, in Coemeterio" (Op 18 augustus 1778 is begraven Catharina Van Hesbeen, geboortig van Wijnegem, echtgenote van Adrianus Smits, volgens de kerkelijke gebruiken bediend, op het kerkhof).

Dit is met hoge waarschijnlijkheid de oudste dochter van Adrianus en Anna (we vergeven de pastoor de wat ongelukkige maar fantasierijke schrijffout in haar familienaam). Ze huwde in 1750 met Adrianus Smits: beiden werden toen omschreven als "nostri" (van onze parochie) en Catharina wordt in het huwelijksregister expliciet vermeld als "dochter van Adrianus". Dus is Adrianus wellicht tussen 1732 (geboorte van zijn jongste kind, Joannes, in Wijnegem) en 1750 (huwelijk van zijn dochter Catharina) van Wijnegem naar Halle verhuisd. Waarom? Helaas geen aanwijzing...

Van een tweede persoon, eveneens van buiten het dorp afkomstig, vinden we helemaal geen spoor:

"1711 - 25 jan(uarii) sepultus est in ecclesia Guilielmus van Diest, antverpiensis, munitus omnibus S(acris) S(anctae) ecclesiae sacramentis, exequiae eodem die sunt celebratae" (Op 25 januari 1711 is begraven in de kerk Guilielmus Van Diest, van Antwerpen, gesterkt met alle sacramenten van de Heilige Kerk; de uitvaartdienst werd dezelfde dag gehouden).

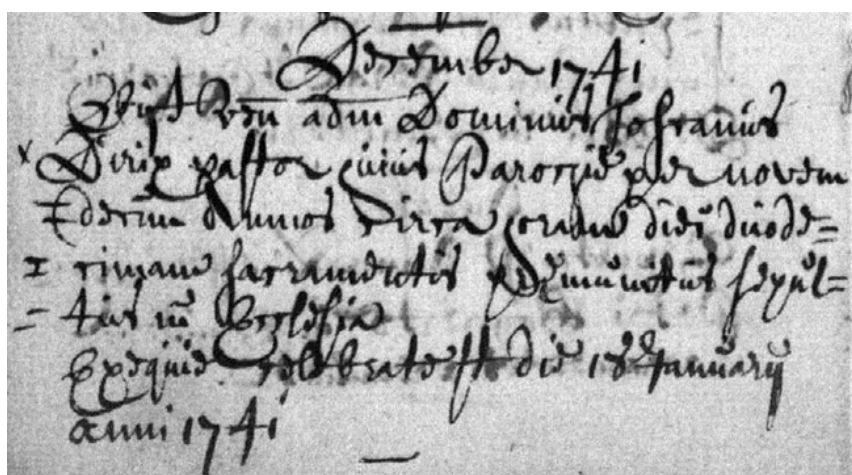
Was hij een handelaar op doortocht in Halle? Leden van de Antwerpse familie Van Diest waren kooplieden in tabak. Maar waarom werd hij dan hier in de kerk begraven? De bronnen blijven stil...

HOOFDSTUK 14 - HET PASTORAAL LANDSCHAP ROND 1750

De benoeming van een pastoor was een ingewikkelde zaak. Het was de bisschop (en voor 1318 zelfs de abt van Ename) die “het altaer bezat” en een pastoor naar zijn keuze aan een parochie toewees. Voor Halle, in de eerste periode, was dat de bisschop van Kamerijk en vervolgens, na de oprichting van het nieuwe bisdom in 1559, de bisschop van Antwerpen. Dat gebeurde niet zomaar. De Universiteit van Leuven had het recht om kandidaten voor te stellen. Dit is bijvoorbeeld zeker het geval geweest voor Georgius Valerij Wouters (in 1602), Joannes de Bast (in 1619) en Josephus Knaeps (in 1684). Georgius Nuyts is de laatste die via dit systeem van voordracht door de Universiteit werd benoemd (in 1715). Nadien werd de pastoor aangeduid op basis van een “concours”. Kandidaten mochten zich kenbaar maken en er werd een soort wedstrijd uitgeschreven waarbij de pastoor werd benoemd uit de 3 best gerangschikte deelnemers.

Toscanus Dirix (zijn voornaam werd “Tossanus” uitgesproken en soms ook zo geschreven) was de eerste die volgens dit systeem werd aangesteld, nadat hij uit een concours als beste uit een tiental kandidaten werd gekozen. Op 4 oktober 1722 werd de nieuwe pastoor door de bisschop officieel benoemd.

Hij was 19 jaar actief in Halle, zoals het overlijdensregister vermeldt:

“(31) December 1741 Obijt Rev(erendus) adm(odum) Dominus Toscanus Dirix pastor huius Parochiae per novemdecim annos, circa horam diei duodecimam; sacramentis eccl(esiae) munitus; sepultus in Ecclesia; Exequiae celebratae s(un)t die 18 Januarij anni 1741” (Op 31 december 1741 overleed Zeer Eerwaarde Heer Toscanus Dirix, pastoor van deze parochie gedurende 19 jaar, rond twaalf uur in de dag, voorzien van de

sacramenten van de Kerk; hij werd in de kerk begraven; de uitvaartdienst werd gehouden op 18 januari 1741).

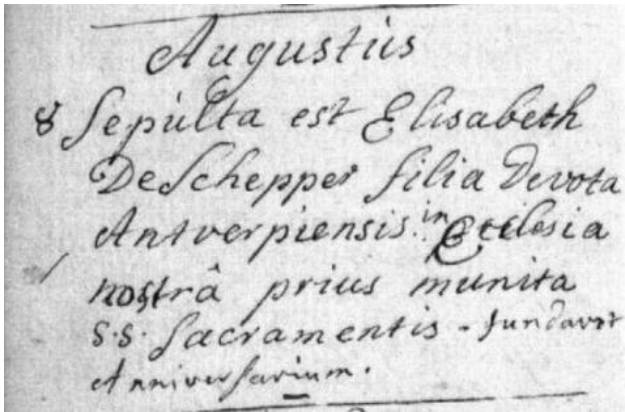
De juiste dag van zijn overlijden (de 31ste) staat niet vermeld, we kennen die dank zij de inscriptie op zijn grafsteen; het laatst vermelde jaartal (1741) moet uiteraard 1742 zijn ... missen is, ook in de achttiende eeuw, menselijk.

Zijn grafsteen is tot vandaag bewaard in de kerk:

12

D. O. M.
R.DUS ADM DNUS
TOSSANUS DIRIX
PASTOR HUIUS ECCLESIAE
OBIIT 31 X(CEM)BRIS 1741
ET
ELISABETHA DE SCHEPPER
DEO DEVOTA
OBIIT 6 AUG 1728
R. I. P.

De vermelding van een tweede persoon op de grafsteen vraagt enige toelichting: Elisabetha De Schepper.

“1728 - Augustus 8 sepulta est Elisabeth De Schepper filia Devota Antverpiensis in Ecclesia nostra prius minuta S(acris). S(anctis). Sacramentis - fundavit Anniversarium” (Op 8 augustus 1728 is begraven Elisabetha De Schepper, geestelijke dochter, van Antwerpen, in onze kerk, vooraf gesterkt door de heilige sacramenten; ze stichtte een jaarmis).

We hebben reeds kennis van het begrip “Filia Devota” (zie pagina 126); deze vrouwen waren geen kloosterlingen, maar maakten zich dienstbaar in de kerk (liturgie) of liefdadigheid. Van de meeste “geestelijke dochters” wordt aangenomen dat ze eerder uit de begoede klasse voortkwamen. Origineel werd ook de naam “kwezel” gebruikt, maar die kreeg al snel een negatieve bijklank...

In het *Manuael* vinden we een aanduiding dat ook haar zus Rosalia in 1739 bij testament jaarmissen zou hebben voorzien; van haar vinden we echter geen kerkbegroving terug.

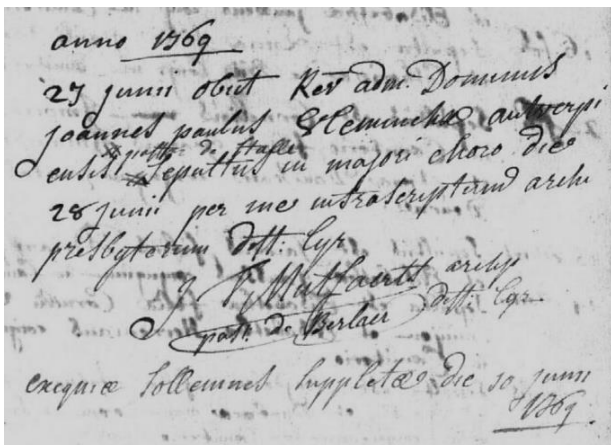
De opvolger van Toscanus Dirix is een pastoor wiens levensloop we vrij goed kennen: **Joannes Paulus Vleminckx**. Hij is de enige priester die in Halle eerst onderpastoor was (ten tijde van zijn voorganger) en enkele jaren later pastoor werd... samen een pastorale carrière van bijna 36 jaar in ons dorp. Dat maakt hem tot één van de langst dienende priesters in Halle.

Hij werd rond de eeuwwisseling geboren te Antwerpen als zoon van Paulus Vleminckx en Maria Dirixsens. Zijn vader overleed jong en zijn moeder hertrouwde met Petrus Aurelius Van den Brande. Ook deze stiefvader leefde niet lang.

Joannes Paulus ging naar het seminarie van Antwerpen en werd van daaruit benoemd tot onderpastoor in Halle op 25 juli 1723. Hij bleef hier bijna 9 jaar, tot begin 1732. Daarna nam hij de taak van onderpastoor op te Ekeren tot 1737, om aansluitend pastoor te worden te Sint-Job-in-’t-Goor. Daar bleef hij weer 5 jaar.

Hij is goed 10 jaar weggeweest uit Halle, maar halverwege het jaar 1742 keerde hij terug naar zijn eerste ambtsplek, waar hij tot zijn overlijden op 27 juni 1769 pastoor zal blijven, 27 jaar lang. Hij was een zeer sociaalvoelend man, die bijna zijn hele vermogen bij testament schonk aan de armen van Halle.

De deken zelf kwam naar Halle voor zijn begrafenis:

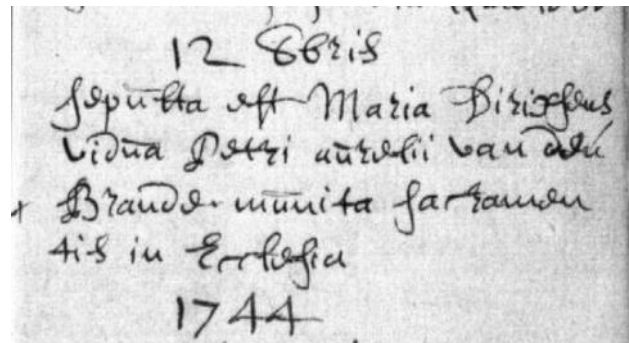
“Anno 1769 27 junii obiit Rev(erendus) adm(odum) Dominus Joannes Paulus Vleminckx antverpiensis, pastor de Halle, sepultus in majori choro die 28 junii per me infrascriptum archipresbyterum Dist(ric)ti Lyr(i) - J(oannes) F(ranciscus) Mutsaerts, archip(res)byter, past(or) de Berlaer - exequiae sollemnes suppletæ die 30 junii 1769” (Op 27 juni 1769 overleed Zeer Eerwaarde Heer Joannes Paulus Vleminckx, afkomstig van Antwerpen, pastoor van Halle, begraven in het hoog koor op 28 juni door mij ondergetekende aartsdeken van het District Lier - (get) Joannes Franciscus Mutsaerts, aartsdeken, pastoor van Berlaer - de plechtige uitvaartdienst werd gehouden op 30 juni 1769).

De pastoor-deken van Berlaar, Joannes Franciscus Mutsaerts, die de uitvaart verzorgde, was geboren in 1726 te Tilburg (in het bisdom Den Bosch, dat toen - net als Antwerpen - tot het aartsbisdom Mechelen behoorde); hij was een verre verwante van Dionysius Mutsaerts, een kanunnik van Tongerlo en bekende geschiedkundige, naar wie(ns familie) de “Mutsaertsstraat” (thans Mutsaardstraat) in Antwerpen oorspronkelijk is genoemd.

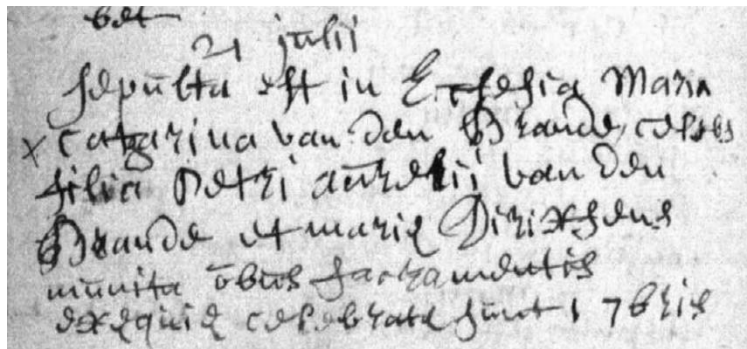
Toen Joannes Paulus Vleminckx pastoor werd in Halle hebben zijn moeder Maria en zijn halfzus Maria Catharina bij hem hun intrek genomen op de pastorijs. Ze werden beiden in de kerk begraven en hun namen verschijnen mee op de grafsteen van de pastoor.

Zijn moeder stierf toen ze nauwelijks een jaar hier woonde:

“1743 - 12 8(octo)bris sepulta est Maria Dirixsens, vidua Petri Aurelii Van den Brande, munita sacramentis, in Ecclesia” (Op 12 oktober 1743 is begraven Maria Dirixsens, weduwe van Petrus Aurelius Van den Brande, voorzien van de sacramenten, in de kerk).

Van zijn halfzuster moest hij enkele jaren later afscheid nemen:

“1749 - 21 julii sepulta est in Ecclesia Maria Catharina Van den Brande, celebs, filia Petri Aurelii Van den Brande et Mariae Dirixsens, munita o(mni)bus sacramentis, exequiae celebratae sunt 17(septem)bris” (Op 21 juli 1749 is begraven in de kerk Maria Catharina Van den Brande, ongehuwd, dochter van Petrus Aurelius Van den Brande en Maria Dirixsens, voorzien van alle sacramenten; de uitvaartdienst vond plaats op 1 september).

Hun gezamenlijke grafsteen, die bewaard is in de kerk, vermeldt:

9

D. O. M.
RUSTPLATSE VAN DEN
SEER EERW: HEERE JOANES
PAULUS VLEIMINCKX
PASTOR DESER KECKE
STERFT DEN 27 IUNIUS 1769
JOUFF. MARIA DIRIXSENS
SYNE MOEDER STERFT DEN
12 8(OCTO)BRIS 1743 ENDE JOUFF.
MARIA CATHARINA VAN DEN
BRANDE SYNE HALVE
SUSTER STERFT DEN 21
IULY 1749

R. I. P.

Dit is de enige plaats waar als familienaam “Vleiminckx” staat!

Uit de periode van pastoor Vleminckx zijn twee relevante boekjes bewaard op de pastorij.

Het eerste is het *"Hemels Palm-hof"*, gedrukt in 1761 door Andreas Paulus Colpyn te Antwerpen.

Dit werkje is een vertaling van *"Das Himmlisch Palm-Gärtlein"*, honderd jaar eerder geschreven door de Keulse Jezuïet Wilhelmus Nakatenus (1617-1682). Naar dit soort boeken was veel vraag in onze streken! De druk van Andreas Paulus Colpyn, waarover wij beschikken, moet één van de eerste in het Nederlands geweest zijn, maar ook andere drukkers in Antwerpen, Gent, Mechelen, Maastricht, Amsterdam... drukten en verkochten dit werk.

Het *"Hemels Palm-hof"* geeft een goed beeld van de geloofsbeleving eind achttiende, begin negentiende eeuw: lofzangen en litanieën voor alle gelegenheden, gebeden bij het ontvangen van sacramenten en *"om den Aflaet te verdienen"* en uiteraard ook nuttige aanroepingen van Heiligen zoals Rochus (bij pest), Apollonia (bij tandpijn) en Antonius van Padua (als men iets verloren was). Elke dag van de week had zijn bijzondere focus: *"den H. Geest des Maendags"*, *"den Alderheiligsten Naem Jesus des Dyssenddags"*, *"den H. Engel Bewaerder des Woensdags"*, *"het H. Sacrament des Auteurs voor Donderdags"*, *"het Lyden en Kruys Christi des Vrydags"* en *"de Onbevleete Ontvangenis der heilige Moeder Gods voor den Zaterdag"*; de zondag was uiteraard de dag van de *"H. Misse"*.

Joannes Paulus Vleminckx is een geboren en getogen Antwerpenaar en bezoekt regelmatig zijn geboortestad. We mogen aannemen dat hij het boekje persoonlijk bij één van zijn bezoeken (misschien reeds in 1761) heeft aangeschaft bij de hem goed bekende drukker op de Grote Markt, *"In de Pauw"*.

Kijken we even mee binnen in de zaak, om er de wereld van de boekdrukkers te verkennen.

Andreas Paulus Colpijn runt er zijn bedrijf van boekdrukker en boekverkoper samen met zijn echtgenote. Hij heeft een aantal mensen in dienst, waaronder Franciscus Ignatius Vinck, op dat moment een kerel van 18, afkomstig uit de Sint-Andriesparochie, aan wie hij de knepen van het vak heeft aangeleerd.

Als drukker Colpijn onverwacht sterft in 1762 zal deze Vinck, op verzoek van de weduwe, als meestergast de zaak besturen. Vanaf dat moment wordt er gedrukt onder de naam *"Weduwe Colpyn"*. In 1764 - hij is dan 21 jaar - verzoekt Franciscus Vinck de *"Sovereinen Raad van Brabant"* hem toelating te verlenen om zich voor eigen rekening als drukker-boekhandelaar te Antwerpen te vestigen (op Klapdorp, *"In de vijf Ringen"*), waarbij hij een gunstig advies krijgt van de deken van de Sint-Lucasgilde. In 1783-84 zal hij trouwens opperden van deze gilde worden.

Voor het jaar 1767 zal weduwe Colpijn zich met drukker Petrus Josephus Rymers associëren... nog steeds in het huis *"In de Pauw"*. Het valt trouwens op hoe vaak drukkers jong sterven en hun weduwe de zaak verder runt... dat mag enerzijds wijzen op het ongezonde van de stiel (inkt en stof), anderzijds op de dynamiek en de emancipatie van de vrouwen, die als uitgever volwaardige rechten konden opbouwen.

Het huis “*In de Pauw*”, waar de boekhandel gevestigd is, werd voor het eerst vermeld in 1391. In 1604 kwam het huis in het bezit van de Schermersgilde, een in 1488 opgerichte gilde van hellebaardiers, die eigenaar bleef van het gebouw (en het aan nijveraars zoals Colpijn onderverhuurde), tot de inbeslagname door het Frans bewind in 1796. Op het einde van de 19de eeuw werd het gesloopt; kort na de Tweede Wereldoorlog kwam er een reconstructie in de oorspronkelijke vorm. Momenteel is de toeristische dienst van de stad daar gevestigd.

Interessant is tenslotte ook te vermelden dat de drukker steeds over een “*previlegie*” moest beschikken om iets uit te geven (meestal kregen ze dat voor 9 jaar). Het privilege voor dit boek dateert van 1 july 1761 en werd ondertekend door F. Jacobus Mostinck namens de Oostenrijkse aartshertogin Maria-Theresia; hij was haar secretaris van de “*Souveraine Raad*”.

Pastoor Vleminckx blijft vaste klant bij de boekhandel “*In de Pauw*”. Wellicht in 1768 koopt hij hier een ander merkwaardig boekje, “*Het Geestelyck Kaert-spel*”, gedrukt door de compagnon van weduwe Colpyn, drukker Rymers.

“*Het Geestelyck Kaert-spel*” is weer een mooi voorbeeld van de invloed, tot diep in de achttiende eeuw, van de contrareformatie (de beweging om het ware katholieke geloof te herstellen, in reactie op de protestantse “*reformatie*”).

De ongeschoeide karmeliet Pater Joseph van de Heilige Barbara stelde in 1666 dit gebedenboekje samen, dat talrijke herdrukken zou kennen bij diverse drukkers, “*tot inwendigh vermaeck van een devote siele seer curieuselyck gevonden*” (woorden van Frater Godefridus Marquis, Sacrae Theologiae Doctor Ordinis Fratrum Praedicatorum, die een “*Approbatie*” neerschreef op 30 mei 1666).

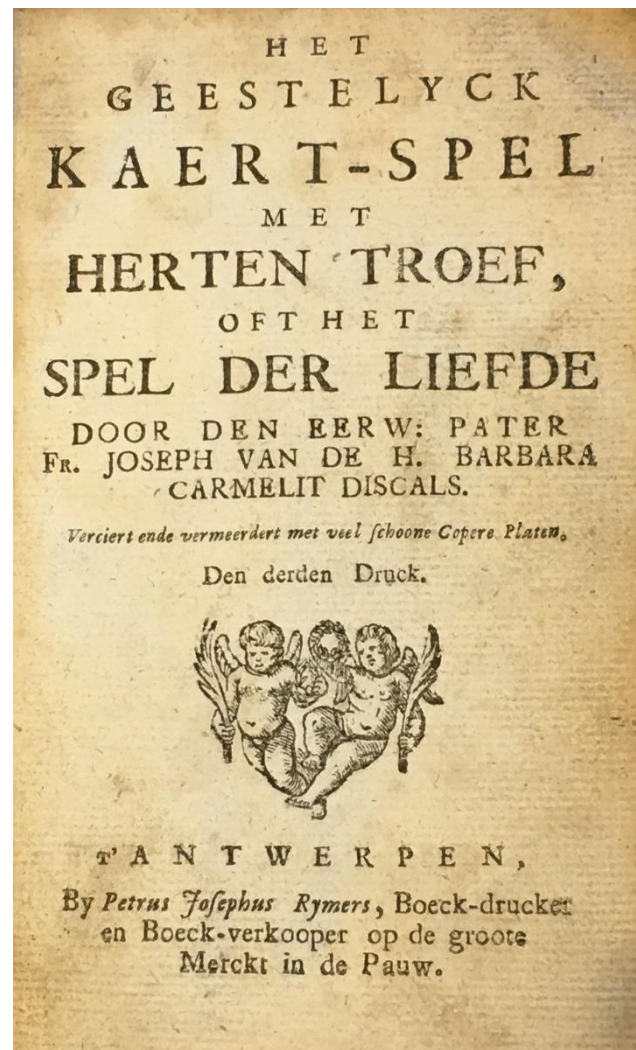
Pater Joseph gaf een symbolische betekenis aan de kaarten van het toen populair geworden kaartspel met 52 kaarten en verhief harten tot troef.

“*Herten Aes*” staat voor de Drievuldigheid, één God (aas = 1) met drie goddelijke personen (3 zijden van het hart); de heer verbeeldt Christus, de dame uiteraard Onze Lieve Vrouw.

Origineel is ook “*Herten Sot*”, die verwijst naar “*den bekeerden Sondaer*” (misschien in zijn ogen wel de protestant?).

De getallen worden verbonden met min of meer bekende begrippen, zoals de 10 geboden, de 8 zaligsprekingen, de 7 werken van barmhartigheid, de 5 kruiswonden, de 4 uitersten (dood, oordeel, hel en hemel), de 3 leden van het gezin van Nazareth (Jozef, Maria, Jezus), de 2 vormen van gebed (in woord en in gedachte)...

Sommige betekenissen zijn in onze hedendaagse geesten minder bekend, zoals de 9 “*Choren der Engelen*” (de koren van engelen en aartsengelen, machten en krachten, heerschappijen, overheden en tronen, cherubijnen en serafijnen) en de 6 “*Eygendommen der Seraphische Liefde*”.

Die laatste verwijzing is afkomstig van Theresa van Avilla, een kerklerares met grote invloed op haar tijd. Zij zag in de liefde zes eigenschappen: *"kleyne fouten groot achten, Godt beminnen ende dienen puer omdat Hy Godt is, geerne lyden ter eeren Godts, Godt hebben tot eenigh voorwerp der liefde, anderen trecken... tot de liefde Godts, stantvastigh blyven tot'er doot toe"*.

Een merkwaardig detail betreffende de heilige Theresa willen we hier even vermelden: ze stierf in de nacht van 4 op 15 oktober 1582 (geen typefout!), namelijk net in de nacht toen er omwille van de gregoriaanse kalenderhervorming 10 dagen uit de kalender werden geschrapt om de kalenderjaren weer samen te laten vallen met de zonnejaren (m.a.w. zodat de lente weer op 21 maart kon beginnen).

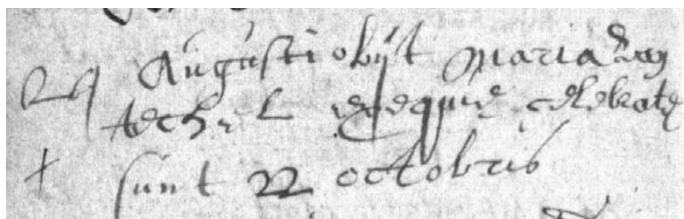
In elk geval was *"Het Geestelyck Kaert-spel"* een boekje dat de katholieken begeisterte en dat niet alleen bij de eerste publicatie, maar ook bij alle herdrukken - ook honderd en meer jaar later.

Uit diezelfde periode brengen we ook een onderpastoor in beeld, de opvolger van J.P. Vleminckx in die functie, die in 1746 sterft. De klassieke geschiedenis van Halle, steunend op het werk van pastoor Smets in zijn *Manuael*, noemt hem Josephus Nicolaus Jacobus Sas. Maar toen we wat dieper begonnen te graven, kwamen we tot een nieuw inzicht, dat we hier graag meedelen.

We treden hier met ons verhaal binnen bij de familie Sas, die door huwelijksbanden zeer nauw verbonden was met de familie Van Tichelt, beide grootgrondbezitters, leenmannen, secretarissen, schouten... en pastoors. De familienaam Van Tichelt is zeer oud; er zijn diverse schrijfwijzen bekend: Van Tichel(en), Van Ti(g)chelt, Van Techel(en),... Een blik in hun stamboom (die uitgebreid bestudeerd is, ondermeer door B.W. van Schijndel, en teruggaat tot het jaar 1200) loont de moeite; het schetst ons het referentiekader van onderpastoor Sas en we (her)ontdekken nog enkele verbindingen met Halle.

Paulus Van Tichelt, de stamvader van de hier bestudeerde tak van de familie Van Tichelt, leefde in de zestiende eeuw in Oelegem en bezat heel wat gronden - eveneens in de dorpen in de omtrek.

Hij had meerdere kinderen, waaronder Andreas; deze werd vader van een dochter Maria, die huwde met Joannes Weyns, maar helaas jong stierf en in Halle begraven werd.

"1635 - 24 Augusti obiit Maria Van Techel - exequiae celebratae sunt 22 octobris" (Op 24 augustus 1635 overleed Maria Van Tichelt; de uitvaartdienst werd gehouden op 22 oktober).

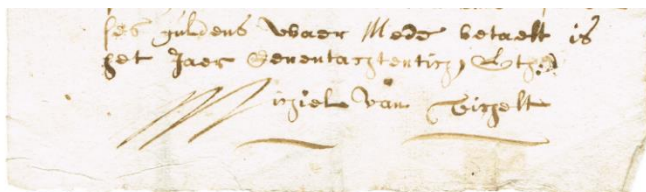
Dit is de oudste vermelde band van de familie Van Tichelt met ons dorp (zie ook stamboom op pagina 120).

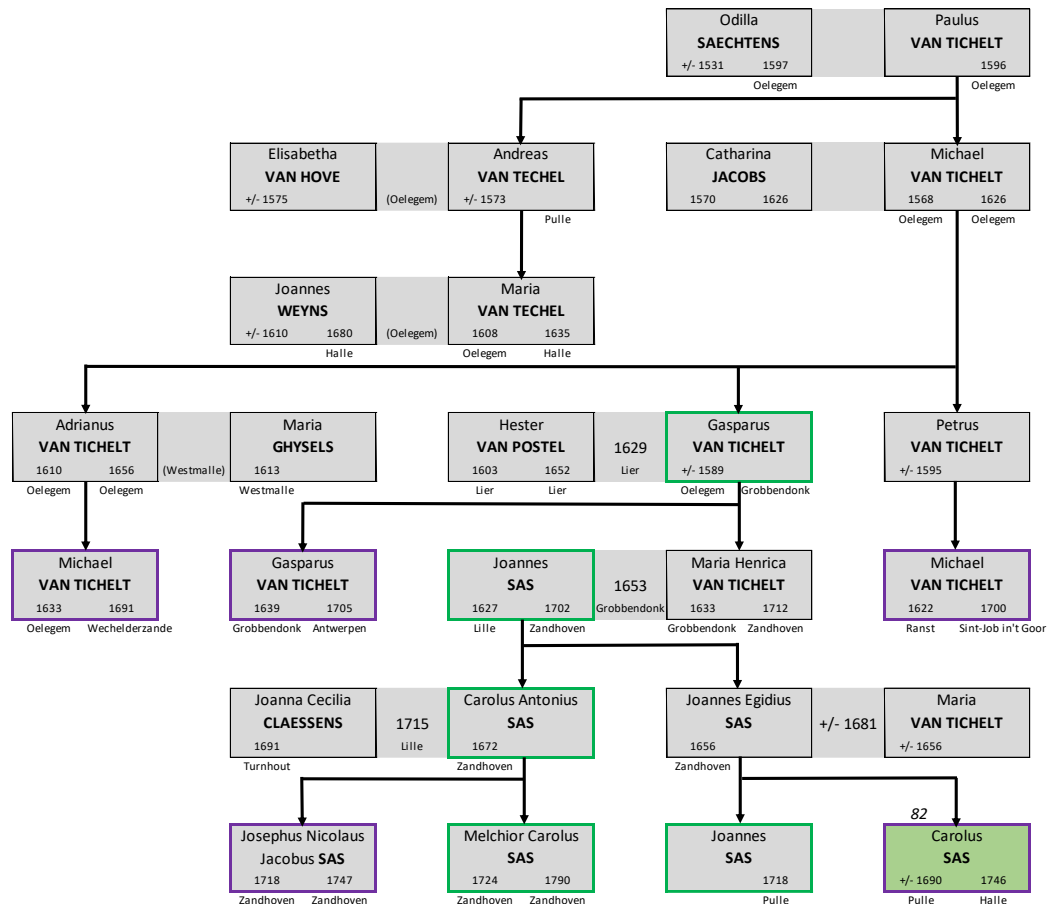
Eén van de andere kinderen van Paulus was Michael Van Tichelt; we vermelden 3 kinderen uit zijn huwelijk met Catharina Jacobs: Adrianus, Petrus en Gasparus.

Adrianus huwde met Maria Ghysels, dochter van een welstellende Westmalse familie; hun zoon Michael werd pastoor in Wecheldersande.

Ook Petrus had een zoon Michael, deze is tot koster benoemd in Halle (1681-1682), echter in een periode waarin er tussen de gemeentelijke overheid en de Heer onenigheid was over diens benoeming (zie pagina 108). Van zijn hand wordt het oudste ontvangstbewijs, getekend door een koster van onze parochie, bewaard in de parochiearchieven:

*"ses guldens waer mede betaelt is
het Jaer eenentachtentich,
Michiel Van Tichelt"*

De oudste zoon van Michael van Tichelt en Catharina Jacobs, Gasparus, huwde met Hester van Postel, dochter van de gemeentesecretaris van Ouwen. Hij volgde zijn schoonvader in die functie op. Zij woonden op het kasteel van Ouwen (dat de naam “Grobbendonck” droeg; die naam zal later in de plaats komen van de naam Ouwen). Twee van hun kinderen hebben een band met ons verhaal.

In het kasteel was een kapel, waar we in het register lezen (in het Diets!): “den 4 augusti 1639 is myn huysvrouwe verlost van eenen jongen sone, die daer naer den 7 augusti is kersten gedaen op ’t hof van Grobbendonck ende genaemt Jaspar. Synen peteren is Jaspar Smits, plebaen tot Lier en de peete Mayken Van Postel”. De dooppeter, de plebaan van Lier, hebben we reeds ontmoet bij de aanstelling van pastoor Joannes Lenaerts (zie pagina 93).

Zoon Gasparus Van Tichelt studeerde in Herentals en daarna in Leuven, waar hij reeds op 18-jarige leeftijd “*primus in promotione philosophiae et artium*” werd; vervolgens studeerde hij verder voor Licentiaat in de Godgeleerdheid en ontving hij de priesterwijding. Zijn eerste mis droeg hij op - zeer symbolisch - in de kapel van het kasteel, zijn doopplaats. Hij werd in 1670 pastoor van de belangrijke parochie Sint-Andries in Antwerpen en verrichtte daar 35 jaar de dienst tot zijn overlijden.

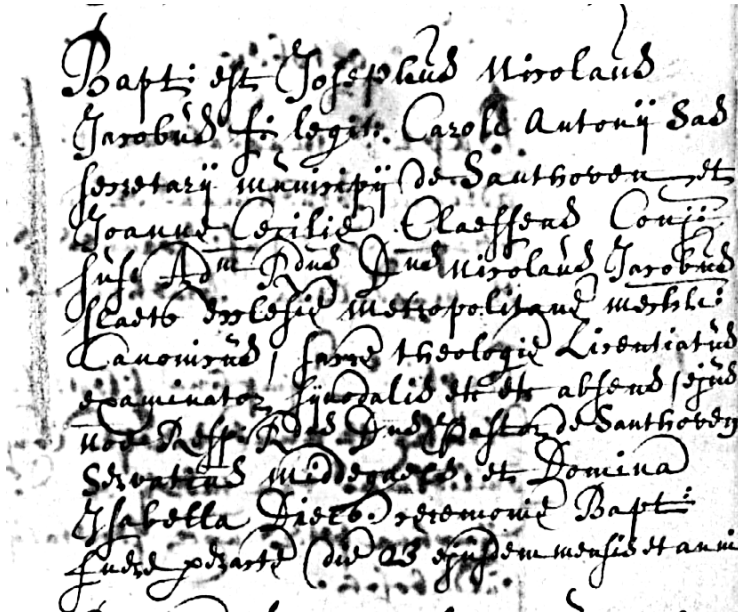
Een dochter van Gasparus Van Tichelt en Hester Van Postel, Maria Henrica, huwde in 1653 met Joannes Sas, die secretaris van Zandhoven werd. En zo komen we dicht bij onze onderpastoor.

Joannes Sas en zijn echtgenote hadden 9 kinderen.

We beginnen met de jongste, Carolus Antonius: hij werd gedoopt in 1672. Als veertiger - hij was dan secretaris van Zandhoven en schout van Voorschoten, Massenhoven en Halle - trad hij in het huwelijk met de veel jongere Joanna Cecilia Claessens.

Uit dit huwelijk zijn ons twee zonen bekend, die een rol spelen in het leven van Halle.

De ene zoon is Melchior Carolus Sas, die in Halle (en ook in Pulderbos) de functie van schout waarnam. Zijn dooppeter was Melchior Josephus de Villegas, Baron van Hovorst (het kasteel van Viersel, dat nu nog bestaat) en onder meer Heer van Viersel en Boechout, maar vooral voorzitter van de Rekenkamer van Brabant... een man van aanzien.

Bapt: est Josephus Nicolaus
Jacobus filius legit. Caroli Antonij Sas
secretarij municipij de Santhoven et
Joannae Cecilie Claessens conj(ugum)
Susc(eptores) Ad(modum) R(veren)dus
D(omi)nus Nicolaus Jacobus Slaets ecclesiae
metropolitanae mecheli(ensis) Canonicus
synodalis etc etc absens ejus no(min)e
resp(ondit) R(everen)dus D(omi)nus pastor de
Santhoven Servatius Middegaels, et Domina
Isabella Diels - Ceremoniae Bapt(ismae) fuere
peractae die 23 ejusdem mensis et anni

De andere zoon is zes jaar voordien geboren, in 1718, als eerste zoon in het gezin van de secretaris van Zandhoven.

"1718 - augustus 11 Bapt(isatus) est Josephus Nicolaus Jacobus filius legit(imus) Caroli Antonij Sas secretarij municipij de Santhoven et Joannae Cecilie Claessens conj(ugum) Susc(eptores) Ad(modum) R(veren)dus D(omi)nus Nicolaus Jacobus Slaets ecclesiae metropolitanae mecheli(ensis) Canonicus synodalis etc etc absens ejus no(min)e resp(ondit) R(everen)dus D(omi)nus pastor de Santhoven Servatius Middegaels, et Domina Isabella Diels - Ceremoniae Bapt(ismae) fuere peractae die 23 ejusdem mensis et anni"

(Op 11 augustus 1718 is gedoopt Josephus Nicolaus Jacobus, wettige zoon van Carolus Antonius Sas, secretaris van de gemeente Zandhoven, en Joanne Cecilia Claessens, zijn echtgenote; doopgetuigen: Zeer Eerwaarde Heer Nicolaus Jacobus Slaets, Kanunnik van de metropolitane kerk van Mechelen, Licentiaat in de Heilige Theologie, Synodaal Inspecteur, enz...enz... - afwezig - voor wie antwoordt Eerwaarde Heer Pastoor van Zandhoven, Servatius Middegaels, en Dame Isabella Diels; de doopceremonie werd voltooid op de drieëntwintigste van dezelfde maand en hetzelfde jaar).

Volgens de klassieke hypothese zou deze Josephus Nicolaus Jacobus onderpastoor worden in Halle... in 1732. Oeps, dan is hij pas 14!

Wat is de ware toedracht?

Om die te achterhalen moeten we terug naar het gezin van Joannes Sas en zijn echtgenote Maria Henrica Van Tichelt, meer bepaald naar de tweede zoon, Joannes Aegidius. Hij huwde rond 1681 met een dochter uit een andere tak van de familie Van Tichelt.

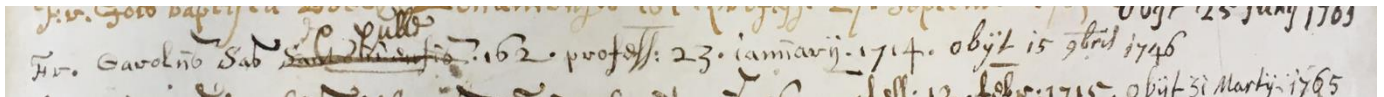
Een zoon Joannes werd geboren, die later secretaris van Pulle zal worden. Een zoon Carolus zag het levenslicht rond 1690. We vermelden de data met een bepaalde onzekerheid, want de familie woonde in Pulle en de registers aldaar zijn maar bekend vanaf 1700...

Deze **Carolus Sas** trok (wellicht op de door de statuten van het Kapittel van Windesheim opgelegde minimale ouderdom van 18 jaar) naar het klooster van "Betlehem" in Herent bij Leuven, in de nu verdwenen parochie Oosterheem (Oostrem op de Ferrariskaart hiernaast, die dateert van enkele jaren nadien - centraal ziet men "Betlehem" staan, met een sierlijke "B").

Dit klooster van Reguliere Kanunniken werd gesticht in 1407 door Godefridus van Betlehem, die voor de opstart een beroep kon doen op de Priorij van Corsendonck; er was ook een naspeurbare band met de priorij van “Ten Troon” in Grobbendonk. Het klooster werd ingelijfd bij het Kapittel van Windesheim en men kan aannemen dat de kanunniken dus ook sterk geïnspireerd waren door de Moderne Devotie.

Reguliere kanunniken leggen de kloostergeloften af van gehoorzaamheid, armoede en zuiverheid, leven de kerkelijke rechtsbepalingen of canons na (vandaar hun naam “*canonici*”) en volgen de regel van het gemeenschappelijk leven, die door Augustinus werd vooropgesteld. Reguliere kanunniken kunnen gezonden worden voor pastorale taken buiten hun klooster.

“Fr(ater) Carols Sas Santhoveniensis - 162 - profess(us) 23 ianuarij 1714 - obiit 15 9(novem)bris 1746”

In het Obituarium van het klooster (extract hierboven) vinden we Carolus Sas als 162ste reguliere kanunnik (geteld sinds de oprichting van het klooster), geprofest (“*profess(us)*”) op 23 januari 1714. Er stond origineel: “*Carolus Sas Santhoveniensis*”, maar een latere hand heeft Zandhoven geschrapt en zijn ware geboorteplaats “*ex Pulle*” ingevuld! Ook de datum van zijn overlijden is nadien, correct, bijgeschreven.

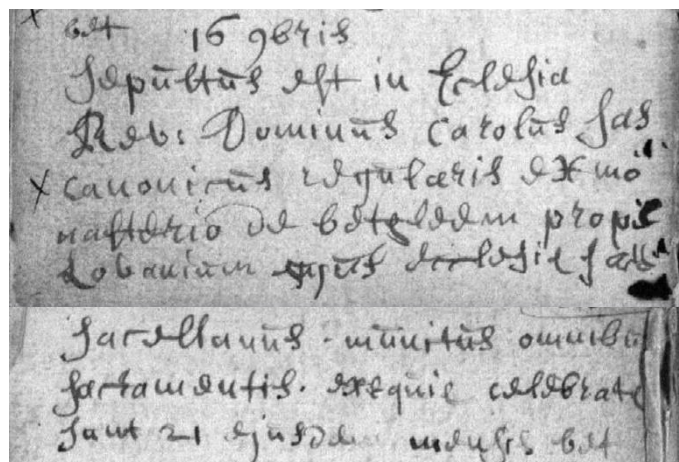
Carolus was jarenlang actief in het klooster, waar een 12-tal reguliere kanunniken samenleefden.

In 1732 werd hij gecontacteerd door Franciscus Godefridus Ullens (op dat moment Heer van Halle en goed bekend met de familie Sas) om te worden aangenomen in Halle als onderpastoor (“*sacellanus*”). Er werd een uitgebreid contract opgesteld, waarin de taken en vergoedingen van de onderpastoor gedetailleerd werden beschreven. Ondermeer werd bepaald dat hij het recht had te wonen in Zandhoven, waar zijn familie op dat moment verbleef. Bij de ondertekening van dit contract waren een tiental personen betrokken, waaronder heel wat bekenden uit ons verhaal: uiteraard Carolus Sas en Franciscus Godefridus Ullens, pastoor Toscanus Dirix, Carolus Antonius Sas, de schout van Halle en oom van de onderpastoor, schepenen Petrus Nuyts, Walterus Braeckmans en Petrus Bervoets, borgemeester Joannes Brants en kerkmeester Michael Jacobs.

We zien deze Carolus Sas regelmatig in de registers verschijnen, wanneer hij liturgische diensten verzorgt in plaats van de pastoor.

In 1746 wordt Halle - zoals ook vele dorpen in de omgeving - getroffen door een besmettelijke ziekte, dysenterie (zie Bijlage 7), en Carolus Sas is één van de 41 slachtoffers die vallen over een periode van 9 maanden.

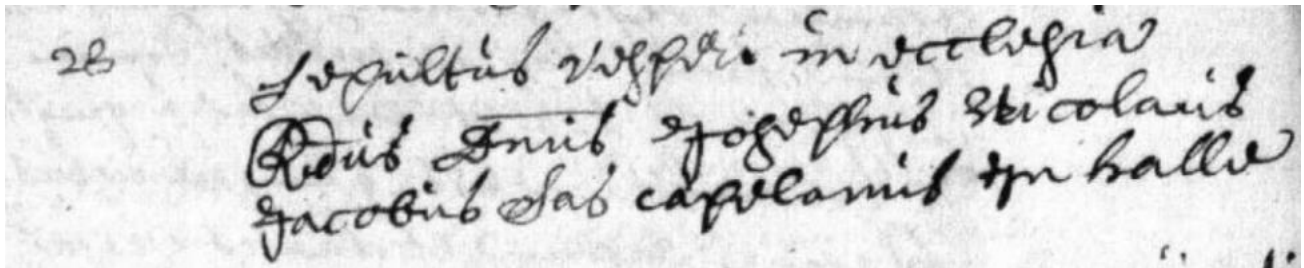
“1746 - 16 9(novem)bris sepultus est in Ecclesia Rev(erendus) Dominus Carolus Sas canonicus regularis ex monasterio de bethleem prope Lovanium hujus ecclesiae factus sacellanus. munitus omnibus sacramentis. Exequiae celebratae sunt 21 ejusdem mensis” (Op 16 november 1746 is begraven in de kerk Eerwaarde Heer Carolus Sas regulier kanunnik van het monasterium van Bethlehem bij Leuven, kapelaan benoemd van deze kerk, voorzien van alle sacramenten; de uitvaartdienst werd gehouden op de 21ste van dezelfde maand).

Het is dus intussen duidelijk geworden dat de onderpastoor, die van 1732 tot 1746 in Halle actief was en in de kerk begraven werd, Carolus Sas heette.

Pas op het moment van het overlijden van Carolus verscheen zijn neef Josephus Nicolaus Jacobus op het toneel in Halle, helaas heel kort. Hij was dan 28 jaar en had zijn priesterstudies voltooid (één van de vele geestelijken in de families Sas en Van Tichelt). In het Rijksarchief te Berchem bevindt zich een (klad)versie van een document, opgemaakt op een afschrift van het originele contract van Carolus, waarbij de jonge neef reeds 2 dagen na het overlijden van zijn oom-voorganger tot nieuwe onderpastoor in Halle werd benoemd!

Op dat moment kon niemand vermoeden dat ook Josephus Nicolaus Jacobus Sas slachtoffer zal worden van de ziekte en nauwelijks 2 maand later zal overlijden... in Zandhoven, zijn familiale thuis! We vinden in het register aldaar:

"1747 - janua(rii) 28 sepultus (est) vesperi in ecclesia R(everen)dus D(omi)nus Josephus Nicolaus Jacobus Sas capellanus in Halle" (Op 28 januari 1747 's avonds is begraven in de kerk Eerwaarde Heer Josephus Nicolaus Jacobus Sas, onderpastoor in Halle).

De termen "*capel(l)anus*" en "*sacel(l)anus*" werden vaak dooreen gebruikt: de capellanus was relatief onafhankelijk van de pastoor, de sacellanus (meestal de vroegmis-lezer) moest strikter aan de pastoor gehoorzamen.

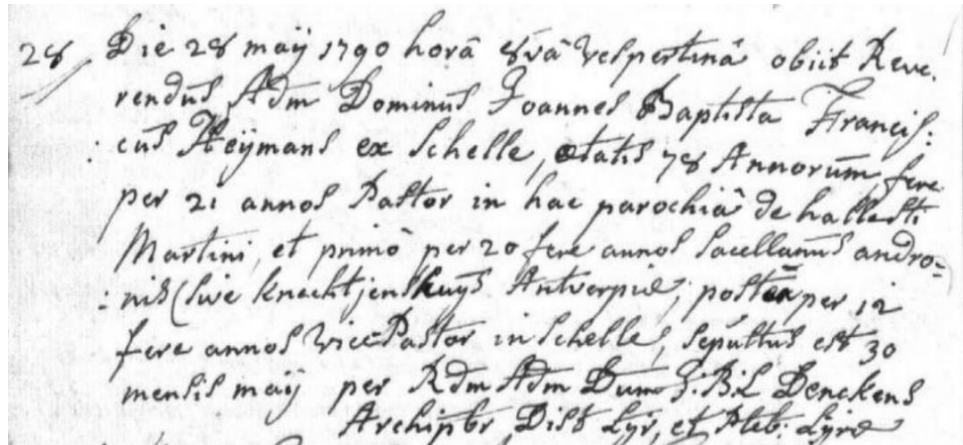
De familie Sas, die sterk met Zandhoven verbonden was, wilde duidelijk hun overleden jonge priester zijn laatste rustplaats geven in de kerk van Zandhoven, waar ook zijn grootvader Joannes sinds 1702 begraven lag, en niet in Halle, waar hij nauwelijks dienst had kunnen doen als onderpastoor.

HOOFDSTUK 15 - HET EINDE VAN EEN TIJDPERK

Er zijn twee pastoors in de kerk begraven nadat het decreet over het verbod op kerkbegravingen uitgevaardigd werd. De eerste "uitzondering" is pastoor Joannes Baptista Heymans.

We starten met een extract uit het overlijdensregister, omdat dit de hele levensloop van die pastoor schetst:

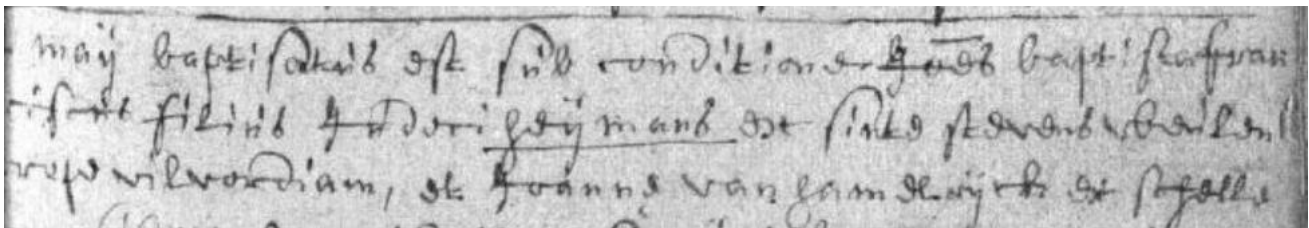
"Die 28 maj 1790 hora 8(octa)va vespertina obiit Reverendus Adm(odum) Dominus Joannes Baptista Franciscus Heijmans ex Schelle, aetatis 78 Annorum, fere per 21 annos Pastor in hac parochia de Halle S(anc)ti Martini et primo per 20 fere annos Sacellanus andronis (sive Knechtjenshuys

28 Die 28 maj 1790 hora 8va vespertina obiit Rev. rendus Adm Dominus Joannes Baptista Franciscus Heijmans ex Schelle, aetatis 78 Annorum fere per 21 annos Pastor in hac parochia de Halle S(anc)ti Martini, et primo per 20 fere annos Sacellanus andronis (sive Knechtjenshuys Antwerpiae), postea per 12 fere annos vice-Pastor in Schelle; sepultus est 30 mensis maj per R(veren)d(u)m Adm(odum) D(ominu)m J.B.L. Denckens Archip(res)b(yte)r Dist(ric)ti Lyr et Pleb(anus) Lyrae

Antwerpiae); postea per 12 fere annos vice-Pastor in Schelle; sepultus est 30 mensis maj per R(veren)d(u)m Adm(odum) D(ominu)m J.B.L. Denckens Archip(res)b(yte)r Dist(ric)ti Lyr et Pleb(anus) Lyrae" (Op 28 mei 1790 om 8 uur 's avonds overleed Zeer Eerwaarde Heer Joannes Baptista Franciscus Heymans, afkomstig van Schelle, op de leeftijd van 78 jaar. Hij was ongeveer 21 jaar pastoor van deze parochie Halle Sint-Martinus. Eerst was hij gedurende omtrent 20 jaar kapelaan van het Knechtjeshuis in Antwerpen, nadien ongeveer 12 jaar vicepastoor in Schelle. Hij werd begraven op 30 mei door Zeer Eerwaarde Heer J.B.L. Denckens, aartspriester van het District Lier en plebaan van Lier).

Genoeg informatie om een reis door de tijd te maken. We starten in Schelle. Het doopregister laat ons weten:

22 maj baptisatus est sub conditione Jo(ann)es Baptist Franciscus filius Judoci Heymans ex Sinte Stevens Weulen (?) prope Vilvordiam, et Joanna Van Hamelrijck ex Schelle

"1712 - 22 maj baptisatus est sub conditione Jo(ann)es Baptist Franciscus filius Judoci Heymans ex Sinte Stevens Weulen (?) prope Vilvordiam, et Joanna Van Hamelrijck ex Schelle" (Op 22 mei 1712 werd onder voorwaarde gedoopt Joannes Baptist Franciscus, zoon van Judocus Heymans afkomstig van Sint-Stevens-Woluwe (?) bij Vilvoorde en Joanna Van Hamelrijck afkomstig van Schelle).

In de doopakten ziet men vaak dat de pastoor schrijft dat het kind "sub conditione" (onder voorwaarde) gedoopt werd. Dit gebeurde bij een moeilijke bevalling, waarbij de vroedvrouw het pasgeboren kind doopte om er zeker van te zijn dat - bij noodlottige afloop van de bevalling - het zieltje recht naar de hemel zou gaan. De vroedvrouw moest hiervoor strikte doopregels eerbiedigen, wat niet steeds evident was aangezien de woorden "... met aendachtigheydt moeten uytghesproken worden, ende precise sonder veranderinghe..." (zo stond het in de "Instructie van het doopsel der jonge kinders in occasie van nootd ende peryckel"). Voor alle zekerheid doopte de pastoor het kind nog eens "onder voorwaarde dat het eerste doopsel niet goed zou zijn toegediend"; een doopsel kan namelijk maar één keer geldig toegediend worden. Zo had hij de gemoedsrust dat het kindje geldig gedoopt was (en kon hij heel precies de doopdatum invullen)!

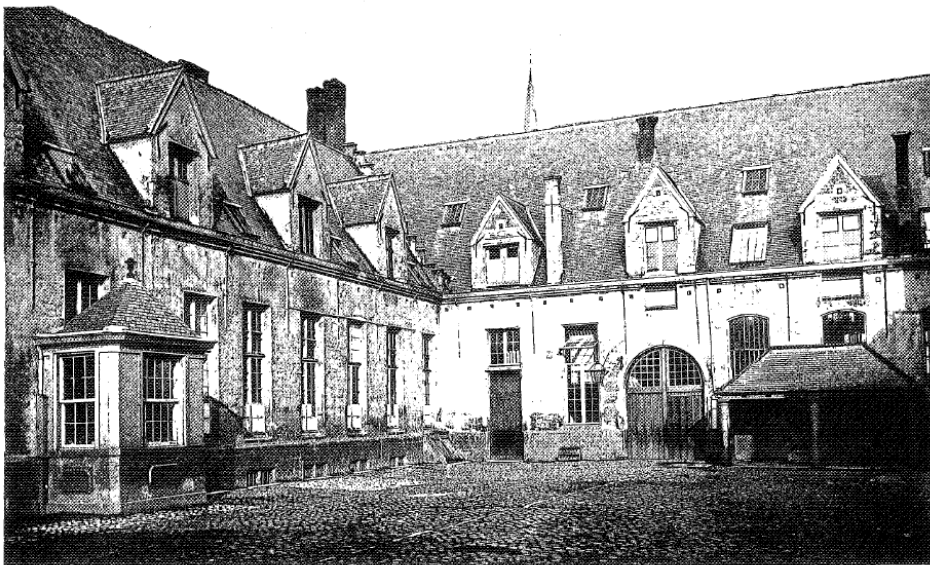
Joannes Baptista groeide op, was een verstandige knaap en mocht voor priester studeren aan het seminarie te Antwerpen. Van daaruit was zijn eerste opdracht deze van aalmoezenier (kapelaan) in het Knechtjeshuis te Antwerpen in 1737; hij zal die functie uitoefenen tot in 1757.

Het "*Knechtjeshuis*" werd in 1558 voor honderd arme weesjongens gesticht door Johanna Van Schoonbeke, zus van de twee jaar voordien overleden stadsbouwmeester Gilbert Van Schoonbeke. Het werd gebouwd op een voormalig bleekhof (grasveld waarop wasgoed gebleekt werd) tussen de Paardenmarkt en de Rodestraat.

Het was een toevluchtsoord voor weesjongens, die er werden opgeleid in een ambacht, leerden lezen en schrijven en uiteraard ook godsdienstonderricht kregen. Het zou blijven functioneren tot in 1880.

Zoals in alle zorginstellingen werd er een aalmoezenier aangesteld: dat was de praktijk sinds de tijd van Filips de Goede, die met een ordonnantie van 1457 de openbare liefdadigheid én het beheer van alle stichtingen en geestelijke goederen samen wou brengen. De aalmoezenier werd aldus eigenlijk ook de feitelijke (mede)bestuurder van het huis.

In de periode van het aalmoezenierschap van Joannes Baptista Heymans was de meester een zekere Frans Ladyn; de meester hield, in de week, persoonlijk het toezicht "*over de aanwezigheid der jongens op hunne werkwinkels*" en ging met hen op zon- en feestdagen naar de kerk of kapel; daar "*zaten de jongens, volgens de door hun verdiende plaatsen in het maandelijksche schoonschrijven*".

Kunstlichtdruk G. HEYMANS, Antwerpen.

Onder Heymans' bestuur, tussen 1744 en 1754, werd de oostvleugel van de binnenplaats aangevuld met een schoollokaal en een infirmerie, zodat de instelling van dan af een gesloten complex vormde met vier vleugels rond een binnenplaats: de werkplaatsen, een kapel met sacristie, een bakkerij en een schoollokaal met infirmerie, refter, keuken en wasplaats.

Ter vervanging van de vroegere slaapzalen op de zolders van het complex, werd in diezelfde periode op de onbebouwde gronden ten zuiden van het Knechtjeshuis een gesloten binnenhof opgericht, aan vier zijden omringd door galerijen met in totaal honderd individuele, overwelfde slaapcellen, elk met een bedstee, een zitbank en een 'gemak'. Een hele verbetering voor de weesjongens!

In 1757 keert Heymans terug naar zijn geboortedorp Schelle om er gedurende 12 jaar vicepastoor te worden.

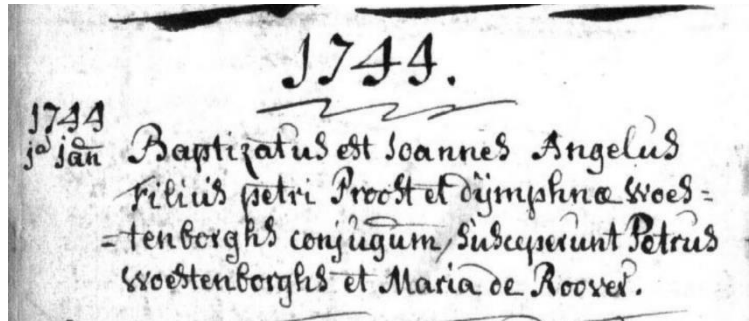
In 1769 werd een concours uitgeschreven, waarbij onder meer de pastoorsfunctie in Halle vacant was; Heymans nam deel en werd gekozen om onze parochie te leiden.

Zoals zijn voorgangers kon hij daarbij ook rekenen op onderpastroors.

Twee onderpastroors willen we hier even kort vermelden, omdat zij een illustratie zijn van twee types geestelijken: Petrus Hanegraeff en Joannes Proost.

Petrus was de oudere broer van Jacobus Joannes Hanegraeff, de laatste pastoor van Halle die in de kerk zal begraven worden (zie verder pagina 157). Petrus werd geboren in 1742 te Hoogstraten. Hij was van 1770 tot 1778 onderpastoor in Halle, wellicht zijn eerste ambtspost; nadien zou hij snel opklimmen in de kerkelijke hiërarchie en eindigen als deken van het kapittel van Hoogstraten. Een man met een kerkelijke carrière!

Een ander type was Joannes (soms ziet men ten onrechte Franciscus staan), een telg uit de bekende familie Proost uit Vorselaar, geboren op 31 december 1743 en gedoopt op 1 januari 1744. Zijn volledige voornaam was Joannes Angelus (Joannes de Engel), voorwaar een voorafspiegeling van een kerkelijke loopbaan. Alles werd in mooie kalligrafie genoteerd in het register van Vorselaar.

Deze priester Proost richtte zich zeer sterk op zijn geestelijke taken en diende als onderpastoor op diverse plaatsen, tot hij - 85 jaar oud - in Brecht overleed op 16 mei 1829. Een dienaar van de Heer!

Het pastoraal leven van Joannes Baptista Heymans in Halle werd overschaduwd door ernstige conflicten over geldzaken.

Reeds sinds de oprichting van de onderpastorij (in 1647 - zie pagina 93) was er een discussie tussen diverse partijen over de vraag wie zou instaan voor de betaling van deze onderpastoor: de Heer van Halle (in 1647 was dat Adrianus Brouwers), het burgerlijke bestuur van de gemeente (ook "*gemeentenaren*" genoteerd) dan wel de pastoor. We besparen de lezer (en ook een beetje onszelf) de details hiervan, het volstaat hier te melden dat de gemeentenaren - die sinds jaren voor zijn betaling instonden - van oordeel waren dat de "*thiendeheffers*" hierin nu eens hun verantwoordelijkheid mochten nemen. Ze spanden anno 1777 voor de "*Raad van Brabant*" een proces in, waarbij zowat iedereen betrokken was: de pastoor, de Bisschop van Antwerpen, het gasthuis van Herentals, het klooster van de Vredenberg, de Heer van Halle, ... alle "*thiendeheffers*" dus (zie pagina 13). Iedereen had vooral argumenten om te bewijzen dat de anderen moesten betalen. Na 16 maanden procederen kregen de gemeentenaren gelijk en werd de last gelegd op de schouders van de thiendeheffers (met uitzondering van de Heer van Halle, die argumenteerde dat zijn aandeel "*zuiver laïcaal*" was).

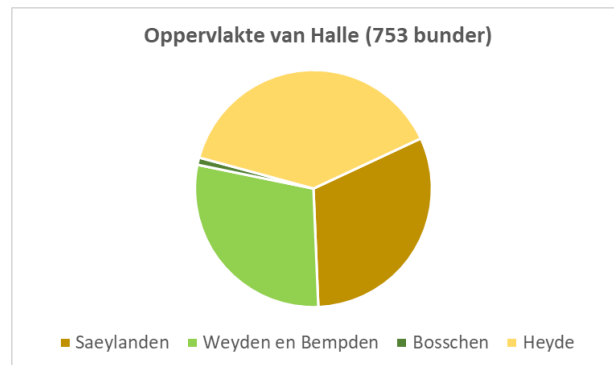
De gemeentenaren voelden dat de wind gunstig zat en brachten ook de betaling van de koster ter discussie. De koster, Philippus Pillot, startte na 3 jaar over-en-weer-gepraat op zijn beurt een proces, dat in zijn voordeel werd uitgesproken (21 mei 1781): dezelfde thiendeheffers zouden hem voortaan moeten betalen. Maar in de uitspraak van de "*Raad van Brabant*" school voor hem wel een serieus addertje: waar hij vroeger betaald werd in koren - op dat moment ter waarde van 150 gulden - kende de Raad hem nu maar 30 gulden toe!

Uiteindelijk zal nog geen 15 jaar later, met de komst van de Fransen in 1795, de hele regeling van de thienden en de vergoedingen voor de kerkbedienaars afgeschaft worden, zodat deze complexe rechtsgang een beurt voor niets zal blijken (decreet van 14 brumaire van het jaar IV of 5 november 1795 betreffende de "*vernietiging van alle thiende van welken aert zij mogen zijn, zoo geestelijke als wereldlijke*").

Tijdens het pastoraat van Joannes Baptista Heymans veranderde het dorp ook grondig van aanzicht. Reeds in de eerste helft van de achttiende eeuw werden aanplantingen met "*mast*" (dennen) verricht, doch het was voornamelijk na de ordonnantie van 1772 uitgevaardigd door keizerin Maria-Theresia dat woeste gronden, heidegebieden en moerassen beplant werden met dennen.

Dennenstammen dienden vooral als stuthout. Een bijzondere eigenschap van dennen is dat bij overbelasting (bijvoorbeeld als de gestutte mijngangen dreigden in te storten) vooraf een krakend geluid (van het gestolde hars) te horen is, dit in tegenstelling tot vele andere houtsoorten. Zo konden de mijnwerkers tijdig gangen versterken of... vluchten.

Men kan dit zien als een slim opgezet project van de Oostenrijkers: de heide (ongeveer één derde van het grondgebied) bracht weinig op, dus was de bevolking bereid over te schakelen naar een interessantere aanwending. De heide werd afgebrand en ingezaaid met dennenzaad, meestal aangeleverd door... de Oostenrijkse bosbouwindustrie. Eens volgroeid, dienden de dennen vooral als stuthout in de - deels door de Oostenrijkers gecontroleerde - mijnen, waarbij een voldoende aanbod van hout belangrijk was, zodat de prijs niet te hoog werd. Dus moest er massaal aangeplant worden. Een “*sluitend bussiness-plan*”, zou men vandaag zeggen.

Zo kreeg Halle talrijke “*mastebossen*”, die nu nog steeds kenmerkend zijn voor het natuurbild van het dorp en grosso modo overeenkomen met wat vroeger de heide was (voor men begon met deze aanplantingen bedroeg het bosareaal amper 1% van het grondgebied van Halle).

Op de leeftijd van 78 jaar overleed Joannes Baptista Franciscus Heymans in de pastorie van Halle. Op dat moment - in 1790 - was het eigenlijk al niet meer toegestaan om iemand in de kerk te begraven. En toch... al staat er in het register niet letterlijk “*in ecclesia*” (dit in tegenstelling tot de meeste kerkbegravingen voordien), het materieel bewijs ligt niet... er is in de kerk nog steeds een grafsteen bewaard met inscriptie:

D. O. M.
DEN EERW: HEER
JOANNES BAPT:
FRANC: HEYMANS
PASTOR DESER
PROCHIE 20
IAEREN STERFT
DEN 28 MEY 1790

1

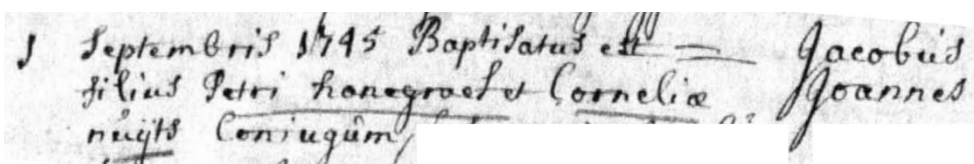
R. I. P.

Misschien wou de hoge kerkelijke gezagsdrager, Eerwaarde Heer Denckens, die speciaal naar Halle gekomen was voor deze uitvaart, geen risico nemen door de kerkbegraving te vermelden in het register. Hij was “*Archipresbyter*”. Een “*aartspriester*” was oorspronkelijk de priester die aan het hoofd stond van de geestelijkheid die aan een kathedraal verbonden was. Hij fungeerde als dusdanig ook als plaatsvervanger van de bisschop voor de uitoefening van de eredienst en de zielzorg. Later berustte bij de aartspriester eveneens de leiding van de zielzorg in bepaalde centra van het bisdom buiten de bisschopsstad, de hoogste in rang binnen het diocesaan district (een ambt dat vrijwel overeenkwam met dat van de tegenwoordige deken). De aartspriester van zo'n district werd “*decanus ruralis*” (deken op het platteland) genoemd, om hem te onderscheiden van de aartspriester van de bisschopsstad, die “*decanus urbanus*” (deken in de stad) werd geheten.

De laatste pastoor van wie we in onze kerk een grafzerk vinden, heet Jacobus Joannes Hanegraeff.

We gaan even terug in de tijd en beginnen met een geboorteaankondiging. Bij Petrus Norbertus Hanegraeff en Cornelia Joanna Catharina Nuyts te Hoogstraten werd op 3 september 1745 een zoon geboren, Jacobus Joannes, als achtste in een gezin van 11. In de registers van Hoogstraten staat "Hanegraef" met enkele "f" op het einde, maar zelf schreef onze pastoor steeds zijn naam met "dubbele f".

"3 septembris 1745
Baptisatus est Jacobus
Joannes filius Petri
Hanegraef et Corneliae
Nuyts coniugum" (Op 3

A handwritten church register entry in Latin. The text reads: "3 Septembris 1745 Baptisatus est Jacobus filius Petri Hanegraef et Corneliae Nuyts coniugum". The handwriting is in a cursive script typical of the 18th century. There is a small mark above the 'f' in Hanegraef.

september 1745 is gedoopt Jacobus Joannes, zoon van Petrus Hanegraeff en Cornelia Nuyts, zijn echtgenote).

In het spoor van zijn broer Petrus, die 3 jaar voor hem het levenslicht zag, studeerde Jacobus Joannes aan het seminarie van Antwerpen en werd priester gewijd. Hij kreeg een benoeming als onderpastoor te Zoersel en werd later pastoor van Halle, bij concours op 25 juni 1790. Halle was hem welbekend, want zijn broer Petrus was daar voordien 8 jaar onderpastoor geweest (zie pagina 155).

Het was in Europa een woelige tijd. Vooral vanuit Frankrijk, waar het jaar voordien de Franse Revolutie uitbrak, kwam er druk naar de buurlanden toe. De Fransen vielen ons land binnen en versloegen bij Fleurus het "Coalitieleger" van de Oostenrijkers en hun bondgenoten. Vanaf eind 1794 behoorden de Zuidelijke Nederlanden tot het grondgebied van de Eerste Franse Republiek en golden hier de Franse wetten.

De "eet van haat (tegen het koningschap en alles wat de republiek kon tegenwerken)" werd - na de machtsgreep door het "Directoire" - verplicht voor alle ambtenaren van de republiek en bij wet van 5 september 1797 ook voor geestelijken die hun ambt wilden blijven uitoefenen. De kerk in Vlaanderen was erg verdeeld: sommigen wilden, zeer pragmatisch, toegeven aan de eis van de bezetter; anderen stonden er radicaal tegenover. De Bisschop van Antwerpen - sinds 1784 Cornelius Franciscus Nelis - was een radicaal tegenstander van de Fransen; hij moest zijn bisdom verlaten en vluchtte naar Parma. Ook de Abdij van Tongerlo, die in de Kempen een grote invloed had, koos positie tegen de Franse bezetter. Er begon een ware jacht op "onbeëdigde" priesters en de opgepakte geestelijken werden naar Frans-Guyana gedeporteerd.

Jacobus Joannes (en hij stond niet alleen) hoorde bij het kamp van de fervente tegenstanders. En dat was niet zonder risico. In een brief van 1797, mede onderschreven door Etienne Poncy, de pas benoemde (officieel: "verkozen") Administrateur van het "Département des deux Nèthes" (waartoe Halle behoorde in de Franse administratieve indeling) en gericht aan het "Directoire" in Parijs, lezen we (samenvattende vertaling):

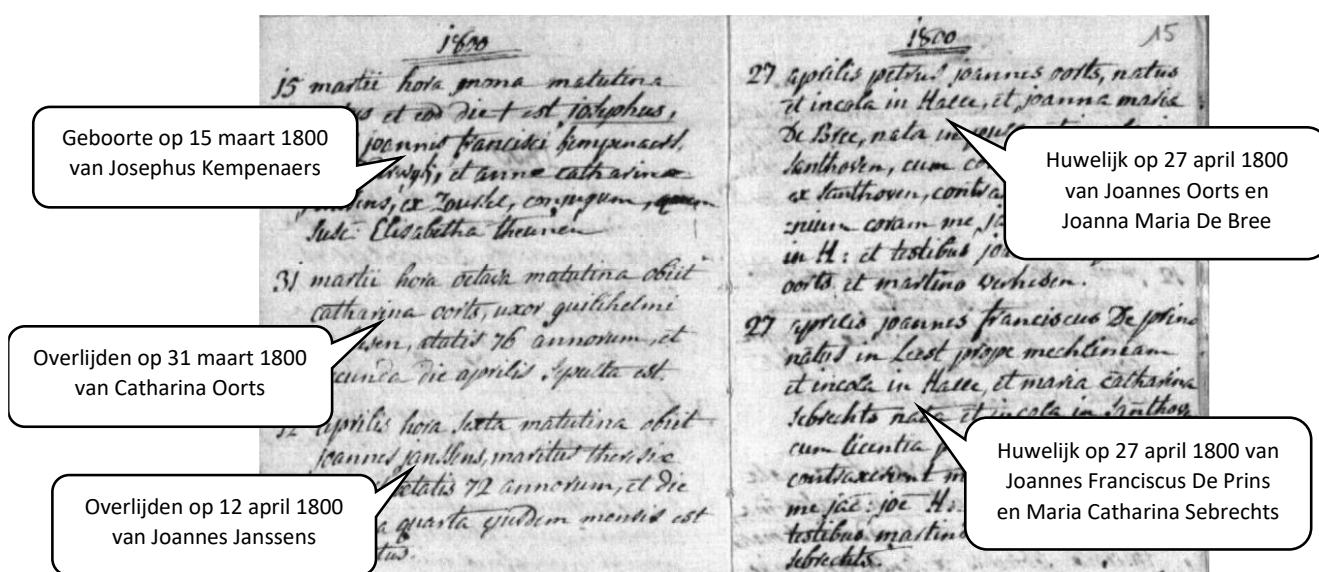
"Het is onze plicht de priesters die de eed aflegden te steunen en streng op te treden tegen de ongehoorzamen; wij zijn ervan overtuigd dat de burgers Torfs en Hanegraeff, voorheen monniken van de fameuze abdij van Tongerlo, en nu respectievelijk pastoor van Broechem en Halle in het kanton Zandhoven, in dat laatste geval zijn. We verzoeken dus het Directoire om tegen deze twee priesters een deportatiebevel uit te vaardigen, zoals we reeds eerder gevraagd hebben..."

Comme il est de notre devoir de protéger les prêtres soumis de toute la bienveillance et la force de la loi, il l'est également de provoquer sa sévérité contre ceux qui, non contents d'une désobéissance prononcée, osent y joindre la persécution envers les ministres soumis; nous croyons les citoyens Torfs et Haenegraef, ci-devant moines de la fameuse abbaye de Tongerlo et respectivement curés des communes de Broechem et de Halle, canton de Santhoven, dans ce cas. Nous vous invitons, en conséquence, à vouloir provoquer du Directoire exécutif contre ces deux prêtres l'arrêté de déportation, tel que nous vous l'avons formellement sollicité par notre lettre du ...

De Administrateur ging hier wat kort door de bocht: in de namenlijst van Norbertijnen van de abdij van Tongerlo komt Jacobus Hanegraeff niet voor!

Franciscus (kloosternaam Joannes) Torfs wel... die werd geboren in 1740, trad op 21-jarige leeftijd te Tongerlo in en werd op 2 maart 1765 te Rome priester gewijd; na opdrachten in Zoerle-Parwijs, Roosendaal en in de abdij zelf (als provisor), werd hij in oktober 1790 benoemd tot pastoor te Broechem, waar hij aanbleef tot zijn overlijden in 1806.

Onderduiken was voor deze priesters het enige alternatief: in het geheim (vermomd in boerenkledij) dienden ze sacramenten toe, lazen ze missen en deden ze alles wat mogelijk was om hun parochianen bij te staan... in schuren en op zolders. Het is ontroerend om te lezen hoe pastoor Hanegraeff in zijn verzorgd gelijkmatig handschrift de dopen, huwelijken en uitvaarten na elkaar bleef noteren in één enkel doorlopend register, dat hij steeds bij zich droeg:

Alle kerken, behalve deze waar de pastoor de "Eed" had afgelegd, werden vanaf oktober-november 1797 gesloten... de "Beloken (= gesloten) Tijd" breekt aan. Ook de kerk van Halle werd door die maatregel getroffen en zal pas met Lichtmis 1802 terug opengaan. Meer dan 4 jaar sluiting - nooit gezien!

De kerkelijke goederen werden - net als de eigendommen van de adel - aangeslagen voor het onderbrengen van republikeinse diensten en hun ambtenaren. Wat niet kon gebruikt worden, werd verkocht.

In theorie moesten de landbouwers-pachters profijt kunnen doen door de aankoop van de vaak grote stukken grond die werden aangeboden. In realiteit werden gronden, huizen en kloosters, vaak tegen een fractie van de reële waarde, door speculanten, rijke burgers uit de stad of grote boeren aangekocht. Van een herverdeling van de grond ten voordele van de kleine boeren was dus zeker geen sprake.

Soms was het nog schrijnender: Etienne Poncy (de Administrateur die pastoor Hanegraeff mede aanklaagde in Parijs) kocht op 8 januari 1798, op de zesendertigste verkoop van nationale goederen, persoonlijk onder andere de hoeve Vredenberg te Essen (de zuster-hoeve van de gelijknamige hoeve in Halle - zie pagina 44). Enige tijd later verkocht hij ze met stevige winst aan geïnteresseerde investeerders, die zich niet op de verkoopdag hadden durven tonen... Enige belangenvermenging is hier misschien op te merken.

Bij de bevolking kwam deze jacht op hun priesters en de verkoop van de kerkelijke goederen - vaak schenkingen van hun voorouders - hard aan. Samen met heel wat andere pesterijen door de Franse bezetter, was deze godsdienstvervolgung een belangrijke reden tot de spontane opstand, die later als de "Boerenkrijg" zal worden aangeduid.

In de omgeving van Halle grepen de opstandelingen de macht in Lier (20 oktober 1798) en Herentals (23 oktober 1798); hun bezetting duurde maar enkele dagen; de Franse militaire overmacht was te groot.

Het is ons niet bekend of er inwoners van Halle hebben meegevochten, maar feit is dat de compagnie van Ranst, onder leiding van kapitein Vanden Brande, bijna één vijfde van de Kempische troepen leverde (248 van de 1.326 "*Brigands*"). Wellicht dus ook Halse mensen. Het boerenleger boekte nog successen in Diest, Mol en Geel, maar werd uiteindelijk definitief verslagen op 5 december 1798 in Hasselt.

De gespannen situatie zou nog een hele tijd duren. Op 3 november 1798 kregen de departementen vanuit Parijs het bevel de klokken te vernietigen; gelukkig hadden de Hallenaren uit voorzorg de klokken uit de toren gehaald en begraven zodat de Fransen ze niet vonden. Op 4 november volgde het besluit om de onwillige priesters te deporteren (1.111 namen van geestelijken uit het Departement van de Twee Neten, waaronder nog eens de naam van pastoor Hanegraeff), maar de plaatselijke overheden en bevolking werkten dit tegen.

In november 1799 pleegde Napoleon Bonaparte een machtsgreep en gaf hij het beleid een nieuwe wending... ook inzake religie. Hij had begrepen dat de antikerkelijke houding Frankrijk niet vooruithielp en zocht verzoening. Op 15 juli 1801 ondertekende hij met Paus Pius VII het "*Concordaat*". Dit Concordaat voorzag onder meer in het herstel van de vrijheid van eredienst en in een bezoldiging van de katholieke geestelijkheid door de Staat, in ruil voor de tijdens de Revolutie genationaliseerde en door de revolutionaire regering verkochte kerkelijke bezittingen.

Ook de pastorij van Halle was door de Fransen aangeslagen en te koop gesteld op 18 januari 1799 (bij de "*99ste verkoopinge van geestelijke goederen*" te Antwerpen); in 1803 was ze in handen van Daniel François Cuylen, een telg van de familie Cuylen (zie pagina 41), die heel wat kerkelijke goederen opkocht om ze van sloop te redden.

Pastoor Hanegraeff heeft de pastorij persoonlijk teruggekocht (wellicht rond 1805) en bij testament van 12 maart 1813 aan zijn broer Petrus nagelaten. Deze heeft ze dan - via Joannes Baptista Block als tussenpersoon - aan de gemeente doorverkocht.

Vanaf Lichtmis 1802 kon voor de parochianen van Halle en hun pastoor het leven weer een min of meer normale wending nemen. Maar men moest nu rekening houden met een nieuw gegeven: Napoleon bestuurde het land met sterke hand. Ook de Kerk moest naar hem luisteren!

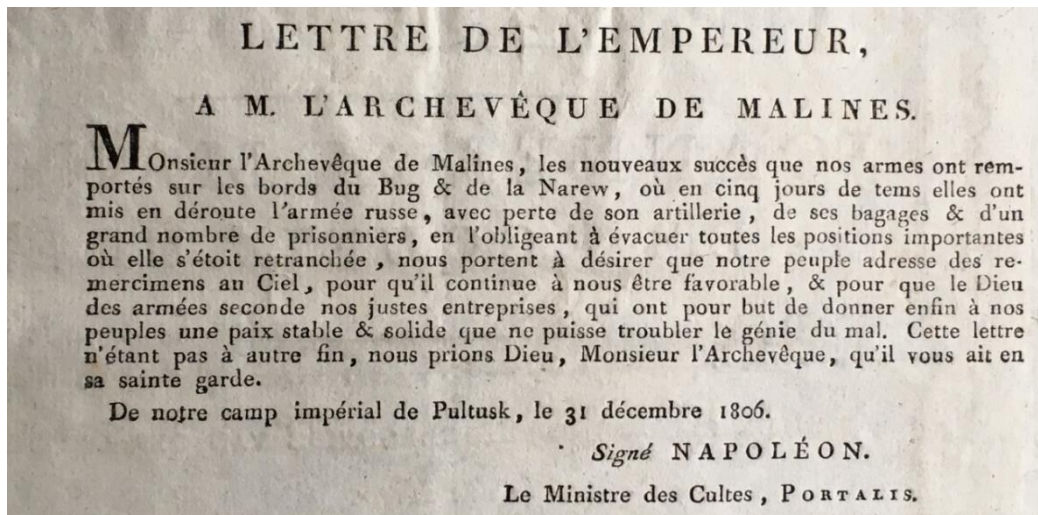
Het Bisdom Antwerpen was door het Concordaat opgeheven en toegevoegd aan het aartsbisdom. Napoleon benoemde (!) in 1802 de toen 81-jarige Roquelaure tot aartsbisschop van Mechelen. Ondanks zijn hoge leeftijd nam de nieuwe bisschop de touwtjes flink in handen. Pastoors werden benoemd, de achterstand in het toedienen van het vormsel werd weggewerkt, in 1803 werden nieuwe decanaten opgericht (Halle kwam onder Herentals) en in 1804 heropende het seminarie van Mechelen.

Maar tegenover die benoeming verwachtte de nieuwe vorst van de aartsbisschop een sterke steun. Zo werd na elke overwinning van de Franse legers een verplichte religieuze plechtigheid gehouden in alle kerken.

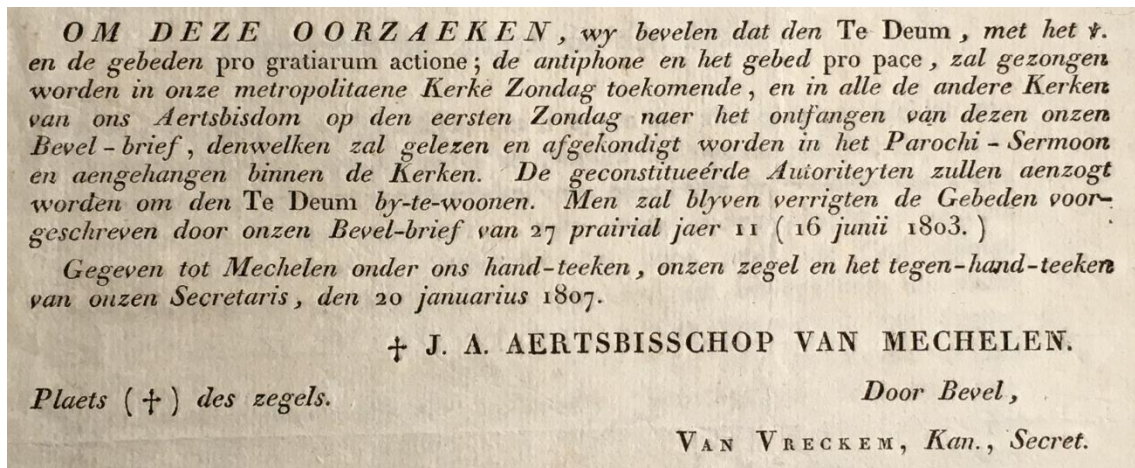
Pastoor Hanegraeff heeft al deze aartsbisschoppelijke instructies zorgvuldig gebundeld.

Napoleon stuurde bijvoorbeeld eind 1806 vanuit het keizerlijk kamp te Pultusk in Rusland de op volgende pagina afgedrukte brief naar de aartsbisschop, waarin hij zijn glorierijke prestaties aan het Russische front toelichtte (kort vertaald):

"Onze troepen hebben opnieuw grote successen behaald tegen het Russische leger, dat zich uit zijn belangrijke posities heeft moeten terugtrekken. We wensen dat ons volk daarom dank zegt aan de Hemel, opdat die ons blijvend gunstig zou zijn en opdat de God van het leger steun zou blijven geven aan onze gerechtvaardigde onderneming, die tot doel heeft onze volkeren een stabiele vrede te verschaffen, niet bedreigd door het kwaad."

Hierop liet de eminentie in alle kerken een Te Deum zingen:

De ondertekening met "J.A." verwijst naar de voornaam van de aartsbisschop, Jean-Armand de Bessuéjous de Roquelaure.

Toen deze aartsbisschop wegens zijn hoge leeftijd in 1808 zijn ontslag aanvraag, benoemde Napoleon prompt diens opvolger, een zekere Dominique Dufour de Pradt. Zowel het ontslag van Roquelaure als de benoeming van zijn opvolger werden pas een jaar nadien door paus Pius VII bevestigd. Maar daar lag de keizer niet wakker van.

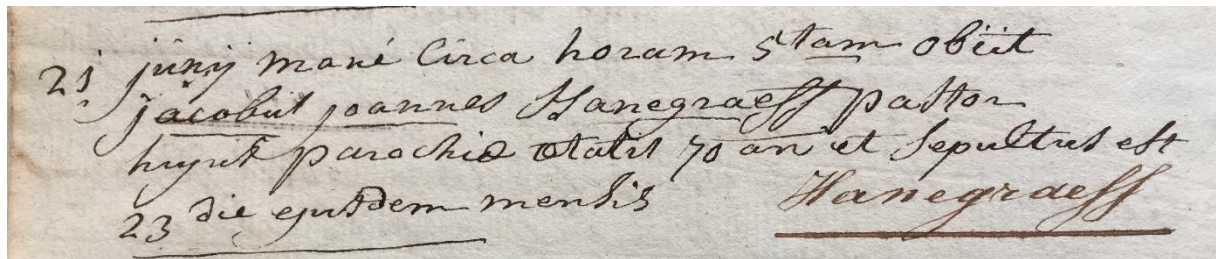
Het is algemeen bekend hoe het met Napoleon is afgelopen. Hij werd een eerste keer verslagen bij Leipzig, maar weigerde de vrede; Parijs werd bezet op 31 maart 1814 en de Senaat verklaarde hem vervallen van de troon op 5 april. Napoleon werd verbannen naar het eiland Elba.

De "Grootmachten" werkten in het Protocol van Londen van 21 juni 1814 een verdeling van Europa uit voor het tijdperk "na Napoleon": daarin werd (grosso modo) het huidige grondgebied van België en Nederland toegekend aan het Soeverein Vorstendom der Verenigde Nederlanden.

Maar Napoleon ontsnapte van het eiland Elba en landde in de "Golf van Juan" op 1 maart 1815, verzamelde een leger en trok naar Parijs, waar hij opnieuw als bevrijder onthaald werd op 20 maart.

Uiteindelijk werd Napoleon definitief verslagen bij Waterloo op 18 juni 1815, waarna hij verbannen werd naar Sint-Helena.

We weten niet hoe onze pastoor Hanegraeff hierop reageerde. Hij overleed drie dagen na de definitieve nederlaag van Napoleon.

21 junij mane Circa horam 5^{ta}m obiit
Jacobus Joannes Hanegraeff pastor
hujus parochiae aetatis 70 an et sepultus est
23 die ejusdem mensis Hanegraeff

“1815 - 21 junij mane circa horam 5(quin)^{ta}m obiit Jacobus Joannes Hanegraeff pastor hujus parochiae aetatis 70 an(norum) et sepultus est 23 die ejusdem mensis” (Op 21 juni 1815 omstreeks 5 uur overleed Jacobus Joannes Hanegraeff, pastoor van deze parochie, oud 70 jaar, en hij werd begraven op de 23ste dag van dezelfde maand).

Door deze nederlaag van Napoleon werd België automatisch deel van de Verenigde Nederlanden en vielen we onder de Nederlandse wetten. De Nederlandse vorst Willem I had in 1813 het verbod van Napoleon aangaande de kerkbegravingen ongedaan gemaakt, zodat op grond van de hier sinds enkele dagen geldende Nederlandse wet deze pastoor “officieel” in de kerk kon begraven worden.

Zijn grafsteen is te bewonderen in de Mariakapel van onze kerk:

3

D. O. M.
MONUMENTUM
VAN DEN SEER EER
WEERDIGEN HEER
IACOBUS IOANNES
HANEGRÆFF
25 IAER PASTOR
DESER KERKE OUD
70 IAER OVERLEDEN
DEN 22 JUNI 1815
R. I. P.

Merk op dat de grafsteen en het register weer een dag verschil geven in de overlijdensdatum.

Met deze begrafenis werd in onze kerk een tijdperk definitief afgesloten: stilaan was iedereen ervan overtuigd dat de algemene praktijk van het begraven in een kerkgebouw niet langer kon gehandhaafd worden. Ook in de Nederlanden - waartoe Halle op dat moment behoorde - werd de wet definitief aangepast, zodat na 1 januari 1829 geen kerkbegravingen meer mochten gebeuren. Thans geldt dit verbod nog steeds in ons land, met enkele uitzonderingen voor koning, prins en bisschoppen.

Ten afscheid...

We hebben in deze pagina's geprobeerd het verhaal te vertellen dat tot ons komt vanuit de studie van de grafstenen in de kerk en de documenten die ons een beeld kunnen helpen vormen van de periode waarin dit gebeurde en van de mensen die er leefden. Het werk is nooit af, want steeds ontdekken we nieuwe feiten en weetjes, die het geheel klank en kleur geven. In die zin is dit boek een "*work in progress*", waarvan de huidige neerslag een tussentijdse stand van zaken weergeeft. Wie op basis van het voorliggende werk aanvullingen en verbeteringen kan aanreiken, wordt daartoe van harte uitgenodigd (marc.demaeseneer@skynet.be).

Het was - en is - een boeiende speurtocht, enkel mogelijk dank zij het werk en de bereidwilligheid van vele mensen. Anonieme archivariissen die registers inscanden, medewerkers die digitaliseringsinitiatieven invulling gaven en informatie allerhande verzamelden... zonder te weten dat hun ijver ooit zou gewaardeerd worden door een stille zoeker op het internet. Mensen zoals Henricus Smets, Jozef Bus en Juul Wouters, die de gegevens waarover ze in hun tijd beschikten zorgvuldig ordenden en bewaarden voor het nageslacht. Dames en heren die ons gedurende het voorbije anderhalf jaar wegwijis maakten in archieven, boeken en boekjes met soms zeer brede perspectieven op de figuren en feiten die ons zouden kunnen interesseren. Mensen van Halle en omstreken die ons bereidwillig hielpen bij het verzamelen van de verhalen en achtergronden.

Een hartelijk woord van dank aan hen allen past hier zeker! Speciaal wil ik hier danken de heren Paul Lanssens (Familiekunde Vlaanderen) en Leo Hermans (Heemkundige Kring Zoersel) voor hun zeer waardevolle inbreng bij het finaliseren van dit werk, en mevrouw Nancy Spiessens die voor de talrijke foto's instond.

In het bijzonder draag ik deze zoektocht op aan mijn echtgenote Ghislaine, die me herhaaldelijk uit het verre verleden naar de realiteit van de éénnentwintigste eeuw wist terug te brengen.

Ik hoop dat we allen onze huidige tijd beter begrijpen als we inleving en respect kunnen opbrengen voor hen die in voorbije eeuwen de basis hebben gelegd voor wat nu is.

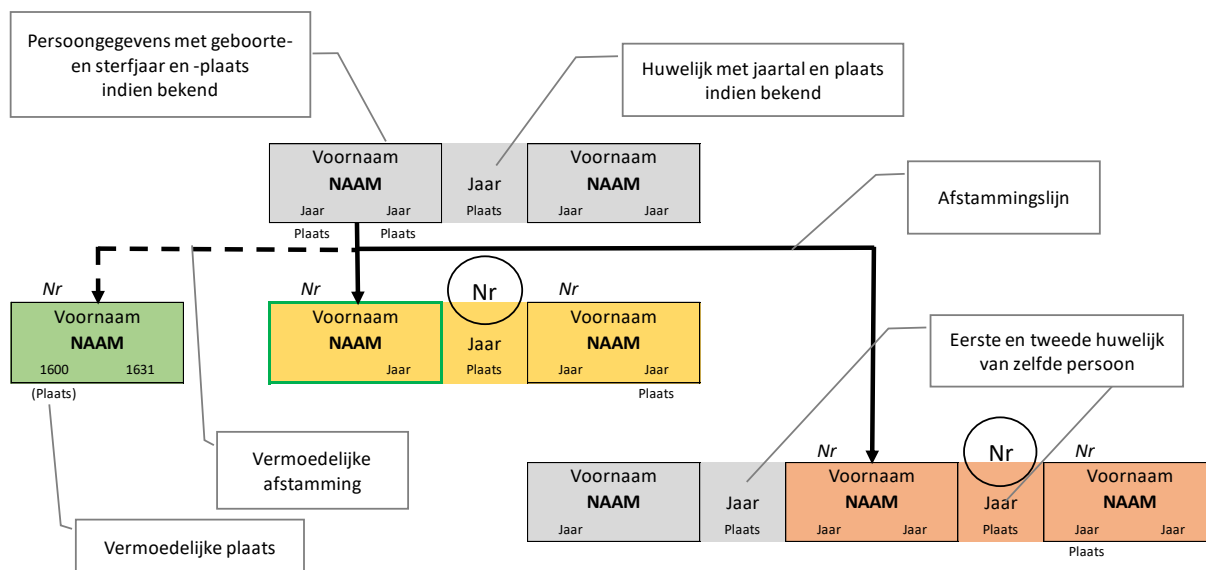
Dit boek moge daartoe een bijdrage zijn.

Marc De Maeseneer

Parochie Sint-Martinus Halle (Kempen)

24-07-2022

BIJLAGE 1 - Codes gebruikt bij de (genealogische) schema's

Nr nummer van persoon op de chronologische lijst in bijlage 2

Nr nummer van de grafsteen (lijst H. Smets, 1842)

Achtergrondkleur	
	bewaarde grafsteen tot heden (2021)
	grafsteen uit inventaris 1842, maar verdwenen
	in de kerk begraven, geen grafsteen gerapporteerd
	andere personen (verbinding tussen besprokenen)

Randkleur	
	standaard vermelding
	pastoor, onderpastoor, monnik, kosten,...
	schout, secretaris, schepene, burgemeester,...
	heer van een Heerlijkheid of adellijke persoon,...

BIJLAGE 2 - Overzicht van de kerkbegravingen (chronologisch)

In navolgende tabel geven we de verzamelde gegevens chronologisch weer, met als referentie de datum van de kerkbegraving. Waar bepaalde data onbekend zijn hebben we een inschatting gemaakt, die we aanduiden in lichtgrijs. De nummering van de stenen is overgenomen uit het *Manuael*. De bewaringstoestand van de zerken wordt in achtergrondkleur aangegeven, de functie van betrokkene met gekleurde zijstreepjes (zie codes in Bijlage 1). Er wordt tenslotte verwezen naar de pagina('s) waar betrokkene ter sprake komt, in het bijzonder het extract uit het overlijdensregister en de eventuele tekst op de grafsteen.

Nr	Geboren	Naam	Voornaam	Overleden	Begraven	Steen	Pagina
1	+/- 1425	Van Berchem	Joannes (Jan)	12/10/1503		14	22-28
2	+/- 1470 Antwerpen	Gatelier	Dionysius (Denys)	1/4/1518		23	29-30
3	+/- 1475	Van de Bogaerde	Nicolaus (Claus)	< 1526		33	30-31
4	+/- 1475	Buyens	Margareta	30/9/1526		33	30-31
5	+/- 1475	Van Dycke	Paulus (Pauwels)	15/3/1534	25/3/1534	6	31
6	+/- 1540	Aerts	Joannes (Jan)	24/6/1601		8	34-37
7	+/- 1550 Lommel	Wouters	Georgius (Joris)	2/2/1616	4/2/1616	10	38
8	+/- 1555	Faes	Gregorius (Goores)	20/6/1620		30	51
9	+/- 1575	De Bast	Joannes (Jan)	9/9/1625	10/9/1625	7	51-58
10	20/5/1607	Dielkens	Maria	8/8/1626	9/8/1626	29	59
11	+/- 1570	De Porter	Guillelmus (Willem)	19/1/1630		31	73-74
12	+/- 1580	Van Caetsum	Joanna	22/12/1644			93
13	2/7/1574 Broechem	Verlinden	Maria	9/7/1646		31	73
14	+/- 1590	Bervoets	Joannes (Jan)	19/1/1653		22	66-68
15	+/- 1610	Van Heyst	Helena	18/11/1654		13	95-96
16	+/- 1600	Bervoets	Gommarus (Gommaar)	16/12/1656		28	61; 71-72; 76-77
17	+/- 1595	Despomereaulx	Anna	28/6/1657	29/6/1657	4	81-86; 90

Nr	Geboren	Naam	Voornaam	Overleden	Begraven	Steen	Pagina
18	6/6/1606 Broechem	Braeckmans	Joannes (Jan)	15/10/1658	18/10/1658	13	94-96
19	+/- 1590 Pulderbos	Van Wesenbeeck	Dympna	23/2/1660	25/2/1660	22	61; 66-68
20	26/11/1659 Mechelen	Van Zinnick	Adrianus Bartholomeus	(Mechelen)	25/10/1660	4	90
21	+/- 1600	Dielkens	Walterus	12/5/1661	12/5/1661		60
22	29/1/1606	Marissens	Adrianus (Adriaen)	6/7/1662	8/7/1662	24	75-76
23	+/- 1590	Brouwers	Adrianus (Adriaen)	15/3/1664	17/3/1664	4	80-90
24	+/- 1600 (Minderhout)	Lamberti	Lambertus		17/6/1664		100-101
25	30/10/1663 Broechem	de Ka	Joannes Franciscus		15/8/1664		96-97
26	8/3/1622 Pulderbos	Bervoets	Joannes (Jan)	12/4/1665	14/4/1665	15	68
27	+/- 1600	Lenaerts	Joannes	18/3/1666	18/3/1666	6	93-94
28	30/7/1601	Smits	Jacobus (Jacob)		21/4/1667	18	42; 110-112
29	11/8/1624	Anthonis	Joanna (Janneken)	14/8/1667	16/8/1667	15	43; 68
30	+/- 1600 (Emblem)	De Beuckeler	Maria		28/3/1670		60
31	+/- 1600 (Halle)	Ceulemans	Alphonsus (Alfons)		24/3/1672		75-76
32	2/12/1624 St-Jans- Molenbeek	Van Zinnick	Alexander Franciscus	10/10/1677 Ranst	12/10/1677	4	84; 90-91
33	12/9/1620	Smits	Anna	14/11/1678	15/11/1678	28	72; 76-77; 111
34	+/- 1605	de Man	Catharina	3/1/1679	4/1/1679	32	117; 119
35	2/7/1609	Nuyts	Martinus (Merten)	13/1/1680	15/1/1680	19	47; 105-106
36	27/12/1609	Marissens	Arnoldus (Aert)		19/6/1682		114-115
37	+/- 1640	Braeckmans	Joannes (Jan)		11/3/1683		97
38	21/9/1631 Deurne	Bervoets	Petrus (Peter)	16/1/1685 Deurne	18/1/1685		69-70
39	+/- 1630	de Cort	Jacobus		23/12/1686	32	117-119

Nr	Geboren	Naam	Voornaam	Overleden	Begraven	Steen	Pagina
40	+/- 1625	Brouwers	Anna Maria	1/3/1688	3/3/1688	4	84; 90-91
41		Block	Joanna	8/3/1690	10/3/1690 (orig. kerkhof)	25	77-78
42	24/12/1635 Pulderbos	Marissens	Cornelius (Cornelis)	24/12/1693	26/12/1693		115-116
43	+/- 1630	Bervoets	Maria	< 2/8/1695 Viersel	2/8/1695		69-71
44	+/- 1615	Bervoets	Anna	9/12/1695	10/12/1695	19	105-106
45	+/- 1630	Van Zinnick	Jacoba Catharina		21/2/1697	4	91
46	24/2/1663 Heist o/d Berg	Verhelst	Petrus (Peter)	7/6/1700	9/6/1700		101
47	2/5/1678 Mol	Vermeir	Maria	19/12/1700	20/12/1700		130
48	6/12/1628	Bervoets	Gabriel	6/2/1701	8/2/1701	20	62-63
49	9/4/1645	De Visser	Elisabeth(a)	24/9/1703	26/9/1703	16	107-108
50	+/- 1630 (Pulderbos)	Jacobs	Joannes (Jan)	15/5/1707	16/5/1707	26	107; 138
51	5/2/1680	Jacobs	Michael	6/11/1707	8/11/1707		138
52	9/4/1645	Nuyts	Martinus	11/4/1708	12/4/1708	16	107-108
53	20/12/1636	Weyns	Anna	6/9/1708 Pulderbos	7/9/1708	20	62-63
54		Van Diest	Guilielmus		25/1/1711		142
55	+/- 1695	Nuyts	Martinus		25/6/1711		110
56		Van Zinnick	Alexander Franciscus		1/1/1713	4	92
57		Van Zinnick	Franciscus		27/12/1714	4	92
58	+/- 1655	Knaeps	Josephus (Jozef)	5/6/1715	7/6/1715	5	119-125
59	8/10/1640	De Coninck	Maria	28/4/1716	28/4/1716		113-114
60	16/3/1633 Gierle	Verachttert	Maria		29/4/1716		97
61		Vermeir	Margareta	8/10/1719	12/10/1719	11	128-129

Nr	Geboren	Naam	Voornaam	Overleden	Begraven	Steen	Pagina
62	10/10/1673 Wortel	Nuyts	Georgius (Joris)	6/9/1722	7/9/1722	2	126-127
63	1653 Mol	Vermeir	Petrus (Peter)	19/9/1722	20/9/1722	11	128-129
64	23/3/1687	Nuyts	Elisabeth(a)		16/10/1722		131-132
65	9/11/1665	Smits	Elisabeth(a)	18/10/1722	18/10/1722	21	109
66	20/1/1659	Bervoets	Gommarus (Gommaar)		23/7/1724		71
67	2/11/1650	Van de Velde	Joanna	26/9/1725	27/9/1725	25	77-78
68	6/1/1639	Nuyts	Maria	10/4/1727	12/4/1727	26	106-107
69	3/5/1705	Jacobs	Josephus (Jozef)		15/4/1727		138
70	13/11/1649	Stuers	Adrianus (Adriaen)	5/6/1727	7/6/1727	25	77
71	Antwerpen	De Schepper	Elisabeth(a)	6/8/1728	8/8/1728	12	143-144
72	29/9/1671	Bervoets	Elisabeth(a)	7/3/1729	8/3/1729	17	66
73	+/- 1660 (Vorselaar)	Mast	Margareta	26/9/1729	28/9/1729	27	64-65
74	25/7/1656	Bervoets	Maria		12/11/1729		63-64; 72
75	16/12/1668	Marissens	Dympna		29/1/1731		116
76	24/2/1685	Stuers	Elisabeth(a)		28/2/1731		78
77	5/8/1668	Braeckmans	Walterus		28/4/1733		97-98
78	2/11/1660	Nuyts	Petrus (Peter)	<13/1/1739 Lier	13/1/1739	21	109
79	14/10/1719	Braeckmans	Elisabeth(a)		7/9/1739		97-98
80	3/11/1672	Janssens	Petrus (Peter)		5/5/1740		131-132
81		Dirix	Toscanus	31/12/1741		12	143
82	17/2/1661 Zoersel	Brants	Joannes (Jan)		11/8/1742		116
83		Dirixsens	Maria		12/10/1743	9	145

Nr	Geboren	Naam	Voornaam	Overleden	Begraven	Steen	Pagina
84	+/- 1660	Bervoets	Petrus (Peter)	28/7/1745	30/7/1745	27	64-65
85	+/- 1690 Pulle	Sas	Carolus	15/11/1746	16/11/1746		150-151
86	30/3/1721	Janssens	Anna Teresia		12/1/1748		132-133
87		Van den Brande	Maria Catharina		21/7/1749	9	145
88	7/12/1693 Wijnegem	Van Hesbeen	Adrianus (Adriaen)		26/2/1751		141
89	8/2/1714	Braeckmans	Joannes Alexander		8/7/1751		98
90	19/3/1666	Bervoets	Joanna		1/5/1753		66
91	14/9/1670	Jacobs	Joannes (Jan)	16/12/1756	18/12/1756	17	66; 123; 138
92	24/7/1703 Deurne	Jacobs	Maria	26/7/1758	29/7/1758		139
93	+/- 1700 Pulle	De Visser (Viskens)	Anna Catharina	20/1/1760	21/1/1760		140
94	+/- 1680	Braeckmans	Joanna Maria	19/4/1760	22/4/1760		98
95	8/4/1715 Reet	Block	(Petra) Emerentiana	13/6/1762	16/6/1762		133
96	7/3/1690	Bervoets	Anna	20/4/1763	23/4/1763		65
97	+/- 1700 Antwerpen	Vleminckx	Joannes	27/6/1769	28/6/1769	9	144-148
98	16/11/1707	Janssens	Martinus	19/7/1769	22/7/1769		133-134
99	22/8/1749	Janssens	Joanna Catharina		22/4/1773		135-136
100	10/12/1755 Beerzel	Veroft	Franciscus Adrianus		16/2/1774		102-104
101	20/8/1707	Jacobs	Michael	19/2/1782	21/2/1782		139-140
102	19/2/1757	Janssens	Gommarus	26/9/1782	29/9/1782		134
103	14/12/1700	Jacobs	Joannes Baptista	27/5/1783	29/5/1783		140
104	22/5/1712 Schelle	Heymans	Joannes Baptista Franciscus	28/5/1790	30/5/1790	1	153-156
105	1/9/1745 Hoogstraten	Haenegraeff	Jacobus Joannes	21/6/1815	23/6/1815	3	157-161

BIJLAGE 3 - Overzicht van de kerkbegravingen (alfabetisch)

Nr	Naam	Voornaam	Pagina	Nr	Naam	Voornaam	Pagina
6	Aerts	Joannes (Jan)	34-37	51	Jacobs	Michael	138
29	Anthonis	Joanna (Janneken)	43; 68	101	Jacobs	Michael	139-140
44	Bervoets	Anna	105-106	86	Janssens	Anna Teresia	132-133
96	Bervoets	Anna	65	102	Janssens	Gommarus	134
72	Bervoets	Elisabeth(a)	66	99	Janssens	Joanna Catharina	135-136
48	Bervoets	Gabriel	62-63	98	Janssens	Martinus	133-134
16	Bervoets	Gommarus (Gommaar)	61; 71-72; 76-77	80	Janssens	Petrus (Peter)	131-132
66	Bervoets	Gommarus (Gommaar)	71	58	Knaeps	Josephus (Jozef)	119-125
90	Bervoets	Joanna	66	24	Lamberti	Lambertus	100-101
14	Bervoets	Joannes (Jan)	66-68	27	Lenaerts	Joannes	93-94
26	Bervoets	Joannes (Jan)	68	22	Marissens	Adrianus (Adriaen)	75-76
43	Bervoets	Maria	69-71	36	Marissens	Arnoldus (Aert)	114-115
74	Bervoets	Maria	63-64; 72	42	Marissens	Cornelius (Cornelis)	115-116
38	Bervoets	Petrus (Peter)	69-70	75	Marissens	Dympna	116
84	Bervoets	Petrus (Peter)	64-65	73	Mast	Margareta	64-65
95	Block	(Petra) Emerentiana	133	64	Nuyts	Elisabeth(a)	131-132
41	Block	Joanna	77-78	62	Nuyts	Georgius (Joris)	126-127
79	Braeckmans	Elisabeth(a)	97-98	68	Nuyts	Maria	106-107
94	Braeckmans	Joanna Maria	98	52	Nuyts	Martinus	107-108
18	Braeckmans	Joannes (Jan)	94-96	55	Nuyts	Martinus	110
37	Braeckmans	Joannes (Jan)	97	35	Nuyts	Martinus (Merten)	47; 105-106
89	Braeckmans	Joannes Alexander	98	78	Nuyts	Petrus (Peter)	109
77	Braeckmans	Walterus	97-98	85	Sas	Carolus	150-151
82	Brants	Joannes (Jan)	116	33	Smits	Anna	72; 76-77; 111
23	Brouwers	Adrianus (Adriaen)	80-90	65	Smits	Elisabeth(a)	109
40	Brouwers	Anna Maria	84; 90-91	28	Smits	Jacobus (Jacob)	42; 110-112
4	Buyens	Margareta	30-31	70	Stuers	Adrianus (Adriaen)	77
31	Ceulemans	Alphonsus (Alfons)	75-76	76	Stuers	Elisabeth(a)	78
9	De Bast	Joannes (Jan)	51-58	1	Van Berchem	Joannes (Jan)	22-28
30	De Beuckeler	Maria	60	12	Van Caetsum	Joanna	93
59	De Coninck	Maria	113-114	3	Van de Bogaerde	Nicolaus (Claus)	30-31
39	de Cort	Jacobus	117-119	67	Van de Velde	Joanna	77-78
25	de Ka	Joannes Franciscus	96-97	87	Van den Brande	Maria Catharina	145
34	de Man	Catharina	117; 119	54	Van Diest	Guilielmus	142
11	De Porter	Guilielmus (Willem)	73-74	5	Van Dycke	Paulus (Pauwels)	31
71	De Schepper	Elisabeth(a)	143-144	88	Van Hesbeen	Adrianus (Adriaen)	141
49	De Visser	Elisabeth(a)	107-108	15	Van Heyst	Helena	95-96
93	De Visser (Viskens)	Anna Catharina	140	19	Van Wesenbeeck	Dympna	61; 66-68
17	Despomereaulx	Anna	81-86; 90	20	Van Zinnick	Adrianus Bartholomeus	90
10	Dielkens	Maria	59	32	Van Zinnick	Alexander Franciscus	84; 90-91
21	Dielkens	Walterus	60	56	Van Zinnick	Alexander Franciscus	92
81	Dirix	Toscanus	143	57	Van Zinnick	Franciscus	92
83	Dirixsens	Maria	145	45	Van Zinnick	Jacoba Catharina	91
8	Faes	Gregorius (Goores)	51	60	Verachttert	Maria	97
2	Gatelier	Dionysius (Denys)	29-30	46	Verhelst	Petrus (Peter)	101
105	Haenegraeff	Jacobus Joannes	157-161	13	Verlinden	Maria	73
104	Heymans	Joannes Baptista Franciscus	153-156	61	Vermeir	Margareta	128-129
50	Jacobs	Joannes (Jan)	107; 138	47	Vermeir	Maria	130
91	Jacobs	Joannes (Jan)	66; 123; 138	63	Vermeir	Petrus (Peter)	128-129
103	Jacobs	Joannes Baptista	140	100	Veroft	Franciscus Adrianus	102-104
69	Jacobs	Josephus (Jozef)	138	97	Vleminckx	Joannes	144-148
92	Jacobs	Maria	139	53	Weyns	Anna	62-63
				7	Wouters	Georgius (Joris)	38

BIJLAGE 4 - Pastoors, onderpastoors en koster van 1500-1815

Geschiedenis		Pastoor	Onderpastoor	Koster
Habsburgers		Dionysius (Denys) Gatelier-1518		
		Egidius (Gielis) De Leeuw 1518-....		
		Paulus (Pauwels) van Dycke (de Aggere)-1534		
Geuzen Opstand Spaanse Tijd		Hubertinus van Curen (Huybrecht van Kraen) 1543-1557		
		nota 1		
		nota 2		
		Adrianus (Adriaen) Libossen 1560-1576		
		Joannes (Jan) Aerts 1577-1601		
		nota 4		
		Georgius (Joris) Wouters (Georgius Valerii) 1604-1616		
Geschiedenis		Pastoor	Onderpastoor	Koster
Grote Pestepidemie		Joannes (Jan) Van Laer 1616-1619		Arnoldus van Sint-Stevens 1614-1625
		Joannes (Jan) De Bast 1619-1625		Thomas Frederix 1625-1630
	Retorsen	Joannes Walraevens 1625-1657	Ludovicus Verryt 1647-1666	Simon Rutten 1630-1634
				Hermanus de Backer 1634-1639
				Joannes Ghysens 1639-1646
Spaanse Tijd	Joannes Lenaerts 1657-1666	nota 5	Jacobus van den Brande 1667-1680	
	Jacobus de Cort 1666-1686			
	Josephus (Jozef) Knaeps 1687-1715		Jacobus Verachttert 1673-1682	Michael Van Tichelt 1680-1682
		nota 6	Petrus Vermeir 1683-1722	

	Geschiedenis	Pastoor	Onderpastoor	Koster	
1700	Oostenrijks Bewind	Josephus (Jozef) Knaeps 1687-1715 5	Petrus Vermeir 1683-1722		
1720		Georgius Nuyts 1715-1722 2			nota 7
1740		Toscanus Dirix 1722-1741 12	Joannes Paulus Vleminckx 1723-1732 wordt pastoor in 1742	nota 8 Thomas Janssens 1724-1731	
			Carolus Sas 1732-1746 12	Conelius Cockx (Cox) 1731-1768	
Joannes Paulus Vleminckx 1742-1769 9		Joachim Alexander Vets 1747-1763			
		Adrianus Dingemans 1763-1769 9			
		1760	Joannes Batista Heymans 1769-1790 1		
Petrus Hanegraeff 1770-1778					
nota 11					
Franciscus Proost 1778-1789					
1780		Jacobus Joannes Hanegraeff 1791-1815 3	G.Smits 1789-1792	Philippus Joannes Josephus Pillot 1768-1830	
	nota 12				
	G.Mulders, Joannes Maes, N.Fonteyn, Pater van den Bosch 1794-1815				
1800	Franse Overheersing				

In dit overzicht plaatsen we de pastoors, onderpastoors en koster die in Halle actief geweest zijn gedurende de onderzochte periode, met aanduiding wie van hen in de kerk werden begraven.

We situeren ook de grote fases uit de geschiedenis, die op hun pastoraal leven een invloed hadden.

Nota's

1. Jan van der Smisen (Joannes Versmissen) 1557-1559
2. Cornelius Brams (Braems) 1559-1560
3. Jan de Wolf 1568-1569, Jan Weyns (Smet) 1569-1570
4. Steven Hendrickx (Stephanus Rutten) 1601-1602; Jan Andriessen 1603-1604
5. Godefriedus Van Deyck 1666-1667 (ook koster), Guilmus van den Brande 1667-1668
6. Joachim Verschueren, Adriaen Langaardt, J.B. Van Schaetbroeck, Hermannus Verhulst, Gerardus Van den Brande, Egidius Verhayck... 1682-1683
7. Petrus Vermeir is de enige koster-onderpastoor wiens grafsteen in de kerk ligt
8. J. Van der Reest wordt als onderpastoor vermeld; geen koster in 1722-1724 ?
9. Na zijn dood was zijn neef Josephus Nicolaus Jacobus Sas 2 maand onderpastoor, maar hij overleed en is begraven in Zandhoven
10. Johannes Josephus van Divelt 1769-1770
11. Dienst verzorgd door seminaristen 1778-1779
12. A. Van Olmen 1792-1794

Code

Grafsteen in de kerk

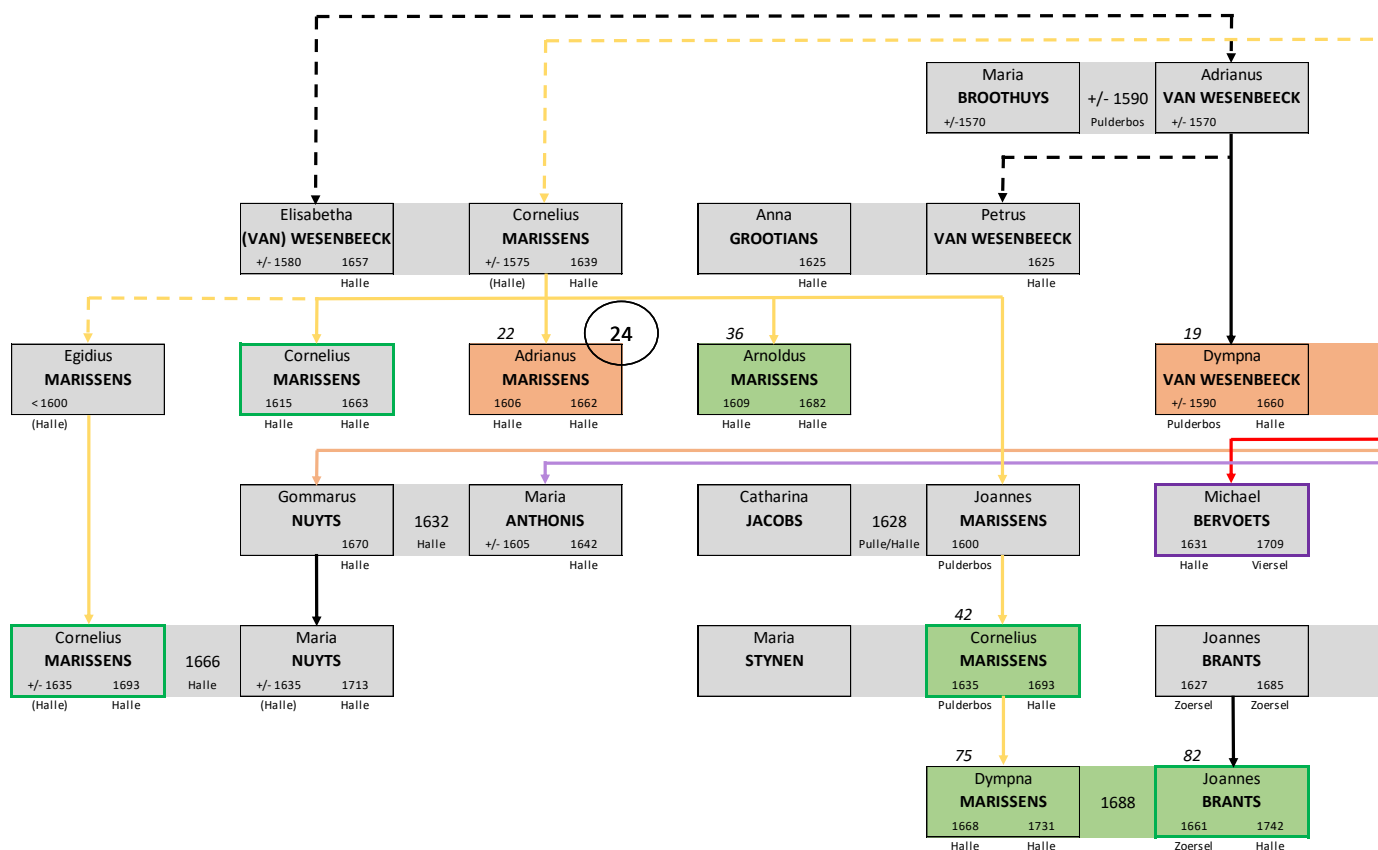
Geen grafsteen vermeld

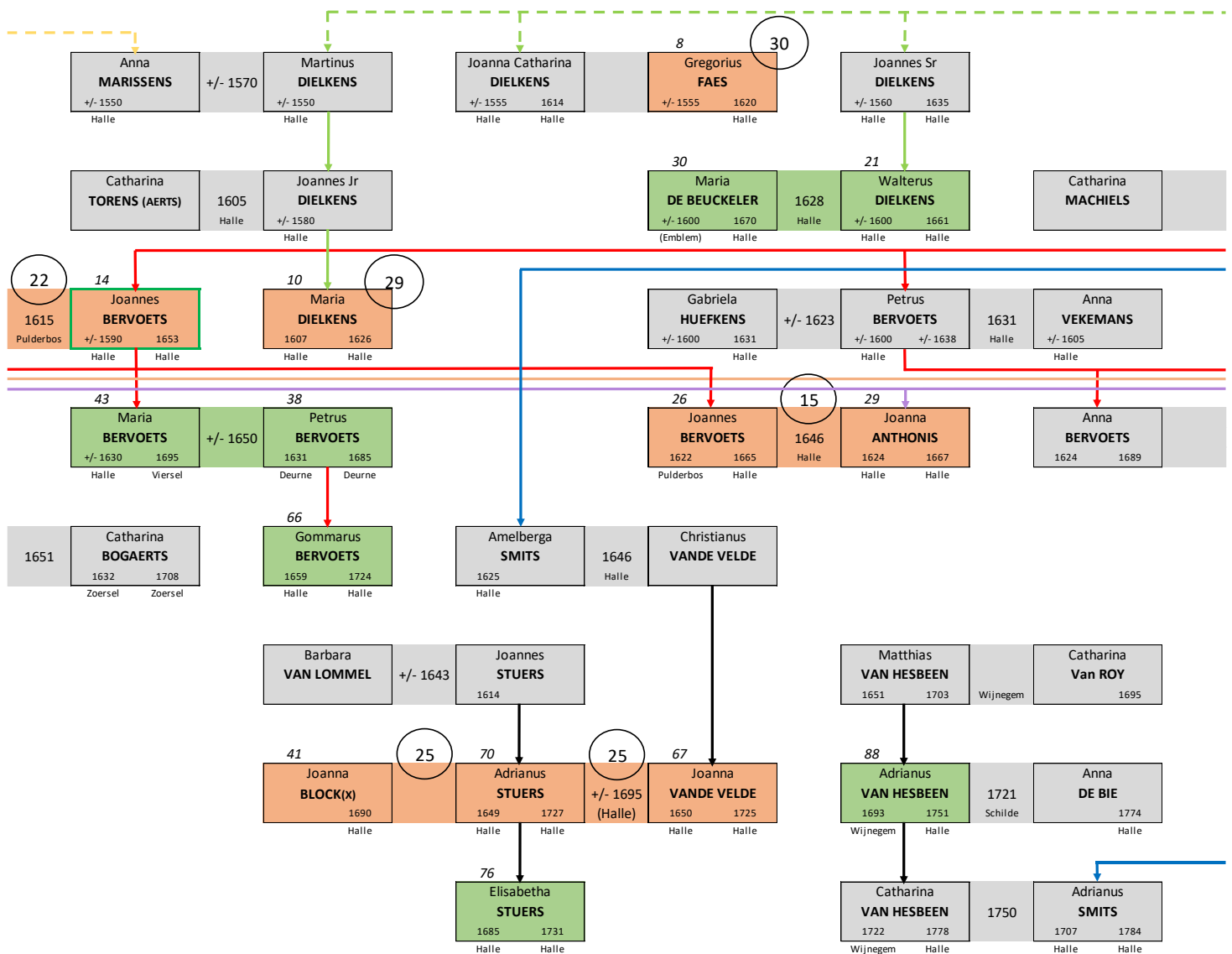
Grafsteen in de kerk, verdwenen

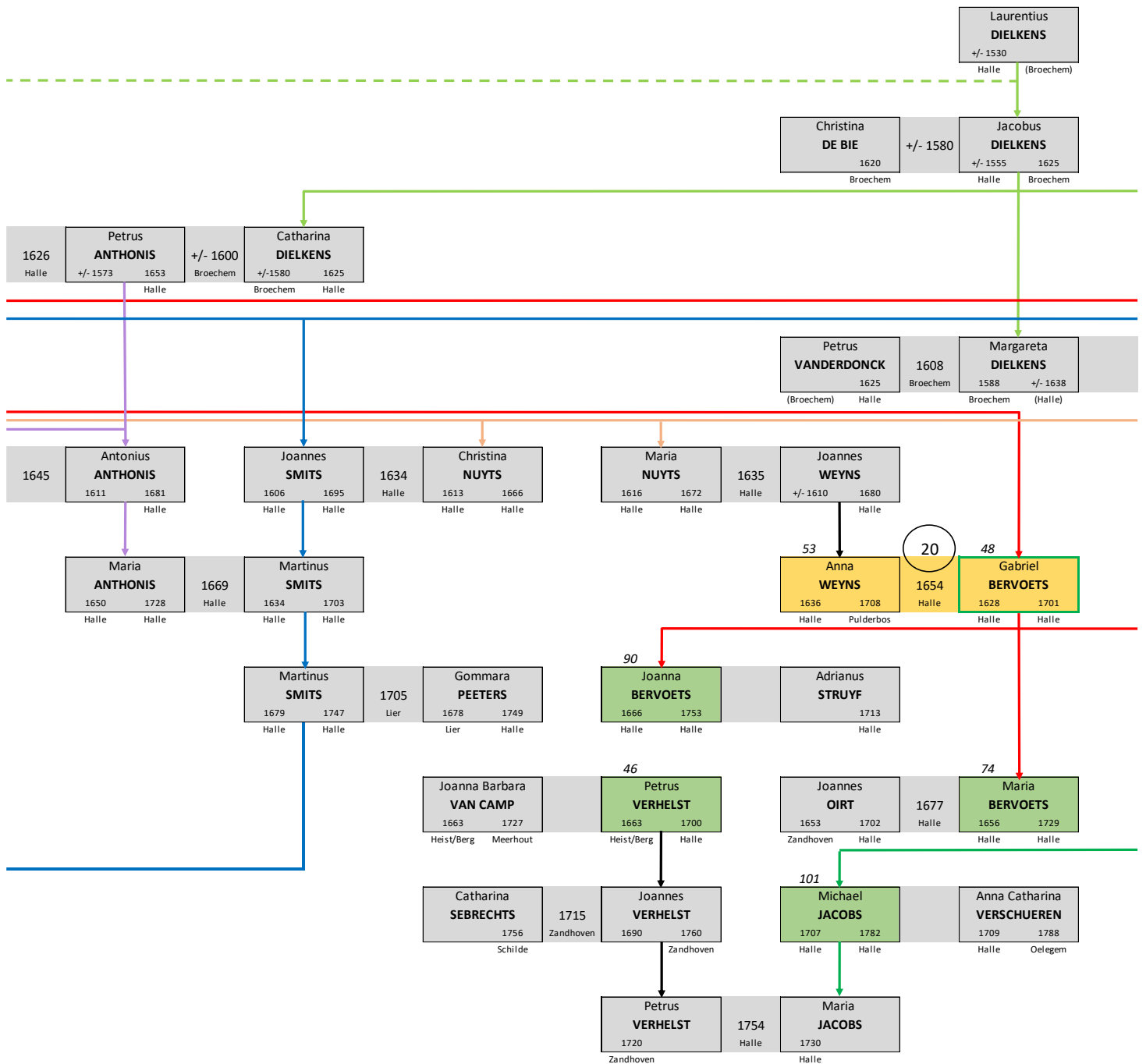
Gegevens onzeker

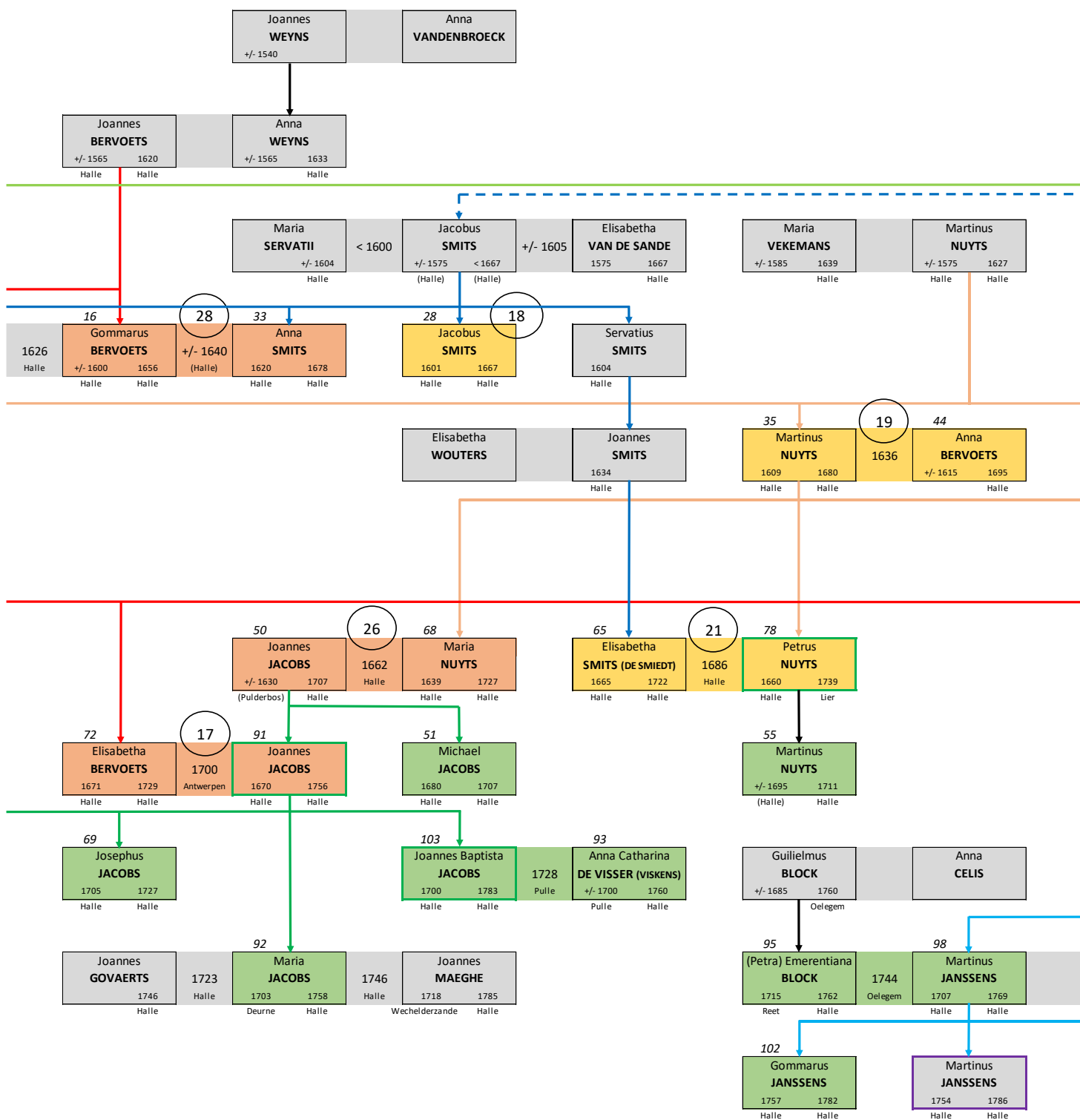
BIJLAGE 5 - Stamboomverbanden m.b.t. kerkbegravingen

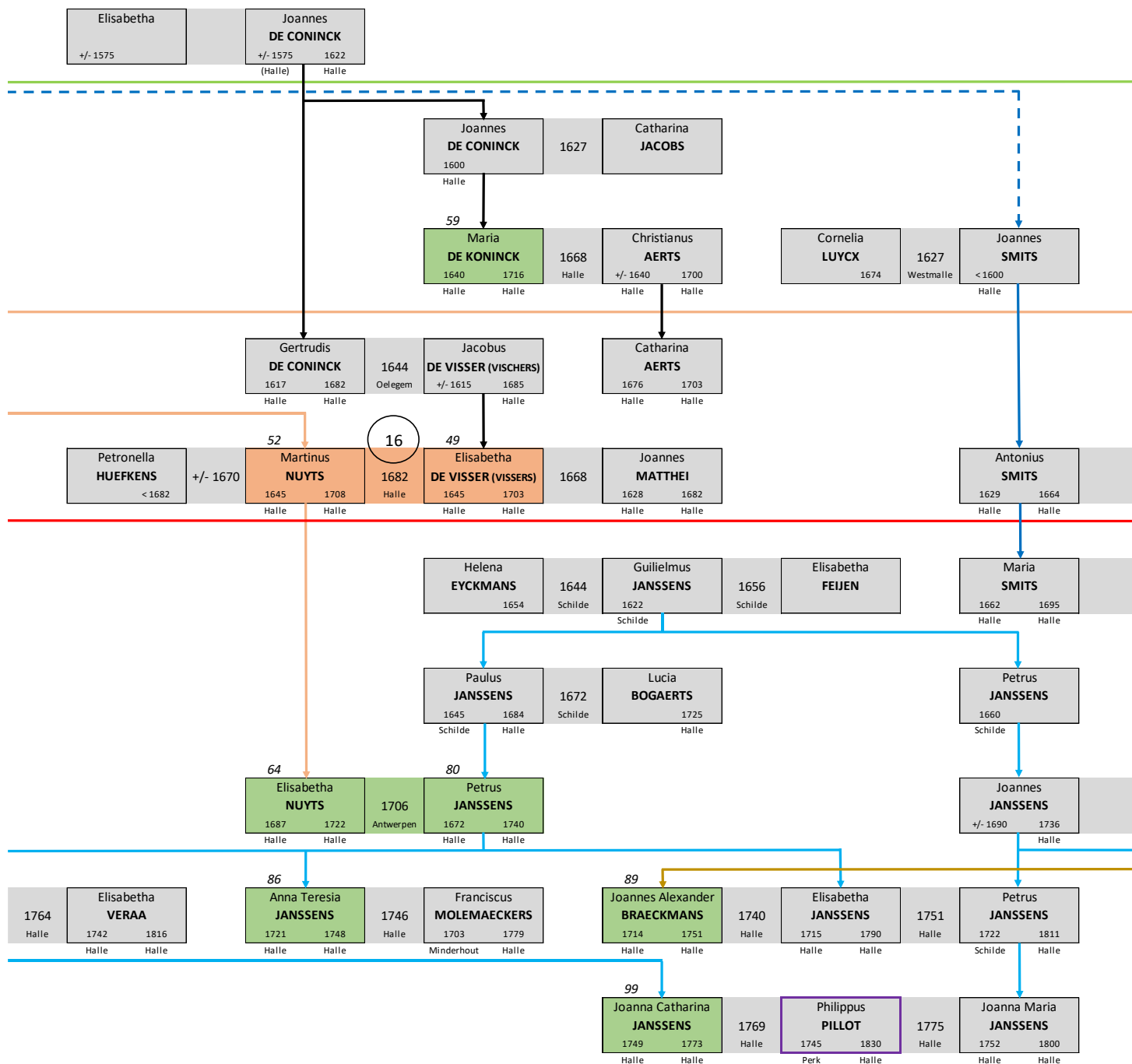
De inwoners van Halle, die in het kerkgebouw begraven werden, zijn in deze bijlage samen met enkele onderlinge familieverbanden weergegeven.

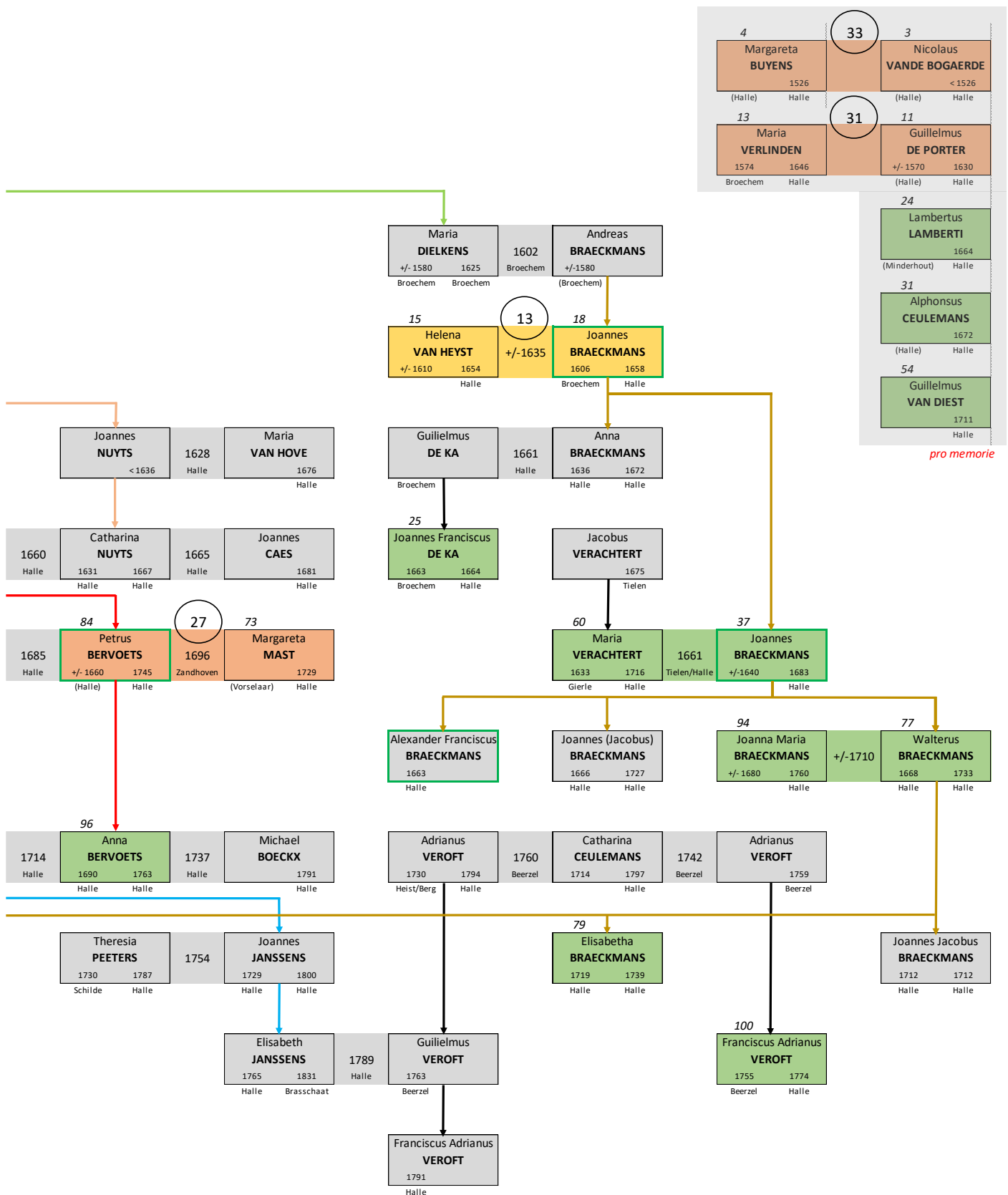

BIJLAGE 6 - Familienamen, voornamen en verwantschappen

Voor de **familienamen** maakten we telkens een keuze (eerste variant, hieronder in vet aangeduid) uit de diverse schrijfwijzen die in de verschillende documenten voorkomen. In de doorlopende tekst gebruikten we consequent deze variant ("*standaardnaam*"), ook bij vertalingen; enkel in letterlijke transcripties gaven we de originele versie weer. We beseffen dat we hierbij afwijken van de genealogische praktijk, die systematisch de naam gebruikt die werd neergeschreven bij het doopsel; onze keuze komt de duidelijkheid van het verhaal hopelijk ten goede.

Een beknopt overzicht (en wat toelichting) van enkele variëte schrijfwijzen volgt hieronder:

Aerts	Arnoldi (= Aertssone, zoon van Aert - in het Latijn " <i>Arnoldus</i> ")
Anthonis	Antonis, Ant(h)onus (= Anthonissone, zoon van Anthonis)
Bervoets	Berrevoets, Barvoets, Barrevoets (= <i>Berre Voet, blote voet</i>)
Block	Blockx (wellicht verwijzing naar " <i>blockschoemaecker</i> ", klompenmaker)
Brabants	Brabandt
Brants	Brandts (= <i>Brandssone, zoon van Isebrand of Brandaan</i>)
Braeckmans	Braeckman, Braecmans
De Beuckeler	De Beuckeleer, De Beuckelaer
De Coninck	De Coeninck, De Koninck, Coni(n)ckx, Conin(c)x, Coeninckx
De Porter	De Portere
De Visser	De Visschere, Vissers, Visschers, Viskens
De Voeght	De Voecht
Dielkens	Dieltiens, Egidii (= Dielk/tenssone, zoon van Dielken of Dielten, in het Latijn Egidius)
Dirix	Diericx, Dirixsens
Heyns	Heyns(s)ens
Huefkens	Heufkens, Hoefkens
Jacobs	Jacops, Iacobs, Iacops, Coppens, Cuppens, Kuppens (= <i>Jacobssone, zoon van Jacob, soms verkort tot Cop en dus Coppenssone</i>)
Janssens	Jansens (= <i>Janssone, zoon van Jan</i>)
Marissens	Marissen (= Marissone, zoon van Maris, in het Latijn Gommarus)
Nuyts	Nuts, Neuts, Nouts, Nauyts (= <i>Noutssone, zoon van Nout of Arnout, in het Latijn Arnoldus</i>)
Smits	Smidt, Smidts, De Smit, De Smidt, De Smiedt
Stuers	Steurs (meestal met 'ue' = " <i>uu</i> " uitgesproken)
Vander Donck	Verdonck
Van de Sande	Van Sant
Van Hesbeen	Hesbeen, (Van) Esbeen
Van Hove	Van Hoof
Van Loke	Van Looke, Van Loock, Van Loeck(e)
Van Tichelt	Van T(e)i(g)chel(en)(t)
Van Wesenbeeck	Wesenbeeck, Wesenbeke
Van Zinnicq	Van Zinnick, (Van) Sinnick
Vekemans	Veckemans, Vecquemans (verwijzing naar " <i>veken</i> " = hek, afsluiting, weideafrastering)
Verhelst	Verelst, Verheylst
Verlinden	Vander Linden, Verlynden
Vermeir	Vermeer, Vermeeren, Vermieren
Weyns	Wyns, Wijns (= <i>Winisone, zoon van Wini</i>)

We gebruiken - in principe - standaard de Latijnse **voornamen** in de meest voorkomende vorm, behalve bij letterlijke citaten (waar we de originele schrijfwijze maximaal volgen, ook met variante spellingen). In bepaalde bronnen komt ook de Dietse variant voor. Enkele courante equivalenties worden hieronder opgesomd.

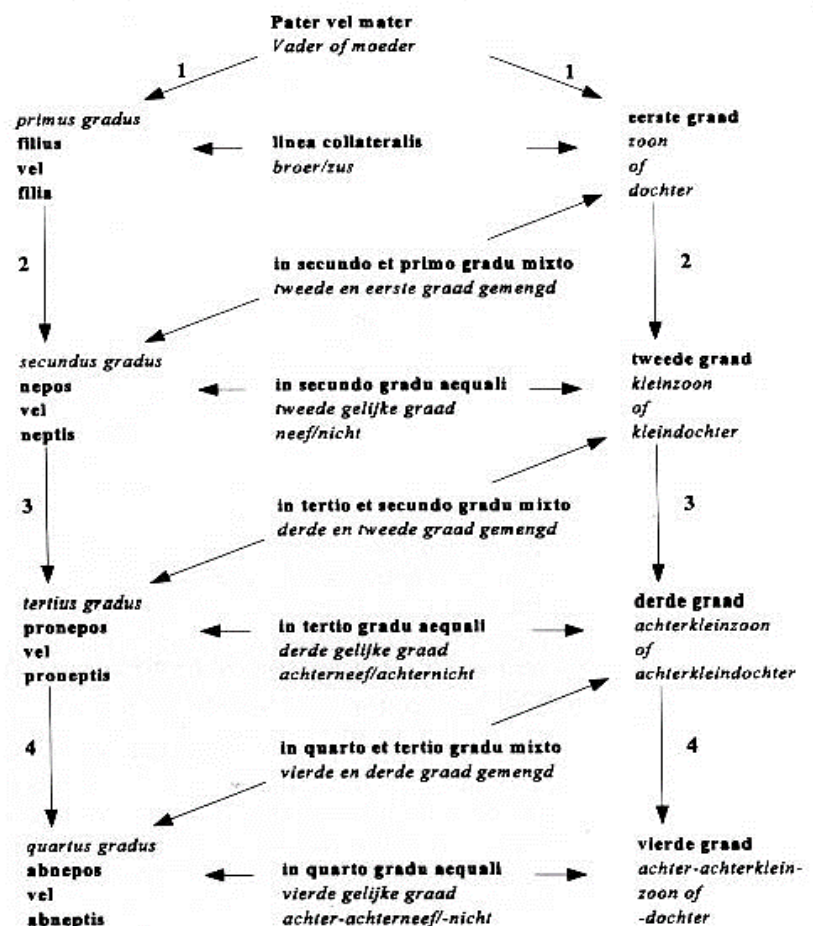
Adam:	Daem	Guilielmus:	Guillelmus, Guielmus,
Anna (ook Adriana):	Naenken		Willem, Guillaume,...
Andreas:	Andries, Dries	Henricus :	Hendrik, Henric
Antonius:	Ant(h)onis, Thuenis	Jacobus:	Jacob, Cop
Arnoldus:	Aert, Arnou(l)d, Arnou(l)t,	Johanna:	Jaenkin, Janneken,
	Nout		Haenkin
Baltasar:	Balten	Johannes:	Hans(kin), Jan
Barbara:	Ba(e)rbele	Lucia:	Luyken
Bartholomeus:	Meeus, Mewis	Magdalena:	Leenkin, (Ma(e)s)leene
Catharina:	Kateline, Lyntken,...	Margareta:	Margaretha, Margriet,
Christina:	Stine, Steynken		Griet(kin)
Constantinus:	Costen, Costin (vnl. adel)	Maria:	Maey(kin)
Cornelia:	Ne(e)lten	Martinus:	Maertkin, Maerten,
Cornelius:	Cornelis, Ne(e)lken		Merten, Marten
Dympna:	Digna, Dimpna	Michael:	Mechiel, Giel(en)
Egidius:	Dielis, Dielken, Gi(e)l(i/e)s	Petra:	Pereynken
Georgius:	Joris	Petrus:	Peeter, Perre, Pieret
Gerardus:	Geert, Gheerkin	Sebastianus:	(Se)bastiaen, Bastijn
Gommarus:	Gummarus, Gommar,	Servatius:	Servaes, Faes
	Maris	Simon:	Moenkin
Gregorius:	Gregoor, Joores	Thomas:	Ma(e)s
		Walterus:	Walter, Wouter

Verwantschappen speelden een zeer belangrijke rol bij huwelijken. Men beoordeelde daarbij niet alleen het “bloedverwantschap” (consanguinitas), bv. tussen grootvader en kleinzoon, maar ook het “aanverwantschap” (affinitas), bv. tussen vader en schoonzoon.

Het kerkelijk voorschrift telt de familieverwantschappen volgens de Romeinse methode: mensen met een gemeenschappelijke ouder zijn in de eerste graad verwant (bv. ook halfbroers en halfzussen), een gemeenschappelijke grootouder geeft een verwantschap in de tweede graad, een gezamenlijke overgrootouder een derde graad. Ook kan een zogenaamde “gemengde” vorm van verwantschap optreden.

Ingeval van te dichte verwantschap kon men enkel huwen mits toestemming (“dispensatie”).

Het diagram hiernaast geeft de Latijnse en Nederlandse benamingen weer.

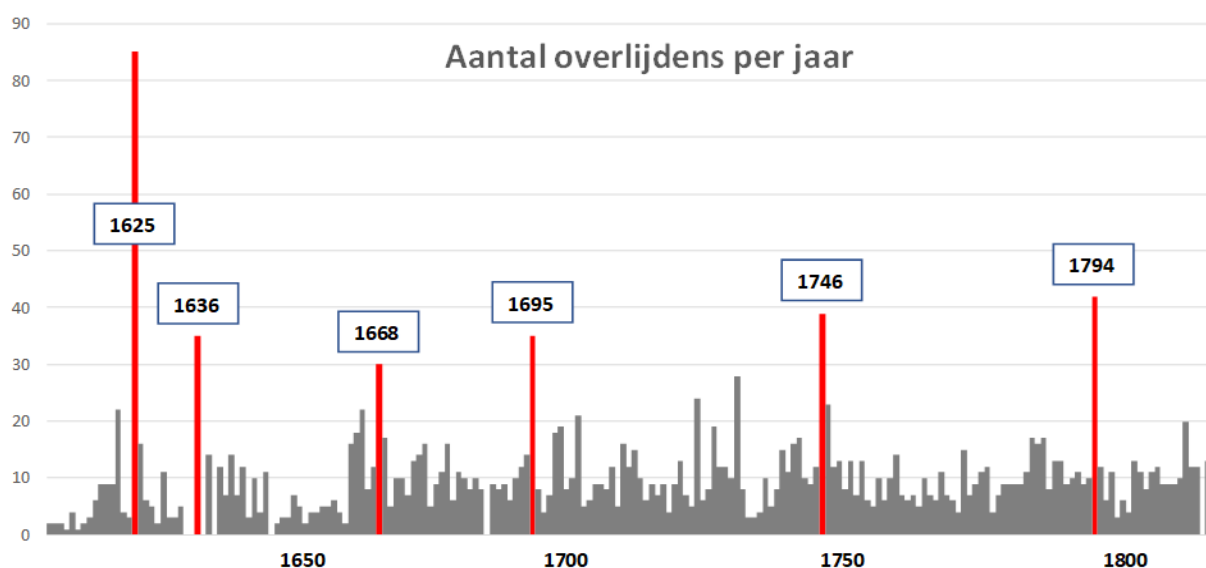

BIJLAGE 7 - Enkele cijfers

We vermelden hieronder als achtergrondinformatie enkele cijfers, die nuttig kunnen zijn om het kader te begrijpen waarbinnen ons verhaal zich situeert.

Aantal overlijdens in Halle per jaar

Halle telde over de gehele periode een wisselend aantal inwoners, dat echter steeds bleef schommelen rond de 300 personen (volwassenen en kinderen); naar het einde van de achttiende eeuw toe steeg dit aantal enigszins. Het aantal overlijdens in deze gemeenschap fluctueerde sterk: soms maar enkele personen op een jaar, meestal tussen de 6 à 10 overlijdens. Af en toe zien we een piek, meestal als gevolg van besmettelijke ziektes (een zestal sterke pieken zijn aangeduid over het beschouwde tijdperk).

Kostprijs van een begrafenis

Onderstaande tabel geeft een idee wat een begrafenis kostte van een persoon ouder dan 14 jaar (leeftijd waarop men geen kind meer was).

te betalen aan:		pastoor		koster		kerk		totaal	
		gulden	stuyver	gulden	stuyver	gulden	stuyver	gulden	stuyver
rond 1500	op kerkhof		8		4		8	1	
	in de kerk	1	4		12		12	2	8
	in het (hoog)koor	2	8		24		24	4	16
rond 1600	op kerkhof	1	8		14		14	2	16
	in de kerk	2	16	1	8	1	8	5	12
	in het (hoog)koor	5	12	2	16	2	16	11	4
1687	op kerkhof	1	8		14		14	2	16
	in de kerk	6		3		3		12	
	in het (zij)koor	12		6		6		24	
	in het hoogkoor	24		12		12		48	

Geld

De hiervoor vermelde bedragen zijn uitgedrukt in gulden en stuivers; er waren ook nog tientallen andere munten en muntjes.

De omzetting van de gebruikelijke geldstukken wordt in de tabel weergegeven.

	Gulden Carolus	Stuyvers	Oordjes
1 Pond Groot(en) Brabants	4		
1 Gulden Carolus		20	
1 Schelling		6	
1 Stuyver			4

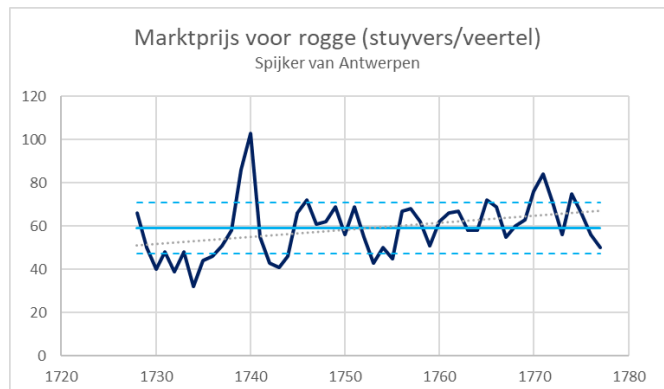
Rond 1700 ontstond er een onderscheid tussen het geld dat de mensen thuis hadden en waarmee dagdagelijks gehandeld werd (de "*gulden brabantse courant*") en het geld waarmee grote aankopen werden gedaan zoals handelstransacties, aankoop van gronden en afsluiting van leningen. Die laatste werden uitgedrukt in "*gulden wisselgeld*" (geld waarin men wissels uitschreef, dus niet te verwarren met onze huidige betekenis van dat woord als kleingeld). Na de devaluatie van het courant geld in 1704 was de gulden wisselgeld 1/6 meer waard dan de gulden courant.

Hoewel het niet zinvol is om te proberen de waarde van een gulden van toen te vergelijken met onze actuele munt (de economische randvoorwaarden, de kwaliteitseisen, de fiscaliteit, enz... waren grondig verschillend), kan men - om de gedachte te vestigen - een gulden in deze periode gemiddeld op een 40 euro inschatten.

Markt

Het grootste deel van de landbouwopbrengst diende voor eigen levensonderhoud. Toch was de landbouwer genoodzaakt een deel van zijn opbrengst te verkopen met het oog op de aanschaf van bv. werktuigen, diensten, enz... én het betalen van belastingen (naast de thienden, die lang in natura voldaan werden).

De marktprijzen waren relatief volatiel. Hiernaast is als voorbeeld de verkoopprijs van rogge op de markt in Antwerpen weergegeven, over een tijdvak van 50 jaar. Men ziet een vrij constant gemiddelde van 3 gulden per veertel, met normale schommelingen binnen een zone van +/- 20%... maar zelfs met een piek, in 1740, tot bijna het dubbele. De trendlijn geeft aan dat er over het totaal van deze 50 jaar een beperkte gemiddelde inflatie van ongeveer 0.3% per jaar was.

Maten

Een "*voet*" was bijna 29 cm, een "*el*" was omtrent 70 cm, een "*roede*" (als lengtemaat) bedroeg in onze streek 20 voet of dus iets minder dan 5.8 meter.

De "*(vierkante) roede*" (men sprak hier ook van "*roede*", uit de context moest men opmaken of het over een lengte dan wel over een oppervlakte ging) was ongeveer 33 m² (5.8 m x 5.8 m); een bunder omvatte 400 roeden en was dus ongeveer 1,33 hectaren groot; 100 roeden werd ook wel een "*dagwand*" genoemd, dat was ongeveer een derde van een hectare en kwam overeen met wat een landman op een dag met één ploeg kon ploegen.

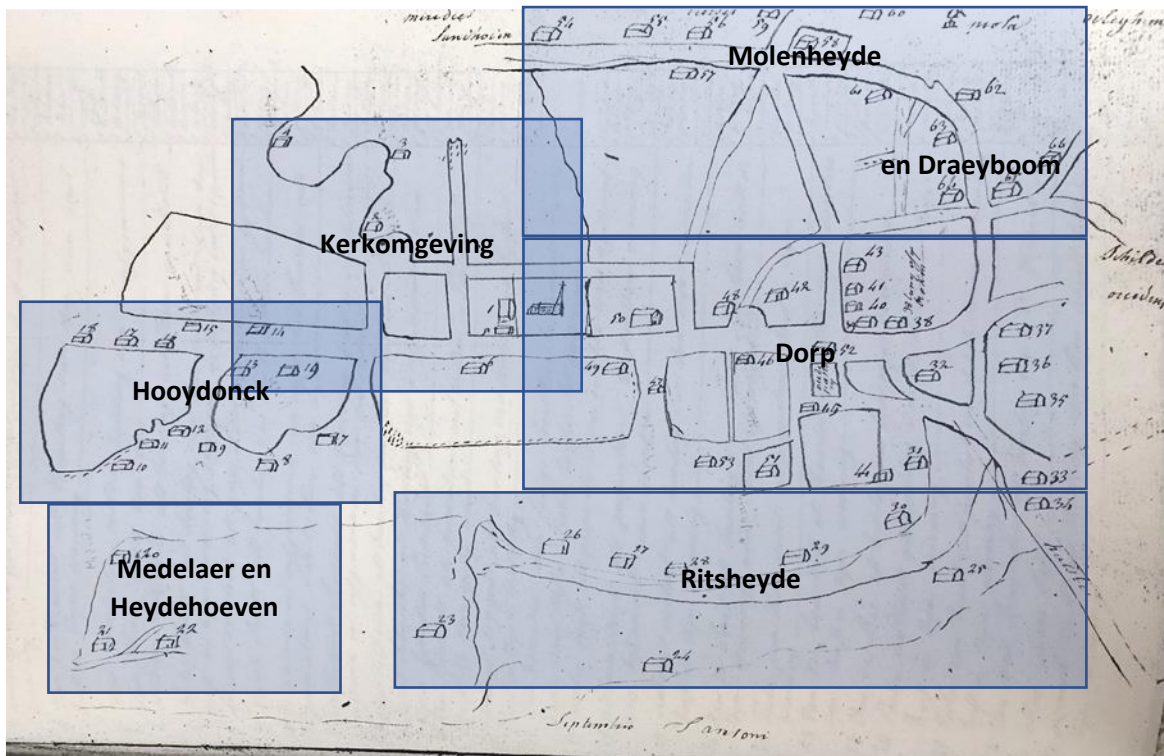
Voor de inhoudsmaten waren nogal verschillend, hoewel soms dezelfde namen gebruikt werden: voor granen gebruikte men een "*viertel*" of "*veertel*" van 80 à 90 liter (dit verschilde zelfs tussen koren en haver). Een (Antwerpse) pint kwam ongeveer overeen met 70 centiliter; in Geel was een pint een tiende kleiner, in Westerlo meer dan 20% groter!

Gewichten werden meestal uitgedrukt in ponden, die overeenkwamen met iets minder dan een halve kilogram.

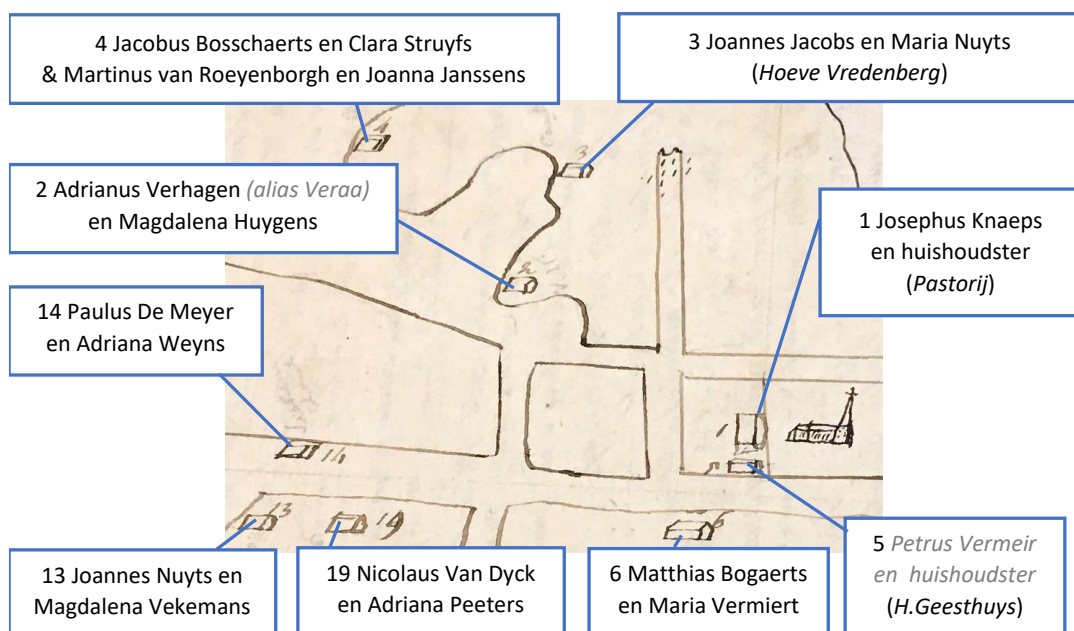
BIJLAGE 8 - Het dorp anno 1688

Bij het begin van zijn ambtsperiode maakte pastoor Josephus Knaeps een schets van de parochie met aanduiding van de woningen en de bewoners. We konden de meeste personen terugvinden, hier en daar is geen bevestiging door andere bronnen gevonden (*dit werd in grijs italic aangeduid*).

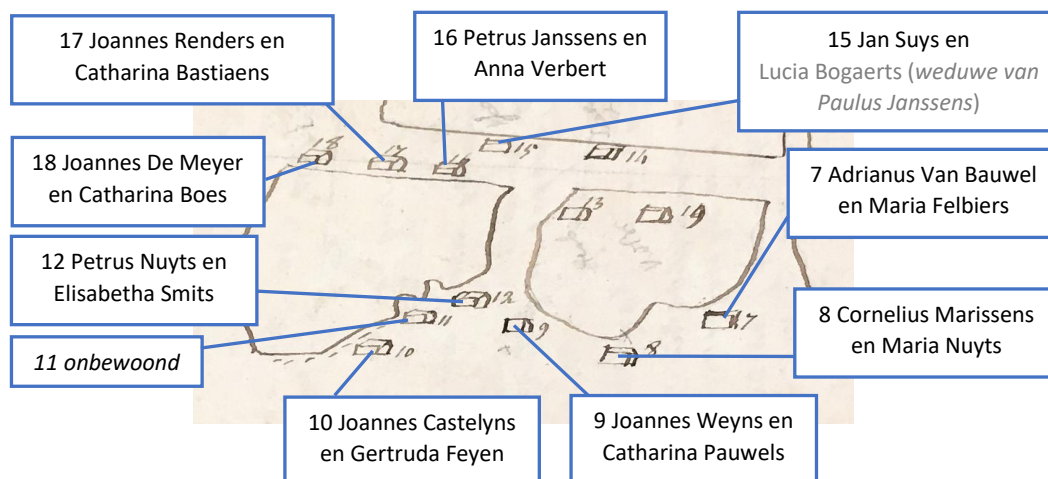
We geven hieronder ter informatie het grondplan van het dorp weer. De pastoor tekende het zuiden bovenaan, dus moeten we ons inbeelden dat we ergens op de Heide in Sint-Antonius staan en vanuit een hoog punt naar het dorp turen. Op het plannetje staan de gebieden weergegeven die we verder in detail bekijken.

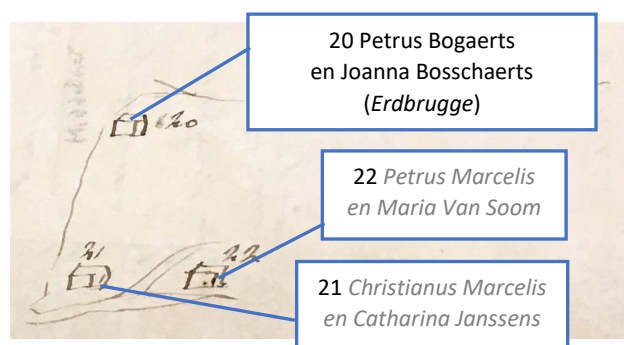
Kerkomgeving

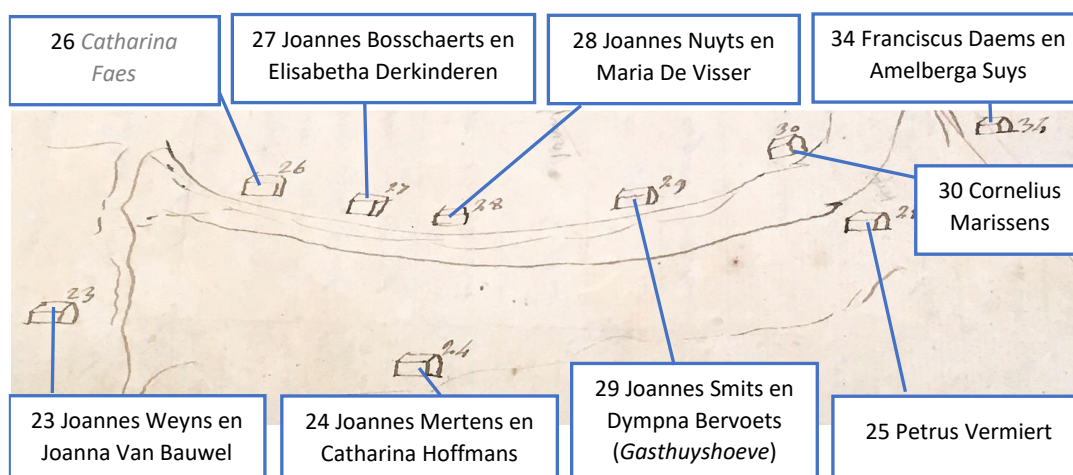
Hooydonck

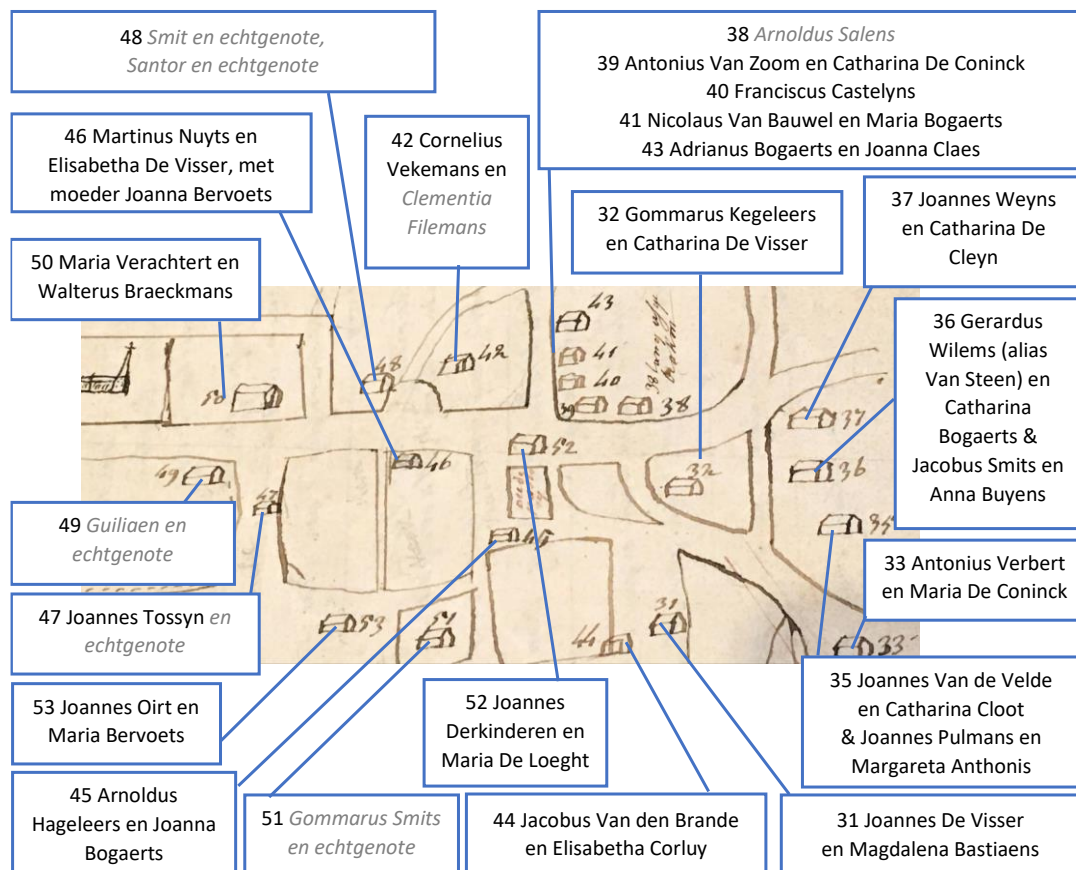
Medelaer en Heydehoeven

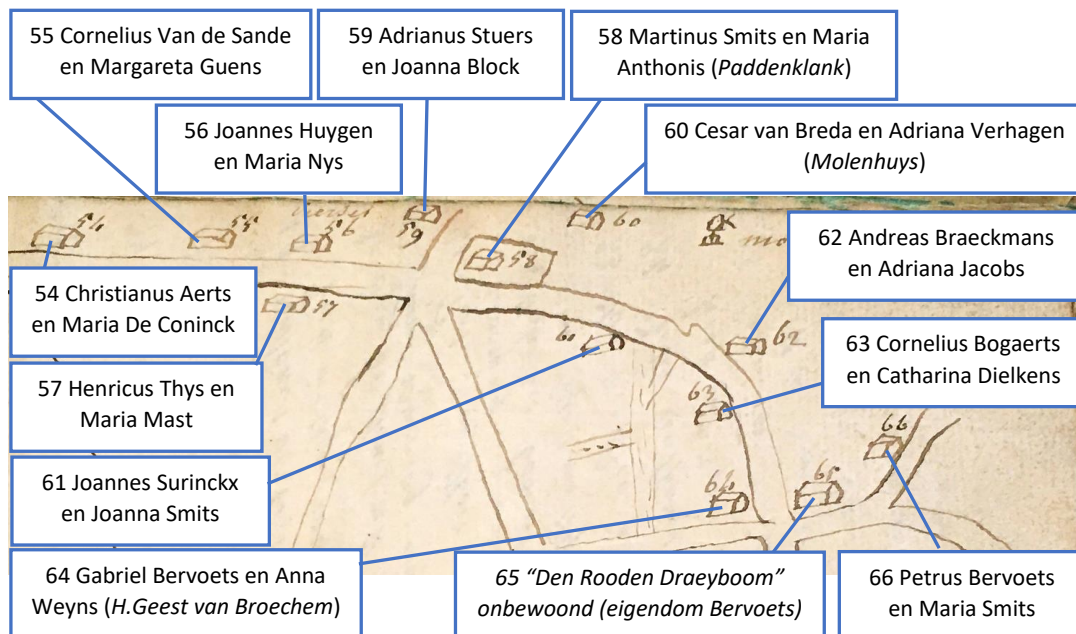
Ritsheyde

Dorp

Molenheyde en Draeyboom

Om deze bewoning nog beter te situeren plaatsten we ze op de Ferrariskaart, die tot stand kwam tussen 1771 en 1778 onder leiding van Joseph de Ferraris, generaal bij de Oostenrijkse artillerie, veldmaarschalk in de Oostenrijkse Nederlanden. De eerste zeer volledige kaart van ons dorp! Men ziet er dat op 90 jaar tijd de bewoningsclusters nauwelijks veranderd zijn. Enkele hoeves zijn verdwenen (bv. nummer 31, Winkelhoeve) of werden op de Ferrariskaart niet vermeld. We zien ook het begin van de aanplant van dennen op de heide.

BIJLAGE 9 - Bronnen

We konden gebruik maken van talrijke, soms moeilijk te ontsluiten bronnen. Een selectie wordt hieronder per thema weergegeven, in elk thema chronologisch geordend. Waar nuttig wordt bij het thema ook het betrokken hoofdstuk vermeld en bij de bronnen eventueel het specifieke aspect dat erin werd gevonden.

Veel historische documenten, die zich in diverse bibliotheken wereldwijd bevinden, konden we raadplegen dank zij digitalisatieprojecten zoals Google Books, de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) en Canon (Sociaal Werk Vlaanderen). We vermelden (indien bekend) de bewaarplaats van het origineel, en het symbool van de digitalisatie-organisatie. Andere bronnen zijn via diverse kanalen (onder meer digitaal consulteerbare thesissen) ter inzage op het internet; we consulteerden de gegevens anno 2020-2022.

Archieven

Het Rijksarchief in België, <https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven>

in het bijzonder:

- Parochieregisters van de provincie Antwerpen
- Archief van de Parochie Sint-Martinus Halle
- Archief van de Hoofdbank van Zandhoven
- Archief van de gemeente Halle
- Archief van de Raad van Brabant, Processen (van Particulieren, van Clerus, van Adel)

Felix Archief, Antwerpen, <https://felixarchief.antwerpen.be>

in het bijzonder: Ancien Régime archief van de stad Antwerpen

West-Brabants Archief, Bergen op Zoom, <https://westbrabantsarchief.nl>

Archives Nationales (France), <http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr>

in het bijzonder: Archives du Pouvoir Exécutif, 1789-1815

Archief van de Heemkundige Kring Zoersel

Genealogie en Heraldiek

de Vegiano J., de Herckenrode L., *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne* (Gyselynck, Gent, 1862 - 1876), Bayerische Staatsbibliothek

 Digitized by Google

Nagtegaal H., *Heraldisch Vademecum* (Centraal Bureau voor Genealogie, 's-Gravenhage, 2003)

Websites:

- www.geneanet.org: algemene consultatie
- www.medieval.mrugala.net: informatie over middeleeuwen en wapenschilden
- www.ranst-berchem.org: specifieke informatie over de familie van Berchem
- www.tiggelen.net: specifieke informatie over de familie Van Tichelt

Kaartmateriaal

Koninklijke Bibliotheek van België en het Nationaal Geografisch Instituut, *De Grote Atlas van Ferraris* (Lannoo, Tielt, 2017)

Nationaal Geografisch Instituut: diverse kaarten

Websites:

- www.geopunt.be: historische kaarten (Ferraris, Fricx, Popp,...) op actuele achtergrond
- www.cartesius.be: historische detailkaarten (kadaster, hoogtelijnen,...)

Kerkstructuur, parochie en (onder)pastors

Foppens J.F., *Historia episcopatus Antverpiensis: continens episcoporum seriem et capitulorum, abbatiarum et monasteriorum foundationes* (F. Foppens, Brussel, 1717)

Digitized by Google

Smets H., *Manuael der Kerk van Halle, waerin veele aenteekeningen gemaekt in het leezen van andere manuaelen, rekeningen van Kerk, Armen en Gemente, als bijzondere handschriften* (Handgeschreven, Halle-Zoersel, 1840-1860)

Van Slee J.C., *De Kloostervereniging van Windesheim* (Sijthoff, Leiden, 1874) – bij de Moderne Devotie en de Broeders van het Gemeene Leven

dbnl

Prims F., *Het parochiewezen in de Antwerpse Kempen* (Campinia Sacra VIII, Bijdragen tot de Geschiedenis, Antwerpen, 1948)

Prims F. e.a., *Album Pastorum Campinae Antverpiensis* (Bijdragen tot de Geschiedenis, Antwerpen, 1952)

Bus J., *De Pastors van Halle-bij-Zandhoven van de Geuzentijd tot aan de Retorsiën (1566-1648)* (Bijdragen tot de Geschiedenis, Reeks III, Jaar II, Nr 1, Antwerpen-Gent, 1952)

Wouters J., *Sint-Martinuskerk Halle-Kempen* (Kerkfabriek, Halle-Zoersel, 1978)

Van den Nieuwenhuizen J., *De oprichting van het bisdom Antwerpen 1561* (Jaarboek De Oranjeboom, Breda, 2011)

Tijdsbeeld (Algemeen)

Cornelissen J. en Vervliet J.B., *Idioticon van het Antwerpsch dialect, deel 1-4* (Siffer, Gent, 1899) - voor begrippen als “aert”, “donck”, “krim”, ... (de eerste auteur is de gewezen schoolmeester van “Sint-Antonius onder Brecht”, die van 1900 tot 1924 woonde in het “Schoolmeestershuis” op de huidige Handelslei, Zoersel), New-York Public Library, Harvard College Library

Digitized by Google

Lemmens K., *Rekenmunt en Courant Geld* (Jaarboek 1998 van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Brussel, 1998)

Lefort J., *Tellen van Tijd* (De wetenschappelijke bibliotheek van natuurwetenschap & techniek, Amsterdam, 2004)

Demarée G. & Muir-Wood R., *De ‘Grote Storm van december 1703’ in de Lage Landen* (KMI, Ukkel, 2009)

Blom P., *De Opstand van de Natuur* (De Bezige Bij, Antwerpen, 2017) - over de “Kleine IJstijd”

Tack G. e.a., *12.000 jaar Bos t’Ename* (Sterck & De Vreese, Antwerpen, 2021)

Dorp van Halle in de brede context (Hoofdstuk 1)

Christyn J.B., *Brabantts Recht, Rechten ende Costumen der Hooftbancke van Santhoven - folio 657 t.e.m. 718* (Michiel Knobbaert, Antwerpen, 1682), Universiteitsbibliotheek Gent

Digitized by Google

Heylen A., *Historische Verhandeling over de Kempen* (Brepols en Dierckx, Turnhout, 1837), Universiteitsbibliotheek Gent

Digitized by Google

Goetschalckx P.J., *Herentals, honderd jaar bestuur 1580-1679* (Taxandria, Turnhout, 1907)

dbnl

Tuchman B., *De waanzinnige veertiende eeuw* (De Arbeiderspers, Antwerpen, 1980)

van Oosten Slingeland J., *Geschiedenis van de heidebebossing* (Pudoc, Wageningen, 1983)

Adriaenssens S. en Verheyen K., *Oude Bossen van de Antwerpse Kempen* (Davidsfonds, Leuven, 2013) - bij het Hooydonckbos (Zoerselbos)

Jan van Berchem (Hoofdstuk 2)

Guicciardini L., *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* (Plantijn, Antwerpen, 1581)

Digitized by Google

Bogaert M., *De pelgrimage van Jan van Berchem: een kwestie van correct dateren* (Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent, 2014)

Geschreven bronnen (Hoofdstuk 3)

Diercxsens J.C., *Antverpia Christo nascens et crescens, Deel I t.e.m. VII* (Van Soest, Antwerpen, 1758-1773), Universiteitsbibliotheek Gent

Digitized by Google

Hoeves in Halle (Hoofdstuk 4)

Van der Aa A., *Geschiedkundige Beschrijving van de Stad Breda en hare Omstreken* (Noorduyn en Zoon, Gorinchem, 1845), Universiteitsbibliotheek Gent - bij de hoeve van de Vredenberg

Digitized by Google

Persyn J., *Snideriana* (Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent, 1925) – bij de familie Cuyt(en)

dbnl

Blockmans F., *De erfstrijd tussen Vlaanderen en Brabant in 1356* (Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, Utrecht, 1955) - bij de hoeve Den Draeyboom

Paquay V., *De laatste Vrouwe van Breda op Huize Valkenbergh: Maria van Loon-Heinsberg + 1502* (Jaarboek De Oranjeboom, Breda, 1990) - bij de hoeve van de Vredenberg

de Moor G., *De Antwerpenaar Hendrik II Hendriksz. van Etten, een vluchteling, die remigreerde* (Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken, Dirk van Eek-Stichting, Leiden, 1994) - bij de grote hoeve langs de Dorpsloop

NN, *In het midden van de Medelaar* (De Grootste Gemene Deler, Zoersel, 1997) - over de hoeve Eerdbrugge

Debaere P., *De Gasthuuszusters van Antwerpen en een Halse hoeve* (De Grootste Gemene Deler, Zoersel, 1997) - over de Gasthuyshoeve

Heemkunde Kring Amalia van Solms, website <https://www.amaliavansolms.org> – over het weer en de troepenbewegingen in maart 1625

Pest (Hoofdstuk 5)

Vrolingh A., *Pest-Boecxken* (Marcelis Parijs, Antwerpen, 1663)

Van Schevensteen A.F.C., *Over pestepidemiën te Antwerpen in vroeger tijden* (Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Gent, 1932)

dbnl

Cantor E., *De Zwarte Dood* (Davidsfonds, Leuven, 2003)

Tachtigjarige Oorlog (Hoofdstuk 8)

Hoogmogende Heeren Staten Generael, *Placaet van Retorsie* (Van Wouw, 's Gravenhage, 1636), Bibliotheca Gandavensis (Universiteitsbibliotheek Gent)

Digitized by Google

- Veely J., *Verhaal van de Nederlantsche Vreede Handeling* (Veely, 's Gravenhage, 1650) - bij Peckius Digitized by Google
- Jansz J., *Willem en Maurits van Nassau* (Jansz, Amsterdam, 1651), Universitaire Bibliotheek Leiden Digitized by Google
- Jacobs J., *Wekelyks Nieuws uyt Loven* (Jacobs, Leuven, 1775), Universiteitsbibliotheek Gent - over Peckius Digitized by Google
- Marnef G., *Antwerpen in de tijd van de Reformatie* (Kritak, Antwerpen, 1996)
- Asaert G., *1585 - De val van Antwerpen en de uittocht van Vlamingen en Brabanders* (Lannoo, Tielt, 2004)
- De Maesschalck E., *Oranje tegen Spanje 1500-1648* (Davidsfonds, Leuven, 2015)

Heerlijkheid Halle (Hoofdstuk 8)

- Butkens C., *Trophées tant sacrés que profanes du Duché de Brabant* (Van Lom, Den Haag, 1766), Universiteitsbibliotheek Gent Digitized by Google
- Edler-De Roover F., *The market for Spices in Antwerp 1538-1544* (Revue Belge de Philologie et D'Histoire, Brussel, 1938)
- Spanhove J. e.a., *Familie de Coteriau* (Tijdschrift van de Heemkundige Kring Ascania, Asse, 1979-1982)

Adrianus Brouwers (Hoofdstuk 8)

- Miraeus A., *Notitia Ecclesiarum Belgii* (Cnobbaert, Antwerpen, 1630), Bibliothèque de Chantilly Digitized by Google
- Miraeus A., *Serenissimae Principis Isabellae Clarae Evgeniae Hispaniarvm Infantis Lavdatio fvnebris* (Officina Plantaniana, Antwerpen, 1634) Digitized by Google
- Le Roy J., *Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii* (Typis Lamminganis, Amsterdam, 1678), Bibliothèque de la Ville - Lyon Digitized by Google
- Broncaert J., *Le Théâtre de la Noblesse du Brabant* (Broncaert, Luik, 1705), Universiteitsbibliotheek Gent - bij de familie Despomereaux Digitized by Google
- Van Lom C., *Beschrijving der stad Lier in Brabant* (Block, 's Gravenhage, 1740), Koninklijke Bibliotheek te 's (Graven)Hage Digitized by Google
- Rombaut J., *Bruxelles Illustrée*, deel I en II (Pauwels, Brussel, 1777), Stadsbibliotheek Antwerpen - bij de familie Oudaert Digitized by Google
- Tarte J., *Histoire des Troubles des Pays-bas, par Vandervynckt, Tome Quatrième* (Hublou, Brussel, 1822) Digitized by Google
- Serrure C., *Sur la naissance de Marguerite de Parme* (Hebbelinck, Gent, 1836) Digitized by Google
- Wauters A., *Histoire des Environs de Bruxelles* (Vanderauwera, Brussel, 1855), Koninklijke Bibliotheek 's (Graven)Hage Digitized by Google
- De Belser A., *Bijdrage tot de geschiedenis van Broechem* (Heemkundige Kring, Broechem, 1963)
- Roelevink J., *Resolutiën der Staten-Generaal, Nieuwe Reeks, deel 5 en 6* (Martinus Nijhoff, 's Gravenhage, 1983 en 1989)
- de Kerckhove D., *La famille van Zinnicq de Bruxelles* (OGHB, Le Parchemin, nummer 268, Brussel, 1990)

Donche P., *De roskam in de heraldiek* (Homunculus, Wijnegem, 1999)

Heemkunde- en Erfgoedvereniging Nicolaus Poppelius vzw, *Philippe le Roy, heer van Broechem-Oelegem, Ravels en Eel* (Tijdschrift, Ravels, nr. 70 en 71, respectievelijk 2013 en 2014)

Van Graesen R., *Gedenkwaardige Memorie Van Lier 1614* (Mees, Liers Genootschap voor Geschiedenis, Lier, 2014)

Molens en molenaarsleven (Hoofdstuk 10)

Heemkundige Kring Zoersel, *De Halse Molens* (De Grootste Gemene Deler, Zoersel, 1987)

Dochez K., *De houding van de middeleeuwse mens tegenover ziekte, lijden en dood van kinderen* (KUL, Leuven, 2002) - bij molenaar Veroot

Houtman E., *Een Kaartboek van de Sint-Bernardsabdij Hemiksem 1666-1671* (Algemeen Rijksarchief, Brussel, 2005)

Tops B., *De heerlijkheid Westerlo-Herselt, Sociaal-Economische geschiedenis 1460-1600* (KUL, Leuven, 2007)

Website over bestaande en verdwenen molens: www.molenechos.org

Spaanse Successieoorlog (Hoofdstuk 12)

Van den Bossche J. & Delaruelle S., *Het ABC van het Militair Erfgoed* (Erfgoed Voorkempen, Ranst, 2019)

Pastors rond 1750 (Hoofdstuk 14)

Nakatenus W., *Het Hemels Palm-hof* (Colpyn, Antwerpen, 1761) - bij pastoor Vleminckx

Pater Joseph van de H. Barbara, *Het Geestelyck Kaert-spel met Herten troef oft het Spel der Liefde* (Rymers, Antwerpen, 1767) - bij pastoor Vleminckx

Olthoff F., *De boekdrukkers, boekverkopers en uitgevers in Antwerpen* (Ruef, Antwerpen, 1891), Harvard College Library - bij pastoor Vleminckx

Geudens E., *Het Antwerpsch Knechtjeshuis* (Dela Montagne, Antwerpen, 1895) - bij pastoor Heymans

Persoons E., *De bewoners van de kloosters Bethlehem te Herent en Ten Troon te Grobbendonk* (Arca Lovaniensis, Leuven, 1976) - bij onderpastoor Sas

Franse Tijd 1794-1815 (Hoofdstuk 15)

Reusens E. en Barbier V., *Analectes concernant l'histoire ecclésiastique de la Belgique* (Peeters, Leuven, 1892) - bij pastoor Hanegraeff

Van der Straelen J.F. en J.B., *De Kronijk van Antwerpen, delen 4 t.e.m. 8* (Rylant, Maatschappij "Voor God en 't Volk" en Bureel der "Bijdragen tot de Geschiedenis", Antwerpen, 1932-1936)

Cloet M., *Het bisdom Gent, vier eeuwen geschiedenis* (Vanmelle, Gent, 1991)

Goris J. e.a., *Voor Outer en Heerd, De Boerenkrijg in de Antwerpse Kempen, 1798* (Brepols, Turnhout, 1998)

Digitized by Google

Digitized by Google

